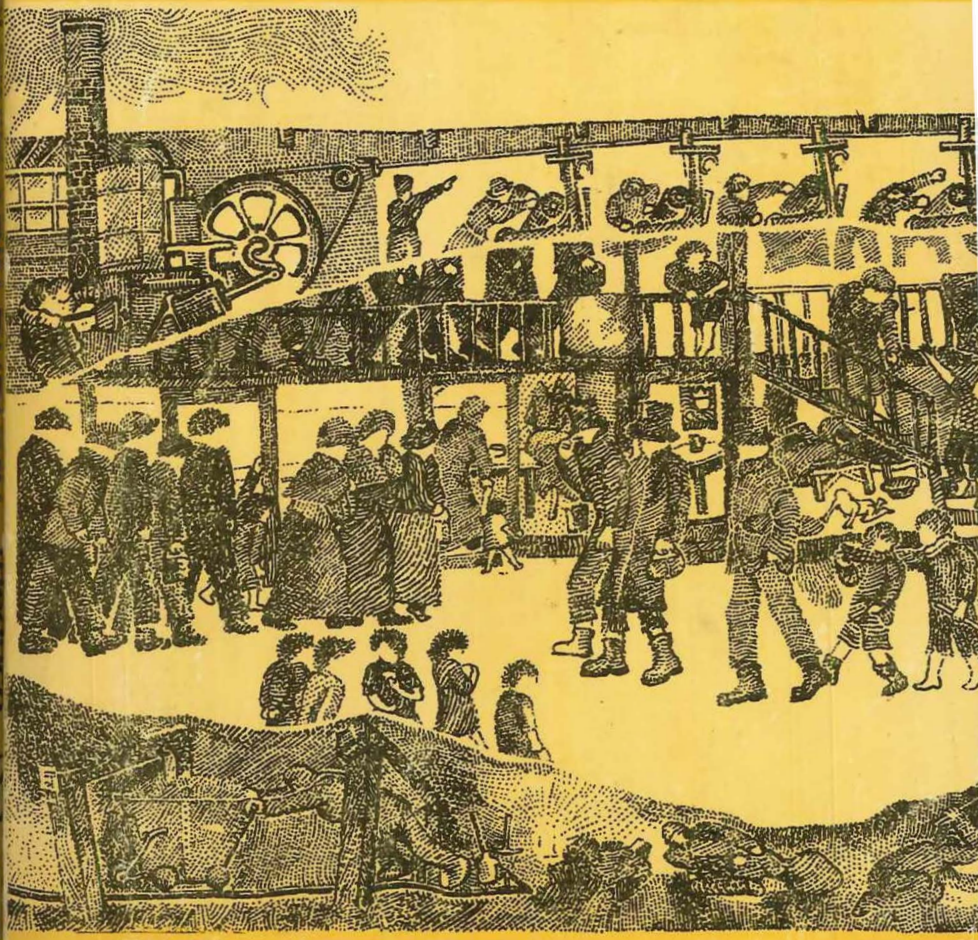
friedrich engels

İNGİLTERE'DE EMEKÇİ SINIFLARIN DURUMU

GÖZLEM

EMEKÇİ SINIFLARIN DURUMU friedrich engels GÖZLEM

GÖZLEM YAYINLARI

GÖZLEM YAYINLARI
PK. 966 KARAKÖY/İSTANBUL

ÖZGÜN ADI : Die Lage der arbeitenden Klasse in England / İngilizceden çeviren : Oktay Emre / Dizgi-Baskı : Murat Matbaacılık Koll. Şti. / Kapak Düzeni : Nezih Doğrusoy / Kapak Deseni : Yunus Saltuk / Cilt : Numune Mücellithanesi / Birinci Baskı : Aralık 1974 / GÖZLEM YAYINLARI Başmusaip Sok. Tan Ap. Kat: 2, D. 6 Cağaloğlu-İstanbul / P.K: 966 Karaköy-İSTANBUL

İŞÇİ SORUNLARI/HAREKETLERİ
GÖZLEM
2
DİZİSİ

Friedrich Engels, 28 Kasım 1820'de Barmen'de (Almanya) doğdu. 5 Ağustos 1895'de öldü. Babası bir dokuma fabrikatörüydü. Mücadele arkadaşı Karl Marx'la birlikte diyalektik materyalizm ile bilimsel sosyalizmin ortak kurucusudur. Başlıca eserleri: İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu (1845), Komünizmin İlkeleri (1847), Almanya'da Burjuva Demokratik Devrimi (1850-1852), Konut Meselesi (1872), Anti-Dühring —Bay Eugene Dühring'in Bilimde Devrimi— (1876-1878), Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni (1884), Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu (1885), Erfurt Programının Eleştirisi (1891), Doğanın Diyalektiği (1873-1892), Marx ile yayınladıkları eserler: Kutsal Aile (1845), Alman İdeolojisi (1845), Komünist Partisi Manifestosu (1848). Karl Marx ile Friedrich Engels'in aynı konudaki yazılarından derlenen kitaplardan başlıcaları: Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi, Felsefe İncelemeleri, Edebiyat ve Sanat Üzerine, Din Üzerine, Kapital Üzerine Mektuplar.

friedrich engels

İNGİLTERE'DE EMEKÇİ SINIFLARIN DURUMU

(Kişisel Gözlemlerden Ve Otantik Kaynaklardan) [1]

Türkçesi : Oktay EMRE

Önsöz

Friedrich Engels'in «Gençlik Eseri» olan İngiltere'de «Emekçi Sınıfların Durumu» 1845'de Barmen'de (Almanya) yayınlandı. Marksizmin gelişmesinde önemli bir adım olan bu eser kapitalizmin ve çağdaş toplumun evriminde önemli bir dönemi simgelemektedir. Engels dilimize ilk kez çevrilen bu eserinde, İngiltere'yi bir sanayi ülkesine dönüştüren ve proletaryayı meydana çıkaran sanayi devriminin niteliğini ortaya koyar.

Sadece emekçi sınıfların içinde bulundukları koşulla-

rın bir incelemesi olmakla kalmayan bu eser, aynı zamanda sanayi kapitalizminin evriminin tahlili ile sanayileşmenin doğuşu, yapısı ve ilerleyişinin de sergilendiği bir araştırmadır.

Lenin'in de dediği gibi «Engels'den önce de çok kimse proletaryanın çektiklerini tasvir etmiş ve proletaryaya yardım etmenin gerekliliğini belirtmiştir. Engels proletaryanın **sadece** acı çeken bir sınıf olmadığını, aslında proletaryayı önüne geçilmez şekilde ileri iten ve eksiksiz bir kurtuluş için savaşmaya zorlayanın, bu sınıfın içinde bulunduğu utanç verici iktisadî durum olduğunu söyleyen ilk kimseydi.»

Toplumun somut koşullarının incelenmesinde Marksist teorinin uygulanmasının ilk girişimi olan İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu'nu «İşçi Hareketleri - Sorunları Dizisi» nin ikinci kitabı olarak yayımlayan yayınevimiz bu eseri yayınlamakla bu konudaki boşluğu doldurduğu inancındadır.

GÖZLEM YAYINLARI

Not : Elinizdeki metinde Engels'e ait dipnotları yuvarlak «(». açıklayıcı dipnotlar ise köşeli «[» dipnotları ile gösterilmiştir. (Gözlem Yayınları)

Büyük Britanya'nın Emekçi Sınıflarına [2]

Emekçiler!

Alman vatandaşlarıma içinde bulunduğunuz koşulları, acılarınızı, mücadelenizi ,umutlarınızı ve umduklarınızı anlatmaya çalıştığım bu eseri size adıyorum. Koşullarınız hakkında bir şeyler bilebilmek için yeterince yaşadım aranızda. Bu bilgiyi edinmek için tüm ciddiyetimi kullandım. Elime geçirebildiğim çeşitli resmî ve gayrıresmî belgeleri inceledim. Bununla da yetinmedim. Konum hakkında sa-

dece **soyut** bir bilgiden daha fazlasını elde etmek istiyordum. Sizi evlerinizde görmek, günlük yaşantınız içinde incelemek, içinde bulunduğunuz durum ve acılarınız hakkında sizinle konuşmak, sizi ezenlerin sosyal ve politik gücüne karşı verdiğiniz mücadeleye tanık olmak istiyordum. Bunları da yaptım. Orta sınıfların arkadaşlığından, yemekli partilerinden, Portekiz şarabından ve şampanyasından vazgeçip tüm fırsatlarımı tamamen çalışan insanlarla ilişkilere adadım. Böyle yaptığım için hem memnunum, hem de gurur duyuyorum. Memnunum, çünkü yaşantının gerçekleri hakkında bilgi edinerek birçok mutlu saat geçirdim. Halbuki bu saatler günün modasına uygun konuşmalarla ve bıktırıcı kibarlıklarla ziyan edilebilirdi. Gurur duyuyorum, çünkü böylelikle tüm yanılgılarına ve içinde bulundukları durumun dezavantajına rağmen İngiliz para tacirinden başka herkesin saygısını kazanmış, baskı al-

---

[1] Engels bu kitabı 1844 Eylülü ile 1845 Martı arasında yazdı. Proletaryanın içinde bulunduğu durumu İngiltere'de kaldığı, 1842 Kasımı ile 1844 Ağustosu arasındaki dönemde inceledi. Önceleri bu konuyu, İngiltere'nin sosyal tarihi üzerine yazacağı bir kitabın ilk bölümünde incelemek istiyordu. Ancak, proletaryanın burjuva toplumundaki özel rolünün önemi, İngiltere'deki işçi sınıfının durumu üzerine ayrı bir kitap yazmasını gerektirdi. Kitap önce 1845'de Leipzig'de yayımlandı. İkinci Almanca baskısı 1892'de çıktı. Bu süre içinde kitabın iki İngilizce çevirisi Londra ve New York'da yayınlandı. Gerek Amerikan, gerekse İngiliz baskılarında kitabın adı 1844'de İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu *olarak çıktı. Engels kitabın yeni baskılarında, önemli bir değişiklik yapmadı. Ancak 1887'de çıkan Amerikan baskısına yazdığı bir Ek'de bu kitabın olgun bir Marksist eser olarak kabul edilemeyeceğini yazıyordu. « Bu kitap, Modern Sosyalizmin atalarından birinden, Alman felsefesinden, gelişinin izlerini taşımaktadır. Bu yüzden Komünizmin sadece bir işçi sınıfının parti doktrini olmadığına, kapitalist sınıf da dahil olmak üzere, bütün toplumu içinde bulunduğu dar ko-*

tında ve iftiraya uğramış bir sınıfın insanlarına adil davranma fırsatını buldum. Gururluyum, çünkü sizin hakim orta sınıfınızın genel tavrının, hayvanî ve bencil politikasının gerekli sonucu olarak Avrupa'da gittikçe artan bir kızgınlıktan İngiliz halkını kurtarma durumunda buldum kendimi.

Aynı zamanda karşınızdakileri, yani orta sınıfları yeterince izleme fırsatı bulduğumdan, çok geçmeden, onlardan hiç bir destek beklememenizde tamamen haklı olduğunuz sonucuna vardım. Onların çıkarları sizin çıkarlarınıza tamamen karşı. Halbuki onlar her zaman bunun aksini iddia etmeye çabalayacaklar ve kaderlerinizle yürekten ilgilendiklerine sizi inandırmaya çalışacaklardır. Böyle yapmaları bile yalancılıklarını ortaya koyuyor. Umarım ki —onlar ne derlerse desinler— orta sınıfların, aslın-

---

şullardan kurtarmayı amaçlayan bir kuram olması gerçeğine büyük bir önem verilmiştir. Bu soyut olarak yeterince doğrudur ama pratikte tamamen kullanışsız ve hatta yetersizdir. Zengin sınıflar böyle bir kurtulma ihtiyacı hissetmemekle kalmayıp, işçi sınıfının kendisini kurtarmasına da karşı çıktıkları sürece, sosyal ihtilâl sadece işçi sınıfı tarafından hazırlanacak ve yürütülecektir.» Engels bundan sonra 1845'de İngiltere'de sosyal bir ihtilâl olacağı kehanetinin neden doğru çıkmadığını anlatmaktadır. 1848'den sonra Chartizmin çöküşünün ve İngiliz işçi sınıfı hareketi içinde oportünizmin geçici bir zafer sağlamasının nedenlerini İngiltere'nin dünya pazarlarındaki tekelci durumunda görmektedir ve İngiltere bu tekelci durumunu yitirir yitirmez «İngiltere'de tekrar Sosyalizm» olacağını güvenle belirtmektedir.

[2] «Büyük Britanya'nın Emekçi Sınıflarına» İngilizce yazılmıştır. Çünkü Engels bunu ayrı bir broşür olarak çıkartmayı ve İngiltere'deki partilerin liderlerine göndermeyi amaçlıyordu. İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu *adlı kitabın Almanca baskılarında (1845 ve 1892) bu yazı İngilizce basılmasına rağmen Amerika'da 1887'de ve İngiltere'de 1892'de çıkan baskılarına alınmamıştır.*

da sizin emeklerinizle onları zengin ederek ortaya çıkardığınız ürünleri satmaktan ve bu dolaylı insan eti ticaretinden hiç bir kâr elde edemedikleri anda sizi açlıktan ölmeye terketmekten başka hiç bir niyetleri olmadığını açığa çıkartacak yeterli deliller toplamışımdır. İddia ettikleri bu iyi tavrı kanıtlamak için ne yaptılar? Hiç acılarınıza ciddi bir dikkatle eğildiler mi? İçişleri bakanlığı raflarında atılacak kâğıt yığınlarının arasında sonsuza dek uyumaya terkedilen cilt cilt raporları olan bir düzine araştırma komisyonunun masraflarını ödemekten başka bir şey yaptılar mı? İngiliz parlamentosunun çürümekte olan bu raporlarından, «Hür doğmuş İngilizler» in büyük bir çoğunluğunun içinde bulunduğu koşullar hakkında herkesin kolayca okuyabileceği ve bilgi edinebileceği bir kitap oluşturmak gibi bir işe giriştiler mi? Muhakkak ki yapmadılar. Bunlar, onların konuşmaktan bile hoşlanmadıkları şeyler. Uygar dünyayı içinde yaşadığınız haysiyetsiz durumdan haberdar etmeyi bir yabancıya bıraktılar.

Umarım, **onlar** için bir Yabancı, **sizin** için değil. İngilizcemin iyi olmamasına rağmen yine de düzgün bulacağınızı sanırım. İngiltere'de hiç bir çalışan kişi —aklıma gelmişken belirteyim, ne de Fransa'da— bana bir yabancı gibi davranmadı. Büyük bir memnuniyetle sizin o yıkıcı belâdan, ulusal önyargı ve ulusal gururdan kurtulmuş olduğunuzu gördüm. Tabiî bunların tümü **geniş kapsamlı bir bencillikten** başka hiç bir şey değil. Tüm güçlerini —ister İngiliz olsun ister olmasın— insanlığın ilerleyişine tüm içtenliğiyle veren herkese sevgi duyduğunuzu; ister kendi toprağınızda gelişmiş olsun, ister olmasın büyük ve iyi olan her şeyi takdir ettiğinizi gördüm. Sizi sadece bir İngiliz, tek, yalıtılmış bir ulusun üyeleri olmaktan çok, çıkarlarını bilen ve tüm insan ırkında aynı olan büyük ve evrensel bir İnsanlık ailesinin üyeleri olarak, **İnsanlar** olarak buldum. «Tek ve Bölünmez» insanlık ailesinin üyeleri

olarak yani sözcüğün tam anlamıyla İnsanlar olarak ben ve Avrupa'daki birçok diğerleri, size her yönde hızlı bir ilerleme ve başarı dileriz. Öyleyse şimdiye kadar yaptığınız gibi devam edin. Katlanılacak çok az şey kaldı. Metin olun, cesur olun. Başarınız mutlaktır ve bu ileriye doğru yürüyüşünüzde atacağınız hiç bir adım, ortak davamızda, İnsanlık davasında bir kayıp olmayacaktır!

Friedrich Engels

Barmen (Rhenan Prussia)
15 Mart 1845
İngilizce olarak Engels tarafından yazılmış,
İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu'nun Almanca
birinci baskısında (Leipzig, 1845)
yayımlanmıştır.

Birinci Almanca Baskısına Önsöz

Aşağıdaki önsözün konusu olan elinizdeki kitap, başlangıçta İngiltere'nin toplumsal tarihi üstüne daha geniş kapsamlı bir eserin birinci bölümü olarak işlemek niyetinde olduğum bir konuyu anlatmaktadır. Bununla beraber konunun önemi, çok geçmeden onu ayrı olarak incelememi zorunlu kıldı.

İşçi sınıfının durumu, zamanımızın tüm sosyal hareketlerinin gerçek temeli ve ayrılma noktasıdır. Çünkü bu, günümüzde varolan sosyal yoksulluğun en yüksek ve apa-

çık olduğu bir noktadır. Fransız ve Alman işçi sınıfı Komünizmi bu durumun dolaylı, Fourierizm [3], İngiliz sosyalizmi ve eğitim görmüş Alman burjuvazisinin Komünizmi ise dolaysız ürünleridir. Proletarya koşullarının bilinmesi; bir taraftan sosyalist teorilere sağlam temeller sağlaması açısından, diğer taraftan da onların varolma hakları üstünde yargılamada bulunabilmek, lehte ve aleyhteki tüm duygusal düşlerle hayallere son vermek için tamamen gereklidir. Ama proletarya koşulları, **klasik biçimleri içinde**, tüm yetkinliği ile sadece Britanya İmparatorluğunda ve özellikle İngiltere'de varlıklarını sürdürmektedir. Bunun yanı sıra konunun iyi kötü bir biçimde sunulabilmesi için gerekli olan malzeme, sadece İngiltere'de tamamen toplanmış ve resmî soruşturmalarla kaydedilmiştir.

Yirmi bir ay boyunca İngiliz proletaryasıyla, onların mücadeleleri, acıları ve neşeleriyle tanışma; yakından, kişisel gözlemlerle ve kişisel ilişkilerle onları görme ve aynı zamanda gerekli otantik kaynaklara baş vurarak gözlemlerimi destekleme fırsatı buldum. Gördüklerim, duyduklarım ve okuduklarım bu kitabı oluşturdu. Özellikle kitabım İngilizlerin eline geçtiğinde sadece görüş açımın değil, aynı zamanda ortaya koyduğum gerçeklerin de birçokları tarafından hücuma uğramasına hazırım. Konunun kapsamlı özelliği ve uzak görüşlü tahminleri göz-

---

[3] Ütopik Sosyalistlerden Charles Fourier'in doktrini. Charles Fourier (1772—1837) üretimin ziyankârlığını suçlayarak, insanın maddî çıkarlarının önemli olduğunu belirti. Evreni Tanrı'nın uyum içinde yarattığı bir yer olarak kabul ediyordu ve insanlardan da bunun kadar düzenli ve uyum içinde bir sosyal düzen yaratmalarını istiyordu. Fiziksel dünyada yerçekiminin temel ilkelerden biri olması gibi birleşmenin de insanlar arasındaki çekim ilkesi olduğunu söylüyordu. Saint Simon gibi, Fourier'nin de sosyal kuramları dinî inançları ile yakın bir ilişki içindeydi.

önünde bulundurulduğunda herhangi bir yerde veya önemsiz bir noktada, bir İngiliz'in bile düşmekten kolay kolay kaçınamayacağı yanlışlarımın ortaya çıkacağından eminim. Fakat yine de İngiltere'de benimki gibi **tüm** işçileri içine alan tek bir yazı bile yok. Buna rağmen bir an bile duraksamadan İngiliz burjuvazisini; bir bütün olarak görüşümün açığa çıkartılması için herhangi bir sonucun tek bir örneğinde bile yanılgıya düştüğümü ve bu yüzden suçlu olduğumu en az benimkiler kadar otantik verilerle ispat etmeye davet ediyorum.

İngiltere'de proletaryanın varolma koşullarının aldığı klasik biçimlerin bir tarifi, özellikle Almanya ve günümüz için çok önemlidir. Alman sosyalizmi ve komünizmi, her şeyden çok kuramsal öncüllerle ilerledi. Biz Alman kuramcıları, doğrudan gerçek ilişkilerle bu «Kötü gerçek» in reformlarına götürülebilmek için gerçek dünya hakkında çok az şey biliyoruz. Ne olursa olsun bu tür reformların açık savunucuları komünizme, Hegelci spekülasyonun Feuerbachçı ayrışmasından başka bir yolla varmadılar. Bizim içimizde proletarya yaşantısının gerçek koşulları öylesine az bilinmektedir ki, burjuvazimizin sosyal sorunu yanlış bir yola sürüklediği «İşçi sınıflarının yükseltilmesi için kurulan dernekler», devamlı olarak işçilerin durumları üstüne en saçma ve en akla uymayan yargılardan kalkıyorlar. Biz Almanların, bu sorunla ilgili gerçekleri bilmeye herkesten daha çok ihtiyacımız var. Alman proletaryasının varolma koşulları İngiltere'deki klasik biçimini almamasına rağmen, biz yine de tabanda aynı sosyal düzene sahibiz. Ulusun zekâsı tüm sosyal sisteme yeni bir temel sağlayacak tedbirlerin alınmasını sağlamadığı takdirde, bizim sosyal düzenimiz de er geç zorunlu olarak Kuzey Denizi'nin karşısındaki kadar sivrilme derecesine ulaşacaktır. İngiltere'de proletaryanın yoksulluğuna ve ezilmesine sebep olan temel nedenler Almanya'da da var-

dır ve uzun dönemde aynı sonuçları doğuracaktır. Bununla beraber bu arada **İngiltere**'deki kötü koşulların herkesçe kabul edilen gerçekliği; bizi **Almanya**'daki kötü koşullar gerçeğini de kabul etmeye zorlayacak; ayrıca bunların boyutlarını ve o bölgeden Almanya'nın sükûnetini doğrudan tehdit eden —Silezya ve Bohemya karışıklıklarıyla açığa çıkmış olan— [4] tehlikenin büyüklüğünü değerlendirmemize yarayacak bir ölçü sağlayacaktır.

Sonuç olarak iki noktaya daha dikkat çekmek istiyorum. Önce **Mittelklasse** sözcüğünü İngilizce **middle - class** [orta sınıf] (ya da her zaman kullanıldığı gibi **middle - classes** [orta sınıflar]) sözcüğü anlamında kullandım. Fransızca **bourgeoisie** sözcüğü gibi bu da; sahip olan sınıf, yani aristokrasi diye tanımlanan —Fransa ve İngiltere'de doğrudan, Almanya'da ise «kamuoyu» kılıfı altında siyasî idareyi elde tutan— sınıftan ayırdedilen, sahip olan sınıf anlamına gelmektedir. Aynı şekilde, çalışan insanlar, emekçiler, **(Arbeiter)** ve proleterler, işçi sınıfı, mülksüz sınıf ve proletarya deyimlerini eş anlamlı olarak kullandım. İkinci olarak; birçok alıntılarda, yazarın dahil olduğu partiyi belirttim. Çünkü hemen hemen her olayda liberaller kırsal bölgelerdeki ıstırabı vurgulayıp fabrika bölgelerindeki durumu inkâr ederlerken, Muhafazakârlar da bunun tam tersine, fabrika bölgelerindeki ıstırabı kabullenip tarımsal bölgelerdeki koşullar hakkındaki herhangi bir bilgiyi inkâr ediyorlardı. Aynı nedenden dolayı, sanayi işçilerinin koşullarını tariflemek için resmî belgeler bulamadığımız zaman hep liberal kaynaklara baş vurmayı tercih ettim. Çünkü böylelikle kendi laflarını kendi ağızlarına tıkarak liberal burjuvaziyi yenebilecektim. Beni destekle-

[4] Burada 4—6 Haziran 1844'de Silezyalı dokumacıların ve 1844 yazında Bohemialı işçilerin yaptıkları ayaklanmalara atıf yapılmaktadır.

meleri için Tory'ler [5], ya da Chartist'lerden [6] aldığım alıntıları ancak kişisel gözlemlerle bunların doğruluğunu kanıtlayabildiğimde, yazarların kişisel ya da edebî ürünlerinden bunların doğruluğuna inandığım kişiler olduğuna karar verdiğim zaman yaptım.

F. Engels

Barmen,
15 Mart 1845

İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu'nun Almanca baskısında yayımlanmıştır.

---

[5] İngiliz politikasında klise ve devlet düzeninde herhangi bir değişikliğe karşı çıkan kimse.

[6] Chartism: Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında İngiliz işçi hareketi. Chartistler taleplerini kapsayan bir tasarıyı (People's Charter) 8 Mayıs 1838'de Parlamento'ya sunmak üzere yayımladılar. Bu tasarıda altı madde vardı; 1839, 1842 ve 1849'da Charter'ın kabul edilmesi için Chartistler tarafından Parlamento'ya verilen üç dilekçe de reddedildi.

Amerika'daki İşçi Hareketi
Amerikan Baskısına Önsöz[7]

Çevirmenin arzusu üzerine bu kitaba bir Ek yazdığımdan beri on ay geçti ve bu on ay içinde Amerikan toplumunda başka bir ülkede en azından on yılda tamamla-

[7] *Bu önsöz* İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu'*nun Amerikan baskısı için yazılmıştır. Kitap İngilizce'ye Florence Kelley-Wischnewetzky tarafından çevrilmiştir ve 1887 yılında New York'ta yayımlanmıştır. Aynı yıl Engels bu önsözü Almanca'ya çevirmiş ve* Sozialdemokrat'da, *daha sonra da Fransızcasını* Socialiste'*de «Amerika'da İşçi Hareketi» adı altında makale olarak yayımlamıştır.*

nabilecek bir ihtilâl başarıya ulaştırıldı. 1885 Şubatında Amerikan halkının fikirleri; sözcüğün Avrupa'da kullanıldığı anlamıyla Amerika'da (8) bir işçi sınıfı olmadığı noktasında birleşiyordu. Bundan da sonuç olarak işçilerle kapitalistler arasında Avrupa toplumunu parçalara bölen bir

(8) 1844'de yazılan kitabımın İngilizce baskısı tamamen gerçekleşmiştir. Çünkü Amerika'daki bugünkü durum 1840 İngiltere'sindeki duruma, yani benim kitapta anlattığım duruma tamamen uymaktadır. Bunun ne kadar gerçek olduğu, Londra'da aylık çıkan *Time* dergisinin Mart, Nisan, Mayıs ve Haziran sayılarında yayımlanan ve Edward ve Eleanor Marx-Aveling tarafından yazılan «Amerika'da İşçi Hareketleri» adlı makalelerden de anlaşılmaktadır. Bu makalelerden büyük bir memnuniyetle söz ediyorum çünkü bu bana aynı zamanda Amerikan Sosyalist Emek Partisi Yürütme komitesinin ilkesiz bir tavırla etrafa yaydığı Aveling'e karşı yapılan yalanla dolu suçlamalara karşı çıkma fırsatı veriyor. [9]

[9] Engels burada İngiliz Sosyalist Edward Aveling'e, içinde Lassalle'cıların da bulunduğu Amerikan Sosyalist Emek Partisi Yürütme Komitesi tarafından yapılan iftiralardan söz etmektedir. Aveling, karısı Eleanor Marx ve Alman sosyalisti Wilhelm Liebknecht ile birlikte 1886 yılının Eylül ayından Aralık ayına kadar Amerika'da yaptığı propaganda turunda Yürütme komitesi hakkında yalanlar uydurmakla suçlanmıştı. Engels, Aveling'e bu iftiraların saçmalığını ve gerçek dışı olduklarını ispat etmesi için yardım etti.

Amerikan Sosyalist Emek Partisi, *Birinci Enternasyonalin Amerika Seksiyonu ile Amerika'daki diğer sosyalist örgütlerin birleşmesi sonucunda 1876'da kuruldu. Parti çoğunlukla Amerikan işçileri ile hiç bir yakın ilişkileri olmayan muhacirlerden, özellikle Almanlardan oluşmaktaydı. Parti içinde reformcu lider kliği ile başlarında Marx'ın arkadaşı Friedrich A. Sorge bulunan Marksist kanat arasında çatışma vardı. Parti, sosyalizm için mücadele edeceğini programında belirtiyordu ama Amerikan işçi örgütleri içinde çalışmaya karşı çıkan liderlerin sekter tavırları yüzünden hiç bir zaman gerçekten ihtilâlci, Marksist bir parti olamadı.*

sınıf mücadelesinin Amerikan Cumhuriyetinde olmayacağı çıkıyordu. Bu yüzden de Sosyalizm, Amerikan toprağında hiç bir zaman kökleşemeyecek bir yabancı ithaliydi. Ama yine de o anda yaklaşmakta olan sınıf mücadelesi dev gölgesini Pennsylvania kömür madencilerinin [10] grevleriyle, çeşitli işkollarındaki birçok grevlere ve özellikle ülke çapında hazırlanmakta olan bir sonraki Mayıs ayında ortaya çıkacak olan Sekiz Saat hareketine düşürüyordu [11]. Benim o zaman bu belirtileri doğru değerlendirdiğimi ve ülke çapında bir işçi sınıfı hareketini önceden haber verdiğimi, «Ek» bölümü göstermektedir. Ama o zaman, hiç kimse hareketin böylesine kısa bir zamanda öylesine karşı koyulamayacak bir güçle patlayacağını, hızla yayılacağını ve Amerikan toplumunu temellerinden sarsacağını tahmin edememişti.

Gerçek, tüm inatçılığı ve tartışma götürmezliğiyle

---

[10] 22 Ocaktan 26 Şubat 1886'ya kadar süren Pennsylvania'daki kömür madencilerinin grevinden söz edilmektedir. Madencilerin talepleri olan yüksek ücretler ve daha iyi çalışma koşulları kısmen yerine getirilmişti.

[11] 1 Mayıs 1886'da sekiz saatlik işgünü sloganı ile başlatılan genel grevden söz edilmektedir. Grev, ana sanayi merkezlerini, New York, Philadelphia, Chicago, Louisville, Saint Louis, Milwaukee ve Baltimore'u içine almış ve aşağı yukarı 200.000 işçinin daha kısa bir işgünü elde etmeleriyle sona ermişti. Bununla beraber işverenler hemen bir karşı saldırıya geçtiler. 4 Mayıs'ta Chicago'daki polis merkezine bir bomba atıldı. Bu provakasyon polisin işçilere karşı silâh kullanmasına ve yüzlerce işçinin tutuklanmasına yol açtı. Bunu mahkemeler izledi ve Chicago işçi hareketinin liderleri ağır cezalara çarptırıldılar; dört tanesi idam edildi. Birkaç yıl içersinde 1886 Mayısında elde edilmiş olan haklar kapitalistler tarafından bir bir geriye alındı. 1889'da Paris'te toplanan Enternasyonal Sosyalist İşçi Kongresi 1 Mayıs'ın her yıl bütün dünyada işçiler tarafından kutlanmasını kararlaştırdı.

oradadır. Bu gerçeğin Amerikan hakim sınıflarını ne denli dehşet içinde bıraktığı, geçen yaz beni aramakla bana şeref bahşeden bir Amerikalı gazeteci tarafından açıklandı: «Yeni hareket», onları korku ve şaşkınlığa sürüklemiş ve aciz bir duruma düşürmüştü. Ama o zamanlar hareket henüz başlama noktasındaydı. Zenci esaretinin yavaş yavaş ortadan kalkması ve imalâtın hızlı gelişimi ile Amerikan toplumunun en alt tabakası haline gelen işçi sınıfı, hakim sınıfları şaşkınlık içinde bırakan ve birbirinden görünüşte kopuk bir seri ayaklanma içindeydi. Sene bitmeden bu şaşırtıcı sosyal ayaklanmalar belirli bir yön almaya başladı. Ülkenin geniş bir alanına yayılan ve çalışan insan yığınlarının kendiliğinden ve içgüdüsel hareketleri; sosyal koşulların sefilliğine karşı beliren hoşnutsuzlukların aynı anda patlayışı, bu patlayışların her yerde aynı olması ve aynı nedenlere dayanması, onları Amerikan topluluğunun yeni ve belirli bir sınıfını oluşturduklarının bilincine vardırdı: Pratik olarak aşağı yukarı babadan oğula işçilerin, yani proletaryanın oluşturduğu bir sınıf. Ve gerçek Amerikan içgüdüsü ile bu bilinç onları bir an önce kurtuluşlarına doğru bir sonraki adımı atmaya götürdü: başka bir deyişle amacı Meclis Binası ve Beyaz Sarayı fethetmek olan, kendi programına sahip, çalışan insanların politik bir partisini kurmaya yöneltti. Mayısta Sekiz Saatlik çalışma günü için verilen mücadele, Şikago, Millwaukee, vs'de karışıklıklar, hakim sınıfın, henüz olgunlaşmamış olan bu Emek ayaklanmalarını kaba kuvvet ve kaba bir sınıf adaleti ile bastırma çabaları. Kasımda yeni İşçi Partisi'nin tüm büyük merkezlerde örgütlenmesi ve New York, Şikago ve Millwaukee seçimleri [12]. Mayıs

---

[12] 1886 Sonbaharında New York'taki belediye seçimleri için yapılan hazırlık sırasında işçileri politik olarak birleştirmek için bir Birleşik Emek Partisi kurulmuştu. İnsiyatif 1882'de

ve Kasım, o zamana dek Amerikan burjuvazisine sadece A.B.D. tahvilâtının faiz kuponunu hatırlatırdı; bundan böyle Mayısla Kasım onlara Amerikan işçi sınıfının ödenmek üzere **kendi** kuponlarını sunduğu tarihleri de hatırlatacak.

Avrupa ülkelerinde işçi sınıfının, varolan sosyal koşullar altında kendilerinin belirli ve modern toplumun sürekli bir sınıfını oluşturduklarını anlaması yıllar aldı; aynı zamanda bu sınıf bilincinin, hakim sınıfların çeşitli bölümleri tarafından oluşturulan tüm eski politik partilerden bağımsız ve onlara karşı, belirli bir politik parti oluşturtması da yine yıllar aldı. Ortaçağ kalıntılarının yolunu engellemediği, tarihi on yedinci yüzyılda, modern burjuva toplumunu ortaya çıkaran unsurlarla başlayan şanslı Amerikan toprağında ise işçi sınıfı, gelişmesindeki bu iki aşamayı on ayda geçirdi.

Yine de bütün bunlar bir başlangıçtır. Emekçi kitlelerin; kendi acı ve çıkarlarının oluşturduğu topluluklarını hissetmeleri ve diğer sınıflara karşı olarak bir sınıf halinde birleşmeleri, bu duyguya bir ifade ve etki gücü verebilmek için bütün hür ülkelerde bu amaç için politik bir mekanizmayı harekete geçirmeyi düşünmek, sadece ilk adımlardır. İkinci adım ise, bu ortak acılar için ortak bir çözüm yolu bulmak ve bunu yeni İşçi Partisinin programı içine almaktır. Ve bu —hareketteki en önemli ve en zor

---

kurulan ve New York sendikalarının bir birliği olan New York Merkezî İşçiler Sendikası'na aitti. Diğer şehirlerde de bu tür partiler kurulmuştu. Yeni partilerin yönetiminde işçiler New York, Chicago ve Milwaukee'de büyük başarılar elde ettiler. New York Belediye Reisliği için Birleşik Emek Partisinin adayı Henry George oyların yüzde otuzbirini aldı. Chicago'da Emek Partisi üyeleri on Parti üyesini meclise sokmayı başardılar. Milwaukee'de Emek Partisi, Belediye reisliği, bir senatörlük, altı meclis üyeliği ile bir de ABD Kongre üyeliği kazandı.

adım— Amerika'da henüz gerçekleştirilmemiştir, ama mutlaka gerçekleştirilmelidir.

Yeni bir partinin kesin, olumlu bir programı olmalıdır; partinin ve koşulların gelişimiyle ayrıntılarının değişebileceği, ama hiç olmazsa şimdilik partinin tamamen kabul ettiği bir program. Böylesine bir program yapılmadığı sürece ya da bir rudiment halinde varolduğu sürece yeni partinin de aynı karakterde ilkel bir varlığı olacaktır. Böyle bir parti de ancak yöresel olarak varolabilir, ulusal olarak değil. Ve bu gerçek bir parti değil de bunun potansiyelini içinde taşıyan bir kuruluş olacaktır.

Bu program, başlangıçtaki biçimi ne olursa olsun, daha önceden belirlenebilecek bir yolda gelişmelidir. İşçi sınıfıyla kapitalist sınıf arasındaki uçurumu yaratan nedenler, Amerika'da da Avrupa'dakinin aynıdır. Bu uçurumu kapatma çareleri de yine her yerde aynıdır. Sonuç olarak uzun dönemde, Amerikan proletaryasının programı, altmış yıllık görüşme ve tartışmalardan sonra Avrupa militan proletaryasının geniş kitlelerince kabul edilen programıyla çakışacak ve nihaî sonuç olarak, tüm üretim araçlarının —toprak, demiryolu, maden, makine, vs.— doğrudan topluma maledilmesini ve herkesin çıkarı için bunların ortak bir biçimde işletilmesini sağlamak için politik üstünlüğün işçi sınıfı tarafından ele geçirilmesi olduğunu söyleyecektir.

Ama eğer yeni Amerikan partisi, her yerdeki tüm politik partiler gibi sadece kuruluşu itibarıyla politik gücü ele geçirmeyi arzularsa, ele geçirdiği bu güçle ne yapacağını bilmekten çok uzak olacaktır. New York'ta ve doğunun diğer büyük kentlerinde işçi sınıfının örgütlenmesi Ticaret Dernekleri çizgisinde gelişmiş, her kentte güçlü Merkezî Emek Birlikleri kurulmuştur. New York'ta Merkezî Emek Birliği geçen Kasım ayında benimsenmiş lider

[standart bearer] olarak Henry George'u seçti ve sonuç olarak geçici seçim programı onun prensipleri çizgisinde oldu. Kuzey - Batı'nın büyük kentlerinde seçim mücadelesi daha da belirsiz bir işçi programı içinde verildi ve Henry George'un teorilerinin etkileri hemen hemen hiç görülmüyordu. Bu büyük nüfus ve sanayi merkezlerinde yeni sınıf hareketi politik doruğuna erişirken tüm ülkeye yayılmış iki işçi örgütü görüyoruz: «Emek Şövalyeleri» [13] ve «Sosyalist Emek Partisi». Bunlardan sadece ikincisi, yukarıda özetlendiği gibi modern Avrupa görüş noktasına uygun bir programa sahipti.

Amerikan işçi hareketinin kendini gösterdiği az çok belirli üç biçimden birincisi olan New York'taki Henry George hareketi, şu anda sadece bir yerel öneme sahiptir. Kuşkusuz ki New York, Amerika Birleşik Devletleri'nin en önemli kentidir, ama New York Paris değildir ve Amerika Birleşik Devletleri de Fransa değildir. Ve bana öyle geliyor ki bugünkü biçimiyle Henry George programı, **yerel** bir hareket, ya da genel hareketin kısa ömürlü bir safhasından başka herhangi bir şey için temel oluşturabilmek için çok yetersizdir. Henry George'a göre halk kitlesinin toprağından ayrılması, halkın Zenginler ve Yoksullar olarak ikiye bölünmesinin büyük ve evrensel nedenidir. Bu, tarihsel olarak pek de doğru bir şey değildir. Asyatik ve klasik antik tarihte [antiquity] hakim sınıf baskısının ağır basan biçimi kölelikti. Yani kitlelerin toprak-

---

[13] Emek Şövalyeleri Örgütü — *1869'da Philadelphia'da kurulmuş bir Amerikan işçi sınıfı örgütü. Örgüt 1880'lerde en etkin dönemini yaşadı ve bu süre içinde Emek Şövalyeleri işçi hareketlerine ve grevlere katıldılar. O dönemde 600.000 üyesi vardı ki bunların 60.000'i zenciydi. Politik mücadeleye işçilerin katılmasına karşı çıkan liderlerinin yanlış taktiklerinin sonucu olarak örgüt kitleler arasındaki prestijini yavaş yavaş kaybetti ve 1920'lerde tamamen parçalandı.*

larından uzaklaştırılmaları değil, kişiliklerinin mal edinilmesiydi. Roma Cumhuriyetinin çöküşünde özgür İtalyan köylüleri çiftliklerinden uzaklaştırıldıklarında, 1861'den önce Güney Köleci Eyaletleri'ndeki zenci sınıflarına benzeyen bir «yoksul beyazlar» sınıfı oluşturmuşlardı. Kendi kurtuluşlarını sağlamaktan aciz olan bu köleler ve yoksul beyazlar sınıfları arasında eski dünya parça parça oldu. Ortaçağda feodal baskının kaynağı, halkın topraktan ayrılması değil, tam tersine onların toprağa bağlanması oldu. Köylü toprağını elinde tuttu. Ama ona serf, ya da köylü [villein] olarak bağlanıyordu ve efendisine emek ve ürün olarak vergi vermek zorundaydı. Ancak modern çağın başlangıcında, on beşinci yüzyılın sonlarına doğru köylülerin yığınlar halinde topraklarından ayrılmasıyla, emek güçlerinden [labour power] başka hiç bir şeye sahip olmayan ve ancak bu emek gücünü diğerlerine satarak yaşayan modern bir işçi sınıfının temeli doğdu. Eğer bu sınıfın varlığını oluşturan, topraktan ayrılma ise; onu sürekli kılan, çoğaltan, kesin çıkarları ve tarihi göreviyle onu kesin bir sınıf haline sokan da; kapitalist üretimin, modern endüstrinin ve tarımın geniş çapta gelişmesi oldu. Bütün bunlar Marx tarafından tam olarak anlatılmıştır («Kapital», Bölüm VIII: «The So-called Primitive Accumulation»). Marx'a göre şimdiki sınıf çatışmalarının ve işçi sınıfının içinde bulunduğu kötü durumun nedeni, onların tabiî ki toprak da dahil **tüm** üretim araçlarından yoksun olmalarıdır.

Eğer Henry George toprağın tekelleştirilmesini yoksulluğun ve sefaletin tek nedeni olarak görüyorsa, doğal olarak çözümü de toprağın —az çok— toplum tarafından geri alınmasında görüyordur. Marx Okulunun Sosyalistleri de toprağın toplum tarafından ve sadece toprağın değil, tüm üretim araçlarının da toplum tarafından geri alın-

masını istemektedirler. Ama bütün bunları bir yana bıraksak bile, hâlâ ortada bir farklılık kalıyor. Toprakla ne yapılacak? Marx'ın temsil ettiği modern Sosyalistler onun ortak olarak elde bulundurulmasını, ortak çıkar hesabına işletilmesini ve diğer bütün sosyal üretim araçlarının, madenlerin, demiryollarının, fabrikaların, vs.'nin de bu biçimde kullanılmasını istemektedirler. Henry George ise onu, bugünkü durumda olduğu gibi bireylere dağıtmak, sadece bu dağıtışı denetlemek ve aldığı kiraları şimdi olduğu gibi özel nedenler yerine halk için kullanmakla yetiniyor. Sosyalistlerin istedikleri, tüm sosyal üretim sisteminin tam bir ihtilâli anlamına gelmektedir; Henry George'un isteği ise, şimdiki sosyal üretim biçimine hiç dokunmuyor. Gerçekten de bu, toprağın kirasının Devlet tarafından zaptedilmesini isteyen Ricardo'cu burjuva ekonomistlerinin aşırı bir kesimi tarafından da arzu ediliyordu.

Muhakkak ki Henry George'un son sözünü söylediğini sanmak, biraz haksızlık olur. Ama ben onun teorisini bulduğum gibi almak zorundayım.

Amerikan hareketinin ikinci büyük bölümünü Emek Şövalyeleri oluşturmaktadır ve bu, hareketin şimdiki durumunun en tipik ve kuşkusuz en güçlü bölümü görünmektedir. Sayısız «Toplantılar» la ülkeye geniş çapta yayılmış büyük bir örgüt, işçi sınıfı içindeki tüm bireysel ve yerel fikirlerin her çeşit yansımasını temsil etmektedir. Bunların hepsi, aynı biçimde belirsiz bir program altına sığınmışlardır. Onları bir arada tutan şey; işe yaramaz temel yasalarından çok, ancak ortak arzuları için bir arada olmalarının onları ülkede büyük bir güç haline getirdiğine dair içgüdüsel sezgileridir. En modern eğilimleri ortaçağ giysilerine büründüren; en demokratik ve hatta en isyancı ruhu açık fakat gerçekte güçsüz bir despotiz-

min arkasında saklayan gerçek bir Amerikan paradoksu: işte Emek Şövalyeleri'nin Avrupalı bir gözlemciye sundukları tablo bu. Ama eğer sırf dış kaprislere aldanmazsak, bu kocaman yığının içinde yavaş yavaş ortaya çıkan ve muhakkak ki gerçek bir güce dönüşecek olan büyük miktarda potansiyel enerjiyi görmezlikten gelemeyiz. Emek Şövalyeleri Amerikan işçi sınıfının bir bütün olarak yarattığı ilk ulusal örgüttür. Kökenleri, tarihleri, eksiklikleri, küçük saçmalıkları, programları ve temel yasaları ne olursa olsun, onları bir arada tutan tek ulusal bağla; düşmanlarından hiç de zayıf olmadıklarını kendilerine hissettiren ve ilerdeki zaferlerin gururlu umuduyla onları dolduran, hemen hemen tüm Amerikan işçi sınıfının bir ürünü olarak karşımızdalar. Emek Şövalyelerinin gelişme eğiliminde olduklarını söylemek pek de doğru bir tutum olmaz. Onlar, devamlı olarak tam bir gelişme ve ihtilâl süreci içindeler. Kendi öz tabiatına uygun bir şekil ve biçim [shape and form] arayan mayalanmış, kabarmış bir hamur kütlesidir. Bu biçim, doğal ve tarihî evrimin her yerde varolan kendi yasaları kadar kesin olarak elde edilecektir. Emek Şövalyelerinin şimdiki adlarını hâlâ sürdürüp sürdürmeyecekleri hiç önemli değil. Ama bir yabancıya öyle görünüyor ki, Amerikan işçi hareketlerinin geleceğinin ve onunla birlikte tüm Amerikan toplumunun geleceğinin biçim kazanacağı hammadde buradadır.

Üçüncü bölümü, Sosyalist Emek Partisi oluşturmaktadır. Bu bölüm, sadece isimde kalan bir partidir. Çünkü şimdiye dek Amerika'nın hiç bir yerinde politik bir parti sayılabilecek duruma gelememiştir. Daha da ötesi, belirli bir noktaya kadar Amerika'ya yabancıdır. Yakın bir zamana dek kendi dillerini konuşan ve ülkenin ortak dilini çoğunlukla az kullanan Alman göçmenleri tarafından oluşturulmaktaydı. Ama yabancı bir kaynaktan gelmesi-

ne rağmen bu, aynı zamanda Avrupa'da uzun yıllar verilmiş sınıf mücadelesinde elde edilen tecrübeyle ve işçi sınıfının kurtuluşu üstüne genel koşullar hakkında Amerikan işçileri tarafından elde edilenden çok daha ileri bir görüşe sahip olarak gelmekteydiler. Bu, Amerikan proleterleri için şanslı bir durumdu. Böylelikle onlar Avrupa'lı yoldaşlarının kırk yıllık mücadelelerinin entelektüel ve moral meyvalarını kullanma, bunlardan yararlanma ve giderek kendi zaferleri için zaman kazanma şansına sahiptiler. Çünkü daha önce de belirttiğim gibi, Amerikan işçi sınıfının programının, şu anda bütün Avrupa militan işçi sınıfı tarafından kabul edilen programla, Alman - Amerikan Sosyalist Emek Partisi'nin programıyla aynı olması gerekir ve aynı olacaktır. Tabiî eğer bu partiye harekette önemli bir rol oynama görevi düşerse. Ama bunu yapmak için her türlü yabancı görünüşünden kurtulmaları gereklidir. Tamamen Amerikalı olmalıdırlar. Amerikalıların kendi ayaklarına gelmelerini bekleyemezler. Azınlık ve göçmen olarak onlar, büyük çoğunluğu ve yerlileri oluşturan Amerikalılara gitmelidirler. Bunu yapmak için her şeyden önce İngilizce öğrenmeleri gerekir.

Hareket halindeki geniş kitlenin çeşitli unsurlarının —gerçekte birbirleriyle uyuşmayan değil, başlangıç noktalarının çeşitliliğinden birbirlerinden tecrit edilmiş olan unsurların— bir araya gelme süreci zaman alacaktır. Ve bu, çeşitli noktalarda bugün bile görüldüğü gibi büyük bir sürtüşme olmadan gerçekleşmeyecektir. Örneğin Emek Şövalyeleri orada burada, Doğu kentlerinde örgütlü sendikalarla yerel savaş halindedirler. Ama aynı sürtüşme Emek Şövalyelerinin kendi aralarında da vardır. Zaten onların arasında barış ve uyumluluktan başka her şey var. Bunlar kapitalistler için öğünülecek çöküş belirtileri değildirler. Bunlar, ortak bir yönde ilk kez harekete geçen

işçi ordusunun kendi ortak çıkarları için daha uygun bir ifadeyi, mücadeleye en uygun örgüt biçimini ve zaferi mutlak kılmak için gerekli disiplini bulamayışının belirtileridir. Bunlar, daha şimdiden birbirlerinden bağımsız ve yerel olarak ayaklanıp teçhizatlanmış, hepsi tek bir ordu olmaya yönelik, ama düzenli bir örgüte ve ortak bir kampanya planına sahip olamayan büyük ihtilâlci savaşın ilk kitle halinde **(en masse)** askerleridir. Bir noktaya doğru gitmekte olan bu guruplar, birbirleriyle karşı karşıya gelirler: karışıklık, kızgın tartışmalar, hatta tehditler yükselir. Ama sonuçta nihaî amacın etrafında toplanan bu topluluk, tüm önemsiz dertleri yener. Çok geçmeden bu birbirleriyle mücadele eden ve tartışan ordular uzun bir savaş safında bir araya gelecekler; düşmanın karşısına parlak silâhların altında güçlü bir sessizlikle en önde cesur nişancılarla korunan geride de sarsılmaz yedeklerle desteklenen düzenli bir cephe olarak çıkacaklardır.

Bu sonucu yaratmak ve ne denli yetersiz bir geçici programa sahip olursa olsun —önemli olan bunun gerçek bir işçi sınıfı programı olmasıdır— çeşitli bağımsız grupları tek bir ulusal Emek Ordusu halinde birleştirmek, Amerika'da başarılması gereken bir sonraki önemli adımdır. Bunu gerçekleştirebilmek ve programı kendi davasına layık bir hale getirebilmek için Sosyalist Emek Partisi büyük katkılarda bulunabilir. Yeter ki Avrupalı sosyalistler işçi sınıfının küçük bir azınlığı halindeyken davrandıkları gibi davransınlar. Bu hareket biçimi 1847 «Komünist Manifestosu» nda aşağıdaki sözlerle belirlenmiştir:

«Komünistler» —bu o zaman aldığımız bir isimdi ve bu ismi hâlâ kullanıyoruz.— «Komünistler diğer işçi sınıfı partilerine karşı olarak ayrı bir parti kurmazlar.

«Bütün işçi sınıfının çıkarlarından ayrı olarak hiç bir çıkarları yoktur.

«Proleter hareketini biçimlendirecek ve ona model olacak hiç bir sekter prensibi [kendi sekter prensiplerini] ortaya koymazlar.

«Komünistler, diğer işçi sınıfı partilerinden sadece şurada ayrılırlar: 1 — Değişik ülkelerin proleterlerinin ulusal mücadelelerinde ve tüm proletaryanın ortak çıkarlarını ortaya çıkarmak için milliyetçilikten bağımsız çıkarlarda; 2 — Kapitalist sınıfa karşı işçi sınıfının mücadelesinin değişik gelişme safhalarında onlar, her yerde ve her zaman hareketin çıkarlarını bir bütün olarak temsil ederler.

«Böylelikle komünistler bir taraftan diğerlerini ileriye iten, bütün ülkelerin işçi partilerinin en ileri ve en cesur bölümünü oluştururlar; diğer taraftan da kuramsal olarak geniş proleter kitlelerinin yanı sıra yöneliş çizgisinin koşulları ve proleter hareketinin nihaî genel sonuçlarını en iyi anlama avantajına sahiptirler [14].

«Böylelikle onlar; sonuçların elde edilmesi ve işçi sınıfının o andaki çıkarlarının kuvvetlendirilmesi için çalışırlar. Ama şu andaki harekette onlar hareketin geleceğiyle uğraşırlar ve bunu temsil ederler.» [15]

Modern Sosyalizmin büyük kurucusu Karl Marx ve onunla birlikte ben ve bizimle birlikte çalışan diğer tüm ülkelerin sosyalistlerinin kırk yıldan beri izledikleri; her yerde bizi zafere götüren ve şu anda Almanya'da, Fransa'da, Belçika'da, Hollanda ve İsviçre'de, Danimarka ve İsveç'te, İspanya ve Portekiz'de Avrupalı sosyalist kitle-

---

[14] Marx ve Engels, Komünist Partisi Manifestosu, *Bölüm II, «Proleterler ve Komünistler».*

[15] Adı geçen eser, Bölüm IV, «Çeşitli Muhalefet Partileri Karşısında Komünistlerin Durumu».

sinin tek bir bayrak altında ve tek bir ordu olarak izledikleri hareket çizgisi budur.

F. Engels

Londra, 26 Ocak 1887
İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu'nun Amerikan baskısında yayımlanmıştır. New York, 1887.

İngilizce Baskısına Önsöz

İngilizce çevirisi burada yayımlanan kitap, ilk kez 1845'de Almanya'da yayımlandı. Yazar o zamanlar genç-ti, yirmi dört yaşındaydı ve ürünü, iyi, hatalı yanlarıyla gençliğinin damgasını taşımaktadır. Ama yazar, bunların hiç birinden utanmamaktadır. Eser 1885'de bir Amerikalı bayan, Mrs. F. Kelley - Wischnewetzky tarafından İngilizceye çevrildi ve ertesi yıl New York'ta yayımlandı. Amerikan baskısı hemen hemen tükendiği için Atlantiğin bu yakasında geniş çapta dağıtılamadı. Şimdiki İngilizce bas-

kısı, ilgili partilerin tümünün tam bir muvafakatıyla çıkmaktadır.

Amerikan baskısı için yazar tarafından İngilizce olarak yeni bir Önsöz ve bir de Ek yazılmıştı. Birincisinin kitapla pek ilgisi yoktu; o günkü Amerikan İşçi Sınıfı Hareketi'ni tartışıyordu ve bu yüzden burada pek ilgisi bulunmadığından atlanmıştır; İkincisi ise —asıl önsöz— baştaki fikirlerde geniş çapta kullanılmıştır.

Bu kitapta anlatılan şeyler, bugüne ve İngiltere göz önünde bulundurulduğunda birçok yönleriyle geçmişe aittir. Tanınmış eserlerimizde açıkça belirtilmemiş olmasına rağmen, kapitalist üretim ne denli büyük çapta uygulanırsa, ilk safhalarını belirleyen küçük dolandırıcılık ve hırsızlık hünerlerini de o denli az destekleyebileceği, modern Ekonomi Politiğin hâlâ geçerli olan bir yasasıdır. En alt safhada Avrupa ticaretinin temsilcisi olan Polonya Yahudileri, kendi ülkelerinde işlerine çok yarayan ve burada da uyguladıkları adi iş numaralarının Hamburg'da, ya da Berlin'de yersiz ve modası geçmiş olduğunu göreceklerdir. Berlinli ya da Hamburglu bir komisyoncu; ister Yahudi ister Hıristiyan olsun, birkaç ay Manchester Borsası'na gidip geldikten sonra ucuz kumaş ve pamuk ipliği alabilmek için kendi ülkesinde akıllıca bir iş olarak kabul edilen, gerçi biraz daha incelmiş ama hâlâ kötü olan o hileleri ve oyunları bırakmasının iyi olacağını anlayacaktır. Gerçek şudur ki, zamanın para olduğu, sırf zamandan ve zahmetten kurtulmak için kaçınılmaz olarak bir çeşit ticarî ahlâkın geliştiği büyük bir pazarda hilelerin artık hiç bir yararı yoktur. İmalâtçıyla «elleri» arasındaki ilişkide de bu aynıdır.

1847 krizinden sonra ticaretin canlanması, yeni bir

sanayi çağının doğuşuydu. Hububat yasalarının [16] kaldırılması ve bunu izleyen malî reformlar, İngiliz sanayi ve ticaretine istedikleri tüm rahatlığı sağlamıştı. Kaliforniya'da ve Avusturalya'da altın madeni sahalarının bulunması bunu hızla izledi. Sömürge pazarları, İngiliz mallarını alma kapasitelerini gittikçe artan bir oranda geliştirdiler. Hindistan'da milyonlarca el dokumacısı, en sonunda güçlü Lancashire tezgâhları tarafından ezildiler. Çin gittikçe açılıyordu. Her şeyden çok Amerika Birleşik Devletleri —ticarî olarak konuşursak o zamanın en büyük sömürge pazarı—, bu hızla gelişmekte olan ülkeyi bile şaşırtan ekonomik gelişmeler gösterdi. Ve nihayet bir önceki dönemin bitişinde ortaya çıkan yeni haberleşme araçları —demiryolu ve okyanusun buharlı gemilerle geçilmesi— artık uluslararası bir çapta kullanılıyordu; bunlar, şimdiye dek sadece potansiyel olarak varolan dünya pazarını gerçekleştirmiş oluyorlardı. Başlangıçta dünya pazarı, ham ürün fazlalarının büyük bir kısmını tüketen ve bunun karşılığında onların fabrika ürünlerine olan ihtiyaçlarını vererek ödeyen tek bir imalâtçı merkezin —İngiltere'nin— etrafına toplanmış kısmen ya da tamamen tarım ülkesi olan memleketlerden oluşmaktaydı. Bu durumda; İngiltere'nin sanayi gücünün o denli büyük ve erişilmeyecek bir

---

[16] Hububat ithalâtını yasaklamak ya da kısıtlamak amacıyla ithalât vergilerini yükselten Hububat Yasaları, *büyük toprak sahiplerini korumak amacıyla İngiltere Parlamentosunda kabul edilmişti. Sanayi burjuvazisiyle toprak aristokrasisi arasındaki mücadele, Hububat Yasalarının kaldırılması ile sona erdi. Bunun sonucu olarak düşen hububat fiyatları geçim standartının da düşmesine ve nihayet işçilerin ücretlerinin azalmasına ve burjuvazinin daha büyük kârlar elde etmesine yol açtı. Hububat Yasalarının kaldırılması toprak aristokrasisi için büyük bir darbe oldu ve İngiltere'de kapitalizmin gelişimini hızlandırdı.*

durumda olmasına şaşmamak gerekir. Hatta şu anda bize 1844'deki durum ilkel ve önemsiz gelmektedir. Ve bu artışın gerçekleştiği oranda imalâtçı sanayi de ahlâkî olmaya başladı. Bir üreticinin diğer bir üreticiyle çalışan insanlar sırtından küçük hırsızlıklar yaparak rekabet etmeye çalışması, artık bir sonuç vermiyordu. Ticaret, bu adi para kazanma yollarını artık eskitmişti; bunlar imalâtçı milyonerlerin kullanmasına değer şeyler değildi ve sadece buldukları tek bir kuruş için bile şükran duyan küçük tüccarların rekabetini ayakta tutmaya yarıyordu. Böylelikle mübadele sistemi ezilmiş, 10 Saat Tasarısı [17] kabul edilmiş ve daha az önemli birkaç reform yapılmıştı. Bütün bunlar Serbest Ticaret ruhuna ve başıboş bir rekabete karşıydı, ama dev kapitalistin kendinden daha az şanslı kardeşiyle giriştiği rekabette oldukça işine yarıyordu. Daha da ötesi, şirketlerin ve onlarla birlikte, çalışanların da çoğalmasıyla, ustayla adamları arasında çıkan her çatışmanın yarattığı kayıp ve güvensizlik daha da artıyordu. Böylelikle efendiler ve özellikle büyük efendiler yeni bir tavır takındılar. Bu da onlara gereksiz tartışmalardan kaçınmalarını, sendikaların gücünün varlığını kabullenmelerini ve hatta en sonunda —şanslı zamanlarda— grevlerin kendi amaçlarına hizmet edecek güçlü birer araç olduklarını öğretti. Eskiden işçi sınıfına karşı yürütülen savaşın liderleri olan en büyük imalâtçılar, şimdi barış ve uyumluluk vaazları veriyordu. Bunun da iyi bir nedeni vardı. Aslında bu adalet ve hayırseverlik itirafları; geçmiş yıllarda yapmış oldukları tüm hasislikten gelen zorbalıkların önemini kaybetmesinden, kendileri için bir belâ haline gelen bir avuç insanın ellerinde kapitalin top-

---

[17] 10 Saat Tasarısı *İngiliz Parlamentosu'nda 8 Haziran 1847'de kabul edildi ve 13 ila 18 yaşları arasındaki çocuklarla kadın işçilere uygulandı.*

lanmasını hızlandırmak ve bu tür gelirler olmadan iki yakalarını bir araya getiremeyecek olan küçük rakiplerini hem daha hızlı hem de daha güvenli bir biçimde ezmek için birer araç olmaktan öte bir şey değildi. Böylelikle üretimin kapitalist sisteme dayanarak gelişmesi, kendi başına bile daha önce işçilerinin kaderini kötüleştiren bu ikinci plandaki tüm dertleri yok etmeye —hiç olmazsa önemli sanayi kollarında, çünkü önemsiz dallarda durum böyle olmaktan çok uzaktı— yeterliydi. Ve böylelikle işçi sınıfının içinde bulunduğu koşulların kötülük nedeninin bu arka plandaki dertlerde değil de, **kapitalist sistemde** aranması gerektiği gerçeği, gittikçe daha çok açığa çıkıyordu. Emekçi, kapitaliste emek gücünü belli bir günlük miktar karşılığında satar. Birkaç saatlik çalışmadan sonra bu miktarın değerini üretmiştir. Ama yaptığı anlaşmanın özüne göre işgününü tamamlamak için birkaç saat daha çalışmak zorundadır. Ve bu ek artık - emek saatlerinde ürettiği değer, artık - değerdir. Bu, kapitaliste bedavaya gelir, ama yine de cebine girer. Uygar toplumu; bir tarafta birkaç Rothschild'e ve Vanderbilt'e, yani tüm üretim ve geçinme araçlarının sahibi olanlara; diğer tarafta ise emek güçlerinden başka hiç bir şeye sahip olmayan büyük sayıda işçilere bölme eğiliminde olan sistemin temeli budur. Ve bu sonucun nedeninin de; şu ya da bu önemsiz mesele değil, sistemin kendisi olduğu gerçeği, 1847'den beri İngiltere'de kapitalizmin gelişmesiyle açığa çıkmıştır.

Kolera, tifus, su çiçeği ve diğer salgın hastalıkların yaptıkları sık ziyaretler, İngiliz burjuvazisine kendisini ve ailesini bu tür hastalıkların kurbanı olmaktan koruması için kentlerde ve kasabalarda temizliğin acil gerekliliğini gösterdi. Böylece bu kitapta tariflenen kötülüklerin çoğu ya ortadan kalktı, ya da daha az gözle görülür hale getirildi. Yeni kanalizasyonlar ve su yolları yapıldı ve es-

kileri düzeltildi. Kitapta tarif ettiğim en gayrı sıhhî «Teneke Mahalleler» in [slum] birçoğuna yeni ve geniş caddeler yapıldı. «Little Ireland» ortadan kalktı ve «Seven Dial» de ortadan kaldırılacakların listesinde başta gelmektedir. Ama ne çıkar bundan. 1844'de hemen hemen ideal olarak tarif ettiğim birçok bölge, kentlerin gelişmesiyle aynı bakımsız ve sefil duruma düşmüştü. Artık sadece domuzlara ve süprüntü yığınlarına tahammül edemiyordu kimse. Burjuvazi, işçi sınıfının sefaletini saklama sanatında ilerleme kaydetti. Ama işçilerin evleri konusunda özde hiç bir gelişme kaydedilmediği, 1885'de Kraliyet Komisyonunun «Yoksulların Konut Meselesi» üstüne yazdığı raporda açıkça görülmektedir [18]. Diğer birçok konuda da durum aynıdır. Polis yasaları, bir böğürtlenin tanecikleri kadar çoktur. Ama bunlar işçilerin sıkıntılarını sadece sınırlandırabilirler, ortadan kaldıramazlar.

İngiltere, tarif ettiğim kapitalist sömürünün gelişme durumunu böylelikle aşarken diğer ülkeler bu aşamaya daha yeni vardılar. Fransa, Almanya ve özellikle Amerika, şu anda —tarafımdan 1844'de görüldüğü gibi— İngiltere'nin sanayi tekelini gittikçe daha çok parçalayan heybetli rakipleridir. Onların imalâtçıları, İngiltere'ninkilerle kıyaslandığında henüz gençtirler, ama ondan çok daha hızlı bir biçimde gelişmektedirler ve gariptir ki şu anda İngiltere imalâtının 1844'deki gelişme aşamasına varmış bulunuyorlar. Amerika ele alındığında kıyaslama çok daha göze çarpıcı. Evet, gerçekten de Amerika'da işçi sınıfının içine yerleştirildiği dış çevre çok değişiktir. Ama aynı ekonomik yasalar hâlâ işlevselliklerini sürdürmektedirler ve sonuçlar da her konuda aynı olmasa bile, yine de aynı

[18] «İngiltere ve Wales'de İşçi Sınıfı'nın Konut Sorunu üstüne Kraliyet Komisyonu'nun Raporu»ndan söz edilmektedir (1885).

düzenlilikte olmalıdır. Böylece Amerika'da daha kısa bir iş günü için fabrikalarda, özellikle kadınlara ve çocuklara uygulanan iş saatlerinin yasal bir biçimde sınırlandırılması yolunda verilen mücadeleleri görüyoruz. Kırsal bölgelerde; «Patronlar» tarafından işçiler üstünde baskı aracı olarak kullanılan Kulübe Sistemini ve mübadele sistemini en gelişmiş biçimiyle görüyoruz. 1886'da 12.000 Pennsylvanialı maden işçisinin Connellsville bölgesinde yaptıkları büyük grevin haberlerini veren Amerikan gazetelerini aldığımda, 1844'de anlattığım Kuzey İngiltere kömür işçilerinin grevini okuyormuş gibi oldum. Çalışan insanların aynı biçimde sahte ölçülerle aldatılması; aynı mübadele sistemi, yine aynı biçimde madencilerin direnişinin kapitalistlerin son ama ezici kaynakları —adamların evlerinden, şirketlerin sahip olduğu kulübelerden çıkartılmaları— tarafından yok edilme denemeleri...

Bu çeviride, kitabı bugüne dek getirmeyi, ya da 1844'den beri yer alan tüm değişiklikleri ayrıntılı olarak göstermeyi denemedim. Bunun iki nedeni vardı: birincisi, bunu doğru dürüst yapmak için kitabın hacminin iki misline çıkması gerekirdi; ikincisi, İngilizce çevirisi yayımlanmış olan Karl Marx'ın «Das Kapital»inin birinci cildi; 1865'de, yani İngiliz sanayisi refahının dönüm noktasına eriştiği dönemde İngiliz işçi sınıfının içinde bulunduğu durumu yeterince anlatmaktadır. O zaman, Marx'ın ünlü eserinin kapsadığı bölümü tekrarlamak zorunda kalacaktım.

Bu kitabın genel kuramsal bakış açısının —felsefî, ekonomik, politik— benim bugünkü bakış açımla tam olarak çakışmadığını açıklamanın pek gereği yok sanırım. Özellikle Marx'ın gayretleriyle modern uluslararası sosyalizmin bir bilim olarak tamamen gelişmesi, 1844'de henüz gerçekleşmemişti. Benim kitabım, bunun olgunlaşmamış gelişiminin aşamalarından birini temsil etmektedir. Ve tıpkı insan embriyonunun ilk safhalarında balık atala-

rımızın solungaçlarını hâlâ taşıdığı gibi, bu kitap da her yerde modern sosyalizmin atalarından birinden, Alman Felsefesinden gelişinin izlerini taşımaktadır. Bununla birlikte komünizmin sadece işçi sınıfı partisinin doktrini olmadığı, ama aynı zamanda kapitalist sınıf da dahil olmak üzere tüm toplumun içinde bulunduğu dar koşullardan kurtulmasını öneren bir teori olduğu öğretisine de büyük önem verilmiştir. Bu, özde yeterince doğrudur. Ama pratikte tamamen kullanışsız ve kimi zaman da kötüdür. Zengin sınıflar, herhangi bir kurtulma gereksinmesi hissetmedikleri ve işçi sınıfının kendi kurtuluşuna da karşı çıktıkları sürece sosyal ihtilâl sadece işçi sınıfı tarafından hazırlanacak ve gerçekleştirilecektir. 1789 Fransız burjuvazisi de burjuvazinin kurtuluşunun tüm insan ırkının kurtuluşu olduğunu belirtmişti, ama asiller ve rahipler bunu görememişti; bu öneri —şimdilik feodalizme kıyasla soyut bir tarihî gerçek olmasına rağmen— çok geçmeden sadece bir duygusallığa dönüştü ve ihtilâlci mücadelenin ateşi içinde tamamen ortadan kayboldu. Ve bugün, bakış açılarının «tarafsızlığından» dolayı işçilere sınıf çıkarlarının ve sınıf mücadelelerinin çok üstünde kalan bir sosyalizm anlatmaya kalkan ve her iki sınıfın çıkarlarını da yüksek bir insanlık duygusu içinde barıştırmaya çalışan insanlar ya daha çok şey öğrenmeleri gereken cahil Katoliklerdir ya da koyun kılığına bürünmüş kurtlardır ki bunlar, insanlığın en amansız düşmanlarıdır.

Büyük sanayi krizinin tekrarlanan dönemi kitapta beş yıl olarak anlatılmıştır. Bu 1825'den 1842'ye kadar olayların akışı tarafından belirlenen dönemdir. Ama 1842'den 1868'e dek uzanan sanayi tarihi, gerçek dönemin on yıl olduğunu göstermiştir. Aradaki değişiklikler ikinci derecede önemlidir ve gittikçe ortadan kaybolma eğilimindedir. 1868'den sonra, olayların akışı tekrar değişmiştir ve değişecektir de.

Bu kitaptaki birçok kehaneti, özellikle de gençliğimin verdiği bir duyguyla cüret ettiğim İngiltere'de hemen bir sosyal ihtilâl olacağı kehanetini kitaptan çıkarmamak için dikkatle hareket ettim. Bunların birçoğunun gerçekleşmemesi değil de; tam tersine çoğunun gerçekleşmesi, Avrupa'daki ve özellikle Amerikan rekabeti ile İngiliz ekonomisinin içine gireceği kritik durumun —ki o zaman, bunu çok kısa bir zaman için öngörmüştüm— gerçekleşmesi çok daha önemlidir. Bu konuda kitabı günümüze göre değiştirmek ve Londra'da 1 Mart 1885'de **Commonweal**'de «1845 ve 1885'de İngiltere» başlığı altında yayımladığım bir makalemi buraya almak zorundayım. Bu yazı, aynı zamanda, İngiliz işçi sınıfı tarihinin kırk yıllık kısa bir özetini de vermektedir :

«Kırk yıl önce İngiltere, herkese ancak zor kullanmakla çözümlenebilecek gibi görünen bir krizle karşı karşıyaydı. İmalâtın büyük çapta ve hızla gelişmesi, yabancı pazarların büyümesinin ve talep artışının çok üstüne çıkmıştı. Her on yılda bir sanayinin ilerleyişi sert bir biçimde genel ticarî yıkılışla kesiliyor, bunu uzun bir kronik çöküş dönemi ardından birkaç kısa refah dönemi izliyor, her zaman fazla üretim ve bunun sonucu olarak da tekrar bir çöküşle son buluyor. Kapitalist sınıf, hububat konusunda Serbest Ticaret için etrafı velveleye veriyor, amacına erişmek için de hem kentlerdeki aç nüfusu tekrar geldikleri kırsal bölgelere göndermek hem de John Bright'ın dediği gibi bunları ekmek için dilenenler olarak değil de bir istilâ ordusu gibi üstlerine salmakla tehdit ediyordu. Kentlerde çalışan kitleler politik güçte kendi paylarını —Halk Yasasını (People's Charter)— istiyorlardı. Küçük ticaret sınıfının çoğunluğu bunları destekliyordu. Bunlar arasındaki tek fark; Charter'ın ya fiziksel, ya da ahlâki güçle gerçekleştirileceği idi. Bundan sonra 1847 ticarî yıkılışı. İrlanda kıtlığı ve bunlarla birlikte ihtilâl umudu geldi.

«1848 Fransız ihtilâli, İngiliz orta sınıfını kurtardı. Muzaffer Fransız işçilerinin Sosyalist hükümet beyannameleri İngiliz orta sınıfını korkuttu ve gelişmemiş İngiliz işçi sınıfı hareketini parçaladı. Chartism, tam kendini tüm gücüyle kabul ettireceği anda, 10 Nisan 1848'de dıştan bir çöküntüye bile uğramadan içten yıkıldı [19]. İşçi sınıfı hareketi arka plana atılmıştı. Kapitalist sınıf her yerde zafere ulaşmıştı.

«1831 reform tasarısı [20], kapitalist sınıfın toprak aristokrasisine karşı kazandığı bir zaferdi. Hububat yasalarının ortadan kaldırılması, imalâtçı kapitalistlerin sadece toprak aristokrasisine karşı değil, çıkarları az çok toprağa bağlı olan kapitalistlerin bazı kesimlerine de —bankerler, borsa tellâlları, îrad sahipleri— karşı kazandığı bir zaferdir. Serbest Ticaret; İngiltere'nin hem iç ve dış, hem de ticarî ve malî politikasının, imalâtçı kapitalistlerin —artık bunlar tüm ulusu temsil eden bir sınıftır— çıkarlarına göre tekrardan ayarlanması demekti. Ve bu

---

[19] 10 Nisan 1848, Chartistlerin Londra'da büyük bir gösteri yapmak için kararlaştırdıkları tarihti. Amaçları Charter'ın kabul edilmesini sağlamak için Parlamento'ya üçüncü bir dilekçe vermekti. Hükümet gösteriyi yasakladı; polis ve asker birliklerini herhangi bir gösteriyi önlemek için kullandı. Chartist liderler bütün bunlara rağmen gösterinin yapılmasını kararlaştırdılar ve evlerine dönmek niyetinde olanları ikna ettiler. Gösterinin başarısızlığa uğraması işçileri suçlamak ve Chartistler aleyhine bir kampanya açmak istiyenler tarafından kullanıldı.

[20] İlk seçim reformu tasarısı Avam Kamarasına 1831'de getirildi ve Lordlar Kamarası tarafından Haziran 1832'de kabul edildi. Reform, toprak aristokrasisinin politik tekeline karşıydı ve Parlamento'nun kapılarını sanayi burjuvazisine açıyordu. Reform için verilen mücadelenin temel gücünü oluşturan proletarya ve küçük burjuvalar böylece liberal burjuvazi tarafından kandırılmıştı.

görevi büyük bir arzu ile yapmaya koyuldular. Sanayi üretimine karşı çıkan her engel acımasızca ortadan kaldırılıyordu. Tüm vergi sistemi değiştirilmişti. Her şey tek bir amaca, imalâtçı kapitalistler için çok önemli olan bir amaca yönelmişti: Tüm ham ürünün ve özellikle işçi sınıfının yaşama araçlarının ucuzlatılması; hammadde fiyatlarının indirilmesi ve ücretlerin dondurulması —şimdilik **düşürülmesi** değil—. İngiltere "dünyanın atelyesi" haline gelecekti; tüm diğer ülkeler İngiltere için İrlanda gibi olacaktı: İmalâtı için pazar; bunun karşılığı olarak kendine hammadde ve yiyecek veren ülke. İngiltere tarımsal dünyanın büyük imalât merkezi ve onun, yani sanayi güneşinin etrafında dönen, gittikçe artan sayıda hububat ve pamuk üreten İrlandalar. Ne kadar parlak bir umut!

«İmalâtçı kapitalistler bu büyük amaçlarını gerçekleştirmeye güçlü bir mantıkla ve şimdiye dek kendilerini kıta üstündeki dar kafalı rakiplerinden ayıran geleneksel prensiplere karşı kızgınlıklarıyla koyuldular. Chartism ölüyordu. 1847 dönüşümü kendini tükettikten sonra çok doğal olan ticarî refahın yeniden doğuşu, tümüyle Serbest Ticaret'e atfedilmişti. Bu koşullar İngiliz işçi sınıfını politik olarak imalâtçılar tarafından yönetilen bir parti olan «Büyük Liberal Parti» nin kuyruğu haline getirmişti. Bir kez kazanılan bu avantaj, sonsuza dek sürdürülmeliydi. Ve Serbest Ticaret'e değil de, Serbest Ticaretin hayatî bir ulusal sorun haline getirilmesine karşı çıkan Chartist muhalefetten, imalâtçı kapitalistler, işçi sınıfının yardımı olmadan orta sınıfların asla tam bir sosyal ve politik gücü ele geçiremeyeceklerini öğrenmişler ve öğreniyorlardı. Böylece her iki sınıf arasındaki ilişkiler yavaş yavaş değişti. Bir zamanlar imalâtçıların korkusu olan Fabrika Yasaları şimdi kabullenilmekle kalmıyor, onların hemen hemen tüm ticareti ayarlayan bir şekilde genişlemesine de boyun eğiliyordu. O zamana dek şeytan icatları olarak

kabul edilen Sendikalar; şimdi tamamen yasal kuruluşlar ve işçiler arasına ustaca kurulmuş ekonomik doktrinleri yayan kullanışlı araçlar olarak seviliyor, korunuyorlardı. 1848'e kadar çok kötü şeyler olarak tanımlanan grevler bile, şimdi, özellikle efendilerin kendi istedikleri zamanlarda kışkırtılınca, çok yararlı olarak kabul ediliyorlardı. İşçiyi efendisinden çok aşağı bir yere koyan, ya da işçiye en zararlı olan, işçiyi en çok isyana teşvik eden yasalar kaldırıldı. O korkunç "Halk Fermanı", ona muhalefet eden birçok imalâtçının politik programı olmuştu. "Mülkiyet Niteliğinin Kaldırılması" ve "Gizli Oy Usulü" şimdi ülkenin yasaları olmuşlardı. 1867 ve 1884 Reform Yasaları [21], "genel oy hakkı" na hiç olmazsa şimdi Almanya'da olduğu gibi bir yaklaşım getiriyordu. Şimdi parlamentonun gündeminde bulunan Yeniden Dağıtım Tasarısı, "eşit seçim bölgeleri" yaratıyordu —genel olarak Almanya'dakilerden daha da az eşit değil; "üyelerin ödemeleri" ve kısaca gerçekte olmasa bile "senelik Parlamentolar" ufukta görünmeye başlamıştı— ve yine de Chartism'in öldüğünü söyleyenler vardı.

«1848 ihtilâlinin öncekilerden daha az olmayan garip

---

[21] 1867'de işçi sınıfı hareketinin baskısıyla ikinci bir seçim reformu yapıldı. Yeni yasa, kırsal bölgelerde seçmenlerin mülkiyet şartlarını kira geliri olarak yılda 12 sterline indiriyordu. Kentlerde bütün ev sahipleri ile en az bir sene aynı evde yaşamış olan ve yıllık kiraları 10 sterlinin altında olmayan kiracılar oy kullanabiliyorlardı. 1867 reformunun sonucu olarak seçmen sayısı iki misline çıktı. Aynı zamanda bir kısım kalifiye işçiye de oy hakkı verildi. Kırsal bölgelerdeki kitle hareketlerinin sonucu olarak 1884'de çıkartılan üçüncü seçim reformu, 1867 yasasını kırsal bölgelere de getiriyordu. Üçüncü reformdan sonra bile, tarım proletaryası, kentlerdeki yoksullar ve bütün kadınları kapsayan nüfusun büyük bir kısmı hâlâ oy hakkına sahip değildi. Gizli oy sistemi 1872'de getirildi.

arkadaşları ve takipçileri vardı. Bunu gerçekleştiren insanlar Karl Marx'ın dediği gibi onun cellâtları olmuştu. Louis Napoleon bağımsız ve birleşik bir İtalya yaratmak; Bismarck Almanya'yı tamamen değiştirmek ve Macaristan'ın bağımsızlığını geri vermek ve İngiliz imalâtçıları da Halk Fermanı'nı kabul etmek zorunda kalmışlardı.

«İngiltere için imalâtçı kapitalistlerin bu baskısı ilk başta şaşırtıcı olmuştu. Ticaret, modern sanayinin bu beşiğinde bile duyulmamış bir şekilde canlanmış ve yayılmıştı. Geçmişteki şaşırtıcı buhar ve makine icatları 1850'den 1870'e kadar geçen yirmi yıllık süredeki aşırı üretimle, büyük ithalât ve ihracat rakamlarıyla veya kapitalistlerin elinde biriken zenginlik ve büyük şehirlerde toplanan insan işgücü ile kıyaslandığında hiç kalıyordu. Daha önce olduğu gibi, bu gelişim her on yılda ortaya çıkan bir krizle, 1857 ve 1866'daki krizlerle kesintiye uğradı. Ama bu dönüşümler şimdi çok doğal, kadermişçesine boyun eğilmesi gereken ve sonunda her zaman doğru çıkan kaçınılmaz olaylar olarak kabul ediliyordu.

«Ya bu dönemde işçi sınıfının içinde bulunduğu durum? Büyük kitle için bile geçici bir gelişme vardı. Ama bu gelişme, çok sayıdaki yedek işsizlerin akınıyla devamlı olarak insanların yeni makinelerle yer değiştirmesiyle ve bu yer değiştirme gittikçe artarken tarımsal nüfusun da göç etmesiyle eski düzeye indirgeniyordu.

«Sadece işçi sınıfının iki "korunmuş" bölümü için sürekli bir gelişmeden söz edilebilir. İlk olarak fabrikada çalışanlar: İşgününün, Parlamento Yasası tarafından oldukça mantıki sınırlar içinde tutulması bunların sıhhatlerini düzeltti ve bölgesel yoğunlaşmalarıyla artan manevi bir üstünlük sağladı. Hiç kuşkusuz 1848'den önceki durumdan çok daha iyi idiler. Bunun en iyi kanıtı; yaptıkları on grevden dokuzunun imalâtçılar tarafından üretimi azalt-

mayı sağlamanın tek yolu olduğu için sırf kendi çıkarları gözetilerek kışkırtılmasıdır. Mamul malların satışı çok azalsa bile efendilere "daha kısa bir zaman" çalışmayı asla kabul ettiremezsiniz; ama çalışan insanlar grev yaparlarsa bu efendiler fabrikalarını adamın suratına kapatırlar.

«İkinci olarak büyük sendikalar. Bunlar, **yetişkin insanların** emeğinin ağır bastığı, ya da sadece bu tür emeğin kullanıldığı işkollarının örgütleridir. Burada ne kadınlarla çocukların, ne de makinelerin rekabeti bunların örgütlü gücünü zayıflatamamıştır. Mühendisler, marangozlar, doğramacılar, duvarcılar,... her biri öylesine bir güçtür ki, örneğin duvarcıların durumu göz önüne alınırsa, bunlar makinelerin getirilmesine başarılı bir şekilde karşı koyabilirler. 1848'den beri kuşkusuz bunların durumu önemli bir biçimde düzelmiştir. Ve bunun en iyi kanıtı da; onbeş yıldan beri sadece işverenlerin onlarla değil, onların da işverenlerle iyi geçinmesidir. Bunlar, işçi sınıfı içinde bir aristokrasi oluşturmaktadırlar. Kendileri için oldukça rahat bir durum yaratmakta başarılı olmuşlardır ve bunu bir sonuç olarak görmektedirler. Onlar, "Leone Levi ve Giffen" baylarının örnek işçileridir ve herhangi bir aklı başında kapitalist ve genel olarak tüm kapitalist sınıfın bugünlerde anlaşabileceği çok hoş insanlardır.

«Ama büyük işçi sınıfı kitlesine gelince, onların içinde yaşadıkları sefalet ve güvensiz durum hâlâ eskisi gibidir. Londra'nın Doğu Ucu, işsizken etrafa sıkıntı, sefalet ve açlık saçan, çalışırken ise hem fiziksel hem de manevi çöküntü veren bir kaynak gibidir. Ve böylelikle büyük ve küçük kentlerde kırsal bölgelerde imtiyazlı bir işçi azınlığı bulunmaktadır. Emek gücünün değerini gerekli yaşama aracı değerine indirgeyen yasa ve onun ortalama fiyatını yaşama araçlarının asgarîsine indirgeyen yasa, on-

ları dişlileri arasında ezen otomatik bir makinenin dayanılmaz gücü gibidir.

«İşte 1847 Serbest Ticaret politikası ve imalâtçı kapitalistlerin yirmi yıllık yönetiminin yarattığı durum buydu. Bunu bir değişiklik izledi. 1866 çöküntüsünü gerçekten de 1873'lerde kısa ve hafif bir canlanma izledi, ama bu da fazla sürmedi. Gerçekten de krizi dolu dizgin, tam vaktinde, yani 1877 ya da 1878'de yaşamadık; ama 1876'dan beri bütün temel sanayi dallarında kronik bir durgunluk görmekteyiz. Ama ne tam bir çöküntü, ne de bundan önce ve sonra beklediğimiz bir refah dönemi gelecektir. Durgun bir çöküntü, bütün işkolları için bütün pazarlarda sürekli bir durgunluk. İşte aşağı yukarı on yıldır böyle bir durumun içinde yaşamaktayız. Nasıl oluyor bu?

«Serbest Ticaret teorisi tek bir varsayım üzerine dayanmaktaydı: İngiltere, tarımsal bir dünyanın tek büyük imalâtçı merkezi olacaktı. Gerçekteyse bu varsayım bir hayal oldu. Modern sanayi koşulları, buhar gücü ve makineler; yakıtın, özellikle kömürün olduğu her yerde gerçekleştirilebilirdi. İngiltere'nin yanı sıra birçok ülke —Fransa, Belçika, Almanya, Amerika, hatta Rusya— kömür madenlerine sahiptir ve oradaki insanlar, sırf İngiliz kapitalistlerini daha zengin etmek için İrlandalı yoksul çiftçilere dönüşmenin hiç bir yararı olmadığını görüyorlardı. Sadece kendileri için değil, dünyanın geri kalan kısmı için de hem imalâta koyuldular ve sonuç olarak, aşağı yukarı bir asırdır İngiltere'nin elinde tuttuğu imalât tekeli, şimdi parçalanmıştır.

«Ama İngiltere'nin imalâtçı tekeli, İngiltere'nin bugünkü sosyal sisteminin dayanak noktası olmuştur. Tekel ellerindeyken bile, pazarlar, İngiliz imalâtçılarının gittikçe artan üretimi ile başa çıkamıyorlardı. Bunun sonucu on yıllık krizler oldu. Yeni pazarlar gün geçtikçe öylesine azalıyordu ki, Kongo zencileri bile Manchester patiskaları,

Staffordshire porselenleri ve Birmingham madeni eşyalarına dayanan bir uygarlığın içine itiliyorlardı. Öyleyse Avrupa'da ve özellikle Amerika'da yapılan mallar, gittikçe artan miktarda piyasaya çıkmaya başlayınca ne olacaktı? En önemli payı hâlâ ellerinde tutan İngiliz imalâtçıları bunun her sene daha da azalmasıyla ne yapacaklardı? Cevap ver, Serbest Ticaret, ey ulu evrensel ilâç.

«Buna ilk işaret eden ben değilim. 1883'de İngiliz Derneğinin (British Association) Southport'daki toplantısında ekonomik bölümün başkanı Bay Inglis Palgrave açıkça şöyle demişti :

"İngiltere'nin büyük ticarî kâr günleri bitmişti ve sınaî emeğin birkaç büyük dalının gelişiminde büyük bir durgunluk vardı. **Ülke hemen hemen ilerlemeyen bir duruma girmişti.**"

«Ama bunun sonucu ne olacaktı? Kapitalist üretim **duramaz.** Büyümeye ve yayılmaya devam etmek, ya da ölmek zorundadır. Şimdi bile dünya pazarının arzında İngiltere'nin arslan payının sadece azalması; durgunluk, sıkıntı, orada burada kapital fazlası, şurada burada işsiz işçi fazlası anlamına gelir. Ya senelik üretim artışı tamamen durduğu zaman ne olacaktır?

«İşte kapitalist üretimin can alıcı noktası, Aşil'in topuğu burasıdır. Onun temeli, sürekli yayılma gerekliliğidir. Ve şimdi bu sürekli yayılma olanaksızlaşıyor, bir kör düğümle son buluyor. Her yıl İngiltere şu soruna daha çok yaklaşıyordu : ya ülke ya da kapitalist üretim parçalanmak zorundadır. Hangisi olacak?

«Ya işçi sınıfı? Eğer 1848'den 1868'e kadar süren paraleli olmayan bir ticaret ve sanayi yayılmasında böylesine bir zorluk geçiriyorsa; eğer böylesine bir zamanda büyük bir çoğunluğu, en iyi durumda koşullarının geçici bir düzelmesine tanık olduklarında, sadece küçük imtiyazlı

"Korunmuş" bir azınlık sürekli olarak kârlı çıkıyorsa; bu başdöndürücü dönem sona erdiğinde, şimdiki durgunluk daha da büyümekle kalmayıp bu koşullar İngiliz ticaretinin sürekli ve normal durumu haline geldiğinde ne olacak?

«Gerçek şu: İngiltere'nin sanayi tekelciliği döneminde İngiliz işçi sınıfı, bu tekelin yararlarından belirli bir noktaya kadar payını aldı. Bu kârlar, aralarında hiç de eşit olmayan bir biçimde dağılmıştı; imtiyazlı bir azınlık cebine en büyük payı attı. Ama büyük kitlelerin bile hiç olmazsa zaman zaman geçici bir payı oluyordu. Ve Owenism'in [22] ölümünden sonra İngiltere'de Sosyalizmin olmayışının nedeni budur. Bu tekelin çökmesiyle İngiliz işçi sınıfı imtiyazlı durumunu kaybedecektir; genel olarak kendisini —imtiyazlı ve önder azınlık da dahil olmak üzere— dışarıdaki işçi arkadaşlarıyla aynı düzeyde bulacaktır. İşte İngiltere'de tekrar sosyalizm olacağının nedeni de budur.»

1885'de böylesine gördüğüm duruma ekleyecek çok az şey var. Bugün «İngiltere'de tekrar sosyalizm» olduğunu söylemek gereksiz. Hem de yeterincesi var. Her rengiyle sosyalizm: bilinçli ve bilinçsiz sosyalizm, nesirsel ve şiirsel [prosaic and poetic] sosyalizm, işçi sınıfının ve orta sınıfın sosyalizmi. Çünkü nefret edilen sosyalizm şim-

---

[22] *Ütopik Sosyalistlerden Robert Owen'in doktrini. Robert Owen (1771-1858) insanların iyi olduklarına ama kapitalizmden birçok kötülüğün doğduğuna inanırdı. Özel mülkiyet, din ve evlilik kurumu doğa düzenini engelliyorlardı. Owen insanların doğal iyiliğinin serbestçe ifade edileceği komünal bir sistem öneriyordu. Owen ile takipçileri, kooperatifçilik hareketinde, işçi sınıfından yana yasalar çıkartılmasında ve sendikalar üstündeki kısıtlamaların kaldırılmasında önemli rol oynamışlardır.*

di sadece saygı duyulan bir şey olmakla kalmamış, ama bir gece elbisesi giyerek tembel tembel salon kanepelerine uzanmıştır. Bu; «Toplumun» o korkunç despotunun düzeltilmeyecek dönekliğini, orta sınıf genel görüşünü göstermekte ve bir kez daha bir önceki kuşak sosyalistleri olarak kızgınlık içinde o genel görüşe karşı takındığımız tavrı haklı çıkarmaktadır. Aynı zamanda bu belirtiye karşı homurdanmamıza hiç bir sebep yoktur.

Genel olarak İngiltere'de sosyalizmin gerçek gelişmesinden daha fazla burjuva çevrelerinin takındığı bu bir anlık sulu sosyalizm modasından çok daha önemli olarak kabullendiğim şey, Londra'nın Doğu Ucunun canlanmasıdır. Bu büyük sıkıntı yeri, artık altı yıl önceki durgun göl değildir. Üstündeki umutsuzluğu silkmiş, hayata dönmüş ve «Yeni Sendikacılık» ın, yani büyük «Kalifiye olmayan» işçi kitlesinin örgütünün yuvası olmuştur. Bu örgüt bir noktaya kadar «Kalifiye» işçilerin eski sendikalarının biçimini uygulayabilir. Ama özellikleri bakımından değişiktir. Eski Sendika'lar, kuruldukları zamanın geleneklerini korurlar ve ücret sistemine bir kez kurulmuş ve üyelerinin çıkarlarına göre en fazlasından geliştirebilecekleri son bir olay olarak bakarlar. Yeni Sendika'lar, ücret sisteminin sonsuzluğuna olan inanış sert bir biçimde sarsıldığı zaman kurulmuştu; bunların kurucuları ve yürütücüleri bilinçli ya da duygusal sosyalistlerdi. Bağlılıkları onlara güç veren kitleler kaba, ihmal edilmiş ve işçi sınıfı aristokrasisi tarafından hor görülen kitlelerdi; ama onların büyük bir avantajları vardı. **Kafaları, bakir bir topraktı.** Daha iyi durumdaki «Eski» sendikacıların beyinlerini bozan ve kalıtımsal olarak kendilerine geçmiş olan «saygıdeğer» burjuva önyargılarından tamamen arınmıştılar. Böylelikle şimdi bu yeni sendikaların genel olarak işçi sınıfı hareketinin liderliğini üstlerine aldıklarını, zengin ve gururlu «eski» sendikaları geride bıraktıklarını görüyoruz.

Kuşkusuz ki Doğu Uçtakiler birçok acemice hareketler yaptılar; aynı şeyleri kendilerinden önce gelenler ve onları pohpohlayan doktriner sosyalistler de yaptı. Büyük bir ulus gibi büyük bir sınıf da, kendi hatalarını, sonuçlarını görmekten başka herhangi bir yolla öğrenemez. Geçmişte, şimdi ve gelecekte işlenen tüm hatalara rağmen Londra'nın Doğu Ucunun canlanışı, bu **fin de siècle**'ın [dönemin bitişi'nin] en büyük ve en verimli olaylarından biridir. Ben de bunu görebildiğim için memnunluk ve gurur duyuyorum.

F. Engels

11 Ocak 1892

İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu, Londra 1892'nin İngilizce baskısında yayımlanmıştır.

İkinci Almanca Baskısına Önsöz'den

...Altı ay önce yukarıdakileri yazdığımdan beri İngiliz işçi sınıfı hareketi yine ileriye doğru bir adım attı. Birkaç gün önce yapılan parlamento seçimleri, her iki resmi partiye, Tutucu ve Liberallere, bundan sonra üçüncü bir partiyi, işçi partisini de hesaba katmak zorunda olacaklarını bildirdi. Bu işçi partisi halen oluşma süreci içindedir. Ortak bir düzeyde bir araya gelebilmek amacıyla, her tür geleneksel önyargılarından —burjuva, eski sendikacı ve hatta doktriner sosyalist— sıyrılmaya çalışmaktadırlar.

Ama yine de izledikleri birleşme içgüdüsü öylesine güçlüydü ki, şimdiye dek İngiltere'de duyulmamış seçim sonuçları yarattı. Londra'da iki işçi [23] açıkça Sosyalist olarak seçime katıldılar; Liberaller onların karşısına kendilerinden birini çıkarmaya cesaret edemediler ve iki Sosyalist, beklenmeyen bir çoğunlukla seçimi kazandı. Middlesbrough'daki işçilerin bir adayı [24] Liberal ve Tutucu bir adaya karşı çıktı ve seçimi kazandı; diğer tarafta ise Liberallerle işbirliği yapan yeni işçilerin adayları, bir tek kişi hariç umutsuzca yenilgiye uğradı. Şimdiye dek işçi temsilcileri diye tanınanların, liberalizm okyanusunun içinde isteyerek boğulmayı göze aldıklarından işçi niteliklerini bırakmış olanların, yani eski sendikacıların en önemli temsilcisi Henry Broadhurst, sekiz saatlik güne karşı çıktığı için büyük bir yenilgiye uğradı. Glasgow'da iki, Salford'da bir ve diğer birkaç seçim bölgesinde bağımsız işçilerin adayları, iki eski partinin adaylarına karşı çıktılar. Yenilmişlerdi, ama Liberallerin adayları da yenilmişti. Kısaca birkaç büyük kentte ve sanayi kesimindeki seçim bölgelerinde işçiler eski iki partiyle olan tüm bağlantılarını cesur bir biçimde kopardılar ve böylelikle o zamana dek hiç bir seçimde elde etmedikleri dolaylı ve dolaysız başarılar elde ettiler. Bu konuda işçilerin mutluluğu sonsuzdu. İlk kez seçim haklarını sınıflarının çıkarı doğrultusunda kullandıklarından neler yapabileceklerini gördüler ve hissettiler. İngiliz işçilerinin aşağı yukarı kırk yıldır sahip oldukları «Büyük Liberal Parti» batıl inancı yıkılmıştı. Eğer iradeleri olursa ve bu iradelerinin bilincine varırlarsa, kendilerinin yani işçilerin, İngiltere'de karar verici kuvvet olduğunu çarpıcı örneklerle görmüşlerdir. 1892 seçimleri, böylesine bir bilincin ve iradenin başlangıcı olmuş-

---

[23] James Keir Hardie ve John Burns.
[24] Joseph Havelock Wilson.

tur. Avrupadaki işçi hareketi işi sonuna dek götürecektir: parlamentolarda ve bölgesel heyetlerde güçlü bir biçimde temsil edilen Almanlar ve Fransızlar, İngilizlerin ilerleyişini yeni başarılarla destekleyeceklerdir. Ve eğer çok uzak olmayan bir gelecekte, ne parlamentonun Bay Gladstone'la, ne de Bay Gladstone'un parlamentoyla bir yere varamayacağı açığa çıkarsa, İngiliz işçi partisi birbirlerini güç bakımından izleyen ve böylelikle burjuva hakimiyetini devam ettiren iki eski partinin tahterevalli oyununa bir son vermek için yeterince olgunlaşmış olacaktır.

F. Engels

Londra, 21 Temmuz 1892

İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu, Stuttgart, 1892 Almanca baskısında yayımlanmıştır.

1
Giriş

İngiliz proletaryasının tarihi, son asrın ikinci yarısında buhar makinesinin ve pamuklu dokuma makinesinin icadıyla başlar. Bilindiği gibi bu icatlar bir sanayi devrimine, tüm sivil toplumu değiştiren bir devrime yol açmıştır; bunun tarihi önemi ancak şimdi anlaşılmaya başlanıyor. İngiltere, sessiz olduğu ölçüde güçlü olan bu değişimin klasik toprağıdır. Ve bu yüzden de İngiltere bunun ana ürününün, yani proletaryanın da klasik toprağıdır. Proletarya tüm yönlerden ve tüm ilişkileri içinde sadece İngiltere'de incelenebilir.

Burada bu devrimin tarihi, gerek bugün ve gerekse gelecek için onun büyük önemiyle uğraşmayacağız. Böylesine bir anlatım geleçekte daha kapsamlı bir araştırmaya saklanmalıdır. Şu anda kendimizi İngiliz proletaryasının şimdiki durumunu anlamak ve aşağıdaki olayları kavrayabilmek için sınırlamamız gerekir.

Makinelerin kullanılmasından önce hammaddelerin iplik haline getirilmesi ve dokunması, işçilerin kendi evinde yapılırdı. Ana ile kız babanın ördüğü pamuk ipliğini elde eğirirlerdi. Eğer baba örmüyorsa iplik olarak satarlardı. Bu dokumacı aileler kentlerin yakınında otururlar ve kazandıklarıyla oldukça iyi geçinirlerdi. Çünkü o zaman iç pazar henüz kumaş talebinin tek pazarıydı ve daha sonra yabancı pazarların ele geçirilmesi ve ticaretin yayılmasıyla ortaya çıkan rekabetin ezici gücü, kazançlarını etkilemiyordu. Daha da ötesi, nüfustaki yavaş artışa paralel olarak tüm işçilere iş sağlayan iç pazar talebinde sürekli bir artış vardı. Ayrıca evlerin kırsal bölgede yayılmalarından dolayı işçiler arasında ciddi bir rekabet de olanaksızdı. Böylelikle dokumacı biraz para biriktirmek ve boş saatlerinde ekip biçtiği küçük bir toprak parçası kiralamak olanağına sahipti. Dokuma tezgâhına istediği zaman ve istediği süre oturduğu için, boş saatlerini istediği gibi seçebilirdi. Kötü bir çiftçi olduğu, toprağını yetersiz bir biçimde işlettiği ve sık sık zayıf ürün elde ettiği de bir gerçekti. Bununla beraber bir proleter değildi. Köyde bir parça toprağı vardı, sürekli olarak bir yere yerleşmişti ve toplumda, bugünkü İngiliz işçisinden bir basamak daha yüksek bir yerde duruyordu.

Böylelikle işçiler oldukça rahat bir yaşantı sürdürüyorlar, tam bir dindarlık ve dürüstlükle, huzur içinde yaşıyorlardı; maddi durumları da kendilerinden sonra gelenlerden çok daha iyiydi. Ölesiye çalışmaya ihtiyaçları yok-

tu. İstedikleri kadar çalışıyorlar ve yine de gerekeni kazanıyorlardı. Bahçede ve tarlada kendileri için bir eğlence olan sağlıklı bir iş yapabilmek için boş vakitleri vardı. Komşularının eğlencelerine ve oyunlarına da katılabiliyorlardı. Bütün bu oyunlar —bowling, kriket, futbol, vs.— onların fiziksel sağlıklarına ve kuvvetli olmalarına katkıda bulunuyordu. Çoğunlukla güçlü, sağlam yapılı insanlardı. Fiziksel görünüşleri köylü komşularından pek az farklıydı. Çocukları temiz köy havası içinde büyürler ve ara sıra ana - babalarına işlerinde yardım ederlerdi. Sekiz, ya da on iki saatlik iş, onlar için sözkonusu değildi.

Bu sınıfın ahlâkî ve entelektüel özelliği tahmin edilebilir. Hiç bir zaman gitmedikleri kentlerden öylesine uzaktılar ki, pamuk iplikleri ve dokudukları malları ücreti karşılığı gezici tüccarlara verirlerdi. Kente oldukça yakın yaşayan yaşlı insanlar bile makinelerin ortaya çıkmasıyla, işleri ellerinden alındığında iş aramak için oraya gitmek zorunda kalana kadar şehirlere gitmediler. Dokumacıların ahlâki ve entelektüel seviyeleri, ufak arazileri dolayısıyla sıkı ilişkide bulundukları küçük çiftçilerle aynı düzeydeydi. Bölgenin en büyük toprak sahibini doğal üstleri olarak kabullenirlerdi. Ondan nasihat isterler, küçük kavgalarını uzlaştırması için önüne sererler ve ona bu ataerkil ilişkinin gerektirdiği tüm saygıyı gösterirlerdi. Bunlar, «Saygıdeğer insanlar», iyi kocalar ve babalardı. Ahlâki bir yaşantı sürdürürlerdi, çünkü, ahlâksız olmak için hiç bir tahrikleri yoktu. Yakınlarında ne bir meyhane ne de kötü bir ev vardı. Ara sıra uğradıkları ve susuzluklarını giderdikleri hanın sahibi de saygıdeğer bir insan, çoğunlukla düzenliliği, iyi birası ve erken kalkmasıyla öğünen bir çiftçiydi. Çocukları bütün gün evin içindeydi ve onları uysal bir biçimde ve Allah korkusuyla büyütürlerdi. Çocuklar evlenmedikleri sürece ataerkil ilişki bozulmadan kalırdı. Gençler ideal bir basitlik içinde ve evlenene dek

oyun arkadaşlarıyla samimiyet içinde büyürlerdi. Evlilik öncesi cinsel ilişki olmasına rağmen bu, ancak her iki tarafta da evlilik zorunluluğu kabul edildiği durumlarda olur ve bunu izleyen düğün, her şeyin iyi bitmesini sağlardı. Kısaca o günlerdeki İngiliz sanayi işçileri bugün Almanya'nın bazı yerlerinde hâlâ bulunabilecek bir biçimde, inzivaya çekilmiş olarak yoğun zihinsel faaliyetlerden yoksun yaşantılarında vahşi dalgalanmalardan uzak yaşarlar ve düşünürlerdi. Çok az okur ve bundan daha da az yazarlardı. Muntazam olarak kiliseye giderler, asla politikadan söz etmezler, asla fesatlığa girişmezler, bedeni hareketlerden hoşlanırlar, İncil okunduğunda kalıtımsal olarak kendilerine geçen bir huşu içinde dinlerler ve «Üst» sınıflara karşı oldukça iyi tavırlar takınırlardı. Ama entelektüel olarak tamamen ölüydüler. Sadece küçük özel çıkarları, tezgâhları ve bahçeleri için yaşarlar ve kendi ufuklarının dışında insanlığı silip süpürmekte olan güçlü hareket hakkında hiç bir şey bilmezlerdi. Bu bitkisel yaşantılarında çok rahattılar ve sanayi devrimi olmasaydı, her şeye rağmen insanlara hiç yakışmayan bu romantik ataerkil yaşantıdan asla sıyrılmayacaklardı. Gerçekte onlar insan değildiler. O zamana dek tarihe yön veren, birkaç aristokratın hizmetinde çalışan makinelerdiler. Sanayi devrimi bu işçileri sade ve basit makineler haline getirip ellerindeki son bağımsız hareket izlerini de almaktan başka bir şey yapmadı. Fakat bu nedenle onları insanlara yakışır bir durum talep etmeye ve bu konuda düşünmeye itti. Fransa'da politikanın yaptığını İngiltere'de imalât ve genel olarak da **civil** toplumun evrimi yaptı ve insanlığın evrensel çıkarlarına karşı duygusuz bir kayıtsızlığa gömülmüş olan son sınıfları da tarihin hızlı dönüşüne soktu.

İngiliz işçilerinin durumlarında radikal değişimi yapan ilk icat, 1764'de North Lancashire'da Blackburn yakınlarında Standhill'de bir dokumacı olan James Hargreaves

tarafından icat edilen pamuk eğirme makinesiydi [Jenny]. Bu makine, daha sonra icat edilen ve elle çalıştırılan iplik eğirme ve bükme makinesinin kaba bir başlangıcıydı. Normal bir eğirme çarkı gibi tek bir iğ [spindle] yerine, bir işçi tarafından idare edilen on altı - on sekiz taneye sahipti. Bu icat, o zamana dek elde edilenden çok daha fazla pamuk ipliği elde edilmesini sağlıyordu. Bir dokumacının üç eğirici tuttuğu halde yeterince pamuk ipliği yapılamamasına ve dokumacının çoğu kez beklemek zorunda kalmasına rağmen, şimdi eldeki işçiler tarafından dokunulabilecek pamuk ipliğinden çok daha fazlası elde ediliyordu. Zaten gittikçe artan dokunmuş mallara karşı olan talep, bu malların ucuzluğunun sonucu olarak daha da arttı. Malların ucuzluğu da, yeni makine sayesinde pamuk ipliği üretiminin gittikçe azalan maliyetinin bir sonucuydu. Bu arada daha çok dokumacıya ihtiyaç vardı ve dokumacıların ücretleri yükseldi. Dokumacı, tezgâhında daha fazla kazanabildiği için yavaş yavaş çiftçiliğini terketti ve tüm vaktini dokumacılığa verdi. O zaman da iki çocukla birlikte (ki bunlar da makaralara iplik sarmakla meşguldüler) dört kişilik bir aile, günde on saatlik bir çalışmayla haftada dört sterlin, hatta iş iyi ise daha çok çalışmayla daha da fazla kazanabilirlerdi. Tek bir dokumacının tezgâhında haftada iki sterlin kazandığı sık sık görülürdü. Zamanla, çiftçilik de yapan dokumacı sınıfı tamamen ortadan kayboldu ve sadece ücretleriyle geçinen ve hiç bir biçimde mülk sahibi olmayan yeni bir dokumacı sınıfı ortaya çıktı; böylelikle bunlar çalışan insanlar, (Working - Men) proleterler oldular. Daha da ötesi, eğiriciyle dokumacı arasındaki eski ilişki yok oldu. O zamana dek, koşullar elverdiğince iplik tek bir çatı altında eğrilir ve dokunurdu. Şimdi tezgâhta olduğu kadar pamuk eğirme makinelerinde de güçlü ellere ihtiyaç duyulduğundan, birçok kişi eğiriciliğe başladı ve birçok aile eski eğirme çar-

kını bir kenara bırakırken, kimi aileler sadece eğirme ile geçinmeye başladılar; eğer bunların bir pamuk eğirme makinesi alacak güçleri yoksa, sadece babanın ücretiyle geçinmek zorunda kalmaya başladılar. Böylelikle eğiricilik ile dokumacılık arasında, o andan itibaren gittikçe mükemmelleşecek olan işbölümü başladı.

Sanayi proletaryası bu biçimde hâlâ ilk yetersiz makinelerle gelişimini sürdürürken, aynı makineler, tarım proletaryasının ortaya çıkmasına sebep oldu. O zamana dek, komşuları çiftçi dokumacılar gibi aynı bitkisel yaşantıyı sürdüren birçok küçük toprak sahibi vardı. Toprak parçalarını tıpkı atalarının yaptığı gibi eski ve yetersiz bir biçimde ekerler ve her değişikliğe, kuşaklar boyunca durağan kalmış alışkanlık sahibi yaratıklara has o garip inatçılıkla karşı çıkarlardı. Bunların arasında kelimenin bugünkü anlamıyla ortakçı sayılamıyacak, topraklar kendilerine babalarından ya miras yoluyla ya da eskiden gelen fiili durum zoruyla kalan ve bunlar sanki kendi mülkleriymiş gibi şimdiye dek büyük bir güven içinde koruyan birçok küçük toprak sahibi vardı. Sanayi işçileri tarımdan çekildiklerinde bu toprakların birçoğu boş kaldı. Bu topraklar üstünde ikiyüz, dörtyüz, sekizyüz, ya da daha çok dönümü elinde bulunduran, her sene sonunda bu toprağı elinden çıkarma olasılığı bulunan, ama ileri ve daha büyük bir çiftçilikle toprağın verimini arttırabilen yeni ve büyük bir kiracı - çiftçi sınıfı ortaya çıktı. Bunlar ürünlerini, çiftliği kendini artık besleyemediğinden satmaktan ve bir tezgâh, ya da pamuk eğirme makinesi temin etmekten, ya da büyük bir kiracı - çiftçinin yanına bir tarım emekçisi olarak girmekten başka hiç bir çaresi kalmayan eski çiftçilerden daha ucuza satabiliyorlardı. Daha akıllı prensiplerle büyük çapta bir çiftçiliğin ve toprağın geliştirilmesi için yatırılan sermayenin verdiği tüm avantajlarla çiftliklerini işleten bu insanlarla rekabete giriştiğinde, ataların-

dan kalıtımsal olarak kendisine geçen ve asla aşamadığı yavaşlığı ve yetersiz üretim yöntemleri ona hiç bir seçenek bırakmıyordu.

Bu arada sanayileşme de durmamıştı. Tek sermayedarlar büyük binaların içine pamuk eğirme makineleri kurmaya ve bunların işletilmesinde su gücü kullanmaya başlamışlardı. Böylelikle işçilerin sayısını azaltacak ve makinelerini elle işleten eğiricilerden daha ucuza pamuk ipliği satacak bir duruma gelmişlerdi. Pamuk eğirme makinelerinde de sürekli olarak gelişmeler oluyor, bu yüzden de makineler sürekli olarak demode oluyor, değiştirilmeleri ya da bir yana atılmaları gerekiyordu. Kapitalistlerin su gücü kullanmalarından dolayı eski makinelerle bile buna direnebilmelerine rağmen, tek tek çalışan eğiriciler için bu olanaksız bir şeydi. Böylelikle başlayan fabrika sistemi 1767'de North Lancashire'deki Preston'da bir berber olan Richard Arkwright tarafından icat edilen eğirici çıkrık [spinning throstle] ile daha da genişledi. Buhar makinesinden sonra 18. yüzyılın en önemli mekanik icadı budur. Başlangıçtan beri mekanik hareket gücü için hesaplanmış ve tamamen yeni ilkeler üstüne dayandırılmıştı. Pamuk eğirme makinesiyle çıkrığın bütün garipliklerinin birleştirilmesiyle 1785'de Lancashire'da Firwood'lu Samuel Crompton, iplik eğirme ve bükme makinesini ortaya çıkardı ve Arkwright'ın tarama makinesini [carding engine] ve bükme makinesini [slubbing and roving] aynı zamanda keşfetmesiyle fabrika sistemi pamuk bükmede en geçerli sistem oldu. Bu makinelerin zamanla geliştirilmesiyle yavaş yavaş yün ve daha sonra (bu yüzyılın ilk on yılında) keten ipliğinin bükülmesinde de kullanıldı ve böylelikle burada da el işinin yerini aldı. Ama gelişim burada da durmadı. Geçen yüzyılın son yıllarında bir köy papazı olan Dr. Cartwright mekanik - tezgâhını [power - loom] icat etti ve 1804 dolaylarında bunu öylesine mükemmel-

leştirdi ki, bu makine el dokumacısının yerini başarıyla aldı. Bütün bu makineler, 1764'de icat edilen ve 1785'den beri bükme için gerekli gücü sağlamada kullanılan James Watt'ın buhar makinesiyle iki misli önem kazandı.

Makineler, her sene geliştirilen bu icatlarla İngiliz sanayiinin ana dallarında elişleri üzerinde büyük bir zafer elde etti. O zamandan beri el işi tarihi, el işçilerinin makineler tarafından nasıl bir durumdan diğerine sürüldüğünü anlatmaktadır. Bunun sonucu; bir yandan imal edilmiş bütün malların fiyatlarında hızlı bir düşüş, ticarette ve imalâtta bolluk, korunmasız hemen hemen bütün dış pazarların ele geçirilmesi, ulusal zenginliğin ve kapitalin ani bir artışı, diğer yandan da proletarya nüfusunun daha hızlı artışı, işçi sınıfı için iş güvenliğinin ve mülk sahipliğinin ortadan kalkması, moral bozukluğu, politik heyecan ve aşağıdaki sayfalarda göz önüne sereceğimiz rahat koşullar altındaki İngilizlere düşman olan bütün diğer olaylar oldu. Alt sınıfların sosyal durumlarındaki değişimlerinde pamuk eğirme makinesi gibi tek, beceriksiz bir makinenin nasıl etkili olduğunu gördükten sonra bağımsız ve iyi ayarlanmış bir makine sisteminin, yani hammadde alan ve dokunmuş mallar veren bir sistemin gerçekleştireceği dönüşümlere şaşmak için hiç bir neden yok.

Bu arada pamuk endüstrisiyle başlayan İngiliz imalâtının gelişimini (25) daha dikkatli bir biçimde izleyelim. 1771 - 1775 yılları arasında İngiltere'ye 2.500.000 kilo ham pamuk; 1841 yılında 264.000.000 kilo ham pamuk ithal edil-

(25) Porter'ın *Progress of the Nation*, Londra 1836 Cilt I, 1838 cilt II; 1843 cilt III; (resmi veriler) ve genellikle resmi olan diğer kaynaklara göre. (Yukarda verilen sanayi ihtilâlinin tarihi gelişimi, bazı ayrıntılarda tam değildir. Ama 1843-44'de daha iyi kaynaklar elde etmek mümkün değildi.) [1892 Almanca baskısına eklenmiştir.]

di ve 1844'de ithalât en azından 300.000.000 kiloya çıkacaktır. 1834'de İngiltere 506.000.000 metre dokunmuş pamuklu kumaş, 38.250.000 kilo pamuk ipliği ve 1.200.000 sterlin değerinde pamuklu mensucat ihraç etti. Aynı yıl pamuklu dokuma sanayiinin hizmetinde 8.000.000 iplik eğirme ve bükme makinesi ve eğirici çıkrık hariç olmak üzere 110.000 mekanik ve 250.000 el tezgâhı çalışmaktaydı. Mac Culloch'un hesabına göre aşağı yukarı bir buçuk milyon kişi bu dalda çalışmaktaydı. Bunların 220.000 kadarı fabrikalarda çalışmaktaydı. Bu fabrikalarda kullanılan güç, 33.000 beygir gücüne eşit buhar ve 11.000 beygir gücüne eşit su gücüydü. Şimdilik bu rakamlar tam olmaktan çok uzaktırlar ve 1845 yılında beygir gücünün makine ve işçi sayısının 1834'dekinin yarısı kadar artacağını sanmak yanlış olmaz. Bu sanayiin merkezi, ilk ortaya çıktığı yer olan Lancashire'dır. Sanayi bu bölgeyi tamamen değiştirmiş, kötü ekilmiş bir bataklıktan; canlı, çalışan nüfusu seksen yılda on katına çıkan toplam nüfusları 700.000 e varan Liverpool ve Manchester gibi dev kentlerden ve Bolton (60,000), Rochdale (75.000), Oldham (50.000), Preston (60.000), Ashton'la Stalybridge (40.000) ve sanki bir mucizeyle birdenbire ortaya çıkıvermiş bir sürü diğer imalâtçı komşu kentlerden oluşan bir bölgeye çevirmişti. South Lancashire tarihi, modern çağın en büyük harikalarından birkaçını içermektedir. Yine de hiç kimse onlardan söz etmez ve bütün bu mucizeler pamuk sanayiinin ürünüdür. İskoçya, Lanarkshire ve Renfrewshire'ın pamuk bölgelerinin merkezi olan Glasgow'un da nüfusu sanayiinin başlamasından beri 30.000'den 300.000'e çıkmıştır. Nottingham ve Derby'nin çorap imalâtı da düşük pamuk ipliği fiyatlarından ve iki çorabın bir arada örülmesini sağlayan çorap tezgâhındaki gelişmeden hız aldı. 1777'de dantel makinesinin icadından sonra dantel imalâtı da sanayiinin önemli bir dalı haline geldi. Lindley'in tül maki-

nesini [point - net machine] icat ettiği tarihten kısa bir süre sonra, 1809'da Heathcoat tülbent makinesini [bobbin - net machine] icat etti ve bunun sonucu olarak da dantel üretimi büyük ölçüde basitleşti. Azalan maliyetle orantılı olarak talep de arttı. Böylelikle bu sanayiden şimdi en azından 200.000 kişi ekmek parası kazanmaktadır. Başlıca merkezleri, Nottingham, Leicester, Batı İngiltere, Wiltshire, Devonshire, vs.'dir. Pamuk sanayiine bağlı olan dallarda da, örneğin boyacılıkta, beyazlatmada ve basmacılıkta da aynı oranda gelişmeler kaydedildi. Atmosferin oksijeni yerine klor kullanarak beyazlatma; kimyanın hızlı gelişimiyle boyama ve baskı; ve pamuk sanayiinin büyümesinin sonucu olarak bunların da genişlemesiyle birlikte çok büyük bir seri mekanik icatlar aracılığıyla yapılan baskı, bu dalları daha önce görülmemiş bir biçimde geliştirdi.

Aynı hareketlilik, kendini yün imalâtında da gösterdi. Bu, o zamana dek İngiliz sanayiinin önde gelen bölümlerinden biriydi. Ama daha önce üretilen miktar, şimdi imal edilenle kıyaslandığında hemen hemen yok gibidir. 1782' de üç senelik yün ürünü, işçi yokluğundan dolayı işlenmeden duruyordu. Ve eğer yeni icadedilen makineler yardıma yetişip de onları bükmeseydi, böyle kalmaya devam edeceklerdi. Bu makinelerin yün eğrilmesine uygulanması başarıyla yapıldı. Bundan sonra pamuk bölgelerinde görülen hızlı gelişim, yün bölgelerinde de görülmeye başladı. 1738'de Yorkshire'ın Batı Kazasında 75.000 parça yünlü kumaş üretilmişti ve bu 1817'de 490.000 parçaya çıktı. Sanayinin yayılması öylesine hızlıydı ki, 1834'de 1825'de üretilenden 450.000 parça daha fazla üretilmişti. 1801'de 50.000.000 kilo yün (bunun 3.500.000 kilosu ithal edilmişti) işlenmişti. 1835'de 90.000.000 kilo işlenmişti ve bunun 21.000.000 kilosu ithal edilmişti. Bu sanayinin temel merkezi Yorkshire'ın Batı Kazasıydı ve burada özellikle Brad-

ford'da, uzun İngiliz yün ipliği kamgarn yün ipliğine (örgü yünü) çevrilirdi. Halbuki diğer kentlerde, Leeds, Halifax, Huddersfield, vs.'de kısa yün, sert bükümlü (dokumada kullanılan) ipliğe çevrilirdi. Bu bölgeden sonra pamuklu sanayinin yanı sıra çok sayıda fanila üretilen Lancashire'ın yanındaki Rochdale bölgesi ve nihayet en iyi kumaşları yapan Batı İngiltere gelmektedir. Buralardaki nüfus artışları da dikkate değer:

Bradford'un nüfusu,	1801'de	29.000	ve 1831'de	77.000
Halifax'ın nüfusu	1801'de	63.000	ve 1831'de	110.000
Huddersfield'in nüfusu,	1801'de	15.000	ve 1831'de	34.000
Leeds'in nüfusu,	1801'de	53.000	ve 1831'de	123.000
Ve bütün Batı Kazasında,	1801'de	564.000	ve 1831'de	980.000

Bu nüfusun 1831'den beri en azından % 20 - 25 oranında artmış olması gerekir. 1835'de Birleşik Krallık'daki 1313 fabrikada yün eğiriliyor ve bu fabrikalarda 71.300 işçi çalışıyordu. Bunlar, hemen hemen tüm dokumacılar dışında kalan ve yün imalâtından dolaysız, ya da dolaylı geçinen büyük bir kitlenin küçük bir bölümünü oluşturuyorlardı.

Keten sanayii daha sonra gelişti. Çünkü hammaddesinin özelliği bükme makinelerinin kullanılmasını çok zorlaştırmıştı. Geçen yüzyılın son yıllarında İskoçya'da birkaç deneme yapıldıysa da 1810 yılında keten bükücüsünü ortaya çıkaran Fransız Girard, pratik olarak başarıya ilk ulaşan oldu. Girard'ın makineleri bile hak ettiği ilgiyi ancak İngiliz toprakları üstünde görebildi. Bu da, İngiltere'de geçirdiği gelişimler ve Leeds, Dundee ve Belfast'da geniş çapta kullanılışıyla oldu. Bundan sonra İngiliz keten ticareti hızla gelişti. 1814'de 3.000 ton keten ithal edilmiş-

ti. 1833'de bu sayı kenevirde 19.000 tona ve kendirde de 3.400 tona çıktı. İrlanda keteninin Büyük Britanya'ya ihracatı, 1800'de 28.800.000 metreden 1825'de 47.700.000'e yükseldi ki, bunun da büyük bir kısmı tekrar ihraç edildi. İngiliz ve İskoç dokulu keten mallarının ihracatı 1820'de 21.600.000 metreden 1833'de 45.600.000'e yükseldi. 1835'de keten büken kuruluşların sayısı 347 idi ve bunlarda 33.000 işçi çalışmaktaydı. Bunların yarısı Güney İskoçya'da, altmıştan çoğu Yorkshire'ın Batı Kazası'nda, Leeds'de ve bunun çevresinde, yirmi beşi Belfast'da, (İrlanda'da) ve geri kalanı da Dorset ile Lancashire'daydı. Dokumacılık Güney İskoçya'da, İngiltere'nin çeşitli yerlerinde yapılırdı, ama ana merkezi İrlanda idi.

İngilizler aynı başarıyla dikkatlerini ipek imalâtına çevirdiler. Hammadde, güney Avrupa'dan ve Asya'dan bükülmüş olarak ithal ediliyor ve ana emek ince ipliklerin bükülmesinde kullanılıyordu. 1824'e kadar ham ipek üzerindeki ağır ithalât vergisi —yarım kilo başına dört şilin— İngiliz ipek sanayiinin gelişimini büyük ölçüde engelledi. Sadece İngiltere ve sömürge pazarları koruyucu gümrüklerle İngiliz ipek sanayiinin eli altındaydı. O yıl vergi bir penny'e indirildi ve fabrika sayısı da birden arttı. Bir yıl içinde ibrişim iği [throwing spindle] sayısı, 780.000'den 1.180.000'e yükseldi. 1825 ticarî krizinin bir an için sanayiinin bu dalını engellemesine rağmen İngilizlerin mekanik yetenekleri ve tecrübeleri, bükme makinelerinin [twisting machine] rakiplerinin yetersiz aletleri üstünde üstünlüğünü korumasını sağladığından, üretim 1827'de daha önceki yılların çok üstüne çıktı. 1835'de Britanya İmparatorluğu'nun 263 bükme fabrikası vardı ve buralarda 30.000 işçi çalışmaktaydı. Bunlar, genel olarak Cheshire'a, Macclesfield'e, Congleton'a ve bunların çevrelerindeki bölgelere, Manchester'e ve Somersetshire'a yerleştirilmişlerdi. Bunun yanı sıra artıkları işleyerek ibrişim diye bilinen özel

bir maddeyi imal eden çeşitli fabrikalar vardı. Bu konuda İngiliz arzı Paris ve Lyons dokumacılarının talebini bile karşılıyordu. Böylesine bükülmüş ve eğirilmiş ipeğin dokunması, özellikle İskoçya'daki Paisley'de, Londra'daki Spitalfield'e aynı zamanda Manchester'de ve başka yerlerde de yapılmaktaydı. 1760'dan beri İngiliz imalâtında elde edilen dev ilerleme sadece elbise kumaşları üretimini kısıtlamamıştı, bir kez elde edilen hız, sanayi hareketliliğinin tüm dallarına yayıldı ve burada adı geçenlerle ilişkisi olmayan birçok icat, bu genel hareketliliğin tam ortasında yapıldıkları için iki misli daha önem kazandılar. Ama mekanik gücün ölçülemeyen önemliliği pratik olarak ortaya çıktıktan sonra, tüm çabalar bu gücü her yönde ve icat edenlerle imalâtçıların yararına kullanabilme yönünde toplanıyordu. Makine, yakıt ve maddelere olan talep işçi kitlesini ve birkaç işkolunu iki misli çalışmaya yöneltti. Buhar makinesi İngiltere'nin geniş kömür yataklarına ilk defa önem kazandırdı. İlk kez olarak makine üretimi başladı ve bununla birlikte buna hammadde sağlayan demir madenlerine karşı yeni bir ilgi gelişti. Artan yün tüketimi, İngiliz koyunculuğunu harekete geçirdi ve yün, keten ve ipek ticareti İngiliz okyanus gemiciliğinin yayılmasını gerektirdi. Her şeyden çok artış gösteren de demir üretimiydi. İngiltere tepelerinin zengin demir yatakları, o zamana dek çok az işlenmişti. Demir, tarımın ve ormanların gelişmesiyle yavaş yavaş pahalılaşmaya başlayan mangal kömürü aracılığıyla eritilirdi. Demir eritilmesinde kok kömürünün kullanılmaya başlanması, geçen yüzyılda gerçekleşmiş ve 1780'de kok kömürüyle eritilmiş demiri dövme demire dönüştürebilmek için yeni bir yöntem bulunmuştu. O zamana dek kok kömürüyle eritilen demir sadece dökme demire çevrilebiliyordu. «Tavlama», diye bilinen ve erime sırasında demire karışan karbonu çekmekten ibaret olan bu yöntem İngiliz demir üretiminde tama-

men yeni bir alan açmıştır. Eskilerinden elli kat daha büyük olan eritme ocakları kurulmuş, sıcak havanın [hot blast] kullanılmasıyla eritme işlemi kolaylaşmıştı. Böylelikle demir öylesine ucuz üretiliyordu ki, o zamana dek taştan ve tahtadan yapılan bir sürü eşya, artık demirden yapılmaya başlamıştı.

1788'de ünlü demokrat Thomas Paine Yorkshire'da ilk demir köprüyü inşa etti ve bunu birçokları izledi. Şimdi bütün köprüler, özellikle demiryolu köprüleri demirden yapılıyordu. Hatta Londra'da Thames'ın üstündeki Southwark köprüsü de bu maddeden yapılmıştı. Demir direkler, makine yatakları, vs., artık evrensel olarak kullanılıyordu. Gaz aydınlatması ve demiryollarının icadından beri İngiliz demir ürünleri için yeni çıkış yolları açılmıştı. Vidalar ve çiviler, artık yavaş yavaş makineler tarafından yapılmaya başladı. 1760'da Sheffieldli Huntsman, demir dökmek için yeni bir yöntem buldu. Bununla işgücünden oldukça tasarruf ediliyordu ve tamamen yeni, ucuz malların üretimi pratik bir hale getiriliyordu. Emrine verilen maddenin daha saf olması, aletlerin daha mükemmelleşmesi, yeni makineler ve ince bir iş bölümüyle İngiltere'nin metal ticareti ilk kez önem kazandı. Birmingham'ın nüfusu 1801'de 73.000'den 1844'de 200.000'e çıktı. Shaffield'ın nüfusu 1801'de 46.000'den 1844'de 110.000'e çıktı. Sadece bu son kentde kömür tüketimi 1836'da 515.000 tona ulaştı. 1805'de 4.300 ton demir ürünü ve 4.600 ton ham demir ihraç edilmişti. 1834'de 16.200 ton demir ürünü ve 107.000 ton ham demir ihraç edilirken 1740'da 17.000 ton olan tüm demir ürünleri 1834'de aşağı yukarı 700.000 tona yükselmişti. Sadece ham demirin eritilmesi senede 3.000.000 ton kömür tüketmektedir ve bundan kömür madenciliğinin son 60 yılda kazandığı önem anlaşılabilir. Şimdi tüm İngiliz ve İskoç maden yatakları işletilmektedir ve sadece Northumberland ve Durham madenleri senede

yalnız gemicilik için 5.000.000 ton üretiyor ve 40 - 50.000 kişi çalıştırıyorlardı. **Durham Chronicle**'a göre bu iki bölgede 1753'de 14, 1800'de 40, 1836'da 76 ve 1843'de 130 maden işletilmekteydi. Daha da ötesi, tüm madenler şimdi eskisinden daha da hızlı bir biçimde çalışıyordu. Aynı hızlı hareketlilik kalay, bakır ve kurşun işletmelerine de uygulandı. Cam imalâtının genişlemesinin yanı sıra porselen üretiminde yeni bir sanayi dalı ortaya çıktı ve 1763 sıralarında Josiah Wedgwood'un gayretleriyle önem kazandı. Bu mucit, tüm çömlek imalâtını bilimsel bir temele dayandırıyor, daha iyi bir zevk getiriyor ve North Staffordshire porselenlerini ortaya çıkartıyordu. Bir zamanlar hiç bir işe yaramayan 20 kilometrekarelik bu bölge şimdi birçok işyeri ve evlerle dolmuştu ve 60.000'den fazla insanı barındırmaktaydı.

Bu evrensel hareket girdabı her şeyi içine çekiyordu. Tarım da buna uygun bir gelişme gösterdi. Daha önce gördüğümüz gibi toprak mülkiyeti yeni sahiplerinin ve ekip biçicilerinin eline geçmekle kalmadı; tarım, bir başka biçimde de etkilenmişti. Büyük toprak sahipleri sermayelerini toprağın verimini artırmak yolunda kullandılar. Gereksiz çitleri yıktılar, su yolları yaptılar, toprağı gübrelediler, daha iyi aletler ve dönen bir ürün ekimi sistemi getirdiler. Bilimin gelişmesi de onların yardımına koştu. Sir Humphry Davy, kimyayı başarı ile tarıma uyguladı ve mekanik bilimin gelişmesi büyük çiftçiye sayısız avantajlar sağladı. Daha da ötesi, nüfus artışının sonucu olarak tarımsal ürünlere olan talep öylesine arttı ki, 1760'dan 1834'e dek 9.414.322 dönümlük çorak arazi, tarıma elverişli hale getirildi. Buna rağmen yine de İngiltere hububat ihraç eden bir ülkeden hububat ithal eden bir ülkeye dönüşmüştü.

Aynı hareketlilik, kara ulaşımı yollarının kurulmasın-

da da kendini gösterdi. 1818'den 1829'a kadar İngiltere'de ve Wales'de kanunun tarif ettiği genişlikte, yani 18.30 metre genişliğinde, 1600 kilometre uzunluğunda demiryolu yapıldı ve eski yollar Mac Adam'ın yeni sistemiyle yeniden yapıldı. İskoçya'da Halk İşleri Bölümü, 1803'den beri aşağı yukarı 1500 kilometre uzunluğunda demiryolu yaptı ve binden fazla köprü inşa etti. Böylelikle dağlık bölgelerde yaşayan nüfus, birdenbire uygarlığın erişebileceği bir duruma gelmişti. O zamana dek bu dağlık bölgelerde yaşayanlar genellikle yasak avcılık ve kaçakçılık yaparlardı. Şimdi bunlar çiftçi ve zanaatkâr olmuşlardı. Gal okulları, Gal dilini sürdürmek amacıyla kurulmuş olmalarına rağmen İngiliz uygarlığının yayılması karşısında Gal - Kelt dili ve gelenekleri hızla ortadan kayboluyordu. İrlanda'da da durum böyleydi. Eskiden Cork, Limerick ve Kerry bölgelerinin arasında yol vermez vahşi bir bölge uzanırdı. Bu yer erişilmezliğinden dolayı suçluların sığınağı ve Güney İrlanda'da Kelt - İrlanda milliyetçiliğinin ana kalesi niteliğindeydi. Şimdi burası yollarla örülmüş ve böylelikle uygarlık bu vahşi yöreye bile girme hakkını kazanmıştı. Bütün Britanya imparatorluğu ve altmış yıl öncesine kadar o zamanki Fransa ve Almanya kadar kötü yolları olan İngiltere bile şimdi bir demiryolu ağı ile kaplanmıştı. Ve bunlar da İngiltere'deki her şey gibi özel teşebbüsün bir işiydi, devlet bu konuda çok az şey yapmıştı.

1775'den önce İngiltere'de hemen hemen hiç kanal yoktu. O yıl Lancashire'da Sankey Brook'tan St. Helens'e kadar bir kanal yapıldı. 1759'da James Brindley ilk önemli kanalı, Manchester ve yörenin kömür madenlerinden Barton yakınlarında su kemeri aracılığıyla Irwell nehrinin üstünden geçen Mersey'in ağzına dek açtı. Brindley'in önem kazandırdığı bu başarı, İngiltere'de kanal yapımını başlattı. Artık kanallar her yerde yapılıyor ve nehirlerin üstünde her yöne gemiyle gidilebiliyordu. Sadece İngiltere'de

3500 kilometre kanal ve 3000 kilometrelik üstünde gemiyle nakil yapılabilecek nehir vardı. İskoçya'da Caledonian kanalı ülkeyi ortadan bölüyordu ve İrlanda'da birkaç kanal yapılmıştı. Demiryolları ve yollar gibi bu gelişmeler de hemen hemen tamamen özel kişilerin ve şirketlerin işleriydi.

Demiryollarının yapımı daha yakın bir zamana rastlar. İlk büyük demiryolu, 1830'da Liverpool'dan Manchester'e dek yapılmıştır ve bundan sonra tüm büyük kentler demiryoluyla birbirlerine bağlanmışlardır. Londra; Southampton'a, Brighton'a, Dover'e, Colchester'a, Exeter'e ve Birmingham'a bağlanmıştı. Birmingham; Gloucester'e, Liverpool'a, Lancaster'a (Newton ve Wigan, Manchester ve Bolton üstünden), Leeds'e (Manchester ve Halifax, Leicester, Derby ve Shaffield üstünden); Leeds ise Hull'a ve Newcastle'a (York üstünden) bağlanmıştı. İkinci dereceden olan hatlar da ya yapılmakta ya da yapılmak üzeredir. Bunlar, çok geçmeden Edinburgh'dan Londra'ya bir günde gidilmesine olanak verecektir.

Buhar karadaki ulaşımın değişmesine yol açtığı gibi deniz nakliyatına da yeni bir görünüm kazandırdı. İlk buharlı gemi 1807'de Kuzey Amerika'da Hudson'da, Britanya İmparatorluğunda ise 1811'de Clyde'da yapıldı. O zamandan beri İngiltere'de altı yüzden fazla gemi yapıldı. 1836'da, İngiltere'nin limanları arasında beş yüzden fazla gemi çalışmaktaydı.

İşte geçtiğimiz altmış yıl içinde İngiliz sanayi gelişiminin kısa tarihi böyledir. İnsanlık tarihinde benzeri olmayan bir tarihtir bu. Altmış - seksen yıl önce İngiltere; diğer herhangi bir ülke gibi küçük kentlere, az ve basit bir sanayiye, zayıf, fakat **nispeten** büyük tarımsal bir nüfusa sahipti. Bugün ise başka **hiç bir** ülkeye benzemeyen iki buçuk milyonluk bir başkenti olan bir ülke olmuştur. Geniş imalâtçı kentleri, dünyayı doyuran bir sanayisi var-

dır ve hemen hemen her şeyi en karmaşık makineler aracılığıyla üretmektedir. Üçte ikisi sanayide ya da işlerinde çalışmakta olan ve eski sınıflardan tamamen değişik sınıflar oluşturan çalışkan, akıllı ve yoğun bir nüfusu vardır. Yeni sınıflar, aslında değişik gelenekleri ve değişik ihtiyaçlarıyla geçmiş günlerdeki İngiliz ulusundan farklı olan bir ulus oluşturmaktadırlar. İngiltere için sanayi devrimi Fransa'daki politik ihtilâl ve Almanya'daki felsefi ihtilâl kadar önem taşımaktadır. 1760 ile 1844 İngilteresi arasındaki fark, en azından Fransa'da **eski rejim** (ancient régime) ile Temmuz ihtilâli arasındaki değişiklik kadar büyüktür. Ama bu sanayi değişiminin en güçlü sonucu, İngiliz proletaryasıdır.

Makinelerin kullanılmasıyla birlikte proletaryanın nasıl varolduğunu gördük. İmalâtın hızlı genişlemesi birçok insana ihtiyaç doğurdu; ücretler arttı ve işçiler bölük bölük tarımsal bölgelerden kentlere göç ettiler. Nüfus büyük bir oranda arttı ve hemen hemen tüm artış proletaryada oldu. Daha da ötesi İrlanda, düzenli bir gelişmeye 18. yüzyılın başında girmişti. Burada da daha önceki karışıklıklarda İngiliz hainliği tarafından imha edilen nüfus şimdi, özellikle imalâtın gelişmesinden ve İrlanda kitlelerinin İngiltere'ye göç etmesinden sonra hızla çoğaldı. Böylece İngiliz imparatorluğunun büyük imalâtçı ve ticarî kentleri ortaya çıktı. Bu kentlerin nüfusunun en azından dörtte üçü işçi sınıfını oluştururken, aşağı - orta sınıf sadece birkaç küçük dükkân sahibinden ve çok az olan birkaç zanaatkârdan oluşmaktaydı. Çünkü gelişmekte olan imalâtın önce aletleri makinelere, atelyeleri fabrikalara, sonuç olarak da çalışan aşağı - orta sınıfı çalışan proletaryaya bir önceki dönemin büyük tüccarları imalâtçılara dönüştürmesi, giderek aşağı - orta sınıfın ezilmesi ve tüm nüfusun iki karşıt unsura, yani işçilere ve kapitalistlere indirgenmesi gibi olaylar, kelimenin dar anla-

mıyla, imalâtın hüküm sahasının dışında, zanaat ve küçük ticaret bölgesinde de oldu. Eski ustalarla çırakların yerini büyük kapitalistler ve kendi sınıflarının üstüne asla çıkma umutları olmayan işçiler aldı. Zanaat sanayileşti, işbölümü sert bir biçimde uygulandı ve büyük kuruluşlarla rekabet edemeyen küçük işverenler proletaryaya katılmaya zorlandılar. Aynı zamanda eski zanaat düzeninin ortadan kalkması ve aşağı - orta sınıfın yokolması, işçileri orta sınıfa yükselme olanaklarından mahrum etti. O zamana dek kendisini bir yerde usta durumuna getirme, belki de yanına birkaç çırak alma umudu vardı. Ama şimdi, ustalar bile imalâtçılar tarafından ezildiğinde ve bağımsız bir işi sürdürebilmek için büyük bir sermayenin gerekli olduğu bu zamanda işçi sınıfı ilk kez olarak nüfusun bütün ve sürekli bir sınıfı haline geldi. Halbuki o zamana dek çoğunlukla burjuvaziye geçişi sağlayan bir sınıftı. Bundan böyle, çalışmak üzere doğanların tüm yaşantıları boyunca işçi olarak kalmaktan öte bir umutları olmayacaktı. Bu yüzden şimdi, ilk kez proletarya bağımsız bir hareket yürütebilecek duruma gelmişti.

İşte bu biçimde tüm Britanya İmparatorluğunu dolduran ve sosyal koşulları her gün uygar dünyanın dikkatini daha çok üstüne çeken geniş çalışan kitleler bir araya geldiler. İşçi sınıfının içinde bulunduğu durum, İngiliz halkının çoğunluğunun içinde bulunduğu bir durumdur. Sorun şudur: dün kazandıklarını bugün tüketen, icatlarıyla ve çalışmalarıyla İngiltere'nin büyüklüğünü yaratan, gün geçtikçe güçlerinin bilincine varan ve gittikçe artan bir biçimde toplumun avantajlarından kendi paylarını isteyen bu milyonlarca zavallının hali ne olacak? Reform Tasarısı'ndan sonra bu, ulusal bir sorun olmuştur. Herhangi bir önemliliği olan tüm parlamento tartışmaları bu soruna indirgenebilir. İngiliz orta sınıfının bunu kabul etmemesine, bu sorundan kaçınmaya çalışmasına ve kendi özel çıkar-

larını gerçek ulusal çıkarlar olarak gösterme gayretlerine rağmen, tüm bu çabaları tamamen faydasız olacaktır. Parlamentonun her toplantısıyla işçi sınıfı bir şeyler kazanmakta, orta sınıfın çıkarları ise önemini kaybetmektedir. Orta sınıfın parlamentonun ana, aslında tek gücü olmasına rağmen 1844'ün son toplantısında işçi sınıfını etkileyen konular; Yoksullar Tasarısı, Fabrika Yasası, Efendiler ve Hizmetkârlar Yasası sürekli olarak tartışılmıştı. Emekçilerin Avam Kamarasındaki temsilcisi Thomas Dumcombe, toplantının büyük adamıydı. Halbuki Hububat Yasalarının kaldırılmasını isteyen Liberal orta - sınıfla vergilere karşı çıkan önerileriyle Radikal orta sınıf, acınacak roller oynadılar. İrlanda üstüne çıkan tartışmalar bile temelde İrlanda proletaryası ve ona nasıl yardım edilebileceği üstüneydi. İngiliz orta sınıfının da artık dilenmeyen, ama artık yalvarmayıp tehdit eden işçilere karşı birtakım feragatlarda bulunması zamanı gelmiştir. Çünkü kısa bir zaman sonra çok geç olabilir.

Bütün bunlara rağmen işçilerin sefaleti sayesinde zenginleşen İngiliz orta sınıfı, özellikle imalâtçı sınıf, bu yoksulluğu görmezlikten gelmekte ısrar ediyor. Kendisini ulusun en güçlü temsilci sınıfı sanan bu sınıf, İngiltere'nin yarasını dünyanın gözleri önüne sermeye utanıyor. Kendi kendine bile işçilerin kötü durumda olduklarını itiraf etmeyecektir. Çünkü bu kötü durumun ahlâki sorumluluğunu onun, yani mal sahibi imalâtçı sınıfın yüklenmesi gerekir. İşte bundandır ki okumuş İngilizler (ve Avrupa'da sadece onlar, yani orta sınıf tanınmaktadır), işçi sınıfının koşullarından söz açıldığında alaycı bir gülümseme takınırlar. Bundandır bütün orta sınıfın, işçileri ilgilendiren konulardaki kara cahilliği! Proletaryanın durumu tartışılmaya başlandığında, ister parlamentonun içinde, ister dışında, bu sınıfın insanları işte bu yüzden komik potlar kırarlar. Orta sınıfın, her geçen gün çökme tehli-

kesiyle karşı karşıya olan ve de çökeceği matematik ya da mekanik bir kanun kadar kesin olan kof bir zemin üstünde, güleç yüzlü bir tasasızlığa gömülmesi bu yüzdendir. Ve ondandır İngiliz'lerin, kimbilir kaç yıldan beri eski durumunu incelemelerine ve şurada burada ufak tefek tamiratlara girişmelerine rağmen işçilerin durumu hakkında tek bir kitap bile yazmamış olmaları mucizesi! Ve işte yine bu yüzden Glasgow'dan Londra'ya dek tüm işçi sınıfının kendilerini sistemli olarak soyan ve hiç açımadan onları kendi kaderlerine terkeden zenginlere karşı derin bir öfkeleri vardır. Bu öfke çok geçmeden, insanın daha önceden nerdeyse kestirebileceği bir süre içinde, Fransız İhtilâli ve 1794 yılı ile kıyaslandığında, onları bir çocuk oyunu gibi bırakacak olan bir İhtilâle dönüşecektir.

2

Sanayi Proletaryası

Proletaryanın değişik bölümlerini inceleyiş düzenimiz, doğal olarak onun doğuş tarihinden kaynaklanmaktadır. İlk proleterler imalâta bağlıydılar, onun tarafından ortaya çıkartılmışlardı ve buna uygun olarak hammaddenin işlenişinde çalışan, imalât işçileri ilk önce dikkatimizi çekeceklerdir. İmalât için hammaddelerin ve yakıtın üretimi, sadece sanayi gelişiminin bir sonucu olarak önem kazandı ve yeni bir proletaryayı; kömür ve maden işçilerini ortaya çıkardı. Daha sonra; üçüncü olarak imalât tarımı

etkiledi ve dördüncü olarak da İrlanda'nın durumu gelmektedir. Her bir bölüme ait olan proletarya kesimleri, bu düzene göre yer alacaktır. Ayrıca belki İrlandalılar hariç çeşitli işçilerin eğitim derecelerinin imalâtla olan ilişkileriyle doğrudan orantılı olduğunu ve buna bağlı olarak sanayide çalışanların kendi çıkarları açısından en iyi aydınlatılmış olduğunu, madencilerin biraz daha az, tarım emekçilerinin de hemen hemen hiç **aydınlanmamış** olduklarını göreceğiz. Aynı sırayı sanayi işçileri arasında bulacak ve fabrika işçilerinin, sanayi devriminin bu en yaşlı çocuklarının, başlangıçtan bugüne dek işçi hareketinin nasıl çekirdeğini oluşturduklarını ve diğerlerinin bu harekete makinelerin gelişimi ile el zanaatlarının ortadan kalkması oranında nasıl katıldıklarını göreceğiz. Böylelikle İngiltere'nin sunduğu bu örnekten, sanayi gelişimi ile işçi hareketinin aynı hızda gitmesinden imalâtın tarihi önemini öğreneceğiz.

Bununla beraber; şu anda tüm sanayi proletaryası harekete oldukça fazla katılmış olduğundan, hepsinin sanayi işçisi olması nedeniyle değişik bölümlerin durumlarının ortak noktaları çok olduğundan, daha sonra her bölümü kendi özellikleriyle daha dikkatli bir biçimde görebilmek için ilk önce sanayi proletaryasının durumunu bir bütün olarak inceleyeceğiz.

İmalâtın, mülkiyeti birkaç kişinin elinde merkezîleştirdiğini daha önce belirtmiştik. Küçük burjuvaziyi mahveden heybetli kuruluşları yaratabilmek, doğanın güçlerini kendi hizmetine sokabilmek ve böylece bağımsız işçinin el emeğini pazarlardan kovabilmek için büyük bir sermayeye gerek vardır. İşbölümü, su, özellikle buhar, bir de makinelerin kullanılması geçen yüzyılın ortasından beri imalâtın dünyayı çığrından çıkarmak için kullandığı üç büyük kaldıraçtır. Küçük çapta imalât orta sınıfı, büyük çapta ise işçi sınıfını yaratmış ve orta sınıfın bazı

seçkinlerini en güzide yere çıkarmış; ama bunu da sırf zamanı geldiğinde onu kesinlikle yıkabilmek için yapmıştır. Bu arada «Eski mutlu günlerin» birçok küçük burjuvasının imalât tarafından dağıtılması ve bunların bir taraftan zengin kapitalistlere, diğer taraftan ise yoksul işçilere karışmış olması, inkâr edilemez ve kolaylıkla açıklanabilir bir gerçektir (26).

İmalâtın merkeziyetçi eğilimi, bu kadarla da kalmamaktadır. Tıpkı sermaye gibi nüfus da merkezîleşir ve insan, yani işçi, imalâtçının onu kullanışının karşılığını ücret adı altında ödediği sermayenin bir parçası olduğundan, bu çok doğaldır. Bir imalâtçı kuruluş; tek bir binada çalışan, birbirlerine yakın yaşayan ve büyükçe bir fabrika söz konusu olduğunda kendi kendilerine bir köy oluşturan birçok işçiyi gerektirir. Tatmin edilmesi için başka insanların da gerekli olduğu birtakım ihtiyaçları vardır. El işçileri, ayakkabıcılar, terziler, fırıncılar, marangozlar, taşçılar, yakına yerleşirler. Köyde yaşayanlar özellikle genç kuşak kendilerini fabrika işine alıştırırlar, bu konuda yetenek sahibi olurlar ve ilk fabrika bunların hepsini birden işe alamayacak duruma geldiğinde ücretler düşer ve yeni imalâtçıların bu yöreye göçü, bunun bir sonucu olur. Böylece köy, küçük bir kent, küçük kent ise büyük bir kent haline gelir. Kent ne denli büyük olursa, avantajları da o denli büyük olur, Yolları, demiryolları ve kanalları vardır. Kalifiye emeği seçme olanağı sürekli olarak artar. Buradaki yeni kuruluşlar inşaatçılar ile makineciler arasındaki rekabetten dolayı kerestenin, makinelerin, inşaat-

(26) Bu noktayı *Deutsch-Französische Jahrbücher*'deki «Ekonomi Politiğin Eleştirisi için Taslaklar» adlı yazımla karşılaştırınız. (Bu yazıda «serbest rekabet» başlama noktasıdır; ama sanayi, sadece serbest rekabetin uygulanması ve serbest rekabet de sanayinin bir ilkesidir.) [Almanca baskıya eklenmiştir.]

çıların ve işçilerin taşınmasını gerektiren uzak bölgelerden, çok daha ucuza malolur. Bu bölgelerde alıcıların kalabalık olduğu bir pazar ve hammaddeleri sağlayan, ya da imal edilmiş malları talep eden pazarlarla doğrudan bir bağ sağlanmıştır. İşte bu yüzden büyük imalâtçı kentler böylesine şaşılacak bir hızla gelişirler. Diğer taraftan köylerde ücretlerin kenttekilerden daha düşük olması avantajı vardır ve böylece köyle kent sürekli bir rekabet içindedir. Eğer bugün kent daha avantajlıysa, yarın köyde ücretler öylesine düşük olacaktır ki, en kârlı yeni yatırımlar orada yapılacaktır. Ama imalâtın merkezîyetçi eğilimi tüm gücünü sürdürmektedir ve köyde kurulan her yeni fabrika kendinde imalâtçı bir kentin tohumlarını taşır. Eğer imalâtın bu delice hızının aynı oranda bir asır daha sürmesi mümkün olsaydı, İngiltere'nin her imalâtçı bölgesi büyük bir imalât kenti olurdu ve Manchester'le Liverpool Worrington'da, ya da Newton'da birleşirdi. Nüfusun bu merkezîleşmesi aynı biçimde ticareti de etkilediğinden Hull ve Liverpool, Bristol ve Londra gibi bir - iki büyük liman, Büyük Britanya'nın hemen hemen tüm deniz ticaretini tekeli altına aldı.

Ticaret ve imalât en bütünleşmiş bir biçimde gelişmelerini bu büyük kentlerde elde ettiklerinden, proletarya üstündeki etkileri de en belirgin bir biçimde burada gözlenebilir. Burada mülkiyetin merkezîleşmesi en yüksek noktasına varmıştır. Geçmişteki iyi zamanların ahlâkı ve âdetleri, en çok burada ortadan kalkmışlardır. Hatta burada; «Mutlu Eski İngiltere» terimi hiç bir anlam taşımamaktadır. Çünkü eski İngiltere hafızalardan ve hatta büyükbabalarımızın masallarından bile silinmiştir. Bu yüzden de burada sadece zengin ve yoksul sınıf vardır, çünkü aşağı - orta sınıf gün geçtikçe tamamen ortadan kalkmaktadır. Böylece eskiden en dengeli olan sınıf, şimdi en kararsız sınıf olmuştur. Orta sınıf bugün, geçmiş zama-

nın birkaç kalıntısından, servet sahibi olma heveslisi birkaç kişiden sanayici şövalyelerden ve spekülâtörlerden oluşmaktadır. Bunlardan biri zengin olur, yüzde doksan dokuzu ise iflâs eder bir haldedir. İflâs edenlerin çoğu da sürekli bir başarısızlık içinde yaşar.

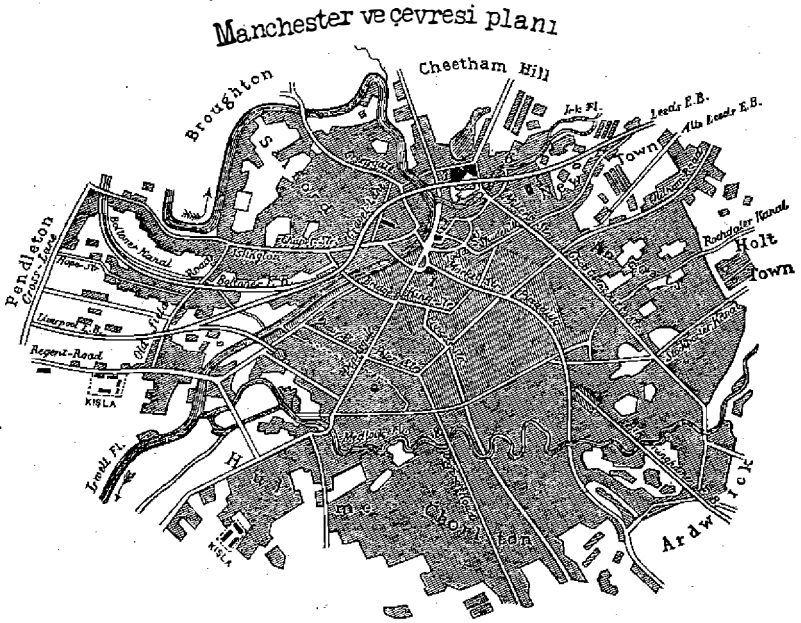
Ama bu kentlerde proleterler sınırsız bir çoğunluk oluştururlar. Şimdi bunların nasıl geçindiklerini, büyük kentlerin bunların üstünde nasıl bir etki yaptığını inceleyeceğiz.

3

Büyük Kentler

İnsanın herhangi bir ucuna bile ulaşamadan saatlerce dolaştığı, yakınlarda bir yerde açık bir arazi olduğunu işaret eden en ufak bir belirtiyle bile karşılaşmadığı Londra gibi bir kent, garip bir şeydir. Bu heybetli merkeziyetçilik ve ikibuçuk milyon insanın tek bir noktada üstüste yığılışı; bir yandan bu ikibuçuk milyonun gücünü yüz misline çıkarırken, bir yandan da Londra'yı dünyanın ticarî merkezi haline getirmiş, dev tersaneler yaratmış ve Thames'i sürekli olarak kaplayan binlerce gemiyi bir araya toplamıştır. Denizden Londra köprüsüne doğru çıkar-

ken Thames'in sunduğu manzaradan daha etkili bir tablo bilmiyorum ben. Bina kütleleri, özellikle Woolwich'den yukarı doğru çıkarken her iki tarafı kaplayan iskeleler; nehrin ortasında daracık bir yol; yüzlerce buharlı geminin birbiri ardından geçtikleri daracık bir geçit kalana dek birbirleri üstüne yığılan her iki kıyıdaki sayısız tekneler; bütün bunlar öylesine büyük, öylesine etkili ki, insan kendini toparlayamıyor ve daha İngiliz toprağına ayak basmadan İngiltere'nin büyüklüğünün harikaları içinde kayboluyor (27).

1 — Borsa. 2 — Eski Kilise. 3 — Yoksullar Evi. 4 — Yoksullar Mezarlığı (Leeds Liverpool demiryolu Yoksullar evi ile mezarlığı arasından geçer) 5 — St. Michael Kilisesi. 6 — Irk Nehri Üzerindeki Scotland Köprüsü (Eski Kiliseden Scotland Köprüsüne giden Long Millgate Caddesidir) 7 — Irk Nehri Üzerindeki Ducie Köprüsü. 8 — Küçük İrlanda.

(27) Bu aynı zamanda yelkenli gemiler dönemi için de geçerlidir. Thames şimdi çirkin buharlı gemilerle doludur.

Ama tüm bunları ortaya çıkaran fedakârlıklar daha sonraları anlaşılır. Ancak başkentin sokaklarında bir - iki gün dolaştıktan, sonsuz araç sıraları ve insan gürültüsü arasında zorlukla yol açtıktan, teneke mahallelerini gezdikten sonra insan, kentlerine doluşmuş olan uygarlığın bütün bu harikalarını yaratabilmek için bu Londralıların insanlıklarının en iyi yönlerinden fedakârlık etmeye zorlandıklarını, içlerinde uyuklayan bin bir gücün atıl kaldığını, diğerlerininkiyle birleşmesiyle sadece birkaçının tam olarak gelişmesi ve çoğalması için diğerlerinin ezildiğini anlıyor. Sokakların bu kargaşalığının itici ve insan tabiatının karşı çıktığı bir yönü var. Birbirinin üstüne yığılmış olan sınıflardan yüzbinlerce insan aynı yeteneklere, aynı güçlere ve aynı mutlu olma hakkına sahip değil mi? Ve onlar sonunda aynı biçimde, aynı yollardan mutluluk aramayacaklar mı? Ama yine de sanki hiç bir ortak noktaları, birbirleriyle hiç bir ilgileri yokmuşcasına birbirleri üstüne yığılıyorlar. Tek ortak yönleri, konuşmadan anlaştıkları bir nokta; karşıdan gelen kalabalık akınların yolunu kesmemek için herkesin kaldırımın kendi tarafında durması gerektiği. Hiç kimsenin aklına, bir bakışla bile diğerini şereflendirmek gelmiyor. Bu hayvanî ilgisizlik ve özel çıkarları içinde herbirinin duygusuzca yalıtılması, bireylerin sayısı sınırlı bir yer içinde kalabalıklaştıkça daha itici, daha da çirkin bir hal alıyor. Ve kişinin bu yalıtılmasının ne denli farkına varırsa varsın, bu dar kendini arayış, çağdaş toplumumuzun her yerde temel prensibidir. Ama hiç bir yerde bu büyük kentin kalabalığının ortasındaki kadar yüzsüzce kendini açığa vurmuş ve böylesine kendi bilincine varmış değildir. İnsan ırkının, her birinin ayrı prensipleri ve ayrı amaçları olduğu zerrelere [monad] bölünmesi, en aşırı noktasına dek burada gerçekleşmiş.

Böylece sosyal savaş, birinin herkese karşı açtı-

ğı sosyal savaş burada açıkça ilân edilmiş. Tıpkı Stirner'ın yakında çıkan kitabında söz ettiği gibi insanlar birbirlerine ancak kullanılabilirliği olan maddeler olarak bakıyorlar, herkes bir diğerini sömürüyor ve tüm bunların sonucunda da güçlü olan zayıfı ayağının altına alıyor; birkaç güçlü kişi, kapitalistler, her şeyi kendileri için ele geçirirlerken zayıf olan çoğunluğa, yoksullara belli belirsiz bir biçimde yaşamlarını sürdürmek kalıyor.

Londra için geçerli olan, Manchester, Birmingham, Leeds ve bütün diğer kentler için de geçerlidir. Her yerde barbarca bir kayıtsızlık, bir tarafta katı bir bencillik, diğer tarafta isimsiz bir sefalet, her yerde sosyal bir savaş, herkesin evi kuşatma altında, her yerde yasalara bürünerek yapılan karşılıklı bir yağma ve bunların tümü öylesine yüzsüzce, öylesine açıkça yapılıyor ki, insan burada açıkça kendisini gösteren sosyal durumumuzun sonuçları altında eziliyor, bu çılgın bünyenin hâlâ bir arada durmasına sadece şaşıp kalabiliyor.

Yaşamın ve üretimin dolaylı ya da dolaysız kontrol aracı olan sermaye, sosyal savaşın sürdürüldüğü silâh olduğundan böylesine bir durumun tüm dezavantajlarının yoksulların üstüne çökeceği açıktır. Hiç kimse onunla ilgilenmemektedir. Atıldığı bu girdabın içinde elinden geldiğince iyi bir savaş vermek zorundadır. Eğer kendisine bir iş bulma mutluluğuna erişirse, yani eğer burjuvazi onun sayesinde kendini zengin etme iyiliğini ona bahşederse, bedeniyle ruhunu zar zor bir arada tutabilecek bir ücret onu beklemektedir. Eğer iş bulamazsa ve polisten korkmuyorsa hırsızlık yapabilir, ya da açlıktan ölebilir; polis ise bu işi sessizce ve iğrenç olmayan bir biçimde yapmasına dikkat edecektir. İngiltere'de kaldığım süre içinde en azından yirmi ya da otuz kişi en tiksindirici koşullar altında açlıktan öldüler. Bu konuda gerçeği söyleme cesaretine sahip tek bir jüri bile ortaya çıkmadı. Ta-

nıkların söyledikleri ne denli açık ve doğru olursa olsun; jürinin içinden seçildiği burjuvazi bu korkunç kararı, yani açlıktan ölüm gerçeğini itiraftan kaçınmak için her zaman bir arka kapı bulur. Burjuvazi, bu durumlarda gerçeği söylemeye cesaret edemez. Çünkü o zaman kendi kendini mahkûm edecektir. Dolaysız olmaktan çok dolaylı olarak birçok kişi açlıktan öldü. Doğru dürüst beslenmemek, birçok öldürücü hastalığa sebep oluyor ve başka zamanlarda etkisiz kalabilecek bu hastalıklar, takatsizlikten ve zayıflıktan dolayı öldürücü oluyorlardı. İngiliz işçileri, buna «Sosyal Cinayet» diyorlar ve tüm toplumumuzu bu suçu beraber işlemekle itham ediyorlar. Yanılıyorlar mı?

Doğru, açlıktan ölenler, sadece tek tek bireyler. Ama çalışan bir insana yarın kendi sırasının gelmeyeceğini ne temin edebilir ki? Eğer şu ya da bu nedenden efendisi onu yarın işten attığında, «Kendisine ekmek verecek» birini bulmaya dek kendisine bağımlı insanlarla birlikte mücadele edebileceğini ya da iş bulabileceğini ona kim temin edebilir? Çalışma arzusunun olmasının iş bulmak için yeterli olacağını, doğruluğun, çalışkanlığın, tutumun ve burjuvazi tarafından tavsiye edilen diğer meziyetlerin, onun için mutluluğa giden bir yol olduğunu kim garanti edebilir? Hiç kimse. Bugün bir şey sahibi olduğunu ve yarın bir şeyi olup olmamasının kendisine bağlı olmadığını bilmektedir. Esen her rüzgârın, patronunun her kaprisinin, işin her kötüye dönüşünün kendisini, geçici olarak kurtulduğu ve başını suyun üstünde tutabilmesi çok zor ve hemen hemen olanaksız olan girdaba tekrar atacağını bilir. Bugün yaşama araçlarına sahip olmasına rağmen, yarın bunlara sahip olup olmayacağının çok kuşkulu olduğunu da bilir.

Bu arada sosyal savaşın mal sahibi olmayan sınıfı, içine düşürdüğü durumu daha detaylı bir biçimde incelemeye geçelim. Toplumun çalışan insana yaptığı iş kar-

şılığında konut, elbise ve yiyecek biçimi altında ücret verdiğini, toplumun devam ettirilmesine en fazla katkıda bulunanlara nasıl bir yaşam temin ettiğini görelim. Önce evlerini göz önüne alalım.

Her büyük kentin, işçi sınıfını doldurduğu bir, ya da daha fazla teneke mahallesi vardır. Gerçi sefalet sık sık zenginlerin saraylarına yakın ve gizli vadilerde yaşar, ama genel olarak ona ayrı bir bölge verilmiştir. Burada mutlu sınıfların gözünden ırak, elinden geldiğince mücadele eder. Bu teneke mahalleler, İngiltere'nin büyük kentlerinde oldukça eşit biçimde yerleştirilmişlerdir. En kötü evler, kentin en kötü bölgelerindedir. Genellikle sıra halinde bir ya da iki katlı kulübeler; ev olarak kullanılan mahzenleriyle, hemen hemen şekilsiz bir biçimde yapılmışlardır. İngiltere'nin tümünde üç ya da dört odası ve bir de mutfağıyla bu evler, Londra'nın bir kısmı hariç, işçi sınıfının konutlarını oluştururlar. Sokaklar genellikle kaldırımsız, pis, kaba, sebze ve hayvan pisliklerivle, kanalizasyon tesisatından yoksun ve pis su gölcükleriyle doludur. Daha da ötesi halvalandırma, tüm bölgenin kötü ve karışık inşa yöntemiyle önlenmiştir. Burada birçok insan, küçük bir yerde kalabalık halde yaşadığından bu işçi konutlarındaki hava kolaylıkla tahmin edilebilir. Sokaklar iyi havalarda çamaşır kurutma yerleri olarak kullanılır. Evden eve ipler gerilir ve bunlara ıslak çamaşırlar asılır.

Şimdi, sırayla bazı teneke mahalleleri gözden geçirelim. Önce Londra (28). Londra'da da ancak şimdi bir-

(28) Aşağıdaki tarif, *Illuminated Magazine* (Ekim 1844)'de çıkan bir yazıyı görmeden önce yazılmıştır. Bu yazıda Londra'daki işçi bölgeleri üzerine anlatılanlar — birçok yerlerde tamamen, diğer yerlerde de genel olarak — benim anlattıklarıma uymaktadır. Yazının adı «Bir Doktorun Defterinden Yoksulların Konutları»dır. [Almanca baskıya not.]

kaç geniş sokakla açılmaya başlanan meşhur «Karga Yuvası» St. Giles mahallesi gelmektedir. St. Giles, geniş, güzel caddelerle çevrili, kentin neşeli mutlu dünyasının geçtiği en gözde bölgesinin ortasında; Oxford Street'in, Regent Street'in, Trafalgar meydanının ve Strand'ın hemen yanındadır. Uzun, üç ya da dört katlı evlerin, dar, eğri büğrü ve pis sokakların düzensiz bir biçimde toplandığı bir yerdir burası. Bu sokaklarda da kentin büyük meydanlarındaki kadar canlılık vardır. Ama buralarda sadece işçi sınıfının insanları görülebilir. Pazar sokağın ortasında kurulmuştur; hemen hemen hepsi kötü, hiç de yenilecek gibi olmayan sebzelerin ve meyvelerin doldurduğu sepetler sokağı daha da daraltırlar. Bunlardan ve bir de balıkçıların tezgâhlarından korkunç kokular yükselir. Evler, mahzenden tavan arasına dek insanla doludurlar. İçleri dışları kadar pistir ve görünüşleri öylesine kötüdür ki, hiç bir insanın onların içinde yaşamak istemesi mümkün değildir. Ama tüm bunlar; sokakların arasındaki avlulara ve meydanlara kurulmuş olan, binaların arasındaki üstü kapalı dar aralıklardan geçilerek girilen, içleri tariflenemeyecek kadar pis ve döküntü içinde olan evlerin yanında önemsiz kalırlar. Tam bir pencere pervazı, hemen hemen hiç görülemez. Duvarlar yamuk yumuk ve çatlak, kapılarla pencereler ise kırıktır. Kapılar eski tahtaların birbirlerine çivilenmesiyle yapılmıştır. Kimi zaman da bu hırsızlar mahallesinde çalınacak hiç bir şey olmadığı için kapıya da gerek yoktur. Çöp ve kül yığınları hemen hemen her yerde görülebilir. Kapıların önüne boşaltılan kirli sular ise küçük gölcükler oluşturur. Burada yoksuldan da yoksul olanlar, en az ücret alan işçiler, hırsızlar ve hiç bir ayırım yapılmadan bir araya yığılmış fuhuş kurbanları yaşarlar. Çoğu İrlandalı ya da İrlanda soyundandır ve daha etraflarını sarmış olan moral çöküntü girdabında boğulmamış olsalar bile her gün pisliğin ve kötü çevre-

nin ahlâk bozan etkisine karşı direnme güçlerini kaybedip bu girdaba daha çok batarlar.

St. Giles, Londra'nın tek teneke mahallesi değildir. Sokakların o kocaman karmaşalığı içinde bir insanın içinde yaşaması için biraz fazla kötü olan ve insanlara bir ev olmaktan başka her işe yarayabilecek binalarla dolu yüzlerce ve binlerce meydan ve avlular vardır. Zenginlerin o güzel evlerinin yanında böylesine acı yoksulluk yuvaları sık sık bulunabilir. Böylece kısa bir süre önce sebebi bilinmeyen ölümleri tahkik etmekle görevli bir memurun isteği üstüne oldukça saygıdeğer bir yer olan Portman meydanına çok yakın bir bölge «Yoksulluk ve pislikten moralleri bozulmuş olan İrlandalılar», bölgesi olarak nitelendirildi. Long Acre ve buna benzer bir sürü eski moda, ama hâlâ, «Saygıdeğer», olan sokaklarda; çelimsiz ve yarı aç çocukların, üstleri parça parça kadınların gün ışığına çıktıkları birçok mahzen konut bulunabilir. Londra'da ikinci büyüklükte olan Drury Lane Theatre'ın hemen yanında, başkentin en kötü sokaklarından bazıları; Charles, King ve Parc sokakları vardır. Bu sokaklarda evler mahzenden tavan arasına dek yoksul aileler tarafından doldurulmuşlardır. **Journal of the Statistical Society**'e göre 1840'da St. John ve St. Margaret bölgelerinde 5.294 «Konut» da (tabii eğer onlara böyle bir isim takmak doğruysa!) 5.366 işçi ailesi, yaş ya da cinsiyet ayırımı olmadan tam 26.830 erkek, kadın ve çocuk bir arada yaşıyorlardı. Bu ailelerin dörtte üçünün sadece tek bir odası vardı. Aynı kaynağa göre St. George'un aristokrat bölgesinde, Hanover meydanında 1.465 işçi ailesi, aşağı yukarı 6.000 kişi aynı koşullar altında yaşıyorlardı ve burada da yaşayanların üçte ikisi tek bir odanın içine bir aile olarak tıkılmışlardı. Hırsızların bile çalacak bir şeylerini bulamadığı bu talihsizlerin sefaleti, mülk sahibi sınıf tarafından nasıl da kullanılıyordu! Az önce sözü geçen Drury

Lane'deki o berbat konutlar, şu kiraları getirmekteydiler: İki mahzen konutu haftada 3 şilin; tek oda, birinci katta 4 şilin, ikinci katta 4 şilin 6 penny, üçüncü katta 4 şilin; tavan arası odası 3 şilin. Böylece sadece Charles sokağının aç sakinleri, ev sahiplerine yılda 2.000 sterlin ve yukarıda Westminister'de adı geçen 5.366 aile yılda 40.000 sterlin ödemekteydiler.

En geniş işçi bölgesi, Whitechapel'de Tower'la Bethnal Green'in doğusunda uzanır ve burada Londra'nın en kalabalık işçi kitleleri yaşar. Şimdi St. Philip'in vaizi Bay G. Alston'un, bölgesinin durumu hakkında söylediklerini dinleyelim. Şöyle diyor:

«İçinde 2.795 ailenin ya da aşağı yukarı 12.000 insanın yaşadığı 1.400 evi kapsamaktadır. Bu büyük nüfusun üstünde yaşadığı alan 130.000 metrekareden biraz daha azdır ve bu kalabalık içinde bir adamı, karısını, dört-beş çocuğunu, hatta kimi zaman büyükbabayla büyükanneyi 10 metrekarelik, yemek yedikleri, uyudukları ve çalıştıkları tek bir oda içinde bulmak, hiç de garip bir şey değildir. Londra Piskoposu, bu sefalet içindeki bölgeye dikkatleri çekene dek şehrin Batı ucundaki insanların bu konuda Avustralya'da ya da Güney Denizi Adalarındaki vahşiler kadar az bilgileri olduğuna inanıyorum. Ve eğer bu talihsiz insanlarla kişisel gözlemler sayesinde tanışırsak, onları iki gıdımlık yemeklerinin başında seyredip hastalıktan ve işsizlikten iki büklüm olmuş görürsek, bunların aciz ve sefalet içinde bir kitle olduğunu farkettiğimizde, bu tür şeylerin olağanlığı karşısında ulusumuzun yüzünün kızarması gerekir. Fabrikaların en kötü durumda olduğu üç yıl boyunca ben, Huddersfield yakınlarında rahiplik yapıyordum. Ama o zamandan beri Bethnal Green'deki kadar acizlik ve yoksulluk görmedim. Bütün bölgedeki on aileden bir tanesinde bile hiç bir aile reisinin iş elbisesinden başka giyeceği yoktur, zaten bu da çok kötü ve

paramparça bir durumdadır. Gerçekten de birçoğunun bu paçavralardan başka geceleri üstlerine örtecek hiç bir şeyi ve bir ot torbasından başka yatakları yoktur.» [29]

Yukarıdaki tarif konutların içi hakkında bir fikir vermektedir. Şimdi de bu işçilerin bir - ikisinin evine sık sık giden İngiliz memurlarını izleyelim.

Surrey'de sebebi bilinmeyen ölümleri tahkikle görevli Bay Carter tarafından kırk beş yaşlarındaki Ann Galwey'in cesedi üstüne 14 Kasım 1843'de açılan tahkikat hakkında gazeteler aşağıdaki bilgileri verdiler: Londra'da, Bermondsey sokağında White Lion Court, No: 3'te kocası ve 19 yaşındaki oğluyla küçük bir odada yaşamaktaydı. Burada herhangi bir yatak ya da eşya yoktu. Herhangi bir örtü ya da çarşaf olmadığından çıplak bedeninin üstüne atılmış tüy yığınlarının üstünde, oğlunun yanında ölü yatmaktaydı. Tüyler tüm bedene öylesine yapışmıştı ki, doktor tamamen temizlenmeden cesedi muayene edemedi. Daha sonra da açlıktan öldüğünü ve her tarafının böcek ısırıklarıyla kabarmış olduğunu gördü. Döşemenin bir kısmı kaldırılmıştı. Ve bu delik, aile tarafından helâ olarak kullanılmaktaydı.

15 Ocak 1844 Pazartesi günü iki çocuk, açlıktan ölmek üzereyken bir dükkândan yarı pişmiş bir dana budu çaldıkları ve hırsla yedikleri için polis müfettişinin önüne çıkartıldılar. Müfettiş, durumu daha fazla inceletmesi gerektiğini hissetti ve polisten aşağıdaki ayrıntıları öğrendi: Çocukların annesi daha sonra polis olan eski bir askerin dul karısıydı ve kocasının ölümünden sonra dokuz çocuğunu geçindirebilmek için oldukça sıkıntı çekmişti. Spitalfields'de Quaker Court'da Yoksullar Bölgesi'nde 2

---

[29] *Alston'un raporu ilk kez Radikal burjuvaların yayın organı olan* The Weekly Dispatch'*de çıktı. Sonra, Chartist'lerin gazetesi* The Northern Star'*da, sayı 338, 4 Mayıs 1844, yeniden yayımlandı.*

numarada büyük bir sefalet içinde yaşamaktaydı. Polis eve gittiğinde, onu altı çocuğuyla birlikte küçük bir arka odada birbirlerine sarılmış bir durumda buldu. Odada arkalığı olmayan iki sandalye, iki ayağı kırık küçük bir masa, kırık bir fincan ve küçük bir tabaktan başka hiç bir eşya yoktu. Ocakta hemen hemen bir ateş kıvılcımı bile yoktu ve bir köşede bütün aile için yatak görevi yapan, bir kadının önlüğünü bile zar zor doldurabilecek paçavralar duruyordu. Geceleri, devamlı kokan günlük elbiseleriyle yatıyorlardı. Zavallı kadın, bir yıl önce yemek alabilmek için yatağını satmak zorunda kaldığını söyledi. Diğer yatak eşyalarını da yemek için erzak veren biriyle değiştirmişti. Kısaca her şeyleri yiyecek karşılığında ellerinden çıkmıştı. Müfettiş, kadına yoksullar fonundan oldukça önemli bir meblâğ verilmesini emretti.

1844 Şubatında altmış yaşlarında bir dul kadın olan Theresa Bishop ile yirmi altı yaşlarında hasta kızı, Marlborough sokağındaki polis müfettişine baş vurdu. Grosvenor meydanında Braun sokağında 5 numarada, içinde tek bir parça eşya bile olmayan, bir tuvalet kadar küçük bir arka odada yaşamaktaydı. Bir köşede her ikisinin de üstünde uyuduğu paçavralar duruyordu. Bir sandık, masa ve sandalye vazifesi görmekteydi. Anne, gündeliğe giderek bir parça para kazanmaktaydı. Evin sahibi; 1843 Mayısından beri bu biçimde yaşadıklarını, ellerindeki hemen hemen her şeyi yavaş yavaş sattıklarını, ya da takas ettiklerini, ama yine de hiç kira ödemediklerini söyledi. Müfettiş, onlara yoksullar fonundan bir sterlin verdi.

Londra'da çalışan **tüm** insanların, bu üç aile gibi yoksulluk içinde yaşadıklarını burada kanıtlayacak değilim. İçlerinden belki de onunun bunlardan daha iyi durumda olduklarını, ama birinin toplumun ayakları altında ezilip gittiğini biliyorum. Ama binlerce çalışkan ve değerli insanın —Londra'nın tüm zenginlerinden çok daha değerli

ve saygıdeğer— insanlığa hiç yakışmayacak bir biçimde yaşadığından ve istisnasız her proleterin, herkesin, tüm çabalarına rağmen hiç bir hataları olmadığı halde aynı kaderle karşı karşıya olduklarından eminim.

Ama tüm bunlara rağmen şu ya da bu biçimde bir barınakları olanlar, tamamen evsiz olanlara kıyasla şanslılar. Londra'da her sabah elli bin insan gece olunca başlarını nereye sokacaklarını bilmeden uyanıyorlar. Bu insanların en şanslıları, akşama dek bir - iki penny saklamayı başaranlar; bir yatakhaneye girip yatakta uyuyabiliyorlar, ama nasıl bir yatak! Bu evler, mahzenden tavan arasına dek bir odada dört, beş, altı, konulabileceği kadar çok yatakla doludurlar. Her yatağa dört, beş ya da altı kişi; hasta ya da iyi, genç ve yaşlı, sarhoş ve ayık, kadın ve erkek, hiç ayırım yapmadan birçok insan yığılıyor. Bundan sonra çekişmeler, yumruklar, yaralar, ya da eğer bu yatak arkadaşları birbirleriyle anlaşırlarsa daha da kötü şeyler oluyor. Hırsızlıklar ve davranışlarımızdan çok daha insanca olan dilimizin kaydedemeyeceği olaylar görülüyor. Peki ya pansiyona ödeyecek penny'i bulamayanlar? Bunlar bulabildikleri her yerde, sokaklarda, köprü altlarında polisin ve ev sahiplerinin kendilerini rahatsız edemeyeceği köşelerde uyuyorlar. Birkaç kişi, özel hayırseverler tarafından orada burada kurulan yerlerde barınma yolları buluyorlar, diğerleri ise Kraliçe Victoria'nın pencerelerinin dibine pek yakın parklardaki sıralarda uyuyorlardı. Bakalım Londra'daki **Times** gazetesi ne diyor:

«Dün sütunlarımızda geçen Marlborough Street Polis Mahkemesi'nin davalarından anlaşıldığına göre, ağaçlardan ve setlerden başka hiç bir barınakları olmadığından her gece çeşitli yaşlarda aşağı yukarı elli kişi parklarda bir arada uyuyorlar. Bunların arasında çoğunluğu; köylerde askerler tarafından kandırılan, arkadaşsız bir

yoksulluğun doldurduğu bir dünyaya ve erken bir kötülüğün girdabına terkedilen genç kızlar oluşturuyor.

«Bu, gerçekten korkunç bir şey! Her yerde yoksullar olmalı. Fakirlik bir yolunu bulacak ve o korkunç durumunu büyük ve lüks bir kentin tam ortasında gösterecektir. Kalabalık başkentin binlerce küçük ve arka sokaklarında, korkarız ki göze gözükmeyen —insanın tahmin edebileceğinden daha kötü bir durumda— büyük bir sefalet var.

«Ama refah, neşe ve moda bölgelerinde, St. James'in asil ihtişamının yakınında Bayswater'ın şaşaasının yanında, eski ve yeni aristokrat bölgelerinin sınırları içinde, dikkatli bir modern planlama anlayışının sefalet için tek bir barınma yeri bile yapmaktan kaçındığı bir bölgede, sanki sadece refahın eğlenmesine adanmış bu yerlerde hâlâ yoksulluk, kıtlık, hastalık ve yüzlerce çeşit dehşete bürünmüş kötülük, bedenleri ve ruhları birer birer tüketmekte!

«Gerçekten de canavarca bir durum bu! Bedenî rahatlığın tam bir biçimde tadılması, entelektüel heyecan ya da duygunun en masumca zevkleri, en büyük sefaletle yakın bir ilişkiye girmiş olan insanın hasretini tatmin edebilir! Refah, içinde bulunduğu parlak salonlardan sefaletin bilinmeyen yaralarına kaba bir biçimde gülüyor! Zevk; aşağıda inlemekte olan acıyla, vahşice, ama bilinçsiz bir biçimde alay ediyor. Birbiriyle çelişkili olan her şey —kötülüğe teşvik eden ve gerçekleştirilen kötülükten başka birbiriyle çelişkili olan her şey— bir diğeriyle alay ediyor!

«Ama bütün insanlar şunu hatırlasın; tanrının toprağının en zengin kentinin en asil bölgelerinde her gece, kıştan kışa kadınlar —yaşça genç, günahta ve çekide yaşlı— —toplumdan atılmış— AÇLIKTAN, PİSLİKTEN VE HASTALIKTAN ÇÜRÜYORLAR. Onlar bunu hatırlasın ve

kuramcılıktan vazgeçip hareket etmeyi öğrensinler. Tanrı bilir ya, bugünlerde pek çok faaliyet alanı var.» (30)

Evsizler için yapılan barınaklardan söz etmiştim. Bunların ne denli kalabalık olduğunu iki örnek gösterebilir. Yukarı Ogle Sokağında evsizler için yeni yapılan ve her gece üç yüz kişinin kalabileceği Barınak, açılışından, yani 27 Ocak 1844'den 17 Marta dek gecede aşağı yukarı 2.740 kişiyi barındırmıştır. Mevsimin gittikçe daha elverişli olmasına rağmen gerek bu barınağa, gerekse Whitecross Sokağı ve Wapping'deki barınaklara baş vuranların sayısı gittikçe artıyordu ve her gece birçok evsiz, yer yokluğundan geri çevriliyordu. Bir başka barınakta, Playhouse Yard'daki Merkezî Barınak'ta ortalama 460 yatak vardı. 1844 yılının ilk üç ayında burada 6.681 kişi barındırıldı ve 96.141 parça ekmek dağıtıldı. Buna rağmen yöneticiler komitesi bu kurumun, ancak Doğu Barınağı da açıldıktan sonra bir dereceye kadar ihtiyaçta olanların baskısını karşılamaya başladığını açıkladı.

Şimdi Londra'yı bir yana bırakalım ve üç ülkenin diğer büyük kentlerini sırayla inceleyelim. Önce Dublin'i ele alalım. Bu da denizden yaklaşırken Londra'nın etkileyişi kadar büyüleyici bir kent. Dublin Limanı, Britanya Adalar Topluluğunun en güzellerinden biridir ve İrlandalılar tarafından Napoli Limanıyla kıyaslanmaktadır. Kentin birçok güzel yönü vardır ve aristokrat bölgeleri herhangi bir İngiliz kentinden daha iyi ve daha zevkli bir biçimde yerleştirilmiştir. Bununla beraber bir karşılaştırılma yapıldığında Dublin'in fakir bölgelerinin dünyada görülebilecek en korkunç ve en sefil bölgelerden biri olduğu ortaya çıkar. Aslında bazı koşullar altında İrlanda kişiliğinin sadece pislikte rahat etmesinin bunda da bir payı vardır. Ama İngiltere ve İskoçya'nın her büyük kentinde binlerce İrlandalı bulabildiğimizden ve bütün yoksullar yavaş yavaş

(30) *Times*, 12 Ekim 1843.

aynı pislik içine gömülmesi gerektiğinden Dublin'in sefaleti özel ve Dublin'e has bir şey değil, tüm büyük kentlerin ortak bir özelliğidir. Dublin'in yoksul bölgeleri aşırı derecede geniştir ve evlerin pisliği ve yaşanılmayacak haliyle sokakların bakımsızlığı tariflenemez. Burada yoksulların nasıl kalabalık bir halde yaşadıkları hakkında bir fikir, 1817'de Çalışma Evleri [Work House] [*] Müfettişinin (31) raporundan çıkartılabilir. Buna göre Barral Sokağındaki 390 odalı 52 evde 1.318, Chuch Sokağı yakınlarındaki 393 odalı 71 evde ise 1.997 kişi yaşamıştır.

«Bu ve bunun yanındaki bölgede birçok pis avlu ve boş arazi vardır. Birçok mahzenler tüm ışıklarını kapı aralıklarından alırlar ve sakinlerin çoğu kerevet sahibi olmalarına rağmen yerin üstünde yatanlar da az değildir. Öte yandan örneğin Nicholson Meydanında büyük bir sefalet içinde 151 kişinin barındığı 28 küçük oda vardır ve bütün burada sadece iki kerevet ve iki battaniye bulunmuştur.»

Dublin'deki sefalet öylesine büyüktür ki, tek bir büyük kuruluş, Mendicity Derneği, günde nüfusun sadece yüzde birine, yani 2.500 kişiye yardım edebilmekte, gündüzleri onları kabul edip bütün gün besledikten sonra akşamları bırakmaktadır.

Dr. Alison, aynı biçimde bir durumu da Edinburgh'da anlatmaktadır. Zenginliği kendisine Modern Atina Ünvanını kazandıran Edinburgh'un Yeni Kent'deki parlak aristokratik bölgeleri, Eski Kent'deki yoksulların durumuyla büyük bir çelişki halindedir. Alison, bu geniş bölgenin

---

(31) F.R.S.E., Kraliyet Tıp Akademisi'nin üyesi ve sonra Başkanı, v.s., v.s., Dr. W.P. Alison tarafından yapılan alıntı. «İskoçya'da Yoksulların Yönetimi Üzerine Gözlemler ve bunların Büyük Kentler üstündeki etkileri.» Edinburgh, 1840. Yazar, tarihçi Archibald Alison'un kardeş'i, dindar bir Tory'dir.

[*] *Work house : Bir nevi darülaceze. Geniş açıklama için 14. bölüme bakınız. (Ç.N)*

Dublin'in en kötü bölgesi kadar korkunç ve pis olduğunu belirtmektedir. Mendicity Derneğinin Edinburgh'da da en az İrlanda başkentindeki kadar yardıma muhtaç insan var. Ayrıca İskoçya'daki yoksulların, özellikle Edinburgh ve Glasgow'dakilerin üç ülkenin herhangi bir bölgesinden daha kötü durumda olduklarını ve en yoksul insanların İrlandalılar değil de İskoçyalılar olduğunu belirtiyor. Edinburgh'un Eski Kilise'sinin vaizi Dr. Lee, 1836'da Dinî Öğreti Komisyonu'na şunları belirtiyordu:

İnsanların, eşyasız, hiç bir şeysiz yaşadıkları, sık sık iki evli çiftin tek bir odayı paylaştıkları bölgesinde daha önce rastlamadığı bir sıkıntı görmüştü. Bir günde, içinde tek bir yatak, hatta bir ot yığını bile olmayan yedi evi ziyaret etmişti. Seksen yaşındaki yaşlı insanlar çıplak zeminde uyuyorlardı. Hemen hemen hepsi geceyi gündüz kıyafetleriyle geçiriyorlardı. Bir mahzen odasında, İskoçya'nın kırsal bölgesinden gelen iki aile buldu. Kente geldiklerinden hemen sonra iki çocukları ölmüştü ve üçüncüsü de ziyaret sırasında ölmek üzereydi. Her ailenin bir köşede pis bir ot yığını vardı. Mahzen, iki ailenin yanı sıra bir de eşeği barındırmaktaydı ve burası öylesine karanlıktı ki, insanları gündüzleri bile birbirinden ayırmak olanaksızdı. Dr. Lee, İskoçya gibi bir ülkede böylesine bir sıkıntıya tanık olmanın, insanın yüreğini sızlattığını belirtiyordu.

Edinburgh, **Medical and Surgical Journal**'da Dr. Hennen, buna benzer bir durumu anlatıyor. Bir parlamento raporundan (32); Edinburghlu yoksulların evlerinde, bu

(32) «*Büyük Britanya'daki İşçi Sınıfların Sağlık Koşulları* hakkında yapılan bir araştırma üstüne Yoksullar Yasası Komisyonu tarafından İçişleri Bakanı'na sunulan Rapor, Ek ile birlikte.» Temmuz 1842'de hem Lordlar hem de Avam Kamarasına verilmiş, 3 cilt. (Yoksullar Yasası Komisyonu'nun Sekreteri Edwin Chadwick'in tıbbi raporlarından derlenmiştir. [Almanca baskıya eklenmiş.])

koşullar altında beklenildiği gibi bir pisliğin hüküm sürdüğü açıkça anlaşılıyordu. Yatakların üstünde geceleri tavuklar yatıyor, köpekler ve atlar insanlarla birlikte konutları paylaşıyor ve bunun doğal bir sonucu olarak da böcek ısırıkları, pislik ve şaşırtıcı bir pis koku ortaya çıkıyordu. Edinburgh'daki yapılar, bu merhametsiz durumu olabildiğince besleyecek durumdaydılar. Eski Kent bir tepenin her iki yamacına kurulmuştur ve bunların bittiği yerde High Street vardır. Bu yoldan aşağı doğru birçok dar, eğri büğrü sokak iner. Çok dönemeçli olduğundan bunlara Wynds denir ve bu Wynd'ler kentin proleter bölgelerini oluştururlar. İskoç kentlerinin evleri genel olarak Paris'tekiler gibi beş - altı katlı binalardır ve her ailenin ayrı oturduğu İngiltere'dekilere hiç benzemezler. Böylece, sınırlı bir bölgeye yığılmış olan insan sayısı daha da yoğunlaşmıştır.

Kentlerdeki çalışan insanların temizlik durumları üstüne bir İngiliz gazetesinde (33) çıkan bir makalede şöyle deniliyor: «Bu sokaklar çoğu kez öylesine dardır ki, insan bir evin penceresinden karşıdaki komşusunun penceresine rahatlıkla atlayabilir. Bu evler öylesine yüksektirler ve birbirlerinin üstüne yığılmışlardır ki, aralarındaki avluya hemen hemen hiç ışık gelmez. Kentin bu bölgesinde evlere ait ne bir su kanalı, ne bir lağım, ne de bir helâ vardır. Sonuç olarak bütün çöp, pislik ve aşağı yukarı elli bin kişinin dışkısı her gece hendeklere atılır ve bu yüzden tüm sokakların süpürülmesine rağmen sadece insanı rahatsız eden değil, burada yaşayanların sağlıklarını da ciddi bir biçimde tehlikeye düşüren bir görünüş ve koku çıkar ortaya. Bu yerlerde tüm sağlık, ahlâk, hatta en olağan namus koşullarının çiğnenmesi şaşırtıcı bir şey midir? Tam tersine, burada yaşayanların koşullarıyla ya-

(33) *Artisan*, 1843, Ekim sayısı. Aylık bir dergi.

kından ilgili olan herkes; bunların içinde bulunduğu sağlığa aykırı koşulların, sefaletin ve moral çöküntüsünün ne dereceye ulaştığını anlatabilir. Bu bölgelerde toplum, tariflenmeyecek kadar düşük ve umutsuz bir düzeye çökmüştür. Yoksulların evleri genellikle pistir ve hemen hemen hiç temizlenmemektedir. Bu evler birçok durumlarda en kötü havalandırmaya tabi olan, ama yine de ya kırık ya da hiç olmayan pencerelerden soğuk alan, çoğu kez rutubetli ve kısmen toprağın altında olan, her zaman kötü ve tamamen rahatsız eşyaya sahip, üstünde kadın - erkek, yaşlı - genç, herkesin karışık bir durumda uyudukları bir ot yığını bulunan tek bir odadan oluşmaktadırlar. Su, ancak umumi çeşmelerden elde edilir ve bunu elde etmenin zorluğu doğal olarak pisliği arttırır.»

Diğer büyük deniz limanlarında da durum daha iyi değildir. Tüm ticaretine, refahına ve ihtişamına rağmen Liverpool da işçilerine aynı barbarlıkla davranır. Nüfusun çoğu, yani 45.000'den fazlası, dar, karanlık, rutubetli ve kötü havalandırılan mahzen odalarında yaşarlar. Bunlardan kentte 7.862 tane vardır. Bu mahzen odalarının yanı sıra sadece dört tarafı kapalı, tek bir girişiyle dar, üstü kapalı bir koridoru olan 2.270 avlu ve küçük yer vardır ve buralarda tamamen proleterler yaşarlar. Manchester'e geldiğimizde bu tür avlular hakkında söyleyecek oldukça fazla şeyimiz olacak. Bir kez Bristol'da 2.800 aile ziyaret edilmişti ve bunların % 46'sı bir tek odada oturmaktaydı.

Aynı koşullar fabrika kentleri için de geçerlidir. Nottingham'da 11.000 ev vardır ve bunların 7 - 8 bin kadarı arka arkaya inşa edilmiş olduğundan, havalandırma olanaksızdır ve tek bir helâ genellikle birkaç ev tarafından kullanılır. Kısa bir süre önce yapılan bir araştırmada birkaç sıra evin sadece tahtayla kapatılan lâğımlar üstünde inşa edildikleri ortaya çıkmıştı. Leicester, Derby ve Shaffield'de de durum daha iyi değildi. Birmingham hakkında

yukarıda adı geçen **Artisan**'dan alınan makalede şöyle denilmektedir:

«Kentin eski bölgelerinde birçok yer pis, bakımsız bir haldedir ve pislik yığınlarıyla, durgun sularla doludur. Avlu sayısı Birmingham'da oldukça fazladır, aşağı yukarı 2.000'e ulaşmaktadır ve kentin işçilerinin büyük bir kısmını barındırmaktadırlar. Bu avlular genellikle dar, çamurlu, kötü havalandırılmış, su tertibatı bulunmayan 8 ilâ 20 kadar ev tarafından çevrilen yerlerdir. Bu evler arka duvarlarının ortak olması nedeniyle sadece yan taraflarından havalandırılırlar. Avlunun arka tarafında pisliği tariflenemeyecek bir kül yığını ya da benzeri bir şey vardır. Bununla beraber yeni avluların daha mantıklı bir biçimde yapıldıkları, daha iyi bir biçimde bakıldıkları ve de eski kulübeler Manchester'den ve Liverpool'dakilerden daha az kalabalık oldukları için, salgın hastalık sırasında da Birmingham'ın örneğin birkaç mil ötedeki Wolverhampton, Dudley ve Bilston'dan daha az sayıda ölü verdiği gözönünde bulundurulmalıdır. Birmingham'da birkaç mahzenin işyeri olarak kullanılmasına rağmen mahzen konutlar pek yoktur. Proleterler için pansiyonlar genellikle çoktur (400'den fazla) ve avlulara ya da kentin merkezine yapılmışlardır. Bunların hemen hemen hepsi iğrendirici bir biçimde pistirler, kötü kokmaktadırlar ve rahatlığa ya da ahlâka hiç bir önem vermeden sadece bu aşağı yaratıkların dayanabilecekleri bir atmosfer içinde yemek yiyen, kafayı çeken, sigara içen ve uyuyan dilencileri, hırsızları ve fahişeleri barındırırlar.»

Glasgow da birçok yönleriyle Edinburgh'a benzemektedir. O da aynı Wynd'lere ve yüksek evlere sahiptir. Bu kent hakkında **Artisan** şöyle diyor:

«Burada işçi sınıfı tüm nüfusun % 78'ini (aşağı yukarı 300.000 kadar) oluşturmaktadır ve sefalette ve bakım-

sızlıkta St. Giles, Whitechapel, Dublin'in Liberties'i ve Edinburgh Wynd'lerinin en adi köşelerini bile geçen bölgelerde yaşarlar. Bu türden birçok yer kentin ortasında Trongate'in güneyinde Saltmarket'ın batısında, Calton'da kurulmuştur. High Street'in kenarlarında, uçsuz bucaksız Labirentler; kötü havalandırılmış, suyu olmayan, birbirinin üstüne yığılmış harap evlerin oluşturduğu meydanlara ve avlulara açılan dar sokaklar ve Wynd'ler vardır. İnsanlar buralara tam anlamıyla yığılmışlardır. Her katta hemen hemen üç, ya da dört aile ve belki de yirmi insan vardır. Kimi durumlarda her kat yatakhane haline getirilmiştir. Böylece bir odada on beş - yirmi kişi üst üste yığılmıştır. Bu bölgeler toplumun en yoksul ve en değersiz üyelerini barındırırlar. Buraları, buradan başlayarak Glasgow üstüne dek yayılan o korkunç salgın hastalıkların kaynağı olarak kabul edilebilirler.»

Şimdi de Hükümet Komiseri J. C. Symons'un el dokumacılarının durumlarını incelerken kentin bu yörelerini nasıl tarifliediğini dinleyelim... (34)

«Gerek burada, gerekse Avrupa'da en kötü safhadaki sefaleti görmüştüm. Ama Glasgow'un Wynd'lerini ziyaret edene dek herhangi bir uygar ülkede böylesine çok suç, yoksulluk ve hastalık olabileceğine inanmazdım. Aşağı tabakadaki pansiyonlarda her iki cinsten, her yaşta ve çeşitli çıplaklık derecelerinde on, oniki, hatta kimi zaman yirmi kişi döşemenin üstüne kıvrılıp uyuyorlar. Bu konutlar öylesine rutubetli, pis ve harap bir haldeler ki, insan onlardan birinin içinde atının bile kalmasını istemez.»

Ve başka bir yerde şöyle diyor:

---

(34) J. C. Symons, «Arts and Artisans at Home and Abroad», Edinburgh, 1839. Anlaşıldığına göre bir İskoç olan yazar Liberaldir ve sonuç olarak işçilerin her türlü bağımsız hareketlerine fanatik olarak karşı çıkmaktadır. Bu alıntı s. 116'dan alınmıştır.

«Glasgow'un Wynd'leri 15 - 30.000 arasında değişen bir nüfusu kapsamaktadır. Bu bölge, tamamen dar meydanlardan ve dört köşe avlulardan oluşmaktadır. Bunların herbirinin ortasında bir dışkı yığını vardır. Bu avluların dıştan görünüşü iğrenç olmasına rağmen gene de içte hüküm süren pislik ve sefaleti karşılamaya hazırlıklı değildim. Geceleri ziyaret ettiğimiz (polis memuru, Yüzbaşı Miller ve Symons) bazı yatakhanelerin döşemesinin üstünde kimisi çıplak, kimisi giyinik 15 - 20 kadın ve erkekten oluşan bir tabaka gördük. Yatakları, paçavralarla karışık otlardan yapılmıştı. Çok az eşya vardı ya da hemen hemen hiç yoktu. Ve bu mağaralarda ufak bir yaşanabilir havası veren tek şey de ocaktaki ateşti. Hırsızlık ve fuhuş, bu nüfusun başlıca geçim kaynağıydı. Hiç kimse ülkenin ikinci büyük kentinin merkezindeki bu ahırları, bu cehennemi, bu suç, pislik ve hastalık yatağını temizleme zahmetine katlanmıyor gibi görünüyordu. Diğer kentlerin aşağı bölgelerinin daha geniş bir biçimde incelenmesi; ahlâkî ya da bedensel bozukluğun yoğunluğu ya da nüfusun çokluğu konularında daha iyi bir durum açığa çıkarmıyordu. Bu bölgede evlerin çoğu Hayır Cemiyetleri Mahkemesi tarafından; harap ve oturmaya elverişli değil diye nitelendirilmişti. Ama yine de bunlar en kalabalık yerlerdi. Çünkü yasalara göre buralardan kira alınamazdı.»

İngiliz adalarının büyük imalâtçı bölgesinin merkezi, Batı Yorkshire ve Güney Lancashire'ın bu kalabalık bölgeleri; çeşitli fabrika kentleriyle birlikte diğer imalâtçı merkezlerden hiç de aşağı kalmıyordu. Yorkshire'ın Batı Kazası'nın yün bölgesi, harika yeşil kırlık tepeleriyle çok güzel bir bölgedir. Bu tepeler, batıya doğru gittikçe daha engebeli ve daha bakımsız bir hale gelirler ve en sonunda İrlanda Denizi ile Alman Okyanusu arasındaki setteki geniş Blackstone Edge dağlarında en yüksek noktalarına varırlar. Leeds'in uzandığı Aire vadileri ve Manches-

ter - Leeds demiryolunun geçtiği Calder vadileri İngiltere'nin en güzel yerleridir ve her yer fabrikalar, köyler ve kentlerle doludur. Kaba gri taşlardan yapılmış evler, Lancashire'ın siyahlaşmış tuğla yapılarıyla kıyaslandığında öylesine temiz, öylesine düzenli görünürler ki, onlara bakmak insana zevk verir. Ama kentlere gelindiğinde insan neşelenecek pek az şey bulur. Leeds, **Artisan**'ın tarif ettiği gibi kurulmuştur ve yaptığım gözlemlerle ben de bunun doğru olduğunu gördüm :

«Leeds, Aire vadisine doğru inen hafif bir meyil üstüne kurulmuştur. Buradaki su üç kilometre kadar kentin içinden akar ve sağnak yağmurlarda ya da buzlar eridiğinde büyük seller olur. Kentin yüksekte kalan Batı kesimleri, böylesine büyük bir kent için oldukça temizdir. Ama nehir boyundaki alçak bölgeler ve bunun gerisinde kalan yerler, bu yörede yaşayanların ve özellikle çocukların yaşantılarını kısaltacak kadar çok ve pistirler. Buna bir de kaldırımsız ve kanalizasyonsuz yolları; eğri büğrü yapıları; çok sayıda avlu ve meydanları ve normal temizlik koşullarından yoksun olan bölgeleriyle Kirkgate, Marsh Lane, Cross Street ve Richmond Road civarındaki işçi bölgelerinin iğrenç durumu eklenince, bu mutsuzluk ve sefalet bölgelerindeki aşırı ölüm oranının nedeni ortaya çıkar. Aire'in (Burada şunu da eklemek gerekir ki, imalâtın hizmetinde olan diğer bütün nehirler gibi bu su da kentin bir ucundan temiz ve berrak olarak girer, diğer ucundan ise koyu, siyah, pis ve olabilecek her türden çöp kokusuyla dolu olarak çıkar.) taşmasının sonucu olarak evler ve mahzenler öylesine suyla doludur ki, bu suyun dışarı pompalanması gerekir. Böyle zamanlarda su, mahzenlerin (35) bile üstüne çıkarak kükürtlü hidrojenle ve mikrop-

(35) Bu mahzenlerin depo olmadığı ve insanlar tarafından ev olarak kullanıldığı unutulmamalıdır.

larla dolu bir koku yaratarak sağlığa oldukça zararlı olan iğrenç bir tortu bırakır. 1839 baharındaki taşmalarda bununla dolu kanallar öylesine tehlikeli bir hale gelmişti ki, Ölüm ve Doğum Kayıtçılarının raporlarına göre kentin bu yöresinde her iki doğuma karşılık üç ölüm vardı. Halbuki aynı üç ay içinde kentin diğer yörelerinde her iki ölüme karşılık üç doğum oluyordu.

Kentin diğer sık nüfuslu bölgeleri, ya su kanalından hepten yoksundurlar ya da hiç bir yarar elde edilemeyecek bir kanala sahiptirler. Bazı ev sıralarında çok nadir olarak mahzenler kurur. Bazı bölgelerde birkaç sokak birden otuz santim derinliğinde yumuşak çamurla kaplıdır. Buralarda yaşayanlar zaman zaman kürekler dolusu külle bu sokakları düzeltmeye çalışmışlardır. Ama onların tüm gayretlerine rağmen pislik çukurları ve evlerden boşalan kirli su birikintileri, rüzgâr ve güneş onları kurutuncaya dek tüm delikleri doldururlar (36). Leeds'de normal bir kulübe yirmi metrekareden daha fazla yer kaplamaz ve çoğunlukla bir mahzen, bir oturma odası ve bir de yatak odasından oluşur. Gece ve gündüz insanlar tarafından doldurulan bu küçücük konutlar, içinde yaşayanların ahlâkları ve sağlıkları için ayrı bir tehlike teşkil etmektedirler.»

Ve bu kulübelerde insanların ne denli istif olduklarına, yukarıda alıntı yaptığımız Çalışan - Sınıfların Sıhhati Üstüne Rapor da tanıklık etmektedir.

«Leeds'de ebeveynin yatak odasını paylaşan kız ve erkek çocuklarla her iki cinsten insanlar gördük. Bunların sonuçlarını düşünmek bile insanı titretiyor.»

Leeds'den birkaç kilometre uzakta birkaç vadinin birleştiği noktada siyah, pis kokan küçük bir nehrin kıyısına

(36) *Statistical Journal*, Cilt 2, s. 404'de Kent Meclisi'nin Raporu ile karşılaştırın.

kurulmuş olan Bradford da böyledir. Hafta içinde kent gri bir kömür dumanı bulutu içine bürünür. Ama Pazar günleri, etraftaki tepelerden bakıldığında güzel bir manzarayla karşılaşılır. Yine de kentin içinde, Leeds'deki pisliğin aynısı ve rahatsızlık hüküm sürmektedir. Kentin eski bölgeleri, dik tepe kenarlarına kurulmuş, dar ve şekilsizdirler. Dar sokaklarda, vadilerde ve avlularda pislik ve döküntü yığınlar halindedir. Evler harap, pis ve yoksuldur. Nehrin hemen yanında ve aşağıdaki vadide birinci katları tamamen tepenin yamacına gömülmüş olan ve tamamen terkedilmiş birçok ev gördüm. Genel olarak yüksek fabrikaların arasına sıkışmış olan işçi kulübelerinin bulunduğu vadinin tabanındaki kesimler, tüm kentin en pis ve en kötü yapılarına sahip olan bölgeleridir. Daha yeni bölgelerde; diğer fabrika kentlerinde olduğu gibi, kulübeler daha düzgün bir biçimde sıralar halinde inşa edilmişlerdir. Ama onlar da işçilerin konutlarını yapmak için uygulanan geleneksel yönteme özgü tüm kötülüklerden paylarını alırlar. Manchester'e geldiğimiz zaman bu kötü yönlerden daha ayrıntılı bir biçimde bahsetme fırsatımız olacak. Aynı şey Batı Kazası'nın geriye kalan kentleri, özellikle Barnsley, Halifax ve Huddesfield için de geçerlidir. Güzel yeri ve modern mimarisi nedeniyle Yorkshire ve Lancashire'ın fabrika kentlerinin içinde en güzeli olan Huddesfield de böyle kötü bir bölgeye sahiptir. Kentte oturanların yaptıkları bir toplantıda kenti incelemekle görevlendirilen bir komite, 5 Ağustos 1844'de şöyle bir rapor veriyordu :

«Huddersfield'in birçok sokağının ve birçok avlu ve meydanlarının kaldırımsız, lâğımsız ve kanalizasyonsuz olduğu herkes tarafından bilinir. Buralarda biriken pislik, döküntü ve her çeşit kir çürümektedir. Hemen hemen her yerde kirli sular göller halinde birikir. Bunun sonucu olarak yakınlardaki konutların da kötü ve pis olması kaçı-

nılmazdır. Bu nedenle bu yerlerde hastalıklar çıkmakta ve tüm kentin sağlığını tehdit etmektedir.» [37]

Eğer Blackstone Edge'i geçersek ya da trenle buraya girersek, üstünde İngiliz imalâtının şaheserini yarattığı ve tüm işçi hareketlerinin çıktığı klasik toprağa, yani merkezî kenti Manchester olan Güney Lancashire'a gireriz. Burada setler halinde Batıya, İrlanda denizine doğru yavaş yavaş alçalan yemyeşil Ribble, Irwel ve Mersey vadileriyle, yüzyıl kadar önce çok az nüfuslu ve büyük bir kısmı bataklık olan, şimdi ise kentler ve köylerle dolu ve İngiltere'nin en yoğun nüfuslu bölgelerinden biri olan çok güzel, tepelik bir yöreyle karşılaşırız. Lancashire ve özellikle Manchester İngiliz imalâtının aynı anda başlama noktası ve merkezi oldu. Manchester Borsası, tüm sınaî dalgalanmaların termometresidir. Modern imalât sanatı, mükemmeliyetine Manchester'de ulaştı. Güney Lancashire'ın pamuk sanayisinde doğa güçlerinin kullanılması, el emeğinin yerini makinelerin alması (özellikle mekanik tezgâhları [power - loom] ve kendi kendine çalışan iplik eğirme ve bükme makineleri tarafından) ve işbölümü, en yüksek noktada görülmektedir. Ve eğer biz bu üç unsuru modern imalâtın özellikleri olarak kabul edersek, pamuk sanayisinin başlangıçtan bugüne dek sanayinin diğer dallarının önünde gittiğini itiraf etmemiz gerekir. Bunun için de modern imalâtın işçi sınıfı üstündeki etkileri, burada zorunlu olarak en serbest ve en mükemmel bir biçimde gelişmeli ve imalâtçı proletaryası en klasik mükemmeliyetiyle kendini göstermelidir. Buhar gücünün, makinelerin ve iş bölümünün uygulanmasıyla çalışan insanların düştük-

---

[37] 19 Temmuz 1844'de Huddersfield'de yapılan bir toplantıda kentte araştırma yapmak amacıyla kurulan komitenin raporu The Northern Starda, *Sayı 352, 10 Ağustos 1844, yayımlanmıştı.*

leri nokta ve proletaryanın bu durumun üstüne çıkma çabaları, yine aynı biçimde en yüksek noktasına tam bir bilinç içinde götürülmelidir. Böylece Manchester, modern imalâtçı kentin klasik bir tipi olduğundan ve bu kenti kendi kentimden çok daha iyi, hatta içinde yaşayanlardan daha iyi bilmemden dolayı bu noktada daha uzun bir süre duracağız.

Manchester'i çevreleyen kentler, çalışan insanların yaşadığı bölge gözönünde tutulunca, merkezî kentten çok az bir değişiklik gösterirler. Ancak buralarda mümkün olduğu kadar işçi sınıfı nüfusun daha büyük bir bölümünü oluşturur. Bu kentler tamamen sanayi kentleridir ve tüm işlerini her konuda bağlı bulundukları Manchester aracılığıyla yönetirler. Bunun için de buralarda sadece emekçiler ve küçük iş sahipleri ve tüccarlar otururken Manchester oldukça büyük bir ticarî nüfusa, özellikle komisyoncu ve «saygıdeğer» perakendecilere sahiptir. Böylece Bolton, Preston, Wigan, Bury, Rochdale, Middleton, Heywood, Oldham, Ashton, Stalybridge, Stockport, vs., otuz, elli, yetmiş, hatta doksan bin nüfuslu hemen hemen tüm kentler neredeyse tamamen işçi bölgeleriyle kaplıdır. Aralarında sadece birkaç fabrika, dükkânların çevrelediği birkaç ana cadde ve kenarlarında bahçelerin ve birer villa gibi imalâtçıların evlerinin bulunduğu döşenmiş sokaklar vardır. Kentlerin kendileri de pis avluları, dar sokakları, arka avlularıyla eğri büğrü bir biçimdedirler. Kömür dumanına gömülmüşlerdir ve buranın evrensel inşaat maddesi, başlangıçta parlak kırmızı bir renkte olan ve zamanla siyaha dönüşen, tuğlaların verdiği paslı bir renge bürünmüşlerdir. Burada da mahzen konutları olağandır. Mümkün olan her yere, yere batmış mağaralar yapılmıştır ve nüfusun önemli bir bölümü buralarda oturur.

Preston ve Oldham'dan sonra bu kentlerin en berbadı Manchester'in 176 kilometre kuzey-batısında olan

Bolton'dur. Birkaç kez yaptığım ziyaretlerden görebildiğim kadarıyla bir çarşı vazifesi gören ve en iyi havalarda bile, fabrikaların haricinde, alçak ve bir - iki katlı evlerle çevrili olmasına rağmen karanlık olan, çok pis tek bir ana caddesi, Deansgate vardır. Her yerde olduğu gibi burada da kentin eski kesimi özellikle harap ve kötü bir haldedir. İnsanı dere mi, yoksa pis su birikintisi mi diye kuşkuya düşüren koyu renkli bir su kentin içinden akar ve havanın kirlenmesine katkıda bulunur.

Bir de Mersey'in Cheshire tarafında bulunan, ama yine de Manchester'ın imalâtçı bölgesine ait olan Stockport vardır. Bu kent Mersey boyunca uzanan dar bir vadide yatmaktadır. Bu yüzden sokaklar bir tarafta dik bir yamaçtan aşağı doğru inerler, diğer tarafta ise yine aynı diklikte bir yokuştan yukarı çıkarlar. Manchester'den Birmingham'a giden demiryolu, kentin ve tüm vadinin üstündeki bir köprüden geçer. Stockport bölgede en sisli ve dumanlı kent olarak bilinir ve özellikle köprüden bakıldığında aşırı derecede iğrenç bir görünüşü vardır. Ama vadinin tabanından tepenin eteğine dek uzanan bölgelerde uzun sıralar halinde uzanan işçi sınıfının kulübeleri ve mahzen evleri daha da iğrenç bir görünümdedir. Bölgenin diğer kentlerinde bu kadar çok mahzenin ev olarak kullanıldığını gördüğümü hatırlamıyorum.

Stockport'un birkaç kilometre kuzey - doğusunda, bu bölgenin en yeni fabrika kentlerinden biri olan Ashton - under - Lyne bulunur. Eteklerinde bir kanat ve Tame nehri bulunan bir tepenin yamacında kurulmuştur ve daha yeni, daha düzenli bir plana göre inşa edilmiştir. Tepenin kenarında uzanan beş ya da altı sıra paralel sokak, vadiye inen diğerleriyle bir dik açı yaparak kesişirler. Bu yöntemle, fabrikalar, bacalarından siyah duman çıkararak nehrin ve kanal yolunun yakınlığından dolayı iç içe bulunduk-

ları vadiye kurulmamış olsalardı bile, kentin dışında bırakılacaklardı. Bu düzenle Ashton diğer fabrika kentlerinden çok daha cazip bir görünüş kazanmıştır. Sokakları daha geniş ve temizdir, kulübeler daha yeni, kırmızı ve rahat görünürler. Ama çalışan insanlar için kulübe yapımında kullanılan modern sistemin de dezavantajları vardır. Her sokağın dar, kaldırımlı bir yola açıldığı ve gözden saklı bir arka avlusu vardır ki, bu da çok pistir. Kentin girişinden başka hiç bir yerde elli seneden eski bir bina görmeme rağmen Ashton'un sokaklarında bile eskimeye başlayan kulübeler vardır. Buralarda evlerin köşelerindeki tuğlalar oynamaya başlamıştır, duvarlar çatlamış ve içerideki beyaz badanayı artık koruyamayacak bir hale gelmişlerdir. Pis, duman rengi görünüşleriyle sokaklar bu bölgenin diğer kentlerinkinden pek farklı değildirler. Ancak Ashton'da bunlar bir kural değil, bir istisnadır.

Bir buçuk kilometre doğuda yine Tame'in üstünde Stalybridge vardır. Ashton'dan tepelerin üstünden gelirken; tepelerde, sağlı sollu bahçelerle çevrili, dini bütün bir katolik için Anglikan kilisesi neyse bir gotik için de aynı şeyi ifade eden Elizabeth tarzında yapılmış, güzel, villa tipli evler görülür. Yüz adım sonra Stalybridge, vadinin ortasında belirir. O güzel kır evleriyle, hatta Ashton'un mütevazi kulübeleriyle tam bir tezat teşkil etmektedir! Stalybridge dar, hatta Stockport vadisinden bile dar olan eğri büğrü bir derenin üstüne kurulmuştur ve bu derenin her iki tarafını da şekilsiz kulübeler, evler ve fabrikalar kaplamıştır. Girişteki ilk kulübeler dar, duman kokan, eski ve harap yapılardır. Evler ve tüm kent de böyledir. Birkaç sokak dar vadi tabanına kurulmuş, çoğu ise çapraz, karmakarışık bir halde tepenin üstüne ve altına yerleştirilmiştir. Bu eğimli yerleşimden dolayı da hemen hemen bütün evler yarı yarıya toprağa gömülüdür ve bu karmakarışık mimarîden ne denli çok meydan, avlu ve

daracık sokakların ortaya çıktığı tepelerden rahatça görülebilir. Çünkü insan kentin içindeyken ancak yarım metre kadar bir görüş alanına sahip olabiliyor. Buna bir de aşırı pislik eklendiğinde, çevresinin tüm güzelliğine rağmen Stalybridge'in yarattığı tiksindirici tepki kolaylıkla tahmin edilebilir.

Bu küçük kentleri geçelim artık. Herbirinin kendi özellikleri var, ama genel olarak buralarda çalışan insanlar tıpkı Manchester'de olduğu gibi yaşıyorlar. Böylece ben, sadece yapılarının özel yanlarını inceledim ve Manchester'deki işçi nüfusun konutları için yapılacak her genel gözlemin, çevredeki kentler için de tam olarak geçerli olacağını eklemekle yetiniyorum. Şimdi en büyük merkeze, Manchester'e geçelim.

Manchester, Oldham'dan buraya dek uzanan bir sıra tepenin güney yamaçlarının eteğinde kurulmuştur. Bu sıradaki en son tepe Kersallmoor, bir zamanlar koşu sahası olarak kullanılmıştır ve Manchester'in Kutsal Dağıdır [Mons Sacer] [38]. Manchester, Irwell'e akan iki küçük nehir Irk ve Medlock ile Irwell nehrinin arasında ve bu nehrin sol kıyısına kurulmuştur. Irwell'in sağ kıyısında nehrin çizdiği bir yayın içinde Salford ve daha batıya doğru da Pendleton bulunmaktadır. Irwell'in kuzeyinde Yukarı ve Aşağı Broughton uzanmaktadır. Irk'ın kuzeyinde Cheetham Hill, Medlock'un güneyinde ise Hulme, Medlock'un daha doğusunda Chorlton ve daha ötede Manchester'in oldukça doğusunda Ardwick bulunmaktadır. Binaların yoğun olduğu bölgeye Manchester denir ve bura-

[38] Kersallmoor — *Manchester yakınlarında işçilerin sık sık toplandıkları bir tepe. Engels, hükümdarlara göre, Romalı asilzadelere karşı ayaklanmalarından sonra, M.Ö. 494'de, plebslerin sığındığı eski Roma'daki Kutsal Dağla bir analoji kurarak buraya «Mons sacer» (Kutsal Dağ) demektedir.*

da dörtyüzbinden fazla insan yaşamaktadır. Kent öylesine garip bir biçimde kurulmuştur ki, bir insan sadece işiyle ve zevk için çıktığı gezintilerle meşgul olduğu sürece işçi bölgelerine ayak basmadan ve işçilerle hiç karşılaşmadan yıllarca burada yaşayabilir. Bu, —bilinçsiz bir anlaşma ile olduğu kadar açıkça belirtilen bilinçli bir kararlılıkla da— işçi sınıfı bölgelerinin kentin orta sınıflara ayrılan bölümlerinden kesinlikle ayrılmış olmasından ya da bu imkânsız olduğu zamanlar bu bölgelerin sefil görünümünü hayırseverlik kılıfıyle örtmekten ileri gelmektedir. Manchester'in tam ortasında aşağı yukarı bir buçuk kilometre uzunluğunda ve genişliğinde, sadece bürolardan ve büyük mağazalardan oluşan büyük bir ticarî bölge vardır. Tüm bölge geceleri tamamen ıssız bir haldedir. Sadece bekçiler ve polisler ölü bir ışık saçan lâmbalarıyla orada dolaşırlar. Bu bölge, trafiğin oldukça yoğun olduğu birkaç ana cadde tarafından kesilir ve bunlar da ışıl ışıl parlayan dükkânlarla doludur. Bu caddeler üstündeki binaların üst katlarında oturulmaktadır ve geç vakitlere dek buraları canlıdır. Bu ticarî bölgenin dışında tüm Manchester, daha doğrusu tüm Salford ve Hulme, Pendleton ve Chorlton'un önemli bir bölümü Ardwick'in üçte ikisi ve Cheetham Hill ile Broughton'un büyük bir kısmı bir buçuk kilometre uzunluğunda ve aşağı yukarı bir kilometre genişliğinde bir kuşak gibi bu ticarî semtlerin etrafını saran bir işçi bölgesidir. Bu bölgelerin dışında yüksek ve orta burjuvazi oturur. Özellikle Chorlton'da ve Cheetham Hill'in aşağı bölgelerinde orta burjuvazi, işçi bölgelerinin yakınlarındaki düzenli sokaklarda otururlar. Yukarı burjuvazi ise Chorlton ve Ardwick'de kente uzak bahçeli villalarda, Cheetham Hill, Broughton ve Pendleton'un rüzgârlı tepelerinde, sıhhatli kır havasında, konforlu evlerinde ve her yarım saatte ya da onbeş dakikada bir kente giden bir otobüsün kalktığı bölgelerde yaşarlar. Bu düzen-

lemenin en güzel yanı da, bu para aristokrasisinin üyelerinin sağa ve sola doğru uzanan bir sefaletin ortasında olduklarını farketmeden işçi bölgelerinden en kısa yoldan geçip iş yerlerine gidebilmeleridir. Gerçekten de borsadan her yönde kentin dışına giden caddelerin her iki tarafı da dükkânlarla kaplıdır. Bu caddeler; sırf kendi çıkarlarından dolayı onlara düzenli ve temiz bir dış görünüş vermeye önem veren ve önem **verebilen** aşağı ve orta burjuvazinin elindedir. Tabii bu dükkânların arkalarında bulunan bölgelerle bir benzerliği vardır. Ticari ve gözde yerleşme bölgelerinde bulunanların kirli işçi bölgelerini maskeleyenlerden daha bakımlı ve zarif oldukları doğrudur. Ama yine de işçi mahalleleri önünde dikilen bu dükkânlar sağlam mideli, zayıf sinirli zengin kadınların ve erkeklerin gözlerinden, zenginliklerini ve lüksünü oluşturan sefaleti ve pisliği gizlemek için yeterlidirler. Örneğin Old Church'den doğruca güneye giden Deansgate'in üstünde önce fabrikalar ve büyük mağazalar, sonra ikinci sınıf dükkânlar ve birahaneler, daha güneyde, ticarî bölgeden çıktıktan sonra daha az davetkâr görünüşlü gittikçe pisleşen dükkânlar vardır. Buralarda birahanelere daha sık rastlanır. Nihayet en güney uca varıldığında dükkânlar öyle bir görünüşe bürünürler ki, bunların müşterilerinin işçiler ve sadece işçiler olduğu bellidir. Borsadan güneydoğuya doğru giden Market Street de böyledir. Önceleri üstlerinde büyük mağazaların bulunduğu en iyi cinsten pırıl pırıl dükkânlar, daha ileride Piccadilly'de büyük oteller ve mağazalar, daha da ilerde Medlock'un bitişinde London Road'da çalışanlar ve aşağı tabakadaki burjuvazi için dükkânlar, fabrikalar, birahaneler ve bu noktadan sonra da zengin tüccarların ve imalâtçıların büyük bahçeleri ve villâları vardır. Bu şekilde Manchester'i tanıyan biri ana caddenin görünüşünden civardaki bölgelerin niteliğini anlayabilir. Ama nadiren böyle bir sokakta

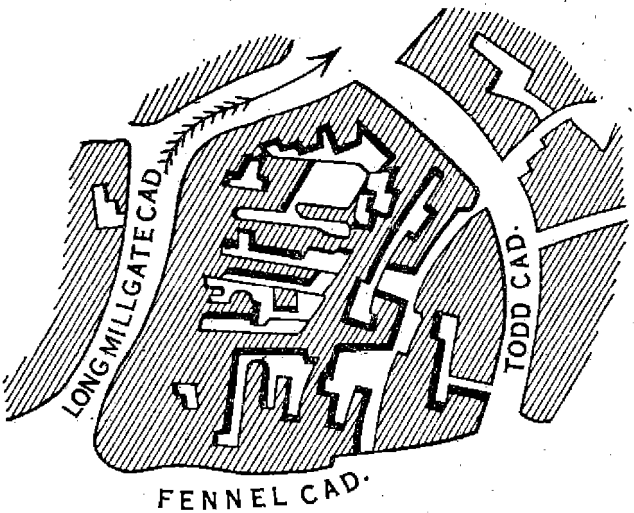
gerçek işçi bölgelerini görebilir. Bu iki yüzlü plânın aşağı yukarı tüm büyük kentlerde uygulandığını çok iyi biliyorum. Perakendecilerin işlerinden dolayı ana caddeleri ellerine geçirmek zorunda olduklarını da biliyorum. Her yerde, bu tür caddelerde çok iyi binalar olduğunu ve bu caddelerin yakınında toprağın değerinin uzaktaki bölgelerden daha fazla olduğunu da biliyorum. Ama şimdiye dek işçi sınıfının caddelerden böylesine sistemli bir biçimde uzaklaştırıldığını ve Manchester'de olduğu gibi burjuvazinin gözünü ve sinirlerini rahatsız edecek her şeyin böylesine usta bir biçimde saklandığını görmemiştim. Ama yine de diğer bakımlardan Manchester resmi yasalara ve plana daha az uyularak yapılmış ve diğer kentlerden daha fazla «kazara» gelişmiş bir kent. Bu arada orta sınıfın, işçi sınıfının iyi bir durumda olduğuna dair hevesli bir şekilde yaptıkları teminatları hatırladıkça liberal imalâtçıların, Manchester'in «Big Wig»lerinin [*] bu ince yerleştirme yöntemlerinde pek de masum olmadıklarına inanmaktan başka bir şey gelmiyor elimden.

İşçi bölgelerini tarif etmeye geçmeden önce; fabrikaların kenti birçok parçalara ayıran nehirleri ve kanalları tamamen birleştirdiğini belirtmeliyim. Önce, ticarî bölgenin kuzey sınırı ile Irk arasında bulunan Manchester'in Eski Bölgesi var. Burada sokaklar, hatta en iyileri olan Todd Street, Long Millgate, Withy Grove ve Shude Hill gibi sokaklar bile dar ve kıvrımlıdır. Evler, pis, eski ve yıkıntı halinde, yan sokaklar ise korkunç bir durumdadır. Old Church'den Long Millgate'e giderken sağda çok eskiden kalan bir sıra ev görülebilir; hiç biri yapıldıkları gibi korunmamışlardır. Bunlar, Manchester'in eski, ön - imalâtçılarının kalıntılarıdır ve burada yaşayanlar, kendileri için iyi olmayan bu evleri, büyük oranda İrlanda kanı ile

[*] *Büyük liberaller ve «kodaman»lar. (Ç.N.)*

karışık olan işçi sınıfına bırakarak daha iyi bölgelere gitmişlerdir. Burası açıkça bir işçi bölgesidir, çünkü buradaki dükkânlar ve birahaneler bile biraz temiz görünmek zahmetine katlanmazlar. Ama bütün bunlar, iki kişinin bile birlikte geçemeyeceği dar aralıklarla ulaşılan arka taraftaki avlular ve meydanlarla kıyaslandıklarında, hiç kalırlar. Her mantıkî mimarî planı altüst edecek bir biçimde düzensiz ve birbirinin üstüne yığılmış olan konutlar hakkında bir fikir vermek bile olanaksız. Bu durumdan da sadece Manchester'in eski zamanlarından kalmış olan binaları suçlamamak gerekir. Karışıklık yakın zamanlarda, eski şehir planından arta kalan bütün boş meydanlar doldurulduğunda ve bir karışlık boş yer bırakılmayıncaya dek her yer tıklım tıklım dolduğunda en yüksek noktasına erişti.

Bu sözümü doğrulamak için Manchester'in küçük bir bölümünün planını buraya çizdim. Burası, bütün Eski Kentin onda birini bile kapsamayan bir bölgedir ve en kötü bölge olduğu da söylenemez (Aşağıdaki plana bakınız).

Bu plan tüm bölgenin ve özellikle Irk yakınlarındaki kısmın yapılışındaki mantıksızlığı belirtmek için yeterlidir.

Irk'ın güney kıyısı burada çok diktir ve dörtbuçuk metre ile dokuz metre arasında değişen bir yükseklikte-dir. Bu dik tepe yamacının üstüne üç sıra ev inşa edilmiş-tir. Bunların en alt sırası nehrin hemen kıyısından yükse-lir ve en üst sıranın ön duvarları da Long Millgate tepe-sinin doruğundadır. Bunların arasında, nehir üstündeki fabrikalar da vardır. Kısaca burada da kullanılan yapı yön-temi Long Millgate'nin aşağı kesimindeki kadar karışık ve düzensizdir. Ana sokaklardan sağa ve sola doğru çok sayıda üstü kapalı geçitler, iç taraftaki avlulara açılırlar. Buraya doğru yürümeye başlayan bir kimse, o zamana dek karşılaşmadığı bir pislik ve iğrenç bir koku ile burun buruna gelir. Bu, özellikle Irk'ın aşağı taraflarında o za-mana dek görmediğim en korkunç evlerin bulunduğu av-lular için geçerlidir. Bu meydanlardan birinde, geçidin he-men sonunda, meydanın tam girişinde kapısı olmayan bir helâ bulunmaktaydı. Burası öylesine pis bir yerdi ki içer-de yaşayanlar meydana ancak idrar göllerinin ve dışkıla-rın üstünden atlayarak girip çıkabiliyorlardı. Eğer burası-nı görmek isteyen varsa Irk'ın üstündeki Ducie köprüsü-nün yukarı tarafındaki ilk meydandır... Aşağı tarafta, neh-rin üstünde tüm bölgeyi çürümüş hayvanların pis koku-suyla dolduran tabakhaneler bulunmaktadır. Ducie köp-rüsünün altında çoğu evlere ancak daracık, pis merdiven-lerle, çöp yığınlarının üstünden geçilerek girilir. Ducie köprüsünün altında Alen meydanı olarak bilinen meydan kolera salgınında (1832) öylesine bir duruma gelmişti ki, sağlık hizmetleri yetkilileri buraların boşaltılmasını, te-mizlenmesini ve kalsiyum klorid ile dezenfekte edilmesi-ni emretmişti. Dr. Kay, o zamanlar bu meydanın korkunç

durumunu tarif etmiştir (39). Anlaşılan, o zamandan beri bu bölge kısmen yıkılmış ve tekrar yapılmıştır. Ducie köprüsünün üstünden bakan biri, birkaç yıkılmış duvar, döküntü yığınları ve birkaç da yeni ev görür. Bu köprüden görünen manzaranın, bir adam boyu yüksekliğindeki bir siper ile kısa boylu ölümlülerin gözünden ustalıkla gizlenmesi, tüm bölgenin bir özelliğidir. Aşağıda dar, kömür siyahlığında döküntü ve pislikle dolu kötü kokan bir nehir, Irk akmaktadır. Nehir bu pislikleri aşağı kesimdeki sığ bölgede biriktirir. Kuru havalarda, bu kıyıda yeşilimsi siyah bir renkte göller oluşur. Bunların derinliklerinden öylesine zehirli bir gaz yükselir ki nehirden on iki ya da on beş metre yükseklikteki köprüden bile tahammül edilemeyecek bir koku duyulur. Üstelik bunun yanı sıra nehir kısa aralıklarla yüksek setlerle kesilmiştir ve bunların arkasında pislikler ve çöpler kalın yığınlar halinde birikirler. Köprünün üst kesiminde tabakhaneler, Bonemill'ler ve gaz depoları vardır. Bunların çöpleri ve artıkları, çevredeki bütün lâğımların ve kanalların aktığı Irk'a boşalır. Sonuç olarak, bu nehrin ne denli pis olduğu rahatlıkla tahmin edilebilir. Köprünün altında dik sol yamacın üstündeki meydanlarda, döküntü, pislik ve gübre yığınlarını görebilirsiniz. Burada evler, birbirinin ardısıra inşa edilmiştir. Her birinin görünen kısımları siyah, dumanlı, eski, kırık pervazlı ve camsızdır. Arka tarafta, eski baraka tipli fabrika binaları görülür. Sağ aşağı kıyıda, uzun bir sıra halinde evler ve fabrikalar vardır. İkinci ev, çatısız yıkıntılar halinde, üçüncü ev ise öylesine alçaktadır ki en alt katı yaşanılmaz bir halde, penceresiz ve kapısızdır. Buranın

(39) «The Moral and Physical Condition of the Working Class Employed in the Cotton Manufacture in Manchester.» Doktor James Ph. Kay, İkinci Baskı, 1832. Dr. Kay genel olarak işçi sınıfını fabrika işçileriyle karıştırmaktadır; aksi takdirde mükemmel bir broşür.

arka tarafı yoksulların mezarlığı, Liverpool ve Leeds'in demiryolu istasyonları, bunun da arkasında küçük fabrikalar bir kale gibi yüksek duvarları ve mazgalların siperi arkasından tehdit edici görünüşü ile aşağıdaki işçi bölgelerine tepeden bakan Manchester'in «Poor-Law Bastille»'i (Hapishanesi) görülebilir.

Ducie köprüsünün üstünde sol kıyı düzleşirken sağ kıyı daha da dikleşir, ama her iki kıyıdaki konutların durumu düzeleceğine daha da berbatlaşır. Burada Long Miligate'den, yani ana sokaktan sola dönen biri kaybolmuş demektir. Bir meydandan diğerine gider; sayısız köşelerden döner; dar, pis geçitlerden ve avlulardan geçer ve nihayet birkaç dakika sonra tüm izleri kaybetmiş, ne tarafa gideceğini bilmeyen bir durumda kalır. Her yer yarı yarıya ya da tamamen yıkılmış binalarla doludur. Bazıları tamamen boştur (ve bu bölgenin boş olması çok şey ifade eder). Evlerde nadiren tahta ya da taş döşeme görülür, buna karşılık pencereler ve kapılar hemen hemen tamamen kırık bir durumda ve her yerde döküntü ve pislik yığınları, su birikintileri ve bunlardan yükselen koku, uygarlık seviyesi ne olursa olsun bir insanın bu bölgede yaşamasını olanaksızlaştırır. Irk'la kesişen Leeds demiryolunun yeni yapılmış uzantısı, bu meydanlarla avluların bir kısmını ortadan kaldırmış, bir kısmını da tamamen gözler önüne sermiştir. Tren köprüsünün hemen altında, pislik ve dehşet açısından diğerlerini çok geride bırakan ve o zamana dek kimsenin bulamayacağı bir biçimde gözlerden uzak kalmış olan bir meydan vardır. Bütün bölgeyi çok iyi bildiğimi sanmama rağmen; demiryolunun bu açıklıkları olmasaydı, orasını ben de keşfedemeyecektim. Kazıkların ve çamaşır iplerinin arasından ve engebeli bir kıyıdan geçtikten sonra; çoğunda döşeme ve mutfak olmayan, aynı odada yaşanılan ve uyunulan, tek katlı ve tek odalı küçük kulübelerin oluşturduğu bir karmaşanın

içine girilir. Aşağı yukarı birbuçuk metre uzunluğunda ve iki metre eninde bir delikte, iki tane yatak gördüm. Bunlar, bir merdiven, bir de ocak odayı tamamen dolduruyordu. Diğer birkaçında ise hemen hemen hiç bir şey görmedim. Açık duran kapıya, içinde yaşayanlar yaslanmışlardı. Her yerde kapıların önü pislik ve çöple doluydu. Kaldırım görülmekten çok ayakla hissediliyordu. İnsanlar için yapılmış bütün bu ahırlar, iki tarafta evler ve bir fabrikayla, üçüncü tarafta ise bir nehirle çevrilmişti. Kıyıdaki küçük patika dışında en çok alçak bir kapıdan aynı kötülükte yapılmış başka bir konut labirentine çıkılıyordu.

Yeter! Irk'ın tüm kıyısı bu şekilde inşa edilmişti. Yaşanmayacak bir halde olan ve içlerinin pisliği, dış çevrelerinin pisliği ile tam bir uyum halinde olan plansız bir evler kaosu. En doğal ve normal ihtiyaçlarını tatmin etmek için bile hiç bir olanağa sahip olmayan bu insanlar nasıl temiz olabilirler? Helâlar o kadar az ki bunlar ya her gün hemen doluyorlar ya da buradaki insanların kullanamayacağı kadar uzak bir yerdeler. Ellerinde sadece Irk'ın pis suları varken ve su borularıyla kuyular, kentin ancak seçkin bölgelerinde bulunurken, bu insanlar nasıl yıkanabilirler? Aslında, konutlarının şurada burada görülen domuz ahırlarından daha temiz olmamasının kabahati, modern toplumun bu kölelerinin üzerine atılmamalıdır. Ev sahipleri, Scotland köprüsünün hemen altındaki rıhtımda, döşemeleri iki metre kadar ötede akan Irk'ın su seviyesinin en azından yarım metre aşağısında bulunan bu mahzenleri ya da köprünün hemen ardında karşı kıyıda, kapısı penceresi olmayan, birinci katları hepten kullanılmaz halde olan bu evleri kiraya vermeye utanmıyorlar mı? Bu durum, bu bölgede hiç de ender görünen bir şey değil. Üstelik de her tarafı açık olan bu birinci kat, ihtiyaç dolayısıyle bütün bölge halkı tarafından helâ olarak kullanılıyor!

Irk'ı bırakıp Long Millgate'in karşı kıyısından işçilerin konutlarına daha çok girersek, St. Mitchael kilisesinden Withy Grove ve Shude Hill'e kadar uzanan daha yeni bir bölgeye geliriz. Burası aşağı yukarı daha düzenli bir bölgedir. Binaların karmaşalığı yerine burada, hiç olmazsa bir plana göre yapılmış ve genellikle dört köşe olarak yerleştirilmiş sokaklar ve avlular görürüz. Ama daha önceki durumda da her bir ev sahibinin kafasına estiği gibi yapıldıysa burada da her avlu ve meydan, yan taraftakiler önemsenmeden yapılmıştır. Sokaklar bir bu yöne bir o yöne açılırlar ve burada dolaşan bir insan her adım başında kör bir avluya girer ya da bir köşeyi döndüğünde kendini başladığı noktada bulur. Muhakkak ki bu labirentte uzun süre yaşamamış olan biri, bu bölgede yolunu kolaylıkla bulamaz.

Bu karmaşıklığın sonucu olarak bu bölge sokaklarının —eğer bu kelimeyi kullanabilirsek— ve avlularının havalandırılması en azından, Irk bölgesindeki kadar kötüdür. Bununla beraber bu bölgenin evlerinin Irk bölgesinden yeni olması ve sokaklarının hendeklere sahip olması nedeniyle daha avantajlı bir durumda olduğu söylenebilirse de; diğer taraftan bu bölgedeki hemen hemen tüm evlerin, içinde insanların yaşadığı mahzenleri vardır. Oysa daha eski olduğu ve evlerinin daha dikkatsizce yapılmasından dolayı Irk bölgesinde buna rastlanmaz. Ayrıca çöp ve pislik yığınları ile sokaklardaki durgun sulara her iki bölgede de rastlanır ve şu anda sözü geçen bölgenin burada yaşayanların temizliğine en fazla zararı olan diğer bir olay da, sokaklarda serbestçe dolaşan çöp yığınlarını karıştıran ya da avlulardaki küçük domuz ahırlarında barındırılan bir sürü domuzdur. Manchester'deki birçok bölgede olduğu gibi burada da domuz yetiştiricileri, avluları kiralayarak domuz ahırı haline getirirler. Hemen hemen her avluda böyle ahırlara rastlanır ve buranın aha-

lisi tüm çöplerini bu ahırlara atarlar, domuzlar da bunları yiyerek semirirler. Dört bir yanından böylesine kuşatılmış olan hava, çürümekte olan hayvan ve sebze artıklarının kokusuyla doludur. Bu bölgede geniş ve oldukça düzgün bir sokak, Millers sokağını açtılar ve böylece arka tarafı, oldukça başarılı bir biçimde gizlediler. Ama eğer biri merakla avlulara açılan bu sayısız pasajlardan geçmeye kalkarsa, her yirmi adımda bir —kelimenin gerçek anlamıyla— bir domuz ahırıyla karşılaşacaktır.

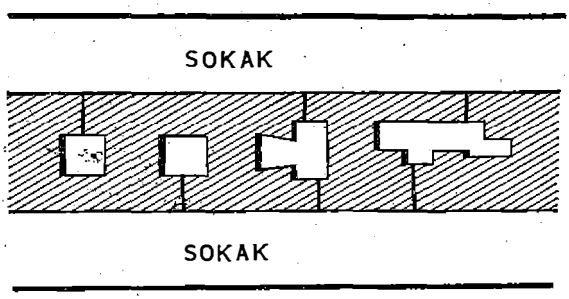
İşte Manchester'in Eski Kent'i böyledir. Notlarımı tekrar okurken durumun abartılmamış olduğunu; hatta en azından yirmi - otuzbin kişiyi barındıran bu bölgenin özelliklerinden olan pisliği, enkaz yığınlarını, yaşanamayacak haldeki bu yerlerde temizliğin gerektirdiği her şeyin yokluğunu, havasızlığı ve sağlık durumunu tam anlamıyla anlatmaktan da uzak olduğunu kabullenmek zorunda kaldım. Ve böyle bir bölge, İngiltere'nin ikinci büyük kentinin ve dünyanın birinci imalâtçı kentinin ortasında yer almaktadır. Eğer insan; bir insanın ne denli küçük bir yerde hareket edebileceğini, ne denli az hava —hem de **nasıl** bir hava!— teneffüs edebileceğini uygarlıktan ne denli az pay almaya dayanabileceğini yine de yaşayacağını merak ediyorsa oraya gitmesi yeterlidir. Doğru, burası **Eski** Kent'dir ve kendilerine ne zaman dünya üstündeki bu Cehennem'in korkunç durumundan söz edilse, Manchester halkı da bu gerçeği öne sürer. Ama bu neyi kanıtlar? Dehşet ve sefalet uyandıran her şeyin kökeni yakındadır ve bütün bunlar **sanayi çağına** aittir. Eski Manchester'e ait olan yüzlerce ev, uzun süreden beri eski sahipleri tarafından terkedilmişlerdir. Sadece sanayi çağı, işçileri şimdi buraya tıkıştırmıştır. Sadece sanayi çağının, tarımsal bölgelerden ve İrlanda'dan buraya sürüklediği kitleler barınak diye bu eski evler arasındaki her boşluğu doldurmuştur. Sadece sanayi çağı, ahır sahiplerinin yüksek fi-

yatlarla bu ahırları işçilere kiraya verebilmelerini sağlamış ve işçileri sefalet içine sokup binlerce kişinin sağlığını ayaklar altına alarak **sadece** onların, ev sahiplerinin zenginleşmesini sağlamıştır. Sadece sanayi çağında, feodal hizmetlerden kurtulabilen çalışan insanın yeniden sadece bir madde ve bir köle olarak kullanılması mümkün olmuştur. Böylece de o, herhangi başka bir insan için yaşanamayacak kadar kötü olan bir evin içine kendisini tıkmalarına izin vermiştir ve zar zor kazandığı ücretiyle de bu evi tamamen harabetme hakkına sahip olmuştur. Bunu, imalât başarmıştır. Bu işçiler, bu sefalet olmadan ve bu esaret olmadan imalât varolamazdı. Doğru, bu bölgenin ilk yapısı kötüydü ve buradan doğru dürüst bir şey elde etmek olanaksızdı. Ama toprak sahipleri ve belediye, buralar yeni baştan inşa edilirken bunları düzeltmek için herhangi bir şey yapmışlar mıdır? Tam tersine, serbest olan her köşeye yeni bir ev yapılmış, gereksiz olan geçitler ev haline getirilmiştir. İmalâtın gelişmesiyle toprağın değeri de yükselmiş ve bununla birlikte içinde yaşayanların rahatı ve sağlığı hiç gözetilmeksizin olabildiğince yüksek kâr kaygısı ve: **«Bir bina ne kadar kötü olursa olsun her zaman daha iyisi için para veremeyecek bir zavallı tarafından kiralanacaktır»** prensibiyle inşaat işleri gittikçe artmıştır. Bununla birlikte burası Eski Kent'dir ve bu, burjuvaziyi rahatlatmıştır. Şimdi Yeni Kent'in ne kadar daha iyi olduğunu görelim.

İrlanda kenti olarak bilinen Yeni Kent, Eski Kent'in ötesinde Irk ile St. George yolu arasında bir tepe üstünde kurulmuştur. Burada bir kentin tüm özellikleri kaybolmuştur. Tek sıra halinde evler ya da grup halinde sokaklar; sağa sola küçük köyler gibi çıplak, hatta üstünde ot bile yetişmeyen killi toprağın üstüne yerleştirilmiştir. Evler, daha doğrusu kulübeler, kötü bir durumdadırlar, asla tamir edilmezler, pistirler ve rutubetli mahzenlere sahip-

tirler. Sokaklarda ne kaldırım, ne de su kanalı vardır. Küçük bahçelere doldurulmuş ya da serbestçe çevrede gezinmekte olan çok sayıda domuzu barındırır buraları. Sokaklardaki çamur öylesine derindir ki, çok kuru günler hariç her adım attıkça bileğe kadar çamura gömülmeden yürümek olanaksızdır. St. George yolu civarında birbirlerine gittikçe yakınlaşan bina grupları; kentin ortasına doğru gittikçe daha kalabalıklaşan ve düzensiz bir hale gelen arka sokaklarda, meydanlarda ve avlularda son bulurlar. Buna karşılık bu sokakların kentin ortasına doğru kaldırımlı ve kanalizasyonlu oldukları doğrudur. Ama pislik, evlerin kötü düzeni ve özellikle mahzenler burada da aynıdır.

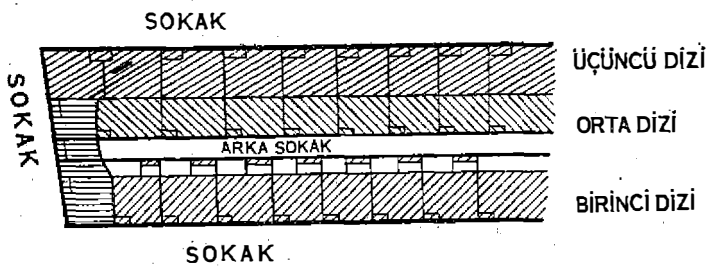
Burada, Manchester'deki işçi bölgelerinin inşa ediliş-leri üstüne bazı genel gözlemlerde bulunmak yersiz olmayacaktır. Eski Kent'de genel olarak evlerin gruplaşmasının nasıl tesadüfen olduğunu gördük. Her ev, diğerine önem vermeksizin yapılır ve aralarındaki boşluklara da isim yokluğundan avlu denilir. Aynı bölgenin daha yeni kesimlerinde ve diğer işçi bölgelerinde sınaî hareketin ilk günlerinden başlamak üzere daha düzenli bir yerleşme görülebilir. İki sokak arasındaki meydanlar daha düzgün, genellikle dörtköşe olan avlulara bölünmüşlerdir.

Bu avlular başlangıçtan beri bu şekilde yapılmışlardır ve sokakla olan bağlantıları üstü kapalı geçitler vasıtasıyla sağlanır. Eğer tamamen plansız bir yapı sistemi havalandırmayı önlediği için işçilerin sağlığına zararlıysa, onları her tarafı binalar tarafından kapatılmış olan avluların içine kapatmak çok daha zararlıdır. Havanın girip çıkabileceği hiç bir yer yoktur. Evlerin bacaları, avlulara hapsedilmiş olan havanın kaçabileceği tek yoldur ve bunlar da ancak ateş yandığı sürece bu görevi yaparlar (40). Daha da ötesi, böyle avluları çevreleyen evler sırt sırta inşa edilirler ve arka duvarları ortaktır. Bu bile havalandırmayı önlemek için yeterlidir. Sokaklarda görevli olan polis de bu avluların durumlarını kendine hiç dert edinmediğinden her şey atıldığı gibi olduğu yerde kalıyordu, bunun için de burada bulunan pislik ve çöp yığıntılarına hiç şaşmamak gerekir. Millers Sokağında cadde seviyesinin en az otuz santim altında ve yağmurlu havalarda biriken suların akması için hiç bir drenaj sistemi yapılmamış olan avlular gördüm! Daha yakın bir zamanda değişik bir inşa sistemi uygulanmaya başladı ve bu sistem gittikçe yayıldı. İşçi kulübeleri hiç bir zaman tek olarak değil, düzineler halinde inşa edilirler. Tek bir müteahhit bir seferde bir ya da iki sokağı birden yapar. Daha sonra bunlar şu şekilde düzenlenirler: Ön cephedeki kulübeler, en iyi yapılanlarıdır, bir arka kapıları ve küçük bir avluları vardır. En yüksek kirayı bunlar getirir. Bu kulübele-

(40) Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nun Raporunda bir İngiliz Liberal ukalâsı bu meydanların kent mimarisinin en güzel örneklerinden biri olduğunu; birçok küçük park gibi bunların hava dolaşımını arttırdığını söylemekte! Eğer, her meydanın içinden hava geçecek, birbirine bakan iki ya da dört geniş kapısı olsaydı muhakkak ki dediği gibi olurdu. Ne var ki, bu meydanların nadiren bir kapısı, çoğu kez de üstü kapalı dar bir girişleri vardı.

rin arkasında dar bir geçit, bir arka sokak vardır. Sokağın her iki yanı da doludur ve buralara ya dar bir yol ya da üstü kapalı bir geçit açılır. Bu sokağa bakan kulübeler en az kirası olan ve en fazla ihmal edilen kulübelerdir. Bunların arka duvarları, ikinci bir sokağa bakan ve birinci sıradaki evlerden daha ucuz ama ikinci sıradakilerden daha pahalı olan üçüncü bir sıra ev ile ortaktır. Sokaklar aşağı yukarı şu şekilde yerleştirilmiştir:

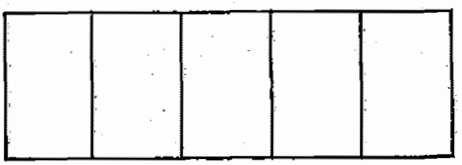

Bu yapı sistemi sayesinde ilk sıralardaki evlerde havalandırma oldukça iyidir, üçüncü sıra ise eski sistemden daha kötü bir durumda değildir. Bununla beraber ortadaki sıra, avludaki evler kadar kötü bir havalandırmaya sahiptir ve arka sokaklar her zamanki gibi pis, iğrenç bir durumdadırlar. Müteahhitler bu yapı sistemini tercih ederler çünkü bu sistem, onlara hem daha çok yer kazandırır hem de daha yüksek ücret alan işçilere birinci ve üçüncü sıradaki yüksek kiralı yerleri vererek onları daha iyi soymalarını temin eder. Bu üç değişik kulübe inşa sistemi tüm Manchester'de, Lancashire'da ve Yorkshire'da, kimi zaman karışık bir şekilde; ama genel olarak kentin değişik kesimlerinin ne denli eski olduğunu gösterir bir biçimde farklı olarak görülür. «Üçüncü sistem» St. Geor-

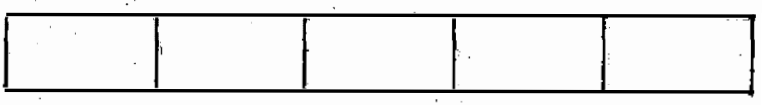
ge Yolu ile Ancoats Sokağı'nın doğusundaki büyük işçi bölgesinde tamamen uygulanmıştır ve Manchester'deki diğer işçi bölgeleriyle banliyölerde de buna çok rastlanır.

Ancoats adı altında sözü edilen geniş bölgede, kanalları çevreliyen Manchester'in en büyük fabrikaları vardır. Altı ya da yedi katlı bu büyük binalar, ince bacaları ile alçak işçi kulübelerinin üstünde yükselirler. Bu yüzden bu bölgenin nüfusunu fabrika işçileri ve en berbat sokaklarda oturan el dokumacıları oluşturur. Kentin merkezine en yakın olan sokaklar en eski ve bu yüzden de en berbat durumda olan sokaklardır. Bununla beraber bu sokaklar kaldırımlara ve kanalizasyona sahiptirler. Bunlar arasında Oldham Yoluna ve Büyük Ancoats Sokağına en yakın olan ve bunlara paralel olan sokakları sayabilirim. Daha ilerde, kuzey - doğuya doğru yeni yapılmış sokaklar vardır. Burada kulübeler daha düzenli ve temiz bir görünüşe sahiptirler, kapılar ve pencereler yeni boyanmışlardır, odaların badanaları yenidir, sokaklar daha iyi bir havalandırmaya sahiptirler ve binalar arasındaki boşluklar daha çok ve daha geniştir. Ama bu, çok az sayıda ev için geçerlidir ve mahzenlere hemen hemen her kulübenin altında rastlanabilir. Birçok sokak kaldırımsız ve lâğımsızdır. Daha da kötüsü, bu düzenli görünüş tamamen uydurmadır ve on yıl içinde kaybolúp gidecektir. Kulübelerin yapılışı da sokaklarınkinden daha iyi bir durumda değildir. İlk bakışta bütün bu kulübeler düzenli ve gösterişlidirler. Masif tuğla duvarları gözü aldatır. Arka sokakları ve evlerin yapılışını düşünmeden **yeni yapılmış** işçi konutlarından geçerken, insan, Liberal imalâtçılarla birlikte işçilerin hiç bir yerde İngiltere'de olduğu gibi iyi konutlara sahip olmadığı fikrine katılmak zorunda kalır. Ama daha yakından incelendiğinde, bu kulübelerin duvarlarının mümkün olduğu kadar ince yapıldıkları açıkça ortaya çıkar. Bi-

rinci katın ve çatının ağırlığını taşıyan mahzenin dış duvarları en fazla bir tuğla kalınlığındadır. Tuğlalar, uzun kenarları birbirine bitişik bir şekilde yerleştirilmiştir.

Ama ben, aynı yükseklikte, dış duvarları yarım tuğla kalınlığında kulübeler gördüm. Bunlarda tuğlalar kısa kenarları yanyana gelecek biçimde yerleştirilmişlerdi.

Malzemeden kısıntı yapmanın yanı sıra bunun bir nedeni daha vardır. Müteahhitler hiç bir zaman toprağa sahip değildirler ve buraları İngiliz geleneğine göre yirmi, otuz, kırk, elli ya da doksan sene için kiralarlar. Bu sürenin bitiminde toprak, üstündeki her şeyle birlikte ve bu yapılan şeyler için hiç bir şey ödemeyen sahibinin eline geçer. Bu yüzden, toprağı kiralayan toprak üstüne yaptığı her şeyi, bu sürenin sonunda çok önemsiz bir hale gelecek biçimde hesaplar. Ve bu tür kulübeler, mukavelenin bitiminden çoğu kez yirmi ya da otuz yıl önce yapıldıklarından; müteahhitlerin bunlara hiç bir gereksiz har-

cama yapmayacağı kolaylıkla tahmin edilebilir. Genellikle marangoz, inşaatçı ya da imalâtçı olan bu müteahhitler, bir yandan kiradan ellerine geçen kazancı azaltmamak için, öte yandan da bu topraklar yakında toprak sahibinin eline geçeceği için tamirata çok az para harcarlar ya da hemen hemen hiç harcamazlar. Ekonomik krizlerin ve bunları izleyen işsizliğin sonucu olarak sokaklar sık sık boş kalır. Sonuç olarak da kulübeler çabucak içinde yaşanılamayacak harabeler haline gelirler. Genel olarak işçi kulübelerinin kırk yıl dayandıkları hesaplanmıştır. Yeni yapılanların birkaç yüz yıl dayanmayı vaat eder gibi duran güzel ve kalın duvarlarını görünce insan bu hesabı yadırgıyor. Baştaki harcamalarda yapılan cimrilik, tamirin ihmal edilmesi, kiracıların sık sık değişmesi, son on yıl içinde kiracılar ve özellikle evin ahşap kısımlarını yakacak olarak kullanmakta tereddüt bile etmeyen İrlandalı aileler tarafından yapılan zararlar, kulübelerin kırk yıl içinde harabe haline gelmelerini sağlıyorlar. Böylece sanayinin canlanmasından bu yana, büyük bir bölümü de içinde bulunduğumuz yüzyılda yapılmış olan Ancoats'ın birçok harap eve sahip olması ve birçoğunun içinde insan barındırabilecek çağlarının sonlarını yaşamalarının nedeni anlaşılıyor. Burada bu şekilde harcanan sermayenin bu bölgeyi uzun yıllar içinde yaşanabilecek bir halde tutacak tamirlere ve inşaatta yapılacak gelişmelere gidecek harcamaların üstünde durmayacağım. Burada evleri ve bunların içinde yaşıyanların durumunu incelemek zorundayım. İşçileri barındırmak için bundan daha zararlı ve daha moral bozucu bir yolun bulunmadığını kabul etmek gerekir. Emekçi, daha iyisi için parası olmadığından, fabrikanın yakınlarında başkaları bulunmadığından ya da kulübeler sanayiciye ait olunca ancak bunlarda oturma koşuluyla işe alındığından böylesine harap konutlarda yaşamak zorunda kalır. Kulübelerin kırk yıl dayanacakları-

nı öngören hesap da pek o kadar kesin değildir. Eğer bu kulübeler kentin kalabalık bir kesimindeyse, bunlar için sürekli kiracılar bulmak olağandır. Toprak kirası da oldukça yüksek olduğundan; müteahhitler, kırk yılın bitiminde kulübeleri iyi bir durumda muhafaza edebilmek için bazı tamirler yapmak zorundadırlar. Bununla beraber tamamen zorunlu olan işlerden başka hiç bir şeye ellerini sürmezler ve bu şekilde tamir edilen konutlar en berbatlarındandır. Eğer bir salgın hastalık tehlikesi olursa genellikle uyuklayan sağlık ekiplerinin vicdanı ayaklanır, işçi bölgelerine akınlar yapılır, Oldham Yolu yakınlarında birkaç arka sokakta olduğu gibi tüm mahzen ve kulübe sıraları kapatılır. Ama bu pek uzun sürmez. Bu kötü kulübeler çok geçmeden kiracı bulur, ev sahipleri onların buralarda oturmalarına izin vererek durumlarını düzeltir ve sağlık ekibi de kısa bir zaman içinde tekrar uğramaz. Manchester'in bu doğu ve kuzey - doğu yakaları, burjuvazinin yerleşmediği tek bölgedir. Çünkü yılın on ya da on bir ayı boyunca batıdan ve güney - batıdan esen rüzgâr, tüm fabrika dumanlarını buraya getirir.

Büyük Ancoats Sokağının güneyinde; düzensiz bir şekilde yapılmış, birbirinden uzak ev sıralarının kapladığı, bu sıraların arasında ve yağmurlu havalarda zorla geçilebilen, killi, düzensiz boş aralıkların bulunduğu, tepelik ve üstünde ot bile bitmeyen çıplak bir araziyi kaplayan büyük bir işçi bölgesi vardır. Kulübeler pis ve eskidir; insana Yeni Kent'i hatırlatırlar. Birmingham demiryolunun kestiği düzlük, en sık ve en kötü yapıların bulunduğu bir yerdir. Burada Medlock sayısız kıvrımlarla, birçok yerlerde Irk vadisi ile aynı seviyede olan bir vadinin içinden akar. Kömür karası renginde, durgun, pis bir su olan bu nehrin iki tarafında; geniş fabrika ve işçi bölgeleri uzanır. Bu işçi bölgeleri berbat bir durumdadırlar. Kıyı oldukça meyillidir ve Irk boyunca gördüğümüz gibi üzeri suyun

kenarına kadar meskûndur. İster Manchester tarafında ya da Ardwick tarafında, ister Chorlton tarafında ya da Hulme tarafında olsun, evler hep aynı kötü durumdadırlar. Ama en korkunç durumda olan yer (eğer her noktayı ayrıntılı olarak anlatmaya kalkarsam sonuca asla varamam); Oxford Yolunun hemen kuzey batısında, Manchester tarafında bulunmaktadır ve Küçük İrlanda olarak bilinir. Medlock'un çizdiği yayın içinde; dört bir tarafında uzun fabrikalar, yüksek setler ve binalarla çevrili olan oldukça derin bir çukurda genel olarak arka arkaya yapılmış ve çoğu İrlandalı olan aşağı yukarı dört bin insanın yaşadığı, iki yüz kulübelik iki grup ev vardır. Kulübeler eski, pis ve mümkün olduğu kadar küçüktür. Sokaklar çoğu yerde düzensiz, yer yer çökmüş, kısmen kaldırımsız ve kanalizasyonsuzdur. Süprüntü, çöp ve pislik yığınları hemen hemen her yerde, durgun suların içinde yatmaktadır. Hava, bunlardan çıkan kötü kokuyla zehirlenmiş, bir düzine uzun fabrika bacasından çıkan dumanla da kararmıştır. Üstleri parça parça bir kadın ve çocuk güruhu, su birikintileri içindeki çöp yığınlarını yiyerek yaşayan domuzlar kadar pis bir halde buralarda sürünürler. Kısaca bütün bu sefil insanların yaşadığı yer, Irk'ın en berbat avlusunda bile rastlanamayacak kadar iğrendirici bir manzara meydana getirmektedir. Bu harap kulübelerde deri parçalarıyla tamir edilmiş kırık pencerelerin, sallanan kapıların, eski püskü kapı pervazlarının arkasında, ya da tarif edilemeyecek kadar pis ve tiksindirici durumda, karanlık ve ıslak mahzenlerde bilerek kirletilmiş gibi görünen bu atmosfer içinde yaşayan bu ırk, insanlığın en aşağı seviyesine düşmüş olmalı. İşte bu bölgenin dış görünüşünün, bir yabancının üstünde yaptığı etki bu. En fazlası iki odası, belki bir mahzeni, bir de tavan arası olan bu kulübelerde ortalama yirmi kişinin yaşadığını duyunca insan ne düşünebilir?.. Bütün bu bölgede her yüz yirmi ki-

şiye genel olarak bir tek helâ düşüyor. Doktorların tüm söylevlerine, kolera salgını sırasında Küçük İrlanda'nın durumunu keşfeden sağlık ekiplerinin kapıldığı tüm heyecana rağmen hemen hemen her şeye rağmen 1844 yılında buraları, 1831 yılındaki durumundan farksız! Dr. Kay, bölgedeki bütün bu evlerin sadece mahzenlerinin değil, birinci katlarının da rutubetli olduğunu belirtiyor (41). Bir zamanlar toprakla dolu olan birkaç mahzenin boşaltılarak içinde tekrar İrlanda'lıların oturduğunu, bir mahzende balçıkla sıvanan bir delikten içeri devamlı su girdiğini, mahzen nehir seviyesinin altında olduğundan içinde yaşayan bir el tezgâhı dokumacısının her sabah odasına dolan suyu sokağa boşaltmak zorunda kaldığını anlatıyor!

Daha aşağıda, Medlock'un sol kıyısında, büyük bir işçi bölgesi olan Hulme bulunmaktadır. İşçi sınıfının buradaki durumu da Ancoats'dakinin hemen hemen aynıdır. Evlerin iç içe inşa edilmiş olduğu yerler kötü ve harap bir durumdadır. Nüfusu daha az olan yerlerse daha modern bir yapıya sahiptir, ama genellikle pislik içindedir. Medlock'un öbür tarafında, Manchester bölgesinde Deansgate'in her iki tarafında iş bölgelerine kadar uzanan ve bazı kesimlerde Eski Kent ile rekabet edebilecek bir durumda olan ikinci büyük bir işçi bölgesi bulunmaktadır. Özellikle ticarî bölgenin hemen yanında Bridge ve Quay Sokakları ile, Princess ve Peter Sokakları arasında kalabalık yapılar, bazı bölgelerde Eski Kent'in en dar meydanlarını bile geçer. Burada aralarında eğri büğrü, küçük avluların, geçitlerin bulunduğu uzun, dar arka sokaklara rastlanır. Bunların girişleri çıkışları öylesine garîptir ki, insan birkaç adımda bir çıkmaza gelir ya da kendisini en ummadığı bir yerde bulur; eğer her avluyu ve her geçidi,

(41) Dr. Kay, Adı geçen eser.

tek tek bilmezse yolunu bulması olanaksızdır. Dr. Kay'a göre tüm Manchester'in en düşük ahlâk seviyeli sınıfı, bu harap ve pis bölgelerde yaşar ve buranın halkı hırsızlık ve fahişelikle geçinir. Görünüşe göre Dr. Kay'ın bu gözlemleri şu anda da hâlâ geçerlidir. 1831'de sağlık ekipleri yaptığı bir aramada buranın en azından Küçük İrlanda ya da Irk boyundaki bölgeler kadar pis olduğunu gördü (bugün daha iyi bir durumda olmadığına tanıklık edebilirim); yine bu ekipler, Parliement sokağında 380 kişi ve Parliement geçitinde ise iç içe otuz ev için tek bir helâ olduğunu gördüler.

Irwell'den Salford'a geçersek, nehrin oluşturduğu bir yarım adanın üstünde 80.000 kişinin yaşadığı bir kent görürüz. Burası, tek geniş bir caddeyle içeri girilebilen büyük bir işçi bölgesidir. Bir zamanlar Manchester'den daha önemli olan Salford, hâlâ ismini taşıyan, çevresindeki Salford Hundred bölgesinin o zamanlar en önemli kentiydi. İşte bu yüzden Manchester'in Old Church'ün (Eski kilise) karşısında ve Irwell'in karşı kıyısındaki Eski Kent kadar kötü bir durumda olan eski ve bu yüzden de sağlığa çok zararlı, pis, harap bir yerleşme merkezi vardır. Nehrin biraz ötesinde yeni bir bölge yatmaktadır. Fakat buna rağmen burada da kulübeler, yaşantılarının kırk yıllık sınırlarını aşmış olduklarından yeterince harap bir durumdadırlar. Bütün Salford öylesine küçük avlulardan ve dar sokaklardan yapılmıştır ki, bana gördüğüm en dar sokakları; Cenova sokaklarını hatırlatıyor. Salford'un kuruluş biçimi ve temizliği bu açıdan, Manchester'den çok daha kötüdür. Eğer Manchester'de ekipler zaman zaman, her altı yada on yılda bir işçi bölgelerine akınlar yapıp en kötü konutları kapatıyor ve böylece bu ahırlardaki en pis yerlerin temizlenmesini sağlıyorsa, Salford'da hemen hemen hiç bir şey yapmıyor gibi görünüyor. Chapel So-

kağının, Greengate'in ve Gravel Lane'in arka sokakları ve avluları, yapıldıklarından beri muhakkak hiç temizlenmemişlerdir. Daha yakın bir zamanda, Liverpool demiryolu, yüksek bir köprü üstünden bunların arasından geçmiş ve en pis yerleri ortadan kaldırmıştır. Ama bu neye yarar? Bu köprüden geçen ve aşağıya bakan bir kimse, yeterince pislik ve sefalet görür. Eğer herhangi bir kimse bu sokaklardan geçme zahmetine katlanıp açık kapılardan ve pencerelerden evlerin ve mahzenlerin içine bakarsa, Salford'daki işçilerin, temizliğin ve rahatın mümkün olmadığı konutlarda yaşadığını, her adımda bir kez daha görür. Tamamen aynı durum Salford'un daha uzak bölgelerinde, Islington'da Regent Yolu boyunca ve Bolton demiryolunun arkasındaki bölgelerde görülebilir. Avluların ve arka sokakların en berbat durumda oldukları Oldfield Yolu ile Cross Lane arasındaki işçi konutları, pislik ve kalabalık açısından Eski Kent'in konutları ile yarışırlar. Bu bölgede, aşağı yukarı altmış yaşlarında bir adamın bir ahırda yaşadığını gördüm. Penceresi, döşemesi ve tavanı olmayan dörtköşe odasına bir çeşit baca yapmıştı. Buraya bir de yatak koymuştu ve harap çatısından içeriye yağmur girmesine rağmen burada yaşıyordu. Bu adam normal bir iş için çok yaşlı ve zayıftı ve el arabası ile gübre taşıyarak geçiniyordu; gübre yığınları, sarayının kapısının hemen yanıbaşında durmaktaydı!

İşte on iki ay içinde gözleme fırsatını bulduğum Manchester'in çeşitli işçi bölgeleri böyledir. Eğer gezintimizin sonuçlarını kısaca hesaplarsak Manchester ve çevresinde 350.000 çalışan insanın hemen hemen hepsinin rutubetli, sefil, pis kulübelerde yaşadıklarını, bu kulübeleri çevreleyen sokakların genel olarak en acınacak berbat durumda olduklarını ve havalandırma gibi bir kavram hiç göz önünde bulundurulmadan, sadece müteahhitin elde

edeceği kâr gözetilerek yapıldığını görürüz. Manchester'deki işçi konutlarında temizliğin, güvenin ve sonuç olarak rahat bir aile yaşantısının mümkün olmadığını itiraf etmeliyiz. Bu konutlarda ancak fiziksel olarak yozlaşmış, tüm insanlığı elinden alınmış, aşağılanmış ve gerek moral gerekse fiziksel olarak bir hayvan seviyesine indirgenmiş olan bir ırk, rahat ve evindeymiş gibi hissedebilir kendini. Dr. Kay'in de benimle aynı gözlemlerde bulunduğunu gördük. Gereksiz olmasına rağmen imalâtçılar tarafından oldukça yüksek değerlendirilen, bir otorite olarak tanınan ve işçilerin bağımsız hareketlerinin fanatik bir muhalifi olarak bilinen Liberal Bay Senior'un sözlerinden alıntı yapıyorum (42).

«Irish Town, Ancoats ve Little Ireland'daki fabrika işçilerinin konutları arasından geçerken, bu evlerde sağlıklı kalabilmenin mümkün olmasına şaştım kaldım. Bu kentler —çünkü genişlikleri ve nüfusları açısından bunlar birer kenttirler— inşaatı yapanın çıkarlarından başka hiç bir şey önemsenmeden yapılmışlar. Bir marangoz ile bir inşaatçı birleşip üstünde bir seri inşaat yapılabilecek toprak satın alıyorlar (yani şu kadar yıl için kiralıyorlar) ve bu arazileri ev denen yapılarla kaplıyorlar. Bir yerde, bir çukur boyunca yapılmış bir sokak gördük. Çünkü bu şekilde, kazma masrafı olmadan daha derin mahzenler yapılabiliyordu ve bu mahzenler mal ya da çöp depolamak için değil de, insanlar için konut olarak yapılıyordu. **Bu evlerin bir tanesi bile koleradan kurtulamadı.** Genel olarak bu banliyölerin sokakları kaldırımsız ve ortalarında bir pislik çukuru var; evler ise sırt sırta yapılmış. Hiç bir havalandırma ya da drenaj sistemi yok ve bütün aileler bir

(42) Nassau W. Senior. «Ticaret Heyeti Başkanı'na Fabrika Yasası üzerine Mektuplar» (Chas. Poulett Thompson, Esq.), Londra 1837, s. 24.

mahzenin, ya da tavan arasının bir köşesine tıkılmışlar.»

Kolera sırasında yaptığı ziyaretlerde sağlık ekiplerinin gösterdiği olağanüstü hareketlilikten söz etmiştim. Salgın hastalık yaklaşırken kentteki burjuvaziyi evrensel bir dehşet sardı. İnsanlar birden yoksulların sıhhi olmayan konutlarını hatırladılar ve bu teneke mahallelerinin herbirinin hastalığın bir merkezi olacağı ve buradan hastalığın çeşitli yönlere yayılarak mal sahibi sınıfın evlerine dek ulaşacağını düşününce korkudan titrediler. Bir Sağlık Komisyonu bir an evvel bu bölgeleri incelemek ve bunların içinde bulunduğu durum hakkında Kent Meclisine rapor vermekle görevlendirildi. Bu Komisyonun bir üyesi olan, on birinci bölge hariç her ekip bölgesini şahsen gezen Dr. Kay, yazılan raporlardan şu alıntıları yapıyor: Salford ve diğer banliyöler hariç olmak üzere, sadece Manchester'de toplam 6.951 ev kontrol edilmişti. Bunlardan 6.565'inin acilen badanaya ihtiyaçları vardı; 960 tanesinin onarılması gerekiyordu; 939'unun kanalları yetersizdi; 1.435 tanesi rutubetliydi; 452'si çok kötü havalandırmaya sahipti; 2.221'inin helâsı yoktu. Kontrol edilen 687 sokaktan 248'i yapılmamıştı, 53'ü kısmen yapılmıştı, 112'si havasızdı, 352'si pis su birikintileri, çöp yığınları, v.s. ile kaplıydı. Böylesine pis bir yeri kolera gelmeden önce temizlemek tabii ki olanaksız bir şeydi. Bu yüzden ancak en kötü durumda olan birkaç meydan temizlendi, diğerleri ise olduğu gibi bırakıldı. Temizlenen bölgeler de, Little Ireland'in de kanıtladığı gibi, bir iki ay içinde eski pis durumlarına geldiler. Bu evlerin iç koşulları hakkında da aynı Komisyon; Londra'da, Edinburgh'da ve diğer kentlerde görmüş olduklarımıza benzer durumlar olduğunu rapor ediyor (43).

(43) Kay, Adı geçen eser. s. 32.

«Kimi zaman bir İrlandalı ailenin hep birlikte tek bir yatağa sıkıştıkları da olur; pis bir ot yığını ya da eski çuvallar, ihtiyaçtan, duygusuzluktan ve sefaletten birbirine benzeyen bu insanların hepsinin birden üstünü örter. Çoğu kez, müfettişler tek bir evin içinde iki odaya sığınmış iki aile buldular. Hepsi bir odada uyuyor, diğer odayı da mutfak ve ortak yemek odası olarak kullanıyorlardı. Çoğu kez, rutubetli bir mahzende birden fazla aile barınıyordu. Bu vebalı havanın içinde on iki ile on altı insan bir arada yaşıyordu. Bu hastalık kaynağına bir de domuzların da beslendiğini ve de en tiksindirici, en çileden çıkartıcı türden olayların görüldüğünü ekleyelim.»

Kendileri için bir odaları olan birçok ailenin buraya sık sık misafir ve kiracı kabul ederek kadınlı erkekli, çoluklu çocuklu birçok misafirle aynı yatakta yatmakta oluşlarının da nadir görülen bir durum olmadığını belirtmek gerekir. «İşçi Sınıfının Temizlik Durumu İle İlgili Rapor» a göre, bir adam ve karısı ile olgun yaştaki baldızının bir tek yatakta bulundukları Manchester'de altı kez görülmüştür. Yatakhanelerin sayısı burada da oldukça çoktur. Dr. Kay 1931'de Manchester'de bunların sayısının 267 olduğunu söylüyor ve o zamandan beri de bu sayı epeyce artmış olmalıdır. Bunların her biri yirmi - otuz konuk kabul ederler ve böylece bunların hepsi birden gecede beş ilâ yedi bin insanı barındırırlar. Bu evlerin ve kabul ettikleri konukların özellikleri, diğer kentlerdeki gibidir. Her odada yere serilen beş ilâ yedi yatağın —karyola yoktur— üstünde hiç bir ayırım yapılmadan ne kadar insan başvurmuşsa, hepsi birden yatar. Bu haydut yataklarında hüküm sürmekte olan fiziksel ve ahlâki havayı anlatmamıa, gerek yok. Bu evlerin her biri, bir suç yuvasıdır. Kötülüğün bu zoraki merkezîleşmesi olmasa, asla gerçekleşmiyecek olan kötü olayların manzarası karşısında insan tabiatı is-

yan eder (44). Gaskell, Manchester'de mahzenlerde yaşıyan insanların sayısını 20.000 olarak veriyor. **Weekly Dispatch,** «resmi raporlara göre» bu sayının işçi sınıfının yüzde on ikisini oluşturduğunu söylüyor ki, bu da Gaskell'in verdiği sayıya uyuyor. İşçi sayısı 175.000 olarak hesaplandığına göre bunun yüzde on ikisi de 21.000 eder. Banliyölerdeki mahzen sayısı da en az bunun kadar çoktur. Böylece Manchester mahzenlerinde —daha geniş anlamıyla— yaşayan insanların sayısı kırk - elli binden az değildir. En büyük kentler ve kasabalardaki işçilerin konutları ile ilgili bu kadar bilgi yeterlidir. Barınak ihtiyacının bu şekilde karşılanması, diğer ihtiyaçların nasıl karşılandığı hakkında bir kriter teşkil edebilir. Bu pis yerlerde ancak üstü parça parça, kötü beslenen bir nüfusun yaşayabileceği; doğru bir sonuçtur ve bu da gerçektir. Çoğunlukla, işçilerin giysileri de çok kötü bir durumdadır. Bunların imalâtı için kullanılan malzeme en uygun olanı değildir. Her iki cinsin elbise dolaplarından da yün ve keten gitmiş ve bunların yerini pamuklu kumaş almıştır. Gömlek-

(44) P. Gaskell. «The Manufacturing Population of England: Its Moral, Social and Physical Condition and the Changes which have arisen from the Use of Steam Machinery; with an Examination of Infant Labour.» «Fiat Justita», 1833. Özellikle Lancashire'daki işçi sınıfının durumu anlatılmakta. Yazar bir Liberaldir ama kitabı Liberalizmin işçilerin mutluluğu ile uğraşmadığı bir dönemde yazmış. Bu yüzden önyargısız ve o günkü koşulların getirdiği, özellikle fabrika sistemindeki kötülükleri görebiliyor. Diğer taraftan Fabrika Araştırma Komisyonu'nda çalışmış, daha sonra Komisyon Raporu tarafından yalanlanan, güvenilmeyen kaynaklardan birçok bilgiler almıştır. Bir bütün olarak değerli olmasına rağmen, özellikle yazar Kay gibi, işçi sınıfını fabrika işçileri ile karıştırdığından ancak dikkatle kullanılması gerekir. Bu kitabın Giriş bölümünde proletaryanın tarihî gelişimi üstüne yazılanlar, genellikle Gaskell'in bu eserinden alınmıştır.

ler beyazlatılmış ya da renkli pamukludan yapılmaktadır. Kadınların elbiseleri, genellikle, desenli pamuklu kumaştandır. Çamaşır iplerinde yünlü iç çamaşıra nadiren rastlanır. Erkekler, genellikle, pamuklu kadifeden ve diğer ağır pamuklu kumaşlardan yapılmış pantolonlar ve yine aynı kumaşlardan yapılmış ceketler ve paltolar giyerler. Koton kadife, «koton kadife ceket» diye tanınan işçilerin ünlü giysisi olmuştu. İşçiler de, yünlü kumaş giyen ve bu kumaşın ismi ile anılan orta sınıfın aksine kendilerini bu isimle çağırırlardı. Chartist lider Feargus O'Connor, 1842 ayaklanması sırasında sağırlaştırıcı bir alkış arasında işçilerin içinde belirdiğinde, koton kadifeden bir elbise giymekteydi. Şapka, işçiler de dahil olmak üzere, bütün İngiltere'de herkes tarafından kullanılır. Çeşitli biçimlerde, yuvarlak, yüksek, kalın kenarlı, ince kenarlı ya da kenarsız şapkalar görülür. Sadece fabrika kentlerindeki gençler kep giyerler. Bir şapka sahibi olamayan ise; kendine dörtköşe, alçak, kâğıttan bir şapka yapar.

İyi bir durumda olsa bile işçilerin tüm giysileri mevsime çok az uyar. Ani ısı değişiklikleri ve yapılan hesaplara göre başka herhangi bir yerden daha fazla soğuk algınlığına sebep olan İngiltere'nin rutubetli havası, tüm orta sınıfı iç çamaşır olarak yünlü fanila giymeye zorlar; bu fanila, eşarplar ve ceketler de ülkenin hemen hemen her yerinde kullanılır. İşçi sınıfı böylesine bir tedbirden yoksun olduğu gibi, yünlü bir kumaşın bir parçasını bile kullanacak durumda değildir. Yünlü kumaşlardan daha kalın, sert ve ağır olmalarına rağmen ağır pamuklu kumaşlar soğuğa, rutubete ve suya karşı insanı pek korumazlar. Kalınlıklarından ve özelliklerinden dolayı uzun bir süre ıslak ya da nemli kalırlar ve sıkı dokunmuş yün kumaşların yoğunluğuna sahip değildirler. Ve eğer bir işçi kendisine Pazar günü için yünlü bir giysi alacak olursa; bu alışve-

rişi kötü, «Şeytan'ın tozu» diye bilinen ve kullanılmak üzere değil de satılmak üzere yapıldığı için iki gün içinde yırtılan ya da incelen kumaşların satıldığı ucuz mağazalarda yapmalı ya da kendine en güzel günlerini geçirmiş ve ancak birkaç hafta dayanacak olan kullanılmış bir ceket almalıdır. Ayrıca işçilerin giysileri çoğu kez kötü bir vaziyettedir ve en iyilerinin de kısa süreler içinde rehin bırakılmaları gerekir. Ama çok sayıda işçinin, özellikle İrlandalıların giyecekleri tamir edilemeyecek kadar parça parça olmuştur ve yapılan yamalardan asıl rengi görünmez hale gelmiştir. Fakat yine de İngilizler ve Anglo - İrlandalılar yama yapmaya devam ederler ve bu sanatı öylesine bir noktaya ulaştırmışlardır ki, keten kadifenin üstüne yün ya da çuval dikmek ya da bunun tam tersini yapmak; onlar için hiç bir şey değiştirmez. Ama gerçek bir İrlandalı tam bir zorunluluk duymadıkça, giysisi paramparça olacak bir hale gelmedikçe yama yapmaz. Gömleğin parçalarının, paltonun ya da pantolonun yırtıklarının arasından çıktığını görmek çok olağandır. Thomas Carlyle'ın dediği gibi (45), onlar,

«Ancak festivallerde ve gelgitin en yüksek olduğu zamanlarda yapılan ve giyip çıkartılması çok zor olduğu söylenen paçavra elbiseler,» giyerler.

İrlandalılar, İngiltere'ye daha önce bilinmeyen bir geleneği, yalınayak yürüme âdetini getirdiler. Şimdi her imalâtçı kentte yalınayak yürümekte olan birçok insanı, özellikle kadınları ve çocukları görmek mümkündü ve bu örnek, yoksul İngilizler tarafından yavaş yavaş kabullenilmeye başlıyordu.

Giysilerde olan durumu, yiyeceklerde de görebiliriz. İşçilerin eline ancak mülk sahibi sınıf için çok kötü olan

(45) Thomas Carlyle. «Chartism», Londra 1840, s. 28.

şeyler geçiyor. İngiltere'nin büyük kentlerinde her şeyin en iyisi bulunabilir, ama pahalıya malolur bunlar. Ve birkaç penny'e evini geçindiren bir işçi ise fazla pahalılığı göze alamaz. Daha da ötesi; bazı yerlerde ödenmeler Cuma günleri yapılmaya başlanmasına rağmen uygulama henüz pek geçerli olmadığından, işçi genellikle ücretini Cumartesi akşamı alır ve böylelikle çarşıya ancak akşamın beşinde, hatta yedisinde çıkabilir. Halbuki orta sınıf, sabahları çarşıda her şeyin iyisi bulunduğu zamanlar ilk seçim şansına sahiptir. Ama işçiler çarşıya vardığında malların en iyileri ortadan kalkmıştır. Zaten bunlara rastlasalar bile alacak durumda değildirler. İşçilerin satın aldığı patatesler kötü, sebzeler soluk, peynir bayat, domuz yağı ekşimiş, et yağsız ve genellikle hastalıklı ya da ölmüş ve çoğu kez yarı yarıya çürümüş kesilmiş sığırların etidir. Satıcılar, genellikle kötü mal alan ve malların bu kötü kalitesinden dolayı onları ucuza satabilen seyyar satıcılardır. En yoksul işçiler, ihtiyaçları olan şeyleri ellerindeki birkaç penny ile satın alabilmek için daha başka bir yol kullanmaya zorlanırlar. Pazar günü hiç bir şey satılmadığından ve bütün dükkânların Cumartesi akşamı on ikide kapanması gerektiğinden, Pazartesi gününe dek dayanamayacak olan mallar saat on ilâ geceyarısı arası rastgele bir fiyata satılırlar. Ve saat onda satılanların onda dokuzu Pazar sabahı kullanılamayacak bir hale geldikleri halde, en yoksul sınıfın Pazar günkü yemeğini oluştururlar. İşçilerin satın aldığı et çoktan kullanılamayacak bir hale gelmiştir. Ama onu satın almış olduklarından yemeleri gerekir. 6 Ocak 1844'de (eğer yanılmıyorsam) kokmuş et sattıkları için on bir kasap Manchester'de mahkemeye çıkarılmıştı. Her birinin elinde bozuk bir durumda olan ya bütün bir öküz, ya bir domuz, ya birkaç koyun ya da yirmi beş - otuz kilo et vardı. Bir keresinde Liverpool'da satılamayınca bozuk ve çürümüş bir halde Manchester'e geti-

rilen altmış dört Noel kazı ele geçirilmişti. Bu ayrıntıların tümü, satanların isimleri ve yedikleri cezalarla birlikte o zamanlar **Manchester Guardian**'da yayımlanmıştı. 1 Temmuzdan 14 Ağustosa dek geçen altı hafta içinde aynı gazete üç benzer olayı daha haber verdi. 3 Ağustos tarihli **Guardian**'a göre yüz kilo kadar gelen ölmüş ve çürümekte olan bir domuz, Heywood'lu bir kasap tarafından kesilmiş ve satışa çıkartılmıştı. Kasap yakalanmıştı. 31 Temmuz tarihli gazeteye göre daha önce aynı suçtan ceza yemiş Wiganlı iki kasap, kokmuş eti satılığa çıkardıkları için iki ve dört paund cezaya çarptırılmışlardı. 10 Ağustos tarihli gazeteye göre ise Boltonlu bir satıcıda ele geçen 26 kokmuş domuz herkesin gözleri önünde yakılmış ve satıcı yirmi şilin cezaya çarptırılmıştı. Ama bunlar, olayların hepsi değil. Hatta yıllık ortalama yapabilmek için doğru bir haftalık ortalama bile vermiyorlar bize. Haftada iki kez çıkan Guardian'ın her sayısının Manchester'de, ya da çevredeki bölgelerinde rastlanan bu tür olayları yayımladığı zamanlar vardır. Ve insan her ana caddenin önünde uzanan büyük pazarlarda pazar müfettişlerinin nazik denetimlerinden kaçan böylesine daha birçok olayı düşündükçe —bu hayvanların bu denli cesurca satışa çıkartılmalarını insan başka türlü nasıl açıklayabilir?—, bu durumlarda kesilen cezaların önemsizliğine bakarak bu tür satıcılığın nasıl tahrik edildiği göz önünde bulundurulunca bir parça etin sağlığa zararlı sayılıp müfettişlerin eline düşmesi için ne hale gelmesi gerektiğini anlayınca, işçilerin iyi ve besleyici bir gıdayı [eti] satın alabildiklerini düşünmek olanaksız gibi görünüyor. Ayrıca işçiler orta sınıfın para hırslı insanlarının bir başka biçimde de kurbanları oluyorlar. Satıcılar ve imalâtçılar, tüketicilerin sağlığını hiç düşünmeden en gaddarca bir biçimde her türlü erzağın saflığını bozuyorlar. Bu konuda **Manchester Guardian**'ın söylediklerini duyduk. Şimdi de başka bir or-

ta sınıf yayın organının, **Liverpool Mercury**'nin dediklerini —bana karşı olanların tanıklıklarından büyük bir zevk alıyorum— dinleyelim:

«Tuzlu tereyağ, taze diye satılıyor; ya topakların etrafı taze tereyağla kaplanıyor, ya en üste tadılması için bir parça taze tereyağ konarak müşterinin denemesinden geçtikten sonra tuzlu yağ satılıyor ya da tüm topak yıkanıyor ve taze olarak satılıyor. Şeker ve pirinç, diğer ucuz maddelerle karıştırılıp saf şeker ve pirinç fiyatına satılıyor. Hindiba ve diğer ucuz mallar çekilmiş kahveye karıştırılıyor, çekilmemiş kahveye ise suni kahve taneleri karıştırılıyor. Kakaonun içine ise çoğu kez gerçek kakaoya benzesin diye biraz yağ ile karıştırılmış olan kahverengi toprak konuyor. Çayın içine erik yaprakları ve başka çöpler karıştırılıyor ya da kurumuş çay yaprakları sıcak bakır levhaların üstünde kızartılarak düzgün bir renge getirildikten sonra taze diye satılıyor. Biberin içine öğütülmüş fındık kabukları karıştırılıyor, Portekiz şarabı ise doğrudan alkol, boya, vs.'den imal ediliyor. Bu arada bunun Portekiz'de imal edildiğinden çok daha fazlasının İngiltere'de tüketildiği dillere düşmüş. Tütün, her çeşit iğrenç maddelerle karıştırılıyor.»

Manchester'deki en ünlü tütün satıcılarının bazılarının, dünyanın her yerinde tütünün yabancı maddelerle karıştırılmasından dolayı hiç bir firmanın saf tütün işleyemediğini ve üç penny'den daha ucuz olan her sigaranın saf tütünden yapılmadığını belirttiklerini de eklemeliyim. Unun içine alçı ya da tebeşir karıştırılması alçaklığı da dahil, bu gibi olaylardan daha birçoğunu sayabilmeme rağmen bu tür dolandırıcılığın sadece yiyeceklerde yapılmadığını da söylemeliyim. Dolandırıcılık, her çeşit maddenin satışında görülüyor: Fanila, çorap, vs. ilk yıkanışlarından sonra ya çok uzuyorlar ya da çekiyorlar; kumaşlar gerçek enlerinden üç ilâ on santim daha geniş olduğu söylenerek

satılıyor; seramik mallar öylesine ince bir sırla satılıyor ki, o sır hiç bir işe yaramıyor ve kısa bir zaman içinde çatlıyor ve daha yüzlerce dolandırıcılık, **tout comme chez nous** [46] sürüp gidiyor. Ama bu dolandırıcılıkların kötü sonuçlarının arslan payı işçilere düşüyor. Zenginler daha az kandırılırlar, çünkü onlar kaybedilecek bir şöhretleri olan ve karışık ya da kötü mal bulundurarak müşterilerinden çok kendilerine zarar vereceklerini bilen büyük mağazaların yüksek fiyatlarını ödeyebilirler. Durmadan iyi yediklerinden zenginler şımarmışlardır ve karışık olan bir yiyeceği hassas tadalma duygularıyla kolayca ayırdedebilirler. Ama bir çeyrek penny'e bile büyük önem veren, az bir parayla çok şey satın almak zorunda olan, satın aldıkları malların kalitesini yakından inceleme olanağı ve hakkı olmayan, zaten zevklerini daha fazla inceltmek fırsatını ellerine geçiremediklerinden bunu yapacak durumda bulunmayan yoksul işçilerin payına ise karışık ve zehirli erzak düşer. Onlar küçük perakendecilerden alış veriş yaparlar. Hatta belki de veresiye almak zorundadırlar. Ve küçük sermayelerinden, işlerinin daha büyük bir oranda masraflı olmasından dolayı aynı kalitedeki malları büyük perakendeciler kadar ucuz satamayan bu küçük perakendeciler; diğerlerinin rekabeti karşısında ayakta durabilmek için mallarını istedikleri gibi düşük fiyatlarla satabilmek amacıyla bilerek ya da bilmeyerek kötü ve karışık mallar alırlar. İşine büyük bir sermaye yatırmış olan büyük perakendeci, eğer dolandırıcılığı açığa çıkacak olursa haliyle kredisiyle birlikte kendisi de mahvolacaktır, ama sadece tek bir sokakta müşterileri olan küçük bir bakkalın dolandırıcılığının ortaya çıkmasının kendine ne gibi bir zararı olabilir? Eğer Ancoats'da kimse ona güvenmiyorsa, kimsenin kendini tanımadığı Chorl-

[46] Tıpkı bizde olduğu gibi.

ton'a ya da Hulme'a taşınır ve burada daha önce olduğu gibi dolandırıcılığına devam eder. Zaten dolandırıcılıklar, devletin gelirine karşı yapılmadıktan sonra çok az adlî ceza görürler. İngiliz işçisi, satın aldığı malın sadece kalitesinde değil, miktarında da dolandırılır. Küçük satıcıların genellikle sahte ağırlıkları ve ölçüleri vardır ve polis raporlarında inanılmayacak sayıda bu tür suçlardan görülebilir. Bu dolandırıcılık biçiminin imalât bölgelerinde ne denli geçerli olduğu konusunda **Manchester Guardian**'dan alınan birkaç alıntı yardımcı olabilir. Bunlar, sadece kısa bir dönemi kapsarlar. Bu konuda bile elimde gerçek rakamlar yoktur.

Guardian, 16 Haziran 1844, Rochdale Celsesi. — Dört satıcı hafif ağırlık kullanmaktan dolayı beş - on şiline mahkûm edildiler. Stockport Celsesi. — Birinde yedi hafif ağırlık ve sahte bir ölçü bulunan iki satıcı birer şiline mahkûm oldu ve her ikisi de ihtar aldı.

Guardian, 19 Haziran, Rochdale Celsesi. — Bir satıcı beş, iki çiftçi ise on şiline mahkûm oldular.

Guardian, 22 Haziran, Manchester Sulh Mahkemesi. — 19 satıcı iki şilin 6 penny ilâ iki sterlin cezaya mahkûm oldular.

Guardian, 26 Haziran Ashton Celseleri. — 14 satıcı ve çiftçi iki şilin altı penny ilâ bir sterlin cezaya mahkûm oldular. Hyde Petty Celseleri. — Dokuz çiftçi ve satıcı masrafları ödemeye ve beş şilin cezaya mahkûm oldular.

Guardian, 9 Temmuz, Manchester. — 16 satıcı masrafları ödemeye ve 10 şilini geçmeyen cezalara mahkûm oldular.

Guardian, 13 Temmuz, Manchester. — 9 satıcı, iki şilin altı penny ilâ yirmi şilin arasında cezalara çarptırıldılar.

Guardian, 24 Temmuz, Rochdale. — 4 satıcı, 10 ilâ 20 şilin arasında cezalara çarptırıldılar.

Guardian, 27 Temmuz, Bolton. — 12 satıcı ve hancı, masrafları ödemeye mahkûm oldular.

Guardian, 3 Ağustos, Bolton. — 3 satıcı iki şilin altı penny ve beş şiline mahkûm oldular.

Guardian, 10 Ağustos, Bolton. — Bir satıcı beş şiline mahkûm oldu.

İşçi sınıfını malların kalitesinde yapılan dolandırıcılıkların kurbanı yapan nedenler, malların miktarında yapılan dolandırıcılıkların da kurbanı yapıyor.

Her işçinin günlük yemeği, doğal olarak aldığı ücrete göre değişir. İyi ücret alan işçiler, özellikle ailelerinin her üyesinin bir şeyler kazandığı işçiler, bu durum devam ettiği sürece iyi beslenirler: Her gün et ve domuz yağı, akşam yemeklerinde de peynir. Ücretler az olunca et haftada sadece iki ya da üç kez yenir ve ekmekle patates oranı artar. Yavaş yavaş aşağı doğru inildiğinde hayvansal yiyeceğin patatesle küçük bir parça domuz yağına indirgendiğini görürüz. Daha da aşağıda bu bile ortadan kalkar ve geriye sadece ekmek, peynir, yulaf ezmesi (Porridge) ve patates kalır. Nihayet merdivenin en alt basamağında, İrlandalılar arasında patates, insanların tek yiyeceğini oluşturur. Yemeğin yanı sıra hemen hemen herkes tarafından bir parça şeker, süt ya da biraz içki ilâve edilmiş açık çay içilir. Çay İngiltere'de ve hatta İrlanda'da Almanya'daki kahve kadar elzem bir şey olarak kabul edilir ve çay içilmeyen evler en acı sefaletin hüküm sürdüğü yerlerdir. Bütün bunlar, işçinin bir iş sahibi olmasını öngörmektedir. İşsiz olan biri, tamamen tesadüfün acımasına kalmış bir insandır; verileni ya da çalarak, dilenerek ele geçirebildiğini yer. Eğer hiç bir şey bulamazsa, daha önce gördüğümüz gibi açlıktan ölür. Tabiî ki yiyeceğin

kalitesi gibi miktarı da ücret oranına göre değişir. Böylece az ücret alan işçilerin evinde, üstelik büyük bir ailesi varsa tam ve düzenli bir çalışmaya rağmen açlık hüküm sürmektedir; düşük ücret alan işçilerin sayısı da oldukça çoktur. Özellikle nüfusun artmasıyla işçilerin arasındaki rekabetin de arttığı Londra'da bu kategori oldukça kalabalıktır. Bu duruma diğer kentlerde de rastlanır. Bu hallerde her türlü yiyeceklere baş vurulur; yiyecek yokluğundan patates kabukları, sebze artıkları ve çürümüş sebzeler (47) yenilir ve içinde besleyici en küçük bir zerre bile bulunması mümkün olan her şey büyük bir hırsla toplanır. Ve eğer haftalık ücret daha hafta bitmeden tükenirse, haftanın son günlerinde ailenin açlıktan ölmeyecek kadar yemek yediğine sık sık rastlanır. Tabiî bu biçimde yaşamak, birçok hastalıktan kaçınılmasını olanaksızlaştırır. Aileyi genellikle bir başına geçindiren fiziksel faaliyeti en fazla beslenmeyi gerektiren ve bu yüzden de en kolay yenilen baba, hastalandığı zaman sefalet en yüksek noktasına varır. İşte o zaman ihtiyacın en yüksek olduğu bir anda toplumun üyelerini terkettiği vahşet, tamamen gün ışığına çıkar.

Şimdiye dek anlattıklarımızı kısaca bir toparlayalım. En iyi şartlarda her iki, çoğu kez her üç ve bazı bölgelerde her dört işçiye bir burjuva düştüğüne göre büyük kentlerde nüfusun çoğunluğunu işçiler oluşturmaktadır. Bunların hemen hemen kendilerine ait hiç bir malları yoktur ve çoğu kez ancak kıt kanaat yaşayabilecekleri ücretleri ile geçinirler. Bireyciliğin en yüksek kertesine ulaşmış olan toplum onlar için hiç kaygılanmaz; ihtiyaçlarını ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılamakta yalnız bırakır; ay-

(47) *Weekly Dispatch*, Nisan ya da Mayıs 1844. Dr. Southwood Smith'in Londra'daki yoksulların durumu üstüne yazdığı rapordan. [Almanca baskıya not.]

rıca bunu etkili ve sürekli bir biçimde gerçekleştirmek için hiç bir araç da sağlamaz. Her işçi, hatta en iyisi bile bu yüzden sürekli olarak işiyle yiyeceğini kaybetme, yani açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıyadır ve çoğu da bu şekilde yokolup gider. İşçi konutları her yerde kötü planlanmış, kötü yapılmış ve en kötü koşullar altında korunmuştur. Havasız, rutubetli ve sağlığa zararlı bir durumdadırlar. İçinde yaşayanlar mümkün olduğu kadar küçük bir yere tıkılmışlardır ve en azından her odada bir aile yatar. Konutların iç düzenleri, çeşitli derecelerde sefalet içindedir. Hatta bazılarında en gerekli eşya bile yoktur. İşçilerin giysileri de ayni şekilde pis ve büyük bir kısmı paramparçadır. Yiyecekleri de genel olarak kötüdür, hatta çoğu kez yenilemeyecek kadar ve bazı dönemlerde de insanları açlıktan ölüme sürükleyebilecek kadar az miktardadır.

Büyük kentlerdeki işçi sınıfı farklı derecelerdeki hayat standartları göstermektedir. En iyi durumlarda, bir an için tahammül edilir cinsten bir hayat: ağır işe karşı iyi bir ücret, iyi bir barınak ve pek kötü sayılamayacak gıda. Tabii bu tahammül edilir hayat ve iyi ücret işçinin bakış açısındandır. En kötü durumlarda, evsiz barksız kalmaktan ölmeye dek giden acı bir yoksulluk. Ortalama durum ise iyiden çok, kötüye yakındır. Ayrıca bu özelliklerin de belirli sınıflara ait olduğunu sanmak yanlıştır, yani insan, işçi sınıfının şu kesimi iyi, bu kesimi kötü yaşamaktadır ve her zaman böyle idi ve de böyle kalacaktır diyemez. Durum bazen böyleyse de ve bazı işkolları diğerlerinden daha avantajlıysa da, hangi işkolunda olursa olsun işçilerin durumu öylesine dengesizdir ki, herhangi bir işçi, nispeten rahat bir yaşantıdan en aşırı ihtiyaca hatta açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıya getirilebilir. Zaten talihinin önemli terslikleri üzerine söyleyecek sözü olmayan bir İngiliz proleteri hemen hemen düşünülemez. Şimdi bu durumun nedenlerini yakından inceleyelim.

4
Rekabet

Örülmüş mallara olan talep artışının sonucu olarak dokumacıların ücretlerinin artışı ile dokumacı köylüleri daha çok para kazanmak için kendilerini tezgâhlarına adayarak çiftliklerini terketmeye yönelten sanayi hareketinin ta başında, rekabetin proletaryayı nasıl ortaya çıkardığını giriş bölümünde görmüştük. Bu durumun büyük çiftlik sisteminin başlamasıyla küçük çiftçinin malını mülkünü elinden alıp onları nasıl proletarya saflarına ittiğini sonra da bir kısmını kentlere çektiğini; giderek büyük öl-

çüde küçük burjuvaziyi yok ettiğini ve bunun üyelerini de proletarya saflarına ittiğini; sermayeyi birkaç kişinin elinde ve nüfusu da büyük kentlerde merkezileştirdiğini gördük. İşte rekabetin —modern sanayi içinde açıkça ortaya çıktıktan ve serbestçe geliştikten sonra— proletaryayı yaratmak ve çoğaltmak için kullandığı yollar ve araçlar bunlardır. Şimdi bir de rekabetin zaten var olan işçi sınıfı üstündeki etkilerini incelemek gerekir. Buna da ilk önce işçilerin birbirleriyle olan rekabeti ve sonuçlarını izleyerek başlamalıyız.

Rekabet, modern burjuva toplumunda hüküm süren, herkesin herkese karşı verdiği savaşın en kusursuz ifadesidir. Hayat için, var olmak için, her şey için gerektiğinde bir ölüm kalım savaşı haline gelen bu savaş, sadece toplumun değişik sınıfları arasında değil, ama bu toplumların tek tek üyeleri arasında da verilmektedir. Herkes, bir başkasının yolu üstündedir ve herkes yolunun üstünde duran başkasını kenara atma ve yerine geçme istemi içindedir. Burjuvazinin üyelerinin kendi aralarında yaptıkları gibi işçiler de birbirleri arasında sürekli bir rekabet halindedirler. Mekanik tezgâh dokumacısı, el - tezgâhı dokumacısıyla; işsiz, ya düşük ücret alan el - tezgâhı dokumacısıyla, ya iş sahibi olanla ya da daha iyi ücret alanla rekabet halindedir ve her biri bir diğerinin ayağını kaydırmaya çalışmaktadır. Oysa işçiler arasındaki bu rekabet, işçi üstündeki etkisi açısından şu andaki durumun en kötü yanıdır ve proletaryaya karşı burjuvazinin elindeki en iyi silâhtır. İşte dernekler kurarak işçilerin bu rekabeti yok etme gayretlerinin, burjuvazinin bu derneklere olan nefretinin ve diğerlerinin her yenilgisinde onların zaferlerinin nedeni budur.

Proletarya acizdir; kendi başına kaldığında tek bir gün bile yaşayamaz. Burjuvazi, sözcüğün en geniş anlamıyla tüm yaşam araçlarının tekelini eline geçirmiştir.

Proletarya, ihtiyacı olan her şeyi, tekeli devlet gücüyle korunan bu burjuvaziden almak zorundadır. Bu nedenle proletarya yasal olarak ve gerçekten de onun yaşantısını değerlendirebilecek ya da onu öldürebilecek olan burjuvazinin kölesidir. Ancak yaptığı işin «karşılığında» burjuvazi ona yaşama araçlarını sağlayacaktır. Hatta onun serbest bir seçimle hareket eden, özgür, baskı altında olmayan bir kabullenişle kendi sorumluluğunu yüklenmiş, kontrat imzalayan biri görünümünde olmasına bile izin verir.

Burjuvazinin kendine sunduğu koşulları kabullenmekten; ya da aç kalmak, soğukta donmak, orman hayvanlarıyla birlikte çıplak yatmaktan başka hiç bir seçim hakkı olmayan proletarya için güzel bir özgürlük bu! Burjuvazinin arzusuna göre değerlendirilen iyi bir «karşılık»! Ve eğer bir proleter «doğal üstleri» nin (48) yani burjuvazinin önerilerini kabullenmektense açlıktan ölecek kadar aptalsa, yerine başka biri kolaylıkla bulunabilir; yeryüzünde yeterince proleter vardır ve hepsi de ölmeyi yaşamaya tercih edecek kadar deli değildirler.

Burada, işçiler arasındaki rekabeti görüyoruz. Eğer **tüm** proleterler burjuvazi için çalışmaktansa aç kalmaya kararlı olduklarını belirtirlerse, burjuvazi tekelinden vazgeçmek zorunda kalır. Ama durum böyle değildir —bu, gerçekten de olanaksız bir şeydir— ve işte bunun için de burjuvazi yaşamını hâlâ sürdürmektedir. İşçinin bu rekabetinin tek bir sınırı vardır; hiç bir işçi yaşamını sürdürmek için ihtiyacı olandan daha azı için çalışmayacaktır. Eğer açlıktan ölmesi gerekiyorsa, bunu çalışarak değil de tembellik içinde yapmayı tercih edecektir. Evet, bu sınır görecedir; birinin ihtiyacı diğerinden fazladır, biri diğerinden daha fazla rahatına düşkündür. Hâlâ az çok uygar

(48) İngiliz İmalâtçılarının çok sevdikleri bir deyim. [Almanca baskıya not.]

olan İngiliz'in; paçavralar içinde dolaşan, patates yiyen ve domuz ahırında uyuyan İrlandalıdan daha çok şeye ihtiyacı vardır. Ama bu, İrlandalının İngilizle rekabet etmesini, yavaş yavaş ücretleri zorlamasını ve bununla birlikte İngilizin uygarlık düzeyini İrlandalınınkinin düzeyine düşürmesini engellemez. Bazı işler, belirli düzeyde bir uygarlık gerektirirler ve sanayi işlerinin hemen hemen tüm çeşitleri buna dahildir. Bu durumda burjuvazinin çıkarları, ücretlerin, işçinin kendisini istenilen düzeye getirebilmesi için yeterli derecede yüksek tutulmasını gerektirir.

Kendisine sunulan ilk ahıra giren ya da bir hafta sonra tüm parasını içkiye harcayıp kirayı ödeyemediği için sokağa atılan yeni göçmüş bir İrlandalı, ancak kötü bir fabrika işçisi olabilir. Bu nedenle fabrika işçisinin çocuklarını düzenli bir işe girebilecek bir biçimde yetiştirebilmesini sağlayacak bir ücreti olması gereklidir. Ama daha fazlası değil. Çünkü o zaman çocuklarının getireceği ücretlere ihtiyacı olmayacağı için onları işçi olarak yetiştirmeyebilir. Burada da sınır, yani asgari ücret görecedir. Ailenin her üyesi çalıştığı zaman bir işçi daha az bir ücretle geçinebilir ve burjuvazi makine kullanmasının sağladığı imkânla ücretleri düşürmek amacıyla kadınların ve çocukların emeğini kullanmış ve bunlardan kâr çıkarmak için her fırsatı en iyi bir biçimde değerlendirmiştir. Tabiî her ailede her üyenin çalışmasının olanağı yoktur. Ve böyle bir aile, tüm üyeleri çalışan bir aile için hesaplanmış bir ücretle geçinmek zorunda kalırsa durumu oldukça kötü olacaktır. Bunun için bu durumda bütün üyeleri çalışan bir ailenin oldukça iyi geçinmesini, ama sadece birkaç üyesi çalışabilen bir ailenin zar zor geçinmesini sağlayacak ortalama bir ücret tespit edilir. Fakat en kötü durumlarda bile her işçi hayatta kalabilmek için en önemsiz bir lüksü bile feda etmeyi tercih eder; barınaksız kalaca-

ğına bir domuz ahırında oturmayı, çıplak dolaşmaktansa paçavralar giymeyi, açlıktan ölmektense patates pehrizini uygulamayı tercih edecektir. Hiç bir işi olmayan birçok kişi gibi sokağın ortasına düşüp dünyanın gözleri önünde ölmektense, yarım bir ücret ve iyi günlerin geleceği umuduyla yetinir. Böylece hiç bir şeyden biraz daha fazla olan bu şey, ücretlerin asgarisidir. Ve eğer burjuvazinin işe almayı düşündüğünden daha fazla işçi varsa ve eğer rekabet savaşının sonunda yine de işsiz kalan işçiler varsa, bunların açlıktan ölmekten başka yapacakları bir şey yoktur; çünkü eğer emeğinin ürününü bir kâr karşılığı satamıyorsa burjuvazi onlara büyük bir ihtimalle iş vermeyecektir.

Bunlardan, asgari ücretin ne olduğu açıkça ortaya çıkıyor. Azami ücret ise burjuvazi içindeki rekabetle belirlenir. Çünkü daha önce gördüğümüz gibi onlar da birbirleriyle rekabet etmek zorundadırlar. Burjuva, sermayesini ancak ticaret ve sanayiyle arttırabilir ve her iki durumda da işçilere ihtiyacı vardır. Sermayesini faiz karşılığında işletse bile, onlara dolaysız olarak ihtiyacı vardır. Çünkü ticaret ve sanayi olmadan kimse onun sermayesine faiz ödemeyecek, kimse onu kullanamayacaktır. Böylece burjuvaların, günlük yaşamını sürdürmek için değil —sermayesi onu geçindirebilir— bir ticaret maddesine ya da bir hayvana ihtiyaç duyulduğu gibi yani bir kâr aracı olarak işçilere ihtiyacı vardır. Proletarya, burjuvazinin kârla sattığı malları üretir. Böylece bu mallara olan talep artarak rekabet halinde olan tüm işçiler iş bulduklarında ve hatta biraz daha fazlasına ihtiyaç duyulduğunda, işçiler arasındaki rekabet ortadan kalkar ve burjuvazi kendi içinde rekabete başlar. İşçi arayan kapitalist, mallarına olan talebin artması sonucu olarak fiyatların artmasıyla kârının da artacağını çok iyi bildiğinden bütün bu kârı elin-

den kaçıracağına biraz daha fazla ücret vermeyi tercih eder. Kaz almak için tavuk gönderen kapitalist, kaz geldikten sonra hiç bir hasislik göstermiyormuşçasına tavuğu işçilere bırakır. Böylece birbiri ardından kapitalistler işçi aramaya çıkar ve ücretler yükselir. Ama ancak artmakta olan talep olanak verdiği oranda yükselir. İsteyerek olğanüstü kârının bir kısmından vazgeçen kapitalist, normal ortalama kârının bir kısmından vazgeçme tehlikesiyle karşı karşıya gelecek olursa, ortalama ücretten daha fazlasını vermemeye oldukça dikkat eder.

Bu verilerden ücretlerin ortalama oranını çıkarabiliriz. Ortalama koşullar altında ne işçilerin, ne de kapitalistlerin özellikle birbirleri arasında rekabet etmeleri için hiç bir neden olmadığı ve talep edilen miktarda mal üretebilmek için gerekli olan işçi sayısı kadar işçi olduğunda, ücretler asgarinin biraz üstündedirler. Bunların asgarinin üstünde nereye dek yükseleceği işçilerin ortalama ihtiyaçlarına ve uygarlık düzeylerine bağlıdır. Eğer işçiler haftada birkaç kez et yeme alışkanlığında iseler, kapitalistler onların bu yiyeceği alabilmeleri için yeterli ücret vermek zorundadırlar. Daha azı olamaz, çünkü işçiler birbirleriyle rekabet halinde değildirler ve daha azıyla tatmin olmak zorunda değildirler. Daha fazlası da olamaz, çünkü birbirleriyle rekabet halinde olmayan kapitalistler, aşırı iyiliklerle işçi cezbetmek istemezler.

İşçilerin ortalama ihtiyaçlarının ve ortalama uygarlıklarının bu standardı, İngiliz sanayiinin karışıklıkları yüzünden oldukça karmaşık bir hale gelmiştir ve daha önce belirtildiği gibi değişik kategorilerdeki işçiler için değişiktir. Birçok sanayi işleri belli yetenekler ve düzenlilik gerektirir ve belirli düzeyde bir uygarlık içeren bu yetenekler için ücret düzeyleri, işçilerin bu yetenekleri elde edebilmesini ve kendisini böylesine bir düzenlilik içine sokabilmesini

sağlayacak düzeyde olmalıdırlar. İşte sanayi işçilerinin ortalama ücretlerinin; hamallarınkinden, gündelikçilerinkinden vs.'den ve özellikle tarım emekçilerininkinden yüksek olmasının nedeni budur ve buna kentlerdeki ihtiyaç maddelerinin pahalılığı da katkıda bulunmaktadır. Başka bir deyişle işçi, kanunen ve gerçekte de mal sahibi sınıfın kölesidir. Hatta öylesine bir köledir ki, değeri yükselen ve düşen bir mal gibi satılır. Eğer işçilere olan talep artarsa, işçilerin fiyatı artar. Eğer düşerse, onların fiyatları da düşer ve eğer işçilerin bir kısmı satılamayacak ölçüde düşerse o zaman iş bulamayanlar yedekte kalırlar bu da karın doyuracak bir meşguliyet olmadığından açlıktan ölürler. İktisatçıların sözcüklerini kullanacak olursak onları muhafaza etmek için yapılacak harcama «tekrar üretilemez» ve bu sokağa atılan bir para olacaktır ve de hiç kimse sermayesini böylesine israf etmez. Buraya kadar Malthus nüfus teorisinde tamamen haklıdır. Antik çağda açıkça yapılan köle ticaretiyle kıyaslandığında tek fark, bugünkü işçinin tamamen değil de günlük, haftalık ya da yıllık satılmasından ve bir başkası tarafından değil de kendi kendini satmaya mecbur olmasından, bir kişinin olmayıp mal sahibi tüm bir sınıfın kölesi olmasından dolayı özgür görünüşe sahip olmasıdır. Onun için sorun temelde değişmemiştir ve eğer bu özgürlük görünüşü ona zorunlu olarak biraz gerçek serbestlik sağlıyorsa da, diğer taraftan kimsenin ona varlığını sürdürmesini garanti etmemesi gibi bir dezavantajı vardır. Böylece işçi her an efendisi yani burjuvazi tarafından sokağa atılma tehlikesiyle karşı karşıyadır ve eğer burjuvazi onun işinden kendine bir çıkar görmekten vazgeçecek olursa açlıktan ölmeye terkedilir. Diğer yanda burjuvazi, bugünkü düzen içinde eski köle sisteminden çok daha iyi bir durumdadır. İşlettiği sermayeden fedakârlık etmeden işçilerini işten çıkartabilir ve Adam Smith'in işaret ettiği gibi, işini

köle emeğiyle mümkün olandan daha da ucuza yaptırabilir (49).

Böylece Adam Smith'in şu sözleri söylerken tamamen haklı olduğu ortaya çıkıyor.

«Diğer herhangi bir mala olduğu gibi insana olan talep de gerekli olarak insanın üretimini düzenler, çok yavaş gittiği zamanlarda onu hızlandırır ve çok hızlı gittiği zamanlar da onu durdurur.»

Tıpkı diğer mallarda olduğu gibi! Eğer elde birkaç işçi varsa, fiyatlar yani ücretler yükselir, işçiler refaha kavuşurlar, evlilikler çoğalır, daha çok çocuk doğar, daha çoğu yaşar ve en sonunda yeterli sayıda emekçi ortaya çıkar. Diğer taraftan eğer çok fazla işçi varsa fiyatlar düşer, işsizlik, sefalet ve açlık sonuç olarak da hastalık artar. Ve böylece, «artık nüfus» ortadan kaldırılır. Smith'in bu önerisini daha da ilerleten Malthus, her zaman bir artık nüfusun olduğunu; dünyada her zaman çok fazla insan olduğunu söylerken haklıydı. O sadece eldeki geçim araçlarıyla varlıklarını sürdürebilecekten daha fazla insan var derken yanılıyor. Artık nüfus, her işçiyi günde gücünün elverdiği kadar çalışmaya zorlayan işçiler arasındaki rekabet tarafından yaratılıyor. Eğer bir imalâtçı günde do-

(49) Adam Smith. «Wealth of Nations» I., MacCulloch'un bir ciltlik baskısı, Bölüm 8, s. 36: «Söylentiye göre, kölenin yıpranması ve hırpalanması efendisinin zararına, özgür uşağınki ise kendi zararınadır. Aslında işçinin de yıpranması ve hırpalanması eskisi kadar efendinin zararınadır. Bunlara verilen ücret, toplumun artan, azalan ya da değişmeyen talebenin arzusuna göre işlerine devam etmelerini sağlayacak miktarda olmalıdır. Ne var ki, özgür uşağın hırpalanması ve yıpranması efendisinin zararına bile olsa yine de efendisi için bir köleden daha ucuza mal olur. Kölenin hırpalanma ve yıpranmasının tamir edilmesi ya da değiştirilmesi genellikle ihmalkâr efendi ya da dikkatsiz denetimci tarafından yapılır.»

kuz saatten on işçi çalıştırıyorsa, her biri on saat çalıştığında dokuz işçi çalıştırır ve onuncusu da aç kalır. Eğer bir imalâtçı işçiye olan talebin fazla olmadığı bir zamanda onları işten atmakla tehdit ederek dokuz işçiyi aynı ücretle günde bir saat daha fazla çalışmaya zorlarsa, onuncu işçiyi işten çıkartır ve onun ücretinden de kâr etmiş olur. İşte bir ülkede büyük çapta uygulanan işlemin küçük çaptaki görüntüsü budur. İşçiler arasındaki rekabetle en yüksek noktasına çıkartılmış olan işçi üretkenliği, işbölümü, makineleşme ve doğa güçlerinin kullanılması, birçok işçiyi ekmeklerinden yoksun kılar. Ama bu işsiz kalanlar pazar için kayıp sayılırlar. Artık onlar hiç bir şey satın alamazlar, dolayısıyla eskiden onlar tarafından ihtiyaç duyulan tüketim mallarına artık talep yoktur ve artık bunların üretilmesi gerekmemektedir. Böylece önceleri bunları üretmek için işe alınmış olan işçiler de işten çıkartılırlar ve onlar da pazar için kayıp sayılırlar. Bu bir fasit daire halinde sürüp gider ya da daha doğrusu, diğer koşullar işin içine karışmazsa böyle devam ederdi. Üretimi arttırmaya elveren, yukarıda sözünü ettiğimiz güçlerin tanıtılması, sanayinin hizmetine girmesi zamanla üretilen malların fiyatlarının azalmasına ve bunun sonucu olarak tüketim artışına yol açar ve böylece işten çıkartılmış olan işçilerin büyük bir kısmı nihayet uzun çilelerden sonra tekrar iş bulurlar. Bir de buna ek olarak dış pazarların ele geçirilmesi mamûl madde talebinin sürekli ve hızlı artışını yaratırsa ki geçtiğimiz altmış senede İngiltere'nin durumu böyle olmuştur, işçiye olan talep ve aynı oranda da nüfus artar. Böylece Britanya İmparatorluğu'nun nüfusu azalacağına olağanüstü bir hızla artmıştır ve artmaktadır da. Yine de sanayinin genişlemesine ve genel olarak işçi talebinin artmasına rağmen bütün resmî politik partilerin (Tory, Whig ve Radikal) itiraflarına göre sürekli olarak «artık», işe yaramayan bir nüfus var-

dır ve her şeye rağmen sonuçta, işçiler arasındaki rekabet patronlar arasındaki **işçi temin etmek için** sürdürülen rekabetten çok daha önemlidir.

Bu çelişki nereden geliyor? Bu, sanayi rekabetinin ve bundan doğan ekonomik krizin tabiatında yatmaktadır. Doğrudan ihtiyacı karşılamak amacıyla değil de kâr etme amacıyla sürdürülen bugünkü düzensiz üretim ve tüketim araçlarının dağılımı, herkesin kendini zengin etmek için çalıştığı bu sistemde her an kaçınılmaz olarak karışıklıklar yaratmıştır. Örneğin, İngiltere birçok ülkeye çeşitli mallar gönderir. İmalâtçı, herhangi bir ülkede bir maddeden yılda ne kadar tüketildiğini bilse bile, ne onların elinde ne kadar stok mal olduğunu, ne de rakiplerinin oraya ne kadar mal ihraç ettiklerini bilemez. Ancak fiyatlardaki daimi dalgalanmalardan, eldeki mal miktarı ve o andaki ihtiyaç hakkında hiç de emin olmadığı bir fikir edinebilir. Mallarını ihraç ederken şansa güvenmelidir. Her şey körce bir tahmin üstüne ve az çok tesadüfün acımasına bırakılarak yapılır. En küçük iyimser bir rapor üstüne her biri elindeki tüm malı ihraç eder ve çok geçmeden böyle bir pazar doyar, satışlar durur, sermaye hareketsiz kalır, fiyatlar düşer ve İngiliz imalâtının artık işçilerine verecek işi kalmaz. İmalâtın gelişiminin başlangıcında, bu tıkanmalar tek tek işkolları ve tek pazarlarda görülürdü; ama bir işkolundan atılan tüm işçileri en kolay elde edebilen başka dallarda toplayan ve bir pazarda kullanılmayan malları diğer pazarlara süren rekabetin merkezîleştirme eğilimi, önemsiz krizleri yavaş yavaş birbirine daha çok yaklaştırdı ve bunları devrî krizler halinde birleştirdi. Böylesine bir kriz, genellikle her beş yılda kısa bir hareketlilik ve genel refah döneminden sonra oluşur; bütün dış pazarlar gibi ülkenin pazarı da yavaş yavaş emebileceği İngiliz mallarıyla dolmuştur, sanayi hareketi hemen hemen her dalda durur ve işlettikleri ser-

mayenin uzun süre hareketsiz kalması karşısında kurtulamayan küçük imalâtçı ve tüccarlar ortadan kalkarken, büyükleri bu en kötü mevsimde işleri durdururlar, fabrikaları kapatırlar ya da kısa bir süre, belki de yarım gün çalıştırırlar; işsizler arasındaki rekabet, iş süresinin kısaltılması ve kârlı satışların olmamasından dolayı ücretler düşer, işçiler arasında sefalet genel bir hale gelir, bireylerin yapmış oldukları küçük tasarruflar hızla tüketilir, hayırsever dernekler büyük bir sıkıntı altına girerler. Yoksullara yapılan yardımlar iki misline, hatta üç misline çıkartıldığı halde yine de yetersiz kalırlar, açlıktan ölüm olayları artar ve bir «artık» nüfusun çokluğu, korkunç sayılar halinde ön saflara çıkar. Bu bir süre devam eder. «Artıklar» ellerinden geldiğince varolmaya çalışırlar ya da yok olurlar. Hayırseverlik ve Yoksullar Yasası, çoğunluğun yaşantılarını acılar içinde sürdürmelerine yardım eder. Diğerleri rekabete en az açık olan imalât ile öyle fazla ilişkileri olmayan işlerde çalışarak zar zor bir geçim yolu sağlarlar. İnsan ne kadar da az bir şeyle hayatını sürdürebiliyor! Yavaş yavaş durum düzelmeye başlar; biriken mallar tüketilir, tüccar ve imalâtçıların kötü durumu, pazarların yeniden hemen doldurulmasını engeller ve nihayet yükselmekte olan fiyatlar ve her yönden gelen iyimser raporlar, hareketliliği geri getirir. Çoğu pazarlar uzaktadır; talep artar ve daha ilk ihracat malları gelirken fiyatlar sürekli olarak yükselir. İnsanlar bu ilk mallar için mücadele ederler, ilk satışlar ticareti daha da canlandırır, daha sonrakiler daha yüksek fiyatlar vaat ederler. Daha büyük bir artış bekleyen tüccarlar, spekülasyon yaparak birçok şey satın alırlar ve en fazla ihtiyaç duyulduğu bir zamanda tüketim mallarını piyasadan çekerler. Spekülasyon, diğerlerini daha fazla satın almaya zorlayarak ve bir an önce yeni ithalâtlara yol açarak fiyatları daha da yükseltir. Bütün bunlar İngiltere'ye bildirilir, ima-

lâtçılar, şevkle üretime koyulurlar, yeni fabrikalar açılır ve bu en verimli anı gereğince değerlendirebilmek için her türlü araç seferber edilir. Dış pazarlardaki etkinin aynısını burada da oluşturan spekülasyon artar, tüketimden malları çekerek fiyatları yükseltir ve her iki koldan da imalâtı en yüksek noktasına kadar gayretlendirir. Sonra karşılığı olmayan bir sermayeyle çalışan, krediyle yaşayan ve eğer ellerindeki malı hızla satamazlarsa mahvolacak olan cesur spekülâtörler gelir. Onlar da kendilerini kâr için yapılan bu evrensel düzensiz yarışın içine atarlar, sınırsız ihtiraslarıyla düzensizliği ve aceleciliği daha da çoğaltırlar, bu da fiyatları ve üretimi bir çılgınlığın içine sokar. En tecrübeli, en soğukkanlıları bile peşinde sürükleyen delice bir mücadeledir bu. Sanki tüm insanlık yeniden teçhizatlanacakmışcasına, sanki ayda iki milyar yeni tüketici keşfedilmişcesine iplikler bükülür ve dokunur. Oldukça paralı olmaları gereken dış pazardaki spekülâtörler, ihtiyaçları ani olduğundan, birden ellerindeki malları piyasa fiyatının altında bir fiyatla satmaya başlarlar. Bir satışı diğer bir satış izler, fiyatlar dalgalanır, spekülâtörler dehşet içinde mallarını piyasaya sürerler, piyasanın düzeni bozulur, krediler sallanmaya başlar, şirketler ardarda ödemeleri keserler, iflâs iflâsı izler ve nihayet tüketilebilecek malın üç misli daha fazlasının piyasaya sürüldüğü keşfedilir. Bu arada tam bir hızla üretime devam eden İngiltere'ye haberler ulaşır, herkes paniğe kapılır, dışarıdaki başarısızlıklar İngiltere'deki başarısızlıklara yol açar; panik, birçok şirketi ezer, depodaki tüm yedekler burada da bir telâş anında piyasaya sürülür ve tehlike daha da abartılır. İşte kendinden öncekilerle tamamen aynı yolu izleyecek olan ve daha sonra yerini bir refah mevsimine bırakacak olan krizin başlangıcı budur. Ve bu, durmadan sürüp gider; refah, kriz, refah, kriz. İngiliz sanayisinin içinde hareket ettiği bu ebedî devre da-

ha önce de belirtildiği gibi her beş ya da altı senede bir tamamlanır.

İngiliz sanayisinin bu en canlı aylarda piyasa tarafından arzu edilen çok sayıdaki malları üretebilmek için kısa refah dönemleri hariç her zaman yedekte işsiz bir işçi ordusu saklaması gerektiği, bundan da açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu yedekler ordusunun büyüklüğü ya da küçüklüğü, piyasanın nüfusun küçük ya da büyük bir oranına iş sağlama durumunda olmasına bağlıdır. Eğer piyasanın en yüksek hareketlilik noktasında tarımsal bölgeler, İrlanda ve genel refahtan en az etkilenen işkolları sanayiye geçici olarak çok sayıda işçi verseler bile bunlar azınlıkta kalırlar dolayısıyla bunlar da yedekler ordusunun parçasıdırlar; tek fark, bu tür işçilerin yedeklere dahil olduklarının anlaşılması için her seferinde bir refah döneminin gerekmesidir. Daha hareketli iş dallarına girdiklerinde, eski patronları zararlarını azaltabilmek amacıyla iş saatlerini uzatır, kadınları ve genç işçileri işe alır ve krizin başında kovulan bu işçiler geriye döndüklerinde yerlerinin dolu olduğunu ve kendilerinin «fazlalık» olduğunu görürler; en azından çoğunluk için durum böyledir. Kriz sırasında büyük rakamlara ulaşan ve en yüksek refah anıyla kriz arasındaki ortalama olarak kabul edilen dönemde de oldukça kabaran bu yedekler ordusu; dilencilik ve hırsızlık yaparak, sokakları süpürerek, gübre toplayarak, el arabaları iterek eşekleri sürerek ya da önlerine çıkan küçük işleri yaparak İngilizlerin dediği gibi bedenleriyle ruhlarını zar zor bir arada tutabilen İngiltere'nin «artık nüfusu» dur. Bu «artık nüfus» un hangi yollarla kendine bir iş sağladığı insanı şaşırtır. Londra çöpçüleri, dünyaca bilinmektedir; ama şimdiye dek bütün büyük kentlerdeki anacaddeler ve kavşaklar, işten atılan ve Yoksullar Yasası görevlileri ile belediye otoriteleri tarafından bu nedenle işe alınmış insanlar tarafından süpürülmüştür.

Bununla beraber şimdi de her gün sokakları dolaşan yeni bir makine icat edilmiş ve bu makine işsizlerin bu gelir kaynaklarını da ortadan kaldırmıştır. Araba trafiğinin oldukça yoğun olduğu kentlere giden büyük yollar boyunca, kendilerine verilen bu imtiyaz karşılığında otoritelere birkaç şilin ödeyen ve arabaların arasında dolaşarak hayatları pahasına gübre diye satacakları taze at pisliği toplayan, küçük arabalarıyla çok sayıda insan görülebilir. Ama bu iş de birçok yerlerde yasaklanmıştır, çünkü Belediye bu yolla fakirleştirilen sokak süprüntülerini gübre olarak satamamaktadır. Bir el arabasına sahip olan ve bununla çalışan bir kısım «fazlalık» mutludur. Arabalarına ek olarak bir de eşek sahibi olmalarına izin verilenler, daha da mutludurlar. Eşek, ya kendi yiyeceğini kendisi temin eder ya da ona bir parça çöp verilir ve yine de bir parça olsun sahibine para kazandırır. «Fazlalık»ların çoğu, seyyar satıcılıkla kendilerini geçindirirler. Özellikle Cumartesi günleri öğleden sonra bütün emekçiler sokaklara döküldüğünde, seyyar satıcılık yaparak geçinen bir sürü insan görülebilir. Ayakkabı ve korse bağları, askılar, sicimler, kekler, portakallar ve her çeşit küçük mallar, erkekler, kadınlar ve çocuklar tarafından satılır. Her an bu tür seyyar satıcılar sokak köşelerinde dururken ya da kekler ve zencefil birasıyla ısırgan birası (50) satarak dolaşırken görülebilirler. Kibritler ve bu tür şeyler, mühür mumu ve ateş yakmak için diğer karışımlar bu satıcıların başka kaynaklarıdır. Jobbers [parça başı çalışan işçi, taşeron] diye bilinen diğerleri ise, sokak sokak dolaşarak küçük işler ararlar; aralarından bazıları bir günlük iş bulmayı başarır, ama çoğunluk o kadar şanslı değildir.

(50) İki serinletici köpüklü içki, birincisi su, şeker ve biraz zencefilden, ikincisi ise su, şeker ve ısırgan otundan yapılıyor. İşçiler arasında ve özellikle içki içmemeye karar verenler tarafından çok seviliyor. [Almanca baskıya not.]

«Londra doklarının kapılarında,» diyor Doğu Yakası rahibi Rev. W. Champneys, «Kışları, her sabah gün doğmadan önce bir günlük iş bulma umuduyla yüzlerce yoksul birikir, kapıların açılmasını beklerler. En genç, en güçlü ve en iyi tanınanlar işe alındıktan sonra hayal kırıklığına uğrayan diğer yüzlerce kişi, sefalet içindeki evlerine dönerler.» [51]

Bu insanlar iş bulamadıklarında ve topluma karşı çıkmadıklarında, onlar için dilenmekten başka yapacak ne kalır ki? Ve tabiî Polisin devamlı mücadele ettiği ve içinde çalışabilecek durumda olan bir yığın insanın bulunduğu kalabalık bir dilenci ordusunun varlığına şaşmamak gerekir. Ama bu insanların dilenciliğinde de garip bir özellik vardır. Böyle bir adam çoğu kez ailesiyle birlikte sokaklarda yalvaran bir şarkı söyler ya da konuşarak yoldan geçenlerin büyüklüğüne sığınır. Bu dilencilerin hemen hemen sadece işçi bölgelerinde görüldükleri ve sadece yoksulların armağanlarıyla yaşantılarını sürdürdükleri de şaşırtıcı bir gerçektir. Ya da aile işlek bir sokakta iyi bir yer tutar ve hiç bir sözcük bile sarfetmeden aciz görünüşüyle dilenir. Bu durumda da, deneylerinden aç kalmanın ne demek olduğunu bilen ve her an kendilerini aynı durumda bulabilecek olan işçilerin duygusallığına sığınırlar sadece. Bu sessiz, ama en dokunaklı olan yalvarış hemen hemen bu tür her sokakta görülebilir ve işçilerin geçtiği saatlerde daha da sıklaşır. Ama özellikle Cumartesi akşamları işçi bölgelerinin «sır» larının genellikle ortaya çıktığı ve orta sınıfın buradan mümkün olduğu kadar uzaklaştığı bu zamanlarda dilenciler daha yoğundur.

---

[51] Londra'daki tersane işçilerinin durumu hakkında Rev. W. Champneys'in raporu önce The Weekly Dispatch*'de, sonra da* The Northern Star*'da, Sayı 338, 4 Mayıs 1844, yayınlanmıştır.*

Bu «artık»-lar içinden topluma açıkça karşı koyacak, burjuvazinin kendine açtığı gizli savaşa açıkça belirteceği bir savaşla cevap verecek hırsı ve cesareti olanlar hırsızlığa, yağmaya, cinayete ve kundakçılığa girişirler.

Yoksullar Yasası yetkililerinin raporlarına göre bu artık nüfustan İngiltere'de ve Wales'de ortalama bir buçuk milyon kişi vardır. Yoksullar Yasası olmadığı için, İskoçya'da bu sayı kesinlikle bilinmemektedir. İrlanda'yı ise ayrı ele alacağız. Üstelik bu bir buçuk milyon, sadece yardım için kaymakamlığa baş vuranları kapsamaktadır. Bu en nefret edilen otoriteye baş vurmadan mücadelelerini yürüten çok sayıda insan, bu sayının dışındadır. Diğer taraftan bu sayının büyük bir kısmı tarım bölgelerine aittir ve konumuzun içine girmemektedir. Bir kriz esnasında bu sayı tabii ki belirli bir biçimde artar ve sefalet en yüksek noktasına erişir. Örneğin en son olduğundan dolayı en şiddetli olan 1842 krizini ele alın. Çünkü krizlerin şiddeti her kez biraz daha artmaktadır ve 1847'den daha geç olmayacağı beklenilen bir sonraki kriz de (52) muhakkak ki daha şiddetli ve daha uzun süreli olacaktır. Bu kriz esnasında her kentte yoksul oranı, o zamana dek görülmemiş bir sayıya erişmiştir. Stockport'da; diğer kentlerde olduğu gibi ev kirasına ödenen her sterlin için sekiz şilin yoksulluk bedeli ödeniyordu. Böylece bu bedel, tek başına ev kirasının yüzde kırkını oluşturmaktaydı. Üstelik birçok sokak bomboştu ve böylece normalden en az yirmi bin kişi daha az bir nüfus vardı. Boş evlerin kapılarında «Kiralık Stockport» yazıları okunuyordu. Bolton'da vergiye tabi kiraların tutarı normal zamanlarda 86.000 sterlin iken 36.000 sterline düşmüştü. Yardıma muhtaç olan yoksul sayısı 14.000'e ya da burada yaşayan tüm insanların yüzde yirmisinden fazlasına yükseldi. Leeds'de

(52) V. 1847'de oldu. [1887 tarihli Amerikan baskısına not.]

Yoksullar Yasası yetkililerinin 10.000 sterlinlik yedek bir fonları vardı. Bu ve buna yapılan 7.000 sterlinlik bağış, kriz en yüksek noktasına erişmeden eriyip gitti. Her yerde durum böyleydi. 1843 ocağında Hububat Yasasına Karşı Olanlar Birliği'nin bir komitesi tarafından imalâtçıların ayrıntılı bildirilerine dayanarak, 1842'de sanayi bölgelerinin durumu üstüne yazılan bir raporda yoksulluk bedelinin ortalama olarak 1839'un iki misline ve ihtiyacı olan insan sayısının da üç misline, hatta dört misline çıktığı belirtilmektedir. Rapora göre baş vuranların çoğu o zamana dek hiç baş vurmamış bir sınıfa mensuptular. İşçi sınıfı, 1834 ile 1836 arasında elindeki yaşama araçlarının üçte ikisinden azına sahiptir. Et tüketimi bazı yerlerde yüzde yirmi, bazı yerlerde ise yüzde altmış kadar azalmıştır. En bunalımlı dönemlerde bile tamamen meşgul olan zanaatkârlar, nalbantlar, duvarcılar ve diğerleri, şimdi işsizlikten ve ücretlerin düşüklüğünden büyük zorluklar çekmekteydiler. Yine aynı rapora göre şimdi 1843 Ocağında bile ücretler sürekli olarak düşmekteydi. Ve bunlar, imalâtçıların kendi raporları! Fabrikaları artık çalışmayan, patronları kendilerine artık iş vermeyen aç işçiler, sokakların hemen hemen her yanında şarkı söyleyerek ya da kalabalık bir halde dileniyorlar, ordular halinde kaldırımları işgal ediyorlar ve gelip geçenden sadaka istiyorlardı. Normal dilenciler gibi sürünerek değil, yaptıkları hareketlerle ve kullandıkları sözcüklerle tehdit ederek dileniyorlardı. Leicester'den Leeds'e, Manchester'den Birmingham'a dek tüm sanayi bölgelerinde durum böyleydi. Staffordshire çömlek imalâthanelerinde Temmuz ayında olduğu gibi, orada burada karışıklıklar çıkıyordu. Ağustosta, tüm sanayi bölgelerinde genel bir ayaklanma çıkana dek, işçiler arasında korkunç bir heyecan hüküm sürdü. 1842 Kasımında Manchester'e geldiğim zaman, her sokağın köşesinde işsiz kalabalıkları vardı ve

birçok fabrika hâlâ çalışmıyordu. Bunu izleyen aylarda bu isteksiz köşebaşı aylakları yavaş yavaş ortadan kalktı ve fabrikalar bir kez daha harekete geçti.

Böylesine bir kriz esnasında bu işsizlerin ne denli sefalet içinde olduklarını ve ne denli acı çektiklerini anlatmama gerek yok. Yoksulluk bedelleri az, hatta çok yetersizdir. Zenginlerin hayırseverlikleri, okyanusun içinde düştüğü anda kaybolan bir damla gibidir. Dilencilik, bu kalabalıkta ancak birkaç kişiyi geçindirir. Eğer küçük satıcılar böyle dönemlerde işçilere veresiye satış yapmasalardı —itiraf edilmeli ki, bunlar daha sonra da istedikleri parayı alırlar— ve eğer emekçiler birbirlerine yardım etmeselerdi, her kriz artık nüfusun büyük bir kısmını açlıktan öldürerek ortadan kaldırırdı. Bununla beraber en bunalımlı dönemler kısa, hatta en kötü hallerde bir, iki ya da iki buçuk yıl sürdüğünden, bu insanların çoğu krizden sağ çıkarlar. Ama her kriz daha sonra da göreceğimiz gibi dolaysız olarak hastalık, vs. aracılığıyla kendine birçok kurban bulur. Bu konuya geçmeden önce İngiliz işçisinin içinde bulunduğu alçaltıcı durumun nedenini bütün bir sınıfın hayat standardının sürekli olarak düşmesine etken olan bu nedeni inceleyelim.

5
İrlanda Göçü

Daha önce birkaç kez İngiltere'ye göç etmiş olan İrlandalılardan söz etmiştik. Şimdi bu göçün nedenlerini ve sonuçlarını daha yakından inceleyeceğiz.

Eğer İngiltere çok sayıda ve yoksullaştırılmış bir İrlanda nüfusunu emrinde yedek olarak bulundurmasaydı, İngiliz sanayisinin hızlı yayılımı gerçekleşemezdi. İrlandalıların ülkelerinde kaybedecek hiç bir şeyleri yoktu, İngiltere'deyse kazanacak çok şeyleri vardı. St. George kanalının doğu yakasında sürekli iş olduğu ve güçlü kolla-

ra iyi para verildiği İrlanda'da duyulur duyulmaz, her yıl buraya İrlanda'dan ordular akın etmeye başladı. Şimdiye dek bir milyondan fazla kişinin göç ettiği, her yıl aşağı yukarı elli bin kişinin hâlâ geldiği, bunların özellikle büyük kentler olmak üzere sanayi kentlerine yerleştikleri ve buralarda nüfusun en aşağı sınıfını oluşturdukları bilinmektedir. Böylece Londra'da 120.000, Manchester'de 40.000, Liverpool'da 34.000, Bristol'da 24.000, Glasgow'da 40.000, Edinburgh'da 29.000 yoksul İrlandalı vardı (53). Hemen hemen hiç uygarlık görmeden yetişen gençliklerinden beri her türlü mahrumiyete alışan kaba, huysuz, ayyaş ve tutumsuz olan bu insanlar, kendileriyle birlikte bütün hayvanî âdetlerini, doğrusunu söylemek gerekirse eğitime ve ahlâka oldukça az eğilimi olan İngiliz nüfusunun bir sınıfının içine getirdiler. Bu konuda Thomas Carlyle'ın dediklerini dinleyelim (54) :

«Bütün anayol ve sokaklarda görünüşlerinden sahte bir kurnazlık, huzursuzluk, mantıksızlık, perişanlık ve alaycılık okunan vahşi Milesia [*] yüzleri sizi selâmlar. Kırbacını şaklatan İngiliz arabacı, kırbacıyla Milesialıya vurduktan sonra belâ okur ona. Milesialı şapkasını uzatmış dilenmektedir. O, bu ülkenin uğraşması gereken en kötü şeytandır. Paçavralarının ve kahkahalarla gülen vahşiliğinin içinde sadece sırt ve el gücüyle yapılacak işleri yüklenmek, patates alabileceği bir ücret elde etmek için buradadır. Katık için sadece tuza ihtiyacı vardır. Aklına estiğince bir domuz ahırında ya da köpek kulübesin-

(53) Archibald Alison, «Principles of Population and Their Connections with Human Happiness,» iki cilt, 1840. Alison Fransız İhtilâlinin tarihçisidir ve kardeşi Dr. W.P. Alison gibi dindar bir Tory'dir.

(54) «Chartism», s. 6, v.s.

[*] *Miles : Eski İrlanda kelt krallarına verilen isim. (Ç.N)*

de geceler, samanlıklarda barınır ve çıkarma zorluğundan ötürü ancak bayram günleri ve en elverişli zamanlarda giyip çıkartabildiği paçavra elbiseler giyer. Bu koşullar altında çalışamayan Saksonyalı işsiz kalır. Medenîleşmemiş İrlandalı, gücüyle değil aksine güçsüzlüğüyle Saksonyalıyı dışarı atar ve yerine konar. Orada, mantıksızlığının, pisliğinin, ikiyüzlülüğünün ve sarhoş zorbalığının içinde düzensizliğin ve aşağılaşmanın hazır çekirdeği olarak bekler durur. Zorlukla yüzerek mücadele eden herkes, burada bir insanın yüzmeden çökmüş bir halde nasıl varlığını sürdürdüğünün bir örneğini görebilir. İngiliz emekçilerinin aşağı tabakasının durumu, kendileriyle tüm pazarlarda rekabet halinde bulunan İrlandalılarınkine gittikçe daha fazla yaklaşmaktadır. Az bir yetenekle, sadece gücün yeterli olabileceği herhangi bir iş, İngiliz ücret tarifesine göre değil, İrlanda ücret tarifesine yakın bir parayla ödenir. Bu para, İrlandalılar gibi senede otuz hafta ölmeyecek kadar patates yiyerek doyanlar için fazladır ama her saat yeni bir buharlı geminin varışıyla bu fazlalık azalmaktadır.»

Eğer onun abartılmış ve ulusal İrlanda kişiliğini tek yönlü olarak mahkûm etmesini kabul edersek, Carlyle tamamen haklıdır. Dört penny karşılığında, bir sığır sürüsü gibi tıkıldıkları buharlı bir geminin güvertesinde İngiltere'ye göç eden bu İrlandalılar, kendilerini her yerde yavaş yavaş kabul ettirirler. En kötü konutlar onlar için fazladır bile. Ayakkabıları tanımazlar. Yiyecekleri patatesten ve sadece patatesten oluşur. Bu ihtiyaçlarının yanı sıra kazandıkları her şeyi içkiye harcarlar. Böyle bir ırk, yüksek ücreti neden istesin? Tüm büyük kentlerin en kötü bölgelerinde İrlandalılar oturur. Pisliği ve harabeleriyle nam salmış herhangi bir bölgeye gidildiğinde ilk bakışta Sakson görünüşünden farklı olduğu hemen anlaşılan Kelt yüzlere rastlanır ve gerçek bir İrlandalının hiç bir zaman kaybetmediği telâffuz duyulur. Manchester'in en sık nüfuslu

bölgelerinde İrlanda - Kelt dilinin konuşulduğunu sık sık duydum. Mahzenlerde yaşayan ailelerin çoğunluğu hemen hemen her yerde İrlanda kökenlidir. Kısaca Dr. Kay'ın da söylediği gibi İrlandalılar, yaşantının asgarî gereklerini bulmuşlardır ve şimdi de bunu İngiliz işçilerine tanıtmaktadırlar. Pisliği ve sarhoşluğu da beraberlerinde getirmişlerdir. Nüfusun dağınık olduğu kırsal bölgelerde pek zararlı olmayan, İrlandalıların ikinci özelliği olan pislik; burada, büyük kentlerde birikmesiyle dehşet verici bir tehlike halini alır. Milesialı yerinde alıştığı gibi tüm pisliğini ve çöpünü burada da evinin kapısının önüne yığar ve böylece işçi bölgelerini çirkinleştiren, havayı zehirleyen, su birikintileriyle, pislik yığınlarını oluşturur. Ülkesinde yaptığı gibi burada da evinin duvarına karşı bir domuz ahırı yapar ve eğer bunu yapması önlenirse domuzunu odasında kendisiyle birlikte yatırır. Kentlerdeki bu yeni ve hiç de doğal olmayan hayvan yetiştirme yöntemi, tamamen İrlanda kökenlidir. İrlandalı, domuzunu Arabın atını sevdiği kadar sever. Aradaki tek fark, domuzu öldürecek kadar şişmanlattığında onu satmasıdır. Aksi takdirde onunla birlikte yer, onunla birlikte uyur, çocukları onunla birlikte oynar, onun üstüne biner, pisliğin içine onunla birlikte yuvarlanırlar. Bu manzara İngiltere'nin büyük kentlerinde binlerce kez görülebilir. Evlerin içinde hüküm sürmekte olan pisliği ve rahatsızlığı tariflemek olanaksızdır. İrlandalı, eşyanın varlığına alışık değildir. Bir ot yığını, elbise olarak artık kullanılması olanaksız olan birkaç paçavra, geceleri uyuması için ona yeterlidir. Bir parça tahta, kırık bir iskemle ve masa olarak kullandığı bir meyve sandığından daha fazlasına ihtiyacı yoktur. Bir çaydanlık, birkaç fincan ve tabak, aynı zamanda yatak ve oturma odası olan mutfağını süsler. Yakıt ihtiyacı olduğu zaman elinin altında ne varsa; sandalyeler, kapı çerçeveleri, doğramalar, döşeme, bacadan yukarı doğru uçup gi-

der. Üstelik fazla yere ne ihtiyacı vardır ki. Evinde, çamur kulübesinin içinde, tüm ev ihtiyaçları için sadece tek bir odası vardı. İngiltere'de de ailesinin tek bir odadan fazlasına ihtiyacı yoktur. Böylece birçok insanı tek bir odaya tıkıştırma geleneği, özellikle İrlanda göçüyle başladı. Ve bu zavallı herifin hiç olmazsa bir eğlencesi olması gerektiğinden ve toplum da onu tüm öbür eğlencelerin dışında bıraktığından meyhaneye gidip içer. İçki, İrlandalıya hayatı yaşanmaya değer kılan tek şeydir. İçki ve bir de onun neşeli, vurdumduymaz coşkunluğu. Böylece o en hayvanî sarhoşluk noktasına varıncaya dek içer. İrlandalının, Güneylilere has tasasız neşeli karakteri onu vahşi bir yaratığın biraz üstüne koyan kabalığı bu kabalıktan dolayı paylaşamadığı insanca eğlencelere karşı olan nefreti, pisliği ve sefaleti onu içkiye iter. Bu tahrik öylesine büyüktür ki, ona karşı gelemez ve böylece eline ne zaman para geçse onu boğazından aşağı akıtır. Başka ne yapabilirdi ki? Nerdeyse zorunlu olarak bir ayyaş olma durumuna iten ve her şeyi esirgeyerek vahşileştiren toplum, sonradan gerçekten bir ayyaş olduğunda onu ne hakla suçlayacaktır?

İşte İngiliz işçisi, uygar bir ülkede mümkün olan en aşağı tabakada yaşayan ve bu yüzden de diğerlerinden daha az ücret isteyen böylesine bir rakiple mücadele etmek zorundadır. Carlyle'ın dediği gibi İngiliz işçisinin ücretlerinin, İrlandalıların kendisiyle rekabet ettikleri her iş dalında gittikçe düşmesinden başka bir yol yoktur. Bu dallar da öylesine çoktur ki! Talebin az olduğu ya da hiç bir yeteneğin istenmediği tüm bu dallar, İrlandalılara açıktır. İşçinin uzun bir süre yetiştirilmesi gereken ya da düzenli, sabırlı bir uygulama isteyen işler için, düzensiz, ahlâksız ve sarhoş İrlandalı çok aşağı bir seviyede kalmaktadır. Bir makineci ve bir fabrika işçisi olabilmesi için İngiliz uygarlığına, İngiliz geleneklerine uyması ve genellik-

le bir İngiliz olması gerekmektedir. Ama basit, daha az dikkat isteyen ve yetenekten çok gücün gerektiği işlerde İrlandalı, bir İngiliz kadar iyidir. Bu yüzden, bu tür işler özellikle İrlandalılar tarafından kapılmışlardır. El dokumacıları, tuğlacılar, hamallar, «jobber» ler ve bu tür işçiler arasında birçok İrlandalı vardır. Bu ırkın istilâsı, ücretlerin düşmesinde dolayısıyla işçi sınıfının daha düşük bir düzeye gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Diğer işkollarında kendilerine iş bulabilmiş olan İrlandalılar daha bir uygarlaşmış olsalar bile —İrlandalılarla çevrelenmiş olmalarını hiç hesaba katmasak bile— İngiliz iş arkadaşlarına güçlü bir aşağılatıcı etki yapmalarını sağlayacak, yeteri kadar eski alışkanlıkları korumuşlardır. Çünkü tüm büyük kentlerdeki işçilerin beşte ya da dörtte biri İrlandalı olursa ya da İrlanda pisliği arasında büyümüş olan İrlandalı ailelerin çocukları olursa, o zaman işçi sınıfının yaşantısının alışkanlıklarının zekâ ve ahlâk durumunun tüm karakterinin bu İrlanda özünün büyük bir kısmını edinmesine şaşmamak gerekir. Tersine İngiliz işçilerinin zaten modern sanayi ve onun yakın sonuçları ile ortaya çıkan onur kırıcı durumlarını nasıl daha da yoğunlaştırdığını kavramak mümkün olur.

6
Sonuçlar

İngiliz işçi sınıfının içinde yaşadığı koşulları oldukça detaylı olarak inceledikten sonra sunulan gerçeklerden bazı sonuçlar çıkarmanın ve bu sonuçlarımızla gerçek durumları karşılaştırmanın zamanı geldi. Şimdi bu koşullar altında işçilerin ne hale geldiklerini, ne biçim insanlar olduklarını, fizikî, zihnî ve ahlâkî durumlarının ne olduğunu görelim.

Bir birey, bir diğerine bedensel bir zarar verirse ve böyle bir zarar da ölümle sonuçlanırsa, buna insan katli

deriz. Mütecaviz kimse yapacağı zararın ölümle sonuçlanacağını önceden bilirse, onun bu davranışına cinayet deriz. Aynı şekilde toplum (55) da yüzlerce proletaryayı çok erken ve bir kılıcın ya da kurşunun yol açtığı ölümler kadar vahşi ve hiç de doğal olmayan bir ölümle karşılaşacağı duruma soktuğunda, binlerce kişiyi yaşaması için gerekli olanlardan yoksun ve yaşayamayacağı koşullar altında bıraktığında —kanunun güçlü koluyla kaçınılmaz bir sonuç olan ölüm onları yakalayıncaya dek bu koşullar altında kalmaya onları zorlar— ve bu binlerce insanın yok olacağını bile bile bu koşullar içinde kalmalarına göz yumduğunda bir bireyin işleyebileceği cinayetten hiç de farklı olmayan bir cinayet işlemiş sayılır. Katili somut olarak görünmeyen gizli ve kimsenin kendini koruyamayacağı bir şekilde gerçekleşen bu cinayet, belli bir emirle değil de ihmalkârlık sonucu ortaya çıktığından gerçekte bir cinayete benzememektedir. Ama yine de cinayettir. Şimdi İngiltere'deki toplumun, işçilerin yaygın organlarının doğru olarak sosyal cinayet diye tanımladıkları suçu her gün ve her saat işlediklerini, işçileri ne sıhhatlerini koruyabilecekleri, ne de uzun bir süre yaşayabilecekleri koşullar altına koyduklarını, bu işçilerin yavaş ya-

(55) Burada ve başka yerlerde hakları ve görevleri olan sorumlu bir toplumdan söz ettiğimde, bugün sosyal ve politik gücü ve kontrolü elinde bulunduran ve bu yüzden de kontrolde hiç bir payı bulunmayan insanların durumlarının sorumluluklarını taşıyan sınıfı kasdediyorum. İngiltere'de ve diğer bütün uygar ülkelerde bu hakim sınıf burjuvazidir. Ama bu toplumun ve özellikle burjuvazinin toplumun her üyesini koruma, hiç olmazsa yaşadığı sürece hiç kimsenin açlıktan ölmemesine dikkat etme görevini yüklendiğini *Alman* okuyucularına kanıtlamama gerek yok sanırım. (Şimdi Almanya'da da durum böyle. Alman kapitalistlerimiz İngilizlerin seviyesine, hiç olmazsa bu konuda, 1886 yılında ulaştılar.)

vaş, azar azar hayatî güçlerini ortadan kaldırdıklarını ve böylece daha vakit gelmeden onları mezara doğru koşturduklarını kanıtlayacağım. Daha da ötesi, toplumun bu koşulların sağlığa ve işçilerin yaşantılarına ne denli zararlı olduğunu bildiklerini ve yine de bunları düzeltmek için hiç bir şey yapmadıklarını göstereceğim. Ayrıca, bu koşulların sonuçlarını **bildiğini** ve bu yüzden de hareketinin sadece bir insan öldürme değil, bir cinayet olduğunu, resmî belgelerden, parlamento ve hükümetin raporlarından yapacağım alıntılarla kanıtlamış olacağım.

Yukarıda belirtilen koşullarda ve gerekli yaşama araçlarından tamamen yoksun olan bir sınıfın sağlıklı olamayacağı ve uzun bir ömüre erişemeyeceği açıkça ortadadır. İşçilerin sağlıklarına özel bir önem vererek durumu bir kez daha gözden geçirelim. Nüfusun büyük kentlerde merkezîleşmesi, kendi başına bile hiç de yararlı olmayan bir etki yapar; Londra'nın atmosferi, bir köy havası kadar saf ve oksijen açısından zengin olamaz; 8 - 10 kilometrekarelik bir alana tıkıştırılmış olan iki buçuk milyon çift akciğerle iki yüz elli bin ocak, kentlerdeki yapı sistemi havalandırmayı engellediği için zorlukla yenilenebilen büyük miktarda oksijen tüketir. Solunum ve ateşten ortaya çıkan karbondioksit özgül ağırlığı dolayısıyla sokaklarda kalır ve başlıca hava akımı kentin çatılarının üstünden geçip gider. Burada yaşayanların ciğerleri yeterli oksijen alamaz; bu da fizikî ve aklî bozukluklarla ve yaşama gücünün azalmasıyla sonuçlanır. Bu yüzden kentte yaşayanlar aslında normal bir atmosfer içinde yaşayan kırsal nüfustan ateşli ve özellikle iltihaplı hastalıklara daha zor yakalanırlar ama, buna karşılık bir yığın müzmin hastalığın kahrını çekerler. Ve eğer büyük kentlerdeki yaşantı tek başına sağlığa zararlıysa, daha önce de gördüğümüz gibi havayı zehirleyebilecek her şeyin bulunduğu işçi bölgelerindeki anormal atmosferin zararlı et-

kisi kimbilir ne denli büyüktür. Köyde, bütün yönlerden havanın akışı mümkün olduğundan; çöp yığınlarının insanın evine yakın bir yerde tutulması nispeten daha zararsız olabilir. Ama havanın tüm hareketini engelleyen sık yapılı avluların ve arka sokakların arasında, kentin tam ortasında durum değişiktir. Çürümekte olan sebze ve hayvan artıkları, muhakkak ki sağlığa zararlı olan gazlar çıkartırlar ve eğer bu gazların uçup gidecek hiç bir serbest yolları olmazsa, bunlar kaçınılmaz olarak havayı zehirlerler. Bu yüzden büyük kentlerdeki işçi bölgelerinin pisliği ve su birikintileri hastalık yaratan gazları ürettiklerinden, insan sağlığına en kötü etkiyi yaparlar. Kirli akarsulardan çıkan koku ve buharlar da aynı etkiyi yaparlar. Hepsi bu kadar da değildir. Yoksulların büyük bir çoğunluğunun toplumdan gördüğü muamele korkunç ve tiksindirici bir şeydir. Bu işçiler, kırsal bölgelerden çok daha az bir hava teneffüs ettikleri büyük kentlere gönderilirler. Yapı sistemlerinden dolayı diğer birçoklarından çok daha kötü havalandırılan bölgelerde yaşatılırlar. Tüm temizlik araçlarından ve borular sadece parası ödendiğinde döşendiği için sudan yoksundurlar, nehirler de öylesine kirlidirler ki, bu tür işler için kullanılamazlar. Çöplerden ve pisliklerden başka türlü kurtulma imkânı verilmediği için; pislikleri, kirli suları, hatta çoğu kez dışkılarını, olduğu gibi sokağa atmak zorundadırlar. Böylece kendi konutlarının bulunduğu bölgeyi zararlı bir hale sokmamaya zorlanırlar. İş bununla da bitmez, akla gelen tüm kötülükler yoksulların başına yığılır. Eğer büyük kentlerin nüfusu çok yoğunsa, en küçük yerlere tıkıştırılanlar özellikle onlardır. Sanki sokakların pis havası yetişmiyormuş gibi düzinelerle tek odalara tıkılırlar öyle ki geceleri teneffüs ettikleri hava boğucudur. Onlara rutubetli konutlar, aşağıdan su çıkması önlenemeyen, damı akan mahzenler verilir. Evleri, içerideki rutubetli havanın dışarı çıkması önlenecek bir

biçimde yapılır. Kötü, paramparça giysiler giydirip karışık, hazmı zor yiyecekler yedirirler. Umutla korku arasında, kafa yapısının en heyecanlandırıcı değişiklikleriyle karşı karşıya bırakırlar. Biraz huzur içinde kalmalarına ve sessizce yaşantılarını sürdürmelerine izin verilmez. Cinsi münasebet ve sarhoşluk hariç tüm eğlencelerden yoksun bırakılır ama buna karşı her gün fiziksel ve moral enerjileri tükeninceye dek çalıştırılır, böylece de elleri altında olan iki eğlenceyi en çılgınca ve en aşırı bir biçimde yapmaya itilirler. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi bir de bunlara dayansalar bile; o zamana dek biriktirdikleri her şeyin ellerinden alındığı bir kriz döneminde, işsizliğin kurbanı olurlar.

Bütün bu koşullar altında yoksul sınıfın sağlıklı ve uzun ömürlü olması nasıl mümkündür? Aşırı bir ölüm oranından, hiç ara vermeyen hastalıklardan ve emekçilerin bedensel yapısının gittikçe daha fazla bozulmasından başka ne umulabilir? Şimdi olayları görmeye çalışalım.

Bu sınıfın diğer yaşantı koşullarıyla birlikte işçilerin konutlarının kentlerin en kötü bölgelerinde olmasının çeşitli hastalıklar ortaya çıkardığı, herkes tarafından kabul edilmiş bir gerçektir. **Artisan**'dan daha önce almış olduğumuz makale, tam bir gerçekçilikle akciğer hastalıklarının konut koşullarının kaçınılmaz bir sonucu olduğunu belirtmektedir ve gerçekten de bu tür olaylar bu sınıf içinde başka bir yerle kıyaslanmayacak kadar çoktur. Aynı makaleye göre yollarda rastlanan çok sayıda insanın zayıf görünüşü Londra'nın ve özellikle işçi bölgelerinin kötü havası veremin yayılmasını ne derece kolaylaştırdığını göstermektedir. Eğer insan birçok kişinin işlerine gittikleri sabahın erken saatlerinde sokaklarda dolaşırsa tamamen ya da yarı veremli gibi görünen insanların sayısının çokluğuna şaşıp kalır. Manchester'de bile insanlar bu görünüşte değildir. İnsanın her adımda bir gördüğü

bu soluk yüzlü, tık nefesli, çökük gözlü hayaletlere ve üstlerinde en küçük bir canlılık belirtisi bulunmayan bu yorgun, çökmüş suratlara çok sayıda sadece Londra'da rastlanır. Verem, kuzeydeki fabrika kentlerinde de her sene birçok kurbanı beraberinde alıp götürmektedir. Veremle rekabet halinde olan kızıl ve işçi bölgelerini perişan bir hale sokan tifüs vardır. İşçi sınıfının temizlik durumu üstüne yazılan bir resmi raporda havalandırma, lâğım sistemi ve temizlik açısından konutların kötü bir durumda olması her yere yayılmış gösterilmektedir. Diğer doktorların tanıklığıyla İngiltere'nin önemli doktorları tarafından yazılmış olan bu raporda tek bir havasız meydanın, lâğımı olmayan bir tek çıkmaz sokağın ateşli hastalıklar ortaya çıkarmak için yeterli olduğu ve özellikle insanların çok yoğun olduğu bölgelerde bunun gerçekten de doğru olduğu belirtilmektedir. Bu ateşli hastalık, hemen hemen her yerde aynı özelliğe sahiptir ve hemen hemen her durumda tifüse dönüşür. Ara sıra daha iyi bölgelerde de kendine kurbanlar aramasına rağmen bu hastalığa daha çok bütün büyük kasaba ve kentlerin işçi bölgelerinde ve küçük yerlerdeki kötü yapılmış ve bakımsız kalmış sokaklarda rastlanabilir. Londra'da oldukça uzun bir süreden beri bu hastalık hüküm sürmektedir. 1837 yılında olağanüstü bir biçimde artması, adı geçen raporun yazılmasına sebep olmuştur. Londra Ateşli Hastalıklar Hastanesi üstüne Dr. Southwood Smith'in yazdığı yıllık rapora göre 1843'deki hasta sayısı 1.462'ydi ve bir sene öncekinden 418 fazlaydı. Londra'nın doğu, kuzey ve güney bölgelerinin rutubetli ve pis bölgelerinde bu hastalık olağanüstü bir vahşetle yükseldi. Hastaların çoğu; göç ettikten sonra büyük bir yoksulluğun içine düşen ve sokaklarda aç ve yarıçıplak bir halde ölen böylece hastalığın kurbanı olan bu bölgedeki emekçilerdi. Bu insanlar hastaneye getirildiklerinde öylesine zayıf bir durumdaydılar ki, iyileştirilmeleri için

olağanüstü miktarda şarap, konyak ve amonyak karışımları ve diğer uyarıcılar gerekti. Bütün hastaların % 16.5'u öldü. Bu korkunç hastalık Manchester'de de şiddetini gösterdi. Eski Kent'in, Ancoats'ın, Küçük İrlanda'nın, vs.'nin en berbat işçi bölgelerinde nadiren kaybolur ama **İngiliz** şehirlerinde ulaştığı boyutlara da ulaşmaz. Diğer taraftan İskoçya ve İrlanda'da insan aklının alamayacağı bir vahşetle etrafa saldırır. Glasgow ve Edinburgh'da 1817'de kıtlıktan ve 1826 ile 1837'de ekonomik krizden sonra şiddetli bir biçimde görüldü; üç yıl etrafı kasıp kavurduktan sonra bir süre için ortadan kayboldu. Edinburgh'da 1817 salgınında 6.000 kişi, 1837 salgınında ise 10.000 kişi hastalığa yakalandı ve her yeni salgında sadece hastaların sayısı değil, hastalığın şiddeti de arttı (56).

Ama hastalığın bütün eski dönemlerindeki kızgınlığı, 1842 krizinden sonraki şiddetiyle kıyaslandığında, bir çocuk oyuncağı gibi kalır. İskoçya'nın tüm yoksul nüfusunun altıda biri hastalığa yakalanmıştı ve hastalık, dolaşan dilencilerle korkunç bir hız kazanarak bir yerleşme bölgesinden diğerine sıçradı. Nüfusun orta ve yukarı sınıflarına ulaşamamıştı. Ama yine de iki ay içinde bu kesimde de hasta sayısı son on iki yılda görülmedik derecede artmıştı. Glasgow'da 1843 senesinde nüfusun yüzde on ikisi hastalığa yakalanmıştı. Bu 32.000 kişinin % 32'si öldü. Halbuki Manchester ve Liverpool'daki ölüm yüzdesi normal olarak % 8'i geçmiyordu. Hastalık, yedinci ve on beşinci günlerinde en yüksek noktalarına ulaşıyordu. On beşinci günde hasta genellikle sararıyordu ki, bizim «otoritemiz» (57) bunu, hastalık nedeninin aşırı heyecanda ve korkuda aranması gerektiğinin bir belirtisi olarak

(56) Dr. W.P. Alison. «Management of the Poor in Scotland.»
(57) Alison. «Principles of Population», Cilt II,

kabul ediyordu. Bu ateşli hastalıklar İrlanda'da ortalığı kırıp geçirdi. 1817 ile 1818 yılları arasındaki yirmi bir ay içinde Dublin Hastanesinde 39.000 hasta tedavi gördü ve ertesi yıl içinde bu sayı Sheriff [*] Alison'a (58) göre 60.000'e çıktı. Cork'da hastane, 1817 ile 1818 yılları arasında nüfusun yedide birini, Limerick'de dörtte birini kabul edebildi ve Waterford'un kötü kesiminde tüm nüfusun yirmide on dokuzu bir seferinde bu hastalığa yakalandı (59).

İnsan, çalışan insanların ne koşullar altında yaşadıklarını hatırladıkça, bunların konutlarının ne denli kalabalık olduğunu, nasıl her sokak ve köşenin insanlarla tıklım tıklım dolu olduğunu, hastaların ve iyilerin nasıl bir odada aynı yatakta yattıklarını düşündükçe, böylesine bulaşıcı bir hastalığın daha fazla nasıl yayılmadığını merak ediyor. İnsan, bu hastaların hizmetinde ne denli az bir tıbbî yardım olduğunu, ne denli çok kişinin hiç bir tıbbî müdahale görmediklerini ve en normal ön tedbirlerden bile haberleri olmadığını göz önünde bulundurunca, ölü sayısını gerçekten de az buluyor. Bu hastalığı gerçekten de dikkatli bir biçimde inceleyen Dr. Alison, adı geçen raporunda bunun nedenini doğrudan yoksulların sefaletine ve kötü durumlarına bağlıyor. Yoksulluğun ve en doğal ihtiyaçların yetersiz bir biçimde sağlanmasının hastalığı hazırlayan ve onu korkunç bir biçimde yayan nedenler olduğunu belirtiyor. Her yoksulluk döneminin, ekonomik bir krizin ya da kötü bir ürünün her seferinde İrlanda'da

---

[*] Eskiden İngiltere eyaletlerinde kralı temsil eden memur. (Ç.N.)

(58) Dr. Alison'un, İngiliz Bilim Geliştirme Derneği'nde yaptığı bir konuşmadan. Ekim 1844, York.

(59) Dr. W.P. Alison, «Management of the Poor in Scotland». [Almanca baskıya not.]

ve İskoçya'da tifüs hastalığını yarattığını ve hastalığın vahşetinin hemen hemen tamamen işçi sınıfının payına düştüğünü kanıtlıyor. Söylediklerine göre ölen insanların çoğunluğunun hiç olmazsa kendisine dayanan insanlar tarafından önemsenen aile babaları olmaları da dikkat edilecek bir nokta. Alıntı yaptığı birkaç İrlandalı doktor da kendisiyle aynı fikirdeler.

Başka bir çeşit hastalık da, işçilerin konutlarından çok, doğrudan yedikleri yiyeceklerinden gelmektedir. Zaten yeterince hazmı zor olan emekçinin yemeği, küçük çocuklar için tamamen uygunsuzdur ve işçinin de çocukları için daha münasip bir yiyecek alabilmesi için ne imkânı, ne de vakti vardır. Üstelik çocuklara kuvvetli içki ve hatta afyon vermek, sık rastlanan bir gelenektir. Bunların etkileriyle birlikte bedensel gelişime zararlı olan diğer yaşantı koşulları, arkalarında tüm yaşantı boyu izler bırakan çeşitli sindirim organları hastalıklarına yol açarlar. Hemen hemen tüm işçiler az çok zayıf midelere sahiptirler ve zaten tüm kötülüklerin kökeni olan o yemekleri yemek zorundadırlar. Bunun için neyi suçlayacaklarını nereden bilsinler? Zaten bilseler bile daha iyi bir yaşantı koşulları verilmedikten daha iyi bir eğitim görmedikten sonra daha uygun bir beslenmeyi nasıl uygulayabilirler?

Kötü hazım daha çocukluktan beri yeni birtakım hastalıklar ortaya çıkarır. Sıraca, işçi sınıfında en çok rastlanan hastalıklardan biridir ve özellikle baştaki etkiler, tüm güçleriyle çocukların kalıtımsal eğilimlerine etki yapmaya başladıkları bir zamanda sıracalı bir ana babanın sıracalı çocukları olur. Büyüme ve gelişme yıllarındaki bedenin yetersiz besin almasının ikinci bir sonucu da işçi sınıfı çocuklarında oldukça çok rastlanan raşitizmdir. Kemiklerin sertleşmesi gerçekleşmez, genel olarak iskeletin gelişimi kısıtlıdır ve her zaman rastlanan raşitizm belirtilerine ek olarak bacaklarda ve omurgadaki şekilsizlikle-

re sık sık rastlanır. Ticaretteki dalgalanmaların, işsizliğin ve kriz zamanındaki düşük ücretlerin sonucu olarak işçilerde meydana gelen değişiklikte bütün bu kötülüklerin ne denli arttığı üstünde durmaya gerek yok. Hayatı boyunca her işçinin en azından bir kez karşı karşıya geldiği geçici yiyecek yetersizliği, onun her zamanki kötü beslenmesinin etkilerini şiddetlendirmeye katkıda bulunur. Bol miktarda ve besleyici yiyeceklere ihtiyacı olduğu dönemlerde yarı aç kalan çocuklar —her kriz esnasında ve hatta ekonominin en iyi durumda olduğu zamanlarda bile bunlardan o kadar çok vardır ki— kaçınılmaz olarak zayıf, sıracalı ve raşitik çocuklar olurlar. Büyük sayıdaki işçi çocuklarının mahkûm edildikleri bu ihmalcilik, arkasında ortadan kaldırılamayacak izler bırakır ve kendisiyle birlikte tüm işçi sınıfının zayıflığını da çoğaltır. Bunlara bir de bu sınıfın yetersiz giysileri, soğuk algınlığına karşı herhangi bir ön tedbir almanın olanaksızlığı, sağlığın izin vereceği sürece çalışma zorunluluğu, hastalık ortaya çıkınca ihtiyacın daha da fazla artması ve herhangi bir tıbbî yardımın azlığı eklenince, İngiliz işçi sınıfının içinde bulunduğu sağlık koşulları hakkında kaba bir fikrimiz oluyor. Burada her işkoluna has olan zararlı etkilerin üstünde durmayacağım.

Bunların yanı sıra işçilerin sağlığını bozacak birçok neden daha vardır. Bu nedenlerin başında içki gelir. Mümkün olan bütün tahrikler, bütün cazip şeyler işçileri sarhoşluğa itmek için birleşirler. Alkol hemen hemen onların tek zevk kaynağıdır ve her şey gizlice el ele vererek işçilerin onu elde etmesini sağlar. Yorgun, bitap işinden dönen işçi, evini rahatsız, rutubetli, pis ve iğrenç bulur. Eğlenmeye ihtiyacı vardır. Katlandığı zahmeti değerlendirmek, bir sonraki günü dayanılır bir hale getirmek için bir şeylere ihtiyacı vardır. Bitkindir, kendini iyi hissetmemektedir, bütün tepkileri aşırıdır: Bu ruh hali sıhhatsizlikten,

özellikle hazımsızlıktan ileri gelir ve varlığının güvensizliğiyle, tesadüflere bağımlılığıyla, daha güvenli bir hayata kavuşma yetersizliğiyle dayanılamayacak bir hale varır. Kötü hava ve kötü yiyecekle zayıflamış olan yapısının bir dış uyarıya şiddetle ihtiyacı vardır. Sosyal ihtiyacı, ancak meyhanede giderilir. Arkadaşlarıyla buluşabileceği başka hiç bir yeri yoktur. Böylesine bir arzuya karşı koyması kendisinden nasıl beklenebilir? Bu koşullar altında ruhî ve fizikî zorunluluk büyük sayıda işçiyi **kaçınılmaz olarak** içkiye yöneltir. İşçiyi sarhoşluğa götüren başlıca fizikî etkilerin yanı sıra büyük bir çoğunluğun yarattığı örnek, ihmal edilmiş eğitim, gençleri tahriklere karşı korumanın olanaksızlığı, birçok durumda kendi çocuklarına içki veren sarhoş ana babaların etkileri bir ya da iki saat için hayatın kötülüğünü ve yükünü unutma garantisi ve yüzlerce diğer neden öylesine güçlüdür ki, gerçekte böylesine bir baskıya boyun eğdikleri için işçiler suçlanamazlar. Ancak kötü insanların sorumlu tutulabilecekleri sarhoşluk, burada bir kötülük değildir artık. Bu durumda sarhoşluk sadece kendini kaptıranın suçlanabileceği kötü bir iptilâ olmaktan çıkar; doğal bir olay belirli koşulların hiç bir iradesi olmayan bir nesne üstündeki zorunlu ve kaçınılmaz etkisi durumuna gelir. Sorumluluk emekçiyi bir nesne haline dönüştürenlere aittir. Ama çok sayıda çalışan insanların içkiye kurban olmalarının kaçınılmazlığı kadar içkinin de kurbanlarının bedenlerinde ve kafalarında zararlı etkiler yapması kaçınılmazdır. İşçilerin yaşantı koşullarından doğan bütün hastalık eğilimleri, bununla daha da fazlalaşır. İçki; tifüs hastalığının doğuşunu ve yayılışını, ciğer ve sindirim hastalıklarının en yüksek noktalarına dek gelişmelerini kolaylaştırır.

İşçi sınıfının fizikî bozukluğunun başka bir kaynağı da, hastalık dönemlerinde gerekli doktor tedavisi görme olanaksızlığıdır. Birçok hayırsever kuruluşların bu ihtiyacı

karşılamak için uğraştıkları doğrudur. Örneğin Manchester'deki revir, yılda 22.000 hasta kabul etmekte ya da öğüt ve ilâç vermektedir. Ama, Gaskell'in hesaplarına (60) göre nüfusunun dörtte üçünün her sene tıbbî bir yardıma muhtaç olduğu bir kent için bu ne ifade eder? İngiliz doktorları yüksek ücretler talep ederler ve emekçiler de bunu ödeyecek durumda değildirler. Bu nedenle ya hiç bir şey yapmazlar, ya ucuz şarlatanlar çağırmak zorunda kalırlar ya da yararından çok zararı dokunan uyduruk çarelere başvururlar. Bu tür şarlatanlar her İngiliz kentinde bulunur; ilânlar, afişler ve diğer gereçlerle yoksullar arasında kendilerine müşteri toplarlar. Bunun yanı sıra akla gelebilecek her hastalık için büyük miktarda ilâç satılır: Morrison Hapları, Parr'ın Hayat Hapları, Dr. Mainwaring Hapları ve insanın yakalanabileceği tüm hastalıkları iyileştirme özelliğine sahip binlerce diğer hap, balsam ve esanslar. Bu ilâçlar gerçekten nadiren zararlı maddeleri içerirler. Ama sık sık ve büyük miktarda alındıklarında bedenî zararlar meydana getirirler. Bilgisiz müşterilere de bu ilâçlardan olabildiğince çok almaları tavsiye edildiğinden, ihtiyaçları olsun ya da olmasın bunları çok kullanmalarına şaşmamak gerekir.

Parr'ın «Hayat Hapları»nın imalâtçısının bu yararlı haplardan haftada yirmi ilâ yirmi beş bin kutu satması ve bu ilâçların biri tarafından kabızlık için, bir başkası tarafından da ishal, ateş, zayıflık ve diğer başka hastalıklar için alınmasına şaşmamak gerekir. Alman işçilerimizin bazı mevsimlerde şişe çektirmeleri ya da kan aldırmaları gibi İngiliz işçileri de kendi zararlarına ve imalâtçıların yararına olan ilâçları tüketiyorlar. Bu ilâçların en zararlılarından biri de «Godfrey's Cordial» adı altında başlıca afyon ruhu ve çeşitli uyuşturucularla hazırlanan bir

(60) «Manufacturing Population», Bölüm 8.

şuruptur. Evde çalışan ve kendi çocuklarının yanı sıra diğer çocuklara da bakan kadınlar, onları susturmak ve birçok kişinin inandığı gibi onları kuvvetlendirmek için bu ilâçtan verirler. Bu ilâcı yeni doğmuş çocuklara vererek başlarlar ve bu «kuvvet şurubunun» etkisini bilmeden çocuklar ölene dek bu ilâcı vermeye devam ederler. Çocukların yapısı, afyona alıştığı ölçüde miktarı arttırır. İlâç, artık etkisini göstermemeye başlayınca da bu sefer on beş ilâ yirmi damla olmak üzere saf afyon ruhu verilir. Nottingham'ın sebebi bilinmeyen ölümleri tahkik memuru (61), bir meclis komisyonunun önünde bir ilâç yapıcısının kendi sözlerine göre «Godfrey's Cordial» ın hazırlanmasında senede bin üçyüz ölçü afyon ruhu kullandığını söyledi. Bununla, tedavi edilen çocukların üstündeki etki tahmin edilebilir. Bunlar soluk yüzlü zayıf çocuklardır ve genellikle iki yaşlarını doldurmadan ölürler. Bu ilâç, ülkenin büyük kentlerinde ve sanayi bölgelerinde geniş çapta kullanılmaktadır.

Bütün bu etkilerin sonucu, işçi sınıfında beden yapısının genel bir zayıflamasıdır. İşçiler arasında ancak birkaçı güçlü, sağlam yapılı ve sağlıklı insanlardır, en azından kapalı mekânlarda çalışan fabrika işçileri arasında çok az sağlıklı olanı vardır. Ve biz burada sadece bunlardan söz ediyoruz. Bunların hemen hemen hepsi zayıf, üçgen, ama güçlü olmayan bir yapıya sahiptirler. Zayıf, so-

(61) Fabrika Nizamnameleri Yasasına uygun olmayarak İmalâtta, Diğer İşkollarında, Kömür Madenlerinde ve Diğer Madenlerde Çocukların ve Gençlerin Çalıştırılması için Araştırma Komisyonu'nun Raporu. Birinci ve İkinci Rapor, Grainger'in Raporu, İkinci Rapor, daha çok «Children's Employment Commission's Report» diye bilinir. (Resmi raporların içinde en iyisi, birçok değerli ama aynı zamanda korkunç gerçekleri yansıtmakta. [Almanca baskıya eklenmiş]) Birinci Rapor, 1841; İkinci Rapor 1843.

luk çehreli, kambur ve özellikle işlerinde kullandıkları adaleler hariç gevşek kaslıdırlar. Hemen hemen hepsi hazımsızlıktan yakınırlar ve sonuç olarak sinirli, melankolik ve huysuzdurlar. Zayıflamış bünyeleri hastalığa karşı koyacak durumda değildir ve bu yüzden her fırsatta hastalanırlar. Böylece genç yaşta ihtiyarlarlar ve erken ölürler. Bu konuda ölüm istatistikleri, tartışılmaz birer kanıttır.

Başkâtip Graham'ın raporuna göre tüm İngiltere'de ve Wales'de yıllık ölüm oranı % 2.25'den biraz daha azdır. Yani her yıl 45 kişiden biri ölmektedir (62). 1839 - 40 yılı ortalaması buydu. 1840 - 41'de ölü sayısı biraz daha azalarak, ölüm oranı kırk altıda bire düştü. Ama büyük kentlerde oran tamamen değişiktir. Önümde ölü sayılarına ait resmi tablolar durmakta (**Manchester Guardian,** 31 Temmuz 1844) ve bunlara göre birkaç büyük kentte ölüm oranı şöyle: Chorlton ve Salford dahil Manchester'de 32.72'de 1; Chorlton ve Salford hariç 30.75'de 1. West Derby (banliyö) dahil Liverpool'da 31.90, West Derby hariç 29.90; toplam nüfusu 2.172.506 olan Cheshire, Lancashire ve adı geçen Yorkshire'ın bütün bölgelerinde çok sayıda kırsal bölgeler ve birçok küçük kasabalar kısmen ya da tamamen buna dahil olmak üzere ortalama 39.80 kişide 1. İşçilerin büyük kentlerde ne denli kötü yerleştirildiklerini, Lancashire'ın Prescott bölgesindeki ölüm sayısı göstermektedir. Burası madencilerin oturduğu ve madencilik hiç bir şekilde sıhhatli bir iş olmadığından tarımsal bölgelerden daha düşük bir temizlik düzeyi gösteren bir bölgedir. Ama bu madenciler kırsal bölgelerde yaşarlar ve burılar arasındaki ölüm oranı 47.54'de 1'dir ya da aşağı yukarı tüm İngiltere'nin ölüm oranından % 2.5 daha iyidir. Bütün bu veriler 1843'ün ölü sayısı tablolarına

(62) Doğum, Ölüm ve Evlilik Genel Kayıt İşlerinin Beşinci Yıllık Raporu.

dayanmaktadır. İskoç kentlerinde ölüm oranı daha da yüksektir; 1838 - 39'da Edinburgh'da 29'da 1, 1831'de sadece Eski Kent'de 22'de 1'di. Dr. Cowen'e (63) göre 1830' dan beri Glasgow'daki ortalama ölüm oranı 30'da 1 ve her yıl 22 ilâ 24'de 1 idi. Yaşantının bu korkunç biçimde kısalmasının başlıca olarak işçi sınıfında görüldüğü ve genel ortalamanın yüksek ve orta sınıflardaki az sayıdaki ölüm oranıyla arttığı, herkes tarafından kabul edilmektedir. En yakın açıklamalardan biri, resmî bir görevle Manchester'in bir banliyösü olan Corlton - on - Medlock'ı inceleyen bir doktor olan Dr. P. H. Holland'a aittir. Evleri ve sokakları üç sınıfa ayırmış ve ölüm oranındaki çeşitlilikleri aşağıdaki gibi göstermiştir.

Birinci	Sınıf	Sokaklar.	Evler	I.	Sınıf	Ölüm Sayısı	51'de 1
»	»	»	»	II.	»	»	45'de 1
»	»	»	»	III.	»	»	36'da 1
İkinci	»	»	»	I.	»	»	55'de 1
»	»	»	»	II.	»	»	38'de 1
»	»	»	»	III.	»	»	35'de 1
Üçüncü	»	»	»	I.	»	Eksik	—'—
»	»	»	»	II.	»	Ölüm Sayısı	35'de 1
»	»	»	»	III.	»	»	25'de 1

Holland'ın verdiği diğer tablolardan ikinci sınıfın **sokaklarında** ölüm oranının birinci sınıfınkinden % 18 ve üçüncü sınıfın sokaklarından ise % 68 daha fazla olduğu; ikinci sınıfın **evlerinde** ölüm sayısının birinci sınıfınkilerden % 31 ve üçüncü sınıfın evlerinde ise % 78 daha fazla olduğu ve daha sonradan düzeltilen bu kötü sokaklarda ölüm sayısının % 25 azaldığı açıkça anlaşılıyor. Hol-

(63) Dr. Cowen. «Vital Statistics of Glasgow». [Dr. Cowen'in bu yazısı Ekim 1840'da *Journal of the Statistical Society of London'da* yayımlanmıştır.]

land sözlerini bir İngiliz burjuvası için oldukça samimi bitiriyor (64) :

«Bazı sokaklarda ölüm oranının diğerlerinin dört misli, bazı düzeydeki sokaklarda ise diğer düzeydekilerden iki misli daha fazla olduğunu ve daha da öte, bu oranın kötü koşullar altındaki sokaklarda oldukça yüksek ve iyi koşullar altındaki sokaklarda da oldukça düşük olduğunu gördükten sonra, birçok vatandaşımızın, **yüzlerce komşumuzun** her yıl en belirli ön tedbirler alınmadığı için mahvoldukları sonucunu zorunlu olarak çıkartıyoruz.»

İşçi Sınıfının Sağlık Koşulları üstüne yazılan Rapor da aynı gerçeği ortaya koyan bilgileri kapsamaktadır. 1840'da Liverpool'da yüksek sınıfın, kibarların, profesyonellerin, vs.'nin ortalama ömür uzunluğu otuz beş; işadamlarının, iyi durumdaki zanaatkârların yirmi iki; işçilerin, gündelikçilerin ve hizmet kesiminde çalışan sınıfın genel olarak sadece on beş yıldı. Parlamento raporları buna benzer bir sürü gerçeği kapsamaktadır.

İşçi sınıfında ölüm oranı, çocuk ölümleri çokluğundan dolayı yüksektir. Narin çocuk bünyesi bu denli sefil bir yaşantının kötü etkilerine en az dayanabilecek durumda olanıdır. Her iki ebeveyin de çalıştığı ya da biri öldüğü zaman gördükleri ihmal, hemen intikamını alır ve adı geçen rapora göre Manchester'de işçi sınıfının çocuklarının beş yaşını doldurmadan önce % 57'sinin ölmesine rağmen yüksek sınıfların çocuklarının % 20'sinin ve kırsal bölgelerde yaşayan bütün sınıfların beş yaşından küçük çocuklarının % 32'sinin ölmesine şaşmamak gerekir (65). Bir-

(64) Büyük Kasabaların ve Kalabalık Bölgelerin Durumunu Araştırma Komisyonunun Raporu. Birinci Rapor 1844. Ek.

(65) Fabrika Araştırma Komisyonu'nun Raporu, 3. Cilt. Lancashire üstüne Dr. Hawkins'in raporu. Burada Dr. Robertson'dan «Manchester İstatistikleri Konusunda Baş Otorite» olarak söz ediliyor.

kaç kez sözünü ettiğimiz **Artisan**'daki bir makale, bazı çocuk hastalıklarında, kentteki ölüm oranıyla kırsal bölgelerdeki ölüm oranını karşılaştırarak daha doğru bir bilgi vermekte ve böylece Manchester ve Liverpool'daki salgın hastalıkların genel olarak kırsal bölgelerden üç defa daha fazla ölüme sebep olduğunu, sinir sistemi bozukluklarının dört katına mide rahatsızlıklarının üç katına çıktığını ve akciğer rahatsızlıklarından kentlerdeki ölümlerin kırsal bölgelerdeki ölümlere oranının 2,50'ye 1 olduğunu göstermektedir. Çocuklar arasında rastlanan, ölümle neticelenen suçiçeği, kızamık, kızıl ve boğmaca vakaları dört kez daha fazladır. Beyin ödeminden [water on the brain] olan ölümler üç katına çıkmıştı ve ihtilâç [convulsion] vakalarına on kez daha fazla rastlanıyordu. Başka bir tanınmış otoriteden alıntı yapmış olmak için aşağıdaki tabloyu veriyorum. Her on bin kişiden şu kadar insan ölmektedir (66) :

	5 yaşından küçük	5—19	20—39	40—59	60—69	70—79	80—89	90—99	100 +
Ruthlandshire, sağlıklı bir tarım bölgesi...	2,865	891	1,275	1,299	1,189	1,428	938	112	3
Essex, bataklık bir tarım bölgesi.....	3,159	1,110	1,526	1,413	963	1,019	630	177	3
Carlisle Kasabası 1779-1787, fabrikalardan önce.....	4,408	911	1,006	1,201	940	826	533	153	22
Carlisle Kasabası, fabrikaların kurulusundan sonra...	4,738	930	1,261	1,134	677	727	452	80	1
Preston, bir Sanayi kenti.....	4,947	1,136	1,379	1,114	553	532	298	38	3
Leeds, bir Sanayi kenti.....	5,286	927	1,228	1,198	593	512	225	29	2

Yoksul sınıfların ihmal edilmelerinin ve baskı altında bulundurulmalarının sonucu olan bu çeşitli hastalıkların yanı sıra küçük çocuklardaki ölüm sayısının artmasına katkıda bulunan diğer başka etkenler de vardır. Birçok ailede kadının, kocası gibi evden uzakta çalışması gereklidir ve bunun sonucu da çocukların tamamen ihmal edilmeleri, eve kilitlenmeleri ya da bakılmaları için dışarıya verilmeleridir. Bu nedenle bunların yüzlercesinin çeşitli kazalar sonucu ölmesine şaşmamak gerekir. İngiltere'nin bu büyük kentlerinde ve kasabalarındaki kadar hiç bir yerde bu kadar çok çocuk ezilmemiş, bu kadar çok çocuk düşerek, boğularak ya da yanarak ölmemiştir. Ölümle sonuçlanan yanıklar ya da haşlanmalar, özellikle çok sayıdadır. Gazetelerde bunlardan çok az söz edilmesine rağmen Manchester'de ve sık sık da Londra'da kış aylarında her hafta böyle bir olaya rastlanır. Elimde 15 Aralık 1844 tarihli bir **Weekly Dispatch** var. Buna göre 1 Aralıktan 7 Aralığa kadar geçen bir hafta içinde böyle **altı** olay olmuştur. Korkunç bir biçimde ölen bu mutsuz çocuklar, sosyal düzenimizin ve bu düzeni korumayı ve sürdürmeyi amaçlayan mal sahibi sınıfların kurbanlarıdırlar. Yine de bu korkunç ölümün, çocukları sefalet ve ağır bir çalışma ile geçecek, acı açısından zengin, mutluluk, eğlence açısından yoksun hayattan kurtaracak bir nimet olduğunu düşünmeden edemiyor insan. İşte İngiltere bu durumdadır ve her gün gazetelerde bu tür haberleri okuyabilen burjuvazi bütün bunları katiyen umursamıyor. Ama eğer burada adı geçen ve kendilerince de bilinmesi gereken ve resmî ve yarı resmî tanıklıklara dayanarak onu açıkça sosyal cinayetle itham edersem, reddedemeyecektir. Ha-

(66) Dr. Wade'in, «History of the Middle and Working Classes», Londra 1835, 3. Baskı'da Parlamento Fabrikalar Komisyonunun Raporundan yaptığı alıntı.

kim sınıf ya bu korkunç koşulları düzeltsin ya da bu ortak çıkarların yönetimini emekçi sınıfa terketsin. İkinci şıkkı yapmaya hiç niyetli gözükmüyor; burjuva önyargılarına bağlı kaldığı sürece de birinci görevi yerine getirmek için gerekli olan güce sahip değildir. Çünkü eğer şimdi yüzbinlerce kurban göçüp gittikten sonra, gelecek için basit bir takım tedbirler alıyorsa, konutların en insafsızca bir biçimde tıkış tıkış yapılmasını engelleyecek «Başkent İmar Yasası» nı [67] çıkartıyorsa, kötülüğü kökünden halletmekten uzak ve belediye sağlık hizmetlerinin taleplerini bile karşılamayan tedbirleri gururla öne sürüyorsa, gene de bütün bunlarla suçlamalarıma karşı kendini kabahatsiz gösteremez. İngiliz burjuvazisinin tek bir seçimi vardır; ya cevap veremeyeceği cinayet ithamı altında ve bu ithama rağmen yönetimini sürdürecektir ya da emekçi sınıf namına geri çekilecektir. Şimdiye dek bunlardan birincisini seçmiştir.

Şimdi işçilerin fizikî durumlarından aklî durumlarına geçelim. Eğer burjuvazi işçilere ancak gerektiği kadar bir yaşantı bağışlıyorsa, onlara ancak çıkarlarının işin verdiği kadar bir eğitim vereceğini de kolaylıkla tahmin ederiz. Ve doğruyu söylemek gerekirse bu da pek fazla değildir. İngiltere'de eğitim araçları nüfusa oranla çok kısıtlıdır. İşçi sınıfının emrinde olan birkaç gündüz okulu sadece küçük bir azınlık için geçerlidir ve üstelik bunlar da kötü okullardır. Öğretmenler, eski işçiler ve sadece yaşamlarını sürdürmek için öğretmen olmuş diğer uygunsuz kişiler çoğu kez en temel bilgilere bile sahip değildirler, bir hoca için çok gerekli olan ahlâkî disiplinden yoksundurlar ve üstlerinde hiç bir denetim yoktur. Burada da serbest rekabet geçerlidir ve her zaman olduğu gibi zen-

---

[67] İngiliz Parlamentosunun 1844'de kabul ettiği «Başkent İmar Yasası»

ginler bundan kârlı çıkar ve kendileri için rekabetin serbest **olmadığı,** doğru bir yargıya ulaşmaları için gerekli olan bilgiden yoksun olan yoksullar ise kötü sonuçlara katlanırlar. Okula gitme zorunluluğu diye bir şey yoktur. Fabrikada da bu, daha sonra göreceğimiz gibi tamamen lâfta kalır. Ve 1843 toplantısında Bakanlık bu lâftaki zorunluluğu etkili bir hale getirmeye çalıştığında; işçi sınıfının okula gitmenin zorunlu tutulmasından yana olmasına rağmen, sanayici burjuvazi tüm gücüyle bu tedbire karşı çıktı. Daha da ötesi, birçok çocuk tüm bir hafta boyunca fabrikalarda ya da evlerde çalıştıklarından okula gidebilecek halde değildiler. Gündüzleri çalışan çocukların gideceği düşünülerek yapılan akşam okulları hemen hemen terkedilmiş bir haldeydiler ya da gidenler buradan pek yararlanamıyordu. Günde on iki saate kadar çalışan genç işçilerin geceleri sekizden ona kadar okula gitmelerini beklemek, aşırı bir istek olur. Bunu deneyenler de, Çocuklara İşbulma Komisyonu'nun Raporunda yüzlerce tanığın belirttiği gibi genellikle uyuya kalırlar. Pazar okullarının açıldığı bir gerçektir. Ama buralarda da öğretmen çok azdır ve bu okullar ancak gündüz okullarında bir şeyler öğrenmiş olanlara yararlı olabilirler. Bir pazardan bir sonrakine dek geçecek ara, cahil bir çocuğun ikinci derste geçen hafta öğrendiğini hatırlayabilmesi için çok uzun bir aradır. Ne gündüz okullarının, ne Pazar okullarının en ufak bir biçimde ulusun ihtiyaçlarını karşılamadığı; gerek komisyonun kendisi tarafından, gerekse Çocuklara İşbulma Komisyonu Raporu tarafından yüzlerce kanıtla açığa çıkmıştır. Bu rapor, İngiltere'deki işçi sınıfının en azından İspanya ya da İtalya'dakiler kadar cahil olduğuna dair deliller ortaya koymaktadır. Daha başka türlüsü de olamaz; işçi sınıfının eğitilmesinden burjuvazinin beklediği çok az, ama korktuğu çok fazla şey vardır. Bakanlık 55.000.000 Sterlinlik koca bütçesinden halk eğitimi için

40.000 Sterlin gibi önemsiz bir miktar ayırmıştır. Yararından çok zararı dokunan dinî kuruluşların bağnazlığı olmasaydı, eğitim araçları daha da az olacaktı. Bugünkü durumda Anglikan Kilisesi kendi ulusal okullarını ve çeşitli mezhepler de kendi bölücü okullarını sadece, dinî inancın tarikatının bu çocuklarını cemaatin içinde tutmak ve diğer bazı mezheplerden zavallı çocukça bir ruhu çalmak amacıyla açık tutmaktadırlar. Bunun sonucu, dinin en yararsız tarafının, polemiğin eğitimin ana konusu olması ve çocukların hafızalarının izah edilmeyen dogmalarla ve dinî ayırımlarla doldurulmasıdır. Böylece mezheplerarası nefret ve taassup, olabildiğince erken uyarılır ve tüm mantıkî, aklî ve ahlâkî eğitim ihmal edilir. İşçi sınıfı, parlamentodan, din işlerini mezheplerin liderlerine bırakarak daha güvenli bir halk eğitimi sistemi getirmesini defalarca istemiştir. Ama şimdiye dek hiç bir bakanlık bunu temin etmemiştir. Bakan, burjuvazinin itaatkâr uşağıdır ve burjuvazi de sayısız mezheplere bölünmüştür. Her mezhebe özgü olan dogmaları kabul etme koşulu altında bu mezheplere ait olan burjuvazi —aksi takdirde tehlikeli olacak eğitimi— işçi sınıfına seve seve bağışlamaya hazırdır. Ve bu mezhepler üstünlük için kendi aralarında hâlâ münakaşa ettiklerinden, işçiler şimdilik eğitimsiz kalmaktadırlar. Sanayicilerin birçok kişiye okuma öğrettiklerini söyleyerek öğündükleri doğrudur, ama Çocuklara İşbulma Komisyonu'nun raporunda da kanıtlandığı gibi bu okumanın niteliği, eğitimin kaynağına uygundur. Bu rapora göre harfleri tanıyabilen herkes patronunun vicdanını rahatlatacak kadar okuyabilir. İnsan, ancak uzun bir eğitimden sonra öğrenilen ve okumayı bir sanat haline getiren İngiliz dilinin karmaşık imlâsını düşününce, bu cehalet kolayca anlaşılıyor. Çok az çalışan kişi kolaylıkla yazabilir. Zaten doğru bir imlâyla yazmak birçok «eğitim görmüş» kişinin bile beceremeyeceği bir iştir. «Pazar gü-

nü için fazla dünyevî bir mesele olduğundan dolayı» Anglikan Kilisesi'nin ve Quakers'in Pazar Okullarında ve bana kalırsa daha başka mezheplerin okullarında yazı yazmasını pek öğrettikleri yoktur. Diğer konularda işçilere verilen eğitimin niteliği, ne yazık ki fabrikaları pek içine almayan Çocuklara İşbulma Komisyonu Raporundan alınan birkaç örnekten iyice anlaşılabilir:

«Birmingham'dan,» diyor Komisyon'dan Grainger, «Soru yönelttiğim çocukların tümü en genel anlamda bile gerekli eğitim diye adlandırabileceğimiz her şeyden yoksundurlar. Hemen hemen tüm okullarda sadece dinî eğitim verilmesine rağmen, bu konuda bile tam bir cehalet vardı.» — «Wolverhampton'da,» diyor Komisyon'dan Horne, «Diğerlerinin arasında şu örneği gördüm: hem gündüz, hem de Pazar Okullarına gitmiş olan on bir yaşında bir kızın 'ne cennetten, ne öteki dünyadan, ne de başka bir yaşantı olduğundan haberi yoktu'. On yedi yaşında bir erkek çocuğu iki kere ikinin dört ettiğini ve paraların avucunun içine konmasına rağmen iki penny'nin içinde kaç tane çeyrek penny olduğunu bilmiyordu. Birkaç çocuk Londra'yı ve hem evlerinden bir saatlik bir mesafede olmasına, hem de Wolverhampton'la yakın ilişkide olmasına rağmen Willenhall'u hiç duymamışlardı. Birkaç tanesi ne Kraliçenin adını, ne de Nelson, Wellington, Bonaparte gibi isimleri hayatlarında hiç duymamışlardı. Bununla beraber St. Paul, Musa ya da Salamon gibi isimleri hayatlarında hiç duymamış olanların, sokak hırsızı Dick Turpin'le hırsız ve haplshane kaçkını Jack Shapperd'ın özelliklerini, maceralarını ve yaşantılarını ne denli iyi bildikleri dikkate değer. On altı yaşındaki bir genç, iki kere ikinin ne ettiğini ve dört çeyrek penny'nin kaç penny ettiğini bilmiyordu. On yedi yaşında bir genç dört çeyrek penny'nin dört yarım penny ettiğini belirtti, on yedi yaşında bir üçüncüsü ise, bazı çok basit sorulara 'ben hiç bir

konuda hiç bir şey bilmiyorum' diye cevap verdi» (68). Kafaları dört ya da beş yıl dinî öğretilerle doldurulan bu çocuklar, bu sürenin sonunda, başladıkları kadar az şey bilirler. «Beş yıl düzenli olarak Pazar Okuluna giden bir çocuk, İsa'nın kim olduğunu bilmiyor. Ama adını duymuş; on iki havariden, Samson'dan, Musa'dan, Aron'dan, vs.' den söz edildiğini hiç duymamıştı» (69). «Altı yıl düzenli olarak Pazar Okuluna gitmiş bir başkası, İsa'nın kim olduğunu biliyor; o, kurtarıcımızı kurtarmak için çarmıhta ölmüş; St. Peter ya da St. Paul'den söz edildiğini hiç duymamış» (70). «Yedi sene değişik Pazar Okullarına giden bir çocuk, ancak tek heceli basit sözcüklerin bulunduğu ince ve kolay kitapları okuyabiliyor; havarilerin adını duymuş, ama St. Peter'in mi, yoksa St. John'un mu bir havari olduğunu bilmiyor. İkincisinin tam adı herhalde St. John Wesley olmalı» (71). İsa'nın kim olduğu sorusuna Horne şu cevapları almış: «O Ademdi», «O bir Havariydi», «Kurtarıcının Tanrısının oğluydu» ve on altı yaşında bir çocuk da. «Çok çok uzun seneler önce Londra'nın kralıydı.» Shaffield'an Komisyon'dan Simons, Pazar Okuluna giden çocuklara yüksek sesle bir şeyler okuttu. Çocukların, okuduklarından haberi yoktu ve az önce okudukları parçada geçen havarilerin de kimler olduklarını bilmiyorlardı. Her birine tek tek havariler hakkında soru sorup tek bir doğru cevap alamadığında, sinsi görünüşlü bir çocuk sırıtarak bağırdı: «Ben biliyorum bayım, onlar cüzzamlı insanlardı!» (72) Çömlek imalâthanelerinin bulunduğu bölgelerden ve Lancashire'dan gelen raporlar da aynıydı.

(68) Çocuklara İşbulma Komisyonu'nun Raporu, Ek. II. Kısım. Sayı 216, 217, 226, 233 v.s. Horne.
(69) Adı geçen eser, p. q. 39, I. 33.
(70) Adı geçen eser, p. q. 36, I. 46.
(71) Adı geçen eser, P.q. 34, I. 58
(72) Symons'un Raporu. Ek. I. Kısım, s. E. 22, *et seq.*.

İşte burjuvazinin ve devletin, işçi sınıfının gelişmesi ve eğitimi için yaptıkları bunlar. Neyse ki bu sınıfın içinde yaşadığı koşullar ona okul eğitiminin yerini tutacak bir çeşit pratik eğitim vermekle kalmıyor, ilişkide bulunduğu karışık dinsel kavramları zararsız hale getiriyor ve hatta işçileri İngiltere'nin ulusal hareketinin önderi haline getiriyor. Gereklilik, keşfin ve daha da önemlisi düşüncenin ve eylemin anasıdır. Zar zor okuyabilen ve bundan daha da az yazmasını bilen İngiliz işçi sınıfı, yine de kendi çıkarlarının ve ulusun çıkarlarının nerede olduğunu iyi bilmektedir. Burjuvazinin özel çıkarlarının neler olduğunu ve burjuvaziden ne bekleyeceğini de iyi bilmektedir. Eğer yazamıyorsa konuşuyor, hatta halkın içinde konuşuyordur. Aritmetiği bilmese de yine de Hububat Yasasının kaldırılması taraftarı bir burjuvayı tartışmada susturacak kadar ekonomi - politik kavramlarla iş görebilir. Papazların tüm gayretlerine rağmen tanrısal konular onlar için biraz karanlık kalırsa da dünyevî, politik ve sosyal sorunları çok daha iyi anlarlar. Bu konuya değinmek için daha sonra elimize fırsat geçecek. Şimdi işçilerimizin ahlâkî özelliklerine geçelim.

Ahlâk dersinin tüm İngiliz okullarında birlikte yürütüldüğü din dersinden daha iyi bir sonuç sağlayamayacağı yeterince açıktır. Normal insanlar için insanla insan arasındaki ilişkiyi düzenleyen basit ilkeler, herkesin birbiriyle olan savaşıyla sosyal durumumuz tarafından karmakarışık bir hale getirilerek, üstelik de dogmatik, gelişigüzel emirlerin dinî bir biçimde verilmesi ve anlaşılamayan dogmalarla karıştırılmasıyla işçilere tamamen yabancı ve karmaşık gelmektedir. Bütün yetkililerin itiraflarına ve özellikle Çocuklara İşbulma Komisyonu'na göre, okulların, işçi sınıfının ahlâkına hiç bir katkısı olmamaktadır. İngiliz burjuvazisi bencilliği içinde öylesine dar görüşlü, öylesine aptal ve dar kafalıdır ki, burjuvazinin kendi çı-

karları içinde kendi savunması için oluşturduğu günlük geçerli ahlâkı işçilere vermek zahmetine bile katlanmaz. Bu tasa bile tembel ve laçkalaşmış burjuvazi için fazla büyük bir gayrettir. Fakat bu ihmalinden pişman olacağı vakit geldiğinde iş işten geçmiş olacaktır. Ama işçilerin ahlâkî sistem hakkında hiç bir şey bilmediklerinden ve buna göre davranmadıklarından yakınmaya hakları yoktur.

Böylece işçiler fizikî ve aklî açıdan olduğu gibi ahlâkî olarak da güçlü sınıf tarafından kenara atılmış ve ihmal edilmişlerdir. Onlara karşı gösterilen tek alâka, burjuvazi için tehlikeli olduklarında onları sıkı sıkıya bağlayan yasalardır. En söz dinlemeyen hayvanlar gibi, inandırmayan ama korkutan bir kuvvet biçimiyle kaba kuvvetle eğitilmektedirler. Kendilerine bir hayvan gibi davranılan işçiler, gerçekten bir gün bu hale gelirlerse ya da en ateşli nefretlerini, güçlü burjuvaziye karşı içlerindeki kırılmayacak isyanı besleyerek insanlıklarının bilincini koruyabilirlerse hiç şaşmamak gerekir. Yönetimi elinde bulunduran sınıfa karşı nefret içinde yandıkları sürece insandırlar onlar. Boyunduruğa sabırla boyun eğdikleri ve bu boyunduruğu kırma gayretlerini terkedip sadece yaşantılarını dayanılabilir bir biçime getirmek için uğraştıkları anda hayvanlaşırlar.

İşte burjuvazinin proletaryayı eğitmek için yaptığı her şey bundan ibarettir. Bu sınıfın içinde yaşadığı koşulları göz önüne aldığımızda, hakim sınıfa karşı beslediği nefret için onu kötüleyemeyiz. İşçiye okulda verilmeyen ahlâkî eğitimi kendisine yaşantısının diğer koşulları da vermez. En azından burjuvazinin gözünde değerli olan ahlâkî eğitimden yoksundur. İçinde bulunduğu durum ve çevresi, ahlâksızlık için en güçlü tahrikleri içermektedir. Yoksuldur, yaşantı onu hiç çekmemektedir, hemen hemen

her eğlence onun elinden alınmıştır. Yasaların öngördüğü cezaların artık onu daha fazla korkuttuğu yoktur. Neden arzularını kısıtlasın, neden hakkı olan eğlencede zenginleri yalnız bıraksın, neden bunun bir kısmını kendisi için elè geçirmesin? Proletaryanın çalmaması için ne sebep vardır? «Mülkiyetin kutsallığı» nın belirtildiğini duymak, burjuvanın kulağına çok hoş ve uygun gelebilir, ama malı olmayan için mülkiyetin kutsallığı kendi kendine yok olur. Para bu dünyanın tanrısıdır. Burjuva, proletaryanın parasını elinden alır ve böylece onu pratik olarak bir ateist haline getirir. Öyleyse proleterin bu ateizmi kabullenip artık bu dünyevî tanrının kutsallığına ve gücüne saygı göstermemesi olağandır. Ve proletaryanın sefaleti, yaşantının en temel ihtiyaçlarından yoksun olduğu, aç kaldığı bir noktaya kadar gelişirse, tüm sosyal düzeni hor görme eğilimi güç kazanır. Bunu, burjuvazi de bilmektedir. Simons (73), sefaletin bedende sarhoşlukla aynı harap edici etkiyi yaptığını söylemektedir. Dr. Alison mal sahibi okuyucularına, sosyal baskının işçi sınıfı için ne gibi sonuçlar doğuracağını büyük bir kesinlikle söylemektedir (74). İhtiyaç, işçiye yavaş yavaş açlıktan ölmek veya hızla kendini öldürmek ya da ihtiyacı olan şeyi durduğu yerde almak, yani açıkçası çalmak seçimini bırakır. Ve bir çoğunun açlıktan ölmekten ya da intihar etmektense çalmayı tercih edeceklerine şaşırmak için hiç bir neden yoktur.

İşçi sınıfının içinde, en fazla ihtiyaçları olduğu anda bile hırsızlık yapamayacak kadar ahlâklı olan çok sayıda insan vardır ve bunlar ya açlıktan ölürler ya da intihar ederler. Bir zamanlar yüksek sınıfların kıskanılacak bir

(73) «Arts and Artisans».

(74) «Principles of Populaion», Cilt II, s. 196, 197.

imtiyazı olan intihar, artık İngiliz işçileri arasında moda olmuştur ve çok sayıda yoksul kişi kaçacak başka yolu olmayan sefaletten kurtulmak için intihar eder. İngiliz işçi sınıfı üstünde yaptığı etki bakımından durumun güvensizliği, devamlı elden boğaza giden ücretle geçinme zorunluluğu, kısaca onu proleter yapan durum, sefaletinden çok daha moral bozucudur. Almanya'daki küçük köylüler çoğu kez yoksuldurlar ve sıkıntı içindedirler; ama onlar tesadüfün merhametine bırakılmış değildirler, en azından güvenebilecekleri bir şeyleri vardır. İki elinden başka hiç bir şeyi olmayan, dün kazandığını bugün tüketen, her mümkün değişiklikle etkilenebilecek olan, yaşantının en temel ihtiyaçlarını bile kazanabilmesi için en ufak bir garantiye bile sahip olmayan, her krizle, patronunun her kaprisiyle kolayca ekmeğinden olan proleter, bir insan için akla bile gelmeyecek en iğrenç ve insanın havsalasına sığmayacak bir duruma getirilmiştir. Efendisinin çıkarıyla kölenin hiç olmazsa kendi yaşantısı güvenlik altındadır. Serfin ise en azından üstünde yaşayabileceği bir parça toprağı vardır. Her ikisi de yaşantısını sürdürebilmek için en kötüsünden de olsa bir garantiye sahiptir. Ama proletarya ancak kendine güvenmelidir ve yine de bunu sağlayabilmek için yeteneklerini kullanması engellenir. Karşı karşıya geldiği ve üstlerinde en ufak bir kontrolu bile bulunmadığı çeşitli tesadüflerle karşılaştırıldığında proleterin durumunu düzeltmek için yaptığı her şey, okyanusta bir damla gibidir. Koşulların olabilecek tüm bileşimlerinin pasif bir kurbanıdır ve kısa bir süre için bile hayatını kurtarabildiğinde kendini talihli saymalıdır. Kişiliği ve yaşama biçimi doğal olarak bu koşullar tarafından şekillendirilir. Ya bu girdapta başını suyun üstünde tutarak insanlığını kurtarmaya çalışır ve bunu da ancak haince kendini sömüren ve sonra da onu kaderine terkeden bir insan için aşağılatıcı bir durumda tutmaya çalışan

sınıfa yani burjuvaziye karşı çıkarak (75) yapabilir ya da içinde bulunduğu duruma karşı mücadeleyi verimsiz görüp vazgeçer ve elinden geldiğince en elverişli anlardan yararlanmaya uğraşır. Bir şeyler biriktirmesi bir işe yaramaz, çünkü en fazla onu ancak birkaç hafta yaşatabilecek kadar para biriktirebilecektir. Halbuki işten atıldığında bu, birkaç hafta için olmayacaktır. Kendisi için uzun ömürlü bir mülkiyet oluşturması olanaksızdır. Zaten böyle olmasaydı artık o işçi olmayacaktı ve onun yerini başka biri alacaktı. Öyleyse iyi ücret aldığında bunu harcamaktan başka yapabileceği ne vardır? Ücretlerin yüksek olduğu zamanlarda İngiliz burjuvazisi işçilerin cömertçe yaşantılarını şiddetle kınadılar. Ama kendileri için hiç bir uzun dönemli yararı olmayacak ve sonunda çürümenin ve paslanmanın yani burjuvazinin mahvedeceği hazineleri biriktirmektense ellerine geçen her fırsatta yaşantının tadını çıkarmak onlar açısından sadece doğal değil, aynı zamanda çok da mantıklı bir şey. Yine de böylesine bir yaşantı bütün diğerlerine göre çok daha moral bozucudur. Carlyle'ın pamuk bükücüleri için söyledikleri, tüm İngiliz sanayi işçileri için de geçerlidir (76):

«Şimdi aşırı bir refah içinde, daha sonra ise yerini açlığa bırakan ve 'kısa süreli' olan ekonomileri bir kumar gibidir. Onlar da kumarbazlar gibi, şimdi gereksiz bir lüks, daha sonra açlık içinde yaşarlar. Kasvetli, isyankâr bir memnuniyetsizlik, kısacası bir insanın yüreğine çökebilecek duyguların en kötüsü içlerini yiyip bitirir. Dünya çapında sık sık karşılaştığı dalgalanmalarla ve ölçülemeye-

(75) İngiltere'de işçi sınıfının burjuvaziye karşı ayaklanmasının, ittifak kurma hakkı ile nasıl meşrulaştırıldığını daha sonra göreceğiz.

(76) «Chartism». s. 34

cek büyüklükteki Buhar Proteus [*] ilahıyla İngiliz ticareti, tüm yolları onlar için güvensiz bir hale getirir, yaşamı bir kargaşa içine sokar. Toplum, sebat, barış içinde bir yaşam, insana bahşedilen ilk lütuflar, onlar için yabancıdır. Bu dünya onlar için bir ev değil kendilerine ve tüm insanlara karşı giriştikleri kayıtsızca bir idaresizlik, isyan, nefret ve öfkeyle dolu karanlık bir hapishanedir. Bu üstünde uçsuz bucaksız masmavi bir gök olan, Tanrının yarattığı ve yönettiği yeşil, çiçekli bir dünya mıdır, yoksa Şeytan tarafından yaratılmış ve Şeytan tarafından yönetilen, zaçyağı dumanları, pamuk tüyleri, çırçır makinelerinin gürültüsü, kızgınlık ve ağır iş dolu, karanlık, kaynayan bir cehennem midir?»

Bir başka yerde de şöyle diyor (77) :

«Eğer güneşin altındaki tek kötülük, hırsızlık, gerçeğe ve doğanın emrine sadakatsizlik ise ve eğer güneşin altında dayanılmaz acı haksızlık duygusu ise bu çalışan insanların içinde bulundukları koşullar hakkında büyük sorumuz şu olabilir: 'Bu haklı bir şey midir?' Ve her şeyden önce onlar kendi durumlarının haklılığına dair ne düşünmektedirler? Kullandıkları sözler ve hele hele davranışları buna bir cevaptır. İsyan, yüksek sınıflara karşı isyan, intikam alma ve nefret duygusu, dünya düzenine karşı azalan saygı ve ruhanî üstlerinin kendilerine öğrettikleri inancın azalması aşağı sınıflarda gittikçe yayılan genel bir anlayış haline gelmektedir. Böyle bir durum suçlanabilir ya da savunulabilir; ama herkes bunun varlığını kabullenmeli, durumun üzücü olduğunu ve de hiç bir şey değiştirilmediği takdirde öldürücü olabileceğini bilmelidir.»

---

[*] Poseidon'un oğlu ya da adamı, geleceği söyleme ve sık sık kılık değiştirme özelliklerine sahip. (Ç.N.)

(77) «Chartism», s. 40.

Carlyle olayları belirtmede tamamen haklı, ama işçileri yüksek sınıflara karşı olan vahşi duygularından dolayı eleştirmekte haksızdır. Bu kızgınlık işçilerin, durumlarının ne denli insanlık dışı olduklarını hissettiklerinin, hayvan düzeyine indirgenmelerine karşı çıktıklarının ve bir gün kendilerini burjuvazinin boyunduruğundan kurtaracaklarının bir kanıtıdır. Bu kızgınlığı paylaşmayanlar ya kendi kaderlerinin önünde itaatkâr bir biçimde eğilirler, ellerinden geldiğince saygıdeğer özel bir yaşantı sürdürürler, olayların gidişiyle ilgilenmezler, burjuvazinin işçilerin zincirlerini daha da sağlam bir biçimde sıkmasına yardım ederler ve sanayi çağı başlamadan önce hüküm sürmüş olan entelektüel boşluk düzeyinde yaşarlar ya da kaderleri tarafından savrulurlar, ekonomik güvenliklerini kaybettikleri gibi ahlâklarını da kaybederler ve sadece içki içip kadın peşinden koşarak günü gününe yaşarlar. Her iki durumda da bunlar hayvandan farksızdırlar. İşte burjuvazi tarafından durumu doğuran nedenler harekete geçirildikten sonra, burjuvaziyi dehşete düşüren «kötülüğün hızla artmasına» başlıca katkıda bulunanlar bu kesimdir.

İşçiler arasında moral bozucu başka bir neden ise mahkûm olmalarıdır. Gönüllü, üretken bir iş bizim için ne denli yüksek bir eğlence ise, mecburî bir çalışma da en haince ve en aşağılatıcı işkencedir. Her gün sabahtan akşama kadar insanın istemediği bir şeyi yapmasından daha korkunç bir şey olamaz. Ve bir insan kendini ne denli çok işçi olarak hissederse, yaptığı iş kendisine o denli nefret dolu gelir. Çünkü kendini baskı altında hisseder ve işin kendisi için hiç bir amaç taşımadığını görür. Neden çalışır; iş sevgisinden mi, doğal bir dürtüden dolayı mı? Hiç de değil! O; para için, işle hiç bir ilgisi olmayan bir şey için çalışır. Uzun, üstelik hiç kesintisiz bir tekdüzelik içinde çalışır. Böylece, sadece bu, eğer kendisinde en küçük bir insanca duygu kalmışsa ilk haftalarda işi bir

işkence haline getirmeye yeterlidir. İşbölümü, zoraki işin hayvanlaştırıcı etkilerini daha da çoğaltmıştır. Birçok işkollarında, işçinin hareketi her dakikada bir tekrarlanan ve yıllar boyunca değişmeyen manasız, tamamen mekanik bir hareket haline gelmiştir (78). Bütün hayatı boyunca İngiliz proletaryasına bahşedilmiş olan koşullar altında yaşayan ve çocukluğundan beri günde on iki saat iğne uçları ya da dişleri törpülenmiş çarklar gören bir adamın otuz yaşında ne denli insanca duygusu, ne denli yeteneği kalabilir? Buharın sanayide kullanılmasından beri bu durum hep aynıdır. İşçinin hareketi kolaylaştırılmış, adale gayretinden tasarruf edilmiştir. Ama işin kendisi tamamen anlamsızlaşmış ve tekdüzeleşmiştir. Kafa çalışması için hiç bir alan bırakmamış ve işçiden, sadece başka şeyleri düşünmesini engelleyecek bir dikkat istemiştir. Ve böyle bir işe mahkûm olmak, uyumak, yemek yemek için kendisine çok az bir vakit bırakan, açık havada bir takım beden hareketleri yapması için ya da doğaya bakarak eğlenmesi ve kafasını çalıştırması için hiç vakit bırakmayan böyle bir işte çalışmak, bir insanın hayvan düzeyine indirgenmesini nasıl engelleyebilir? Bir kez daha işçinin bir tek seçim olanağı vardır; ya hiç kuşkusuz kendisini bir hayvana dönüştürecek bu duruma boyun eğerek, «iyi» bir işçi olması, «tüm sadakatiyle» burjuvazinin çıkarlarını gözetmesi ya da direnmesi son gücüne dek insanlığı için mücadele etmesi gereklidir ve bunu da ancak burjuvaziye karşı mücadeleyle yapabilir.

Ve bütün bu koşulların işçiler arasında büyük bir ah-

(78) Bu noktada da burjuvazinin benim için tanıklık etmesine gerek var mı? İçlerinden, herkesin okuyabileceği bir tanesini seçiyorum. Adam Smith, «Wealth of Nations» (MacCulloch'un dört ciltlik baskısı) III. Cilt, 5. Kitap, Bölüm 8, s. 297.

lâksızlık yaratmasından başka bu kötü durumu daha yaygınlaştırmak ve bunu en aşırı noktasına götürmek için, eskilerine yeni bir etki daha eklendi: Nüfusun merkezîleşmesi. İngiliz burjuvazisinin yazarları, büyük kentlerin ahlâk bozucu etkilerine lânetler yağdırmaktadırlar. Ermia [*] peygamberin tersine kentlerin mahvolması üstüne değil de büyümesi üstüne ağıt yakıyorlar. Sheriff Alison ve «Büyük Kentlerin Çağı» nın yazarı Dr. Vaughan hemen hemen her kötülüğün sorumlusu olarak bu etkeni kabul ediyorlar. Mal sahibi sınıfın, işçinin bedenini ve ruhunu mahvetme eğilimindeki bütün diğer koşullarda doğrudan çıkarı olduğundan, bu durum oldukça doğaldır. Eğer onlar «Sefaletin, güvensizliğin, aşırı çalışmanın ve zorla çalışmanın harabedici temel etkenler» olduğunu kabul etselerdi, «Öyleyse yoksulları mal sahibi yapalım, onların varlıklarını garantiye alalım ve aşırı çalışmaya karşı yasalar çıkartalım,» sonucuna varmaları gerekirdi. Ama burjuvazi bunu itiraf etmeye cesaret edemez. Büyük kentler kendiliğinden gelişti, nüfus kendiliğinden buralara akın etti. Büyük kentleri, sanayi ve ondan kâr eden orta sınıfın yarattığı fikri öylesine anlamsızdır ki, hakim sınıfın bütün kötülükleri bu görünürde kaçınılmaz nedene yani nüfus akışına mal etmesi çok kolay olmuştur. Halbuki büyük kentler, zaten tohum halinde varolan kötülüklere hızlı ve kesin bir gelişme sağlar. Alison hiç olmazsa bunu kabul edecek kadar insanca duygulara sahiptir. O iyi yetişmiş liberal bir sanayici değildir, sadece yarı gelişmiş bir Tory [muhafazakâr] burjuvasıdır ve bu yüzden de tam bir burjuva niteliğinde olanların hepten körleştikleri birçok yerde gözlerini açıp etrafı görmüştür. Şimdi onun dediklerini dinleyelim (79):

---

[*] Ermia: M.Ö. 7. Yüzyılda yaşamış İbrani Peygamberi. Kudüs şehrinin yıkılmasına ağlayıp yakarmasıyla ünlüdür. (Ç.N.)

(79) «Principles of Population», II. Cilt, s. 76, 82, 135.

«Kötülüğün, kendi tahriklerini; zevkin, kendi aldatmacalarını ve budalalığın, kendi sihrini yayması, büyük kentlerde gerçekleşmiştir. Cezadan kurtulma umudu suçu teşvik eder ve örneklerin çok olması da tembelliği arttırır. Kır hayatının basitliği içinde yaşayan sefih ve aşağılık insanlar, işte insan fesatlığının bu büyük pazarlarına giderler. Kötülüklerini yapacakları kurbanları ve başlarına gelen tehlikeleri karşılayacak kazançları burada bulurlar. Fazilet, bir karanlığın içine gömülmüştür. Kötülük, keşfedilmesine engel olan zorluklardan yararlanarak gelişir. Yasalara karşı gelmek, anında zevkle, eğlencelerle mükâfatlandırılır. Eğer herhangi bir kimse geceleyin St. Giles'den, Dublin'in sıkışık dar sokaklarından ya da Glasgow'un fakir semtlerinden geçerse, bu gözlemlerin doğru olduğunu anlamak için yeterli kanıtla karşılaşacak, aşağı düzeydekilerin düzensiz alışkanlıklarını ve sefih eğlencelerini artık merak etmeyecektir. O zaman dünyada ne denli çok değil, ne denli az suç işlendiğine şaşacaktır. Bu kalabalık durumlarda insanlığın kötü yola gitmesinin en büyük nedeni, kötü örneklerin bulaşıcı özellikleri ve genç kuşakla ve günlük ilişkide olduklarında kötülük tuzağına düşmemenin zorluklarıdır. Faziletin gücü hakkında ne düşünürsek düşünelim, yüksek düzeydeki insanların çirkin suçlardan ya da düzen dışı alışkanlıklardan korunmuş olmalarını, baştan çıkartıcı manzaradan talihli bir biçimde uzakta kalmalarına borçlu olduklarını deneyler göstermektedir. Kendilerinden aşağı düzeydekilere musallat olan ayartıcı fırsatlarla karşılaştıklarında, bunların etkilerine boyun eğme açısından onlardan geri kalmazlar. Bu karşı koyulamayacak tahriklerden uzaklaşamamaları, nereye giderlerse gitsinler çirkefin çeşitli çekici biçimleriyle ya da yasak zevk eğilimleriyle karşılaşmaları, büyük kentteki yoksulların özel bir talihsizliğidir. Büyük kentlerdeki yoksulların genç kesimini ahlâk bozucu birçok etkenin etki-

sine bırakan, onlardan kötülüğün cazip yönlerini gizlemenin denenmiş imkânsızlığıdır. Bütün bunlar bu kötülük kurbanlarının karakterlerindeki alışılmamış ya da olağan üstü ahlâk bozukluğundan ileri gelmemekte ama bu yoksulların maruz kaldıkları tahriklerin karşı koyulmaz nitelikte oluşlarından kaynaklanmaktadır. Yoksulların davranışlarını ayıplayan zenginler, benzer nedenlerin etkisinde kaldıklarında onlar kadar kolay boyun eğerler. Faziletin nadiren dayanabildiği ve özellikle gençlerin karşı koyamadıkları bir sefalet derecesi ve günah işlemeye yakınlık kertesi vardır. Bu koşullar altında ahlâksızlığın gelişmesi, bulaşıcı bir hastalığın gelişmesi kadar kesin ve çabuktur.»

Ve başka bir yerde şöyle diyor:

«Sırf kendi çıkarlarından dolayı üst düzeydekiler emekçi sınıfları büyük sayılar halinde küçük yerlere tıktığında suç salgını hızlanır ve kaçınılmaz olur. Böylesine bir ahlâkî ve dinî eğitim almış olan aşağı düzeydekiler, etraflarını saran tahriklere kapıldıkları için tifüs ateşine kurban olanlardan daha fazla suçlanamazlar.»

Bu kadarı yeter! Yarı-burjuva Alison dar ifade biçimiyle büyük kentlerin işçilerin ahlâkî gelişimleri üstünde yaptığı kötü etkileri bize açıklıyor. Safkan bir burjuva olan bir diğeri, Hububat Yasasına Karşı Olanlar Birliği'nden Dr. Andrew Ure (80), bize başka bir yönü açıklıyor. Büyük kentlerdeki yaşantının işçiler arasındaki entrikaları çoğalttığını ve gücü Pleblere verdiğini söylüyor. Eğer burada işçiler eğitim (yani burjuvaziye itaat etmesini) görmemişlerse, olayları sinsi bir bencilliğin açısından tek yönlü olarak görebilirler ve sinsi demagogların kendilerini ele geçirmesine izin verebilirler. Hatta en büyük veli-

(80) «Philosophy of Manufactures», Londra 1835, s. 406. Bu ünlü esere daha sonra da değineceğiz.

nimetleri olan çalışkan kapitalistlere bile sinsi ve kötü bir gözle bakabilirler. Bu durumu ancak eğitim önleyebilir. Yoksa işçilerin yapacağı bir ihtilâl kaçınılmaz olacağından, ulusal bir iflâsın ve bunu izleyecek diğer dehşetlerin içine düşülür. Burjuvazimiz, bu korkularında tamamen haklıdır. Eğer nüfusun merkezîleşmesi mal sahibi sınıfı [*] uyarıyor ve geliştiriyorsa, işçilerin gelişmesini de daha büyük bir güçle zorluyordur. İşçiler, kendilerini bir bütün, bir sınıf olarak hissetmeye başlarlar. Bireyler halinde zayıf oldukları halde birleştikleri zaman bir güç ortaya getirdiklerini kavramaya başlarlar. Burjuvaziden ayrılmaları, kendi yaşantı durumlarına göre ve işçilere özgü görüşlere sahip olmaları teşvik edilir, baskı altında oldukları bilinci artar ve işçiler sosyal ve politik önem kazanırlar. Büyük kentler işçi hareketlerinin doğum yerleridir. Buralarda işçiler ilk kez kendi durumlarını anlamaya ve buna karşı mücadele etmeye başlarlar. Buralarda proletarya ile burjuvazi arasındaki çelişki ilk kez kendini göstermiştir. Sendikacılık, Chartizm ve sosyalizm buralardan çıkmıştır. Büyük kentler kırsal bölgelerde müzmin olan sosyal bünye hastalığını, had safhaya getirdiler, böylece gerçek özelliğini ve bunu tedavi etme araçlarını ortaya çıkarmışlardır. Büyük kentler ve onların halk zekâsı üstünde zorlayıcı etkisi olmadan, işçi sınıfı olduğu yerden daha fazla ileri gidemez. Üstelik bunlar işçilerle patronlar arasındaki ataerkil ilişkilerin son kalıntılarını ortadan kaldırmıştır. Bu, tek bir patrona bağımlı olan işçilerin sayısını çoğaltarak büyük imalâtın katkısı olduğu bir neticedir. Burjuvazinin bunlardan dolayı çok üzgün olduğu doğrudur ve bunda da haklıdır. Çünkü eski koşullar altında burjuvazi

---

[*] Almanca'da bu deyim genel olarak sahipliği içermekte ama bu sahipliğin neye ilişkin olduğunu belirtmemektedir. Bu bakımdan çeviride Türkçede kullanılan mal veya mülk sahibi deyimlerinden birini kullanmayı tercih ettik. (Ç.N.)

yanında çalıştırdığı işçilerin bir isyanına karşı nispeten daha güvenlik altındaydı. Onlara hükmedebilir, canı istediği gibi onları sömürebilir ve yine de kendisine hiç bir şeye malolmayan ve belki o anda oldukça değersiz görünen, içten olmayan, hiç bir fedakârlıkla iyi yüreklilik istemeyen ve yapması gerekenin onda biri kadar bile olmayan küçük bir dostluk gösterisiyle bu aptal insanlardan itaat ve sadakat görürdü. Bir birey olarak, kendi yaratmadığı koşulların içine sokulan burjuva, görevini hiç olmazsa kısmen yapabilirdi; ama sırf yönettiğinden dolayı ülkenin içinde bulunduğu koşullardan sorumlu olan hakim sınıfın bir üyesi olarak, durumunun gerektirdiği hiç bir şeyi yapmadı. Tam tersine kendi çıkarları yararına tüm ülkeyi yağma etti. İşçinin esaretini sinsice gizliyen ataerkil ilişkiler içinde işçi, entelektüel açıdan bir hiç olarak, kendi çıkarlarından tamamen habersiz bir birey olarak kalmak zorundaydı. Ancak patronundan koptuğunda, ona yabancı olduğunda, patronla işçi arasındaki tek bağın bir çıkar bağı olduğu apaçık ortaya çıktığında, en küçük bir sınava bile dayanmayan aralarındaki duygusal bağ tamamen kopup gittiğinde, işçi, kendi çıkarlarını ve kendi yerini tanımaya ve bağımsız olarak gelişmeye başladı. Ancak o zaman düşünceleri, duyguları ve iradesiyle burjuvazinin kölesi olmaktan kurtuldu. Bu sonuca büyük çapta sanayinin ve büyük kentlerin katkıları oldu.

İngiliz işçilerinin kişiliklerinin oluşumunda diğer bir etken, daha önce sözünü etmiş olduğumuz İrlanda göçüdür. Daha önce görmüş olduğumuz gibi bu, bir taraftan İngiliz işçilerini geriletmiş, onları uygarlıktan uzaklaştırmış, durumlarını kötüleştirmiş, diğer taraftan da işçilerle burjuvazi arasındaki uçurumu derinleştirmiş ve yaklaşmakta olan krizi çabuklaştırmıştır. Çünkü İngiltere'nin yakalandığı sosyal hastalığın izlediği yol, fizikî hastalığın izlediği yolla aynıdır. Bu belli yasalara göre gelişir, kendi

krizleri vardır ve bunların en sonuncusu ve en şiddetlisi hastanın kaderini tayin eder. İngiliz ulusu bu son krize dayanamayacağı için onunla birlikte gitmesi, tekrar doğması ve canlanması gerektiğinden hastalığı hızlandıran her şeyi mutlulukla karşılamalıyız. İngiltere'ye ve İngiliz işçi sınıfına getirdikleri heyecanlı ve hareketli İrlanda özellikleri nedeniyle İrlanda göçü buna daha da büyük katkılarda bulunmuştur. İrlandalılarla İngilizler birbirlerine karşı Fransızlarla Almanlar gibidir. Sevimli, heyecanlı, ateşli İrlanda kişiliğinin durgun, mantıklı ve sabırlı İngiliz kişiliğiyle birleşmesi, uzun dönemde her ikisi için de yararlı sonuç verecektir. Canlı, savurgan, genellikle duyguyla yönetilen İrlanda tabiatı işin içine karışmayıp kısmen ırkları karıştırarak, kısmen de normal günlük temas yoluyla soğuk, mantıklı İngiliz kişiliğini yumuşatmasaydı, İngiliz bujuvazisinin kaba bencilliği işçi sınıfı içinde kök salacaktı.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulunca, işçi sınıfının yavaş yavaş İngiliz burjuvazisinden ayrı bir ırk haline gelmesi şaşırtıcı değildir. Burjuvazinin dünya üstündeki tüm diğer uluslarla, yanında yaşadığı işçilerden çok daha fazla ortak yönü vardır. İşçiler, değişik lehçelerde konuşurlar. Onların başka düşünceleri, idealleri, gelenekleri ve ahlâkî yasaları, burjuvazininkinden değişik dinleri ve politikaları vardır. Böylece onlar ayrı birer ırkmışçasına farklılıklar gösteren, mantiken iki ayrı ulusturlar. Biz bunlardan Avrupa'da sadece birini, burjuvaziyi tanıyoruz. Halbuki İngiltere'nin geleceği için çok daha önemli olan diğeri, halktır, proletaryadır (81).

(81) Bilindiği gibi, büyük çapta imalâtın İngilizleri iki değişik ulusa böldüğü fikri aynı zamanda Disraeli tarafından, *Sybil, or the Two Nations* isimli kitabında işlenmiştir. [1892 Almanca baskıya not.]

Politik prensiplerde ve kuruluşlarda açığa çıktığı gibi İngiliz işçisinin ortak karakteri üstünde daha sonra konuşma fırsatımız olacak. Buradan, işçinin özel karakterine yaptığı etki açısından yukarıda belirtilen nedenlerin sonuçlarını gözden geçirelim. Günlük yaşantıda, işçi, burjuvadan çok daha insancadır. Dilencilerin hemen hemen tamamen işçilerin eline baktıklarını ve genel olarak yoksullara bakılması için işçilerin burjuvaziden çok daha fazla çalıştıklarını daha önce belirtmiştik. İnsanın her gün kendi kendine kanıtlayabileceği bu gerçek, Manchester Piskoposu Dr. Parkinson tarafından da doğrulanmaktadır. Şöyle diyor (82) :

«Yoksullar, birbirlerine zenginlerin yoksullara verdiğinden daha fazlasını veriyor. Yoksulların birbirlerine verdikleri senelik miktarın, aynı süre içinde zenginlerin yaptığı katkıyı çoktan geçtiğini sık sık söyleyen en yaşlı, en tecrübeli, en dikkatli ve en insanca doktorlarımızdan Dr. Bartsley'in tanıklığıyla bu sözlerimi doğrulayabilirim.»

İşçilerin insanlığı, birçok başka hallerde de her yerde sevindirici olarak ortaya çıkmaktadır. Kendileri de oldukça zor günler geçirdiklerinden, başı dertte olanların durumlarını anlayabiliyorlar. Onlar için her kişi bir insandır. Halbuki burjuva için işçi, insandan biraz daha aşağıda bir şeydir. Onlar daha geçimli, daha dostça ve mal sahibi sınıftan çok daha fazla ihtiyaçları olduğu halde paraya karşı daha az hasisçe davranan kişilerdir. Onlar için para, bununla bir şey satın alabildikleri için değer taşır. Halbuki burjuvazi için paranın özel yaradılışından gelme bir değeri, bir tanrı değeri vardır ve burjuvayı alçak, kötü bir para tutkunu kişi yapan da odur. Para için hiç bir ih-

(82) Rev. Parkinson, Manchester Piskopos Müşavir Heyeti Üyesi, «On the Present Condition of the Labouring Poor in Manchester», 3. Baskı, Londra ve Manchester 1841, Broşür,

tiras duygusu tanımayan işçi, bu yüzden her işi para kazanma amacıyla yapan ve köşesine keselerle para yığmayı hayatının tek amacı olarak gören burjuvazi gibi tamahkâr değildir. Böylece işçi, burjuvadan daha az önyargılıdır ve olayları daha açık bir gözle görebilir, onlara kişisel bencilliğinin camları arkasından bakmaz. Yarım yamalak eğitimi onu dinsel taraftarlıktan kurtarır, o dinî sorunları anlamaz, onları kendine dert edinmez ve burjuvaziyi pençesine almış olan bağnazlığı tanımaz. Eğer kazara bir dini varsa, bu, ancak ismen böyledir, teorik olarak bile değildir. Pratikte o sadece bu dünya için yaşar ve onun içinde kendine bir yer edinmeye uğraşır. Burjuvazinin tüm yazarları işçilerin dindar olmadıkları ve kiliseye gitmedikleri konusunda hemfikirdirler. Bu genellemeden İrlandalıları, birkaç yaşlı kişiyi yarı-burjuvaları, posta başı ve ustabaşlarını ve benzerlerini hariç tutmak gerekir. Ama kitleler arasında dine karşı tam bir kayıtsızlık ya da en fazlasından birkaç kelime tutmayacak kadar az gelişmiş, dünya işlerine karışmayan bir tanrı inancı vardır. Bir de tanrı tanımaz ve inançsız gibi nitelemeler karşısında duyulan az bir korku yaygındır. Etkilerinden kısa bir süre önce kurtulmalarına rağmen, tüm mezheplerin dinî görevlileriyle işçilerin arası oldukça açıktır. Bugünkü durumda «O bir papazdır!» çığlığı, dinî görevlilerden birini halk toplantılarında sahneden indirmek için yeterlidir. Yaşadığı koşullar gibi, dinî ve başka tür eğitimden yoksun oluşu, işçinin eskiden kalma görüşler ve kalıplaşmış ilkelerden burjuvaya göre daha bağımsız kalmasında etken olur. Burjuva ise çocukluğundan beri kendisine verilen sınıf önyargılarıyla dolup taşmıştır. Burjuvaziyle yapılabilecek hiç bir şey yoktur. Liberal görünüşü altında bile özünde tutucudur. Çıkarları, mülk sahibi sınıfın çıkarlarına bağlıdır. Bütün etkin hareketlere karşı kapalıdır. İngiltere'nin tarihi gelişimindeki önderliğini yitirmektedir.

Ülkenin tarihi gelişimindeki önderlik hakkını sonra da önderliğin bizzat kendisini işçiler elde edecektir.

İşçilerin daha sonra üstünde duracağımız ve bununla ilgili olan tavır ve davranışlarıyla birlikte yukarda anlattıklarımız, bu sınıfın kişiliğinin olumlu yönünü oluştururlar. Olumsuz yönü ise kısaca özetlenebilir ve verilen nedenlerden doğal olarak ortaya çıkarlar. Sarhoşluk, cinsî düzensizlik, hayvanlık, mülkiyet hakkını hiçe sayma, burjuvazinin onları suçladığı başlıca noktalardır. Oldukça çok içmeleri, beklenilen bir şeydir. Sheriff Alison, Glasgow'da her Cumartesi akşamı aşağı yukarı otuz bin işçinin sarhoş olduğunu belirtiyor ve bu sayı abartılmaktan çok uzaktır. Yine ona göre, 1830'da o kentte her on iki evden biri ve 1840'da her on evden biri meyhaneydi; İskoçya'da 1823'de 2.300.000 galon için vergi ödenmişti, 1837'de ise 6.620.000 galon için vergi ödenmişti. İngiltere'de vergi, 1823'de 1.976.000 galon üstünden ve 1837'de 7.875.000 üstünden verilmişti (83). Sahipleri bira satmaya yetkili birahanelerin (jerry shops) açılmasını hızlandıran 1830'daki Bira Yasası, birahaneyi bir bakıma herkesin kapısına getirerek sarhoşluğun yayılmasını daha da arttırdı. Hemen hemen her sokakta böyle birkaç birahane vardı ve kırsal bölgelerde yan yana iki ya da üç evden biri muhakkak ki bir birahaneydi. Bunların yanı sıra çok sayıda gizli dükkânlar, yani yetkili olmayan, el altından içki satan yerler ve büyük kentlerde polisin nadiren ziyaret ettiği gizli bölgelerde büyük miktarda içki üreten birçok içki imalâthaneleri vardı. Gaskell, sadece Manchester'deki gizli imalâthanelerin yüzden fazla olduğunu ve bunların en azından 156.000 galon bira ürettiklerini belirtiyor. Manchester'de, bunlardan başka her türlü alkollü içki satan ve Glasgow'dakiler kadar nüfus sayısına oran-

(83) «Principles of Population», [Almanya baskıya not.]

la oldukça yüksek olan binden fazla meyhane vardır. Diğer bütün büyük kentlerde de durum aynıdır. İnsan, içkinin her zaman rastlanan sonuçlarından başka kadınların, erkeklerin, hatta çocukların ve çoğu kez kucaklarında çocukları olan annelerin, buralarda burjuva rejiminin en aşağılık kurbanlarıyla, hırsızlarla, dolandırıcılarla ve fahişelerle bir araya geldiğini ve birçok annenin kucağındaki çocuğuna içki içirdiğini düşündükçe, bu tür yerlere gitmenin ahlâk bozucu etkileri inkâr edilemez.

Özellikle ücretlerin ödendiği ve işin normalden biraz daha erken bırakıldığı, işçi sınıfının kendi yoksul bölgelerinden anacaddelere döküldüğü Cumartesi akşamlarında sarhoşluk, tüm vahşiliğiyle görülebilir. Bu tür akşamlarda sokaklarda sürünen, yerlerde yatan insanlar görmeden Manchester'de çok ender dolaştım. Aynı sahne sadece biraz daha az gürültülü olarak Pazar akşamları da çoğunlukla tekrarlanır ve tüm paralarını harcadıktan sonra sarhoşlar en yakın tefeci dükkânına giderler, ki bunlardan her kentte yeteri kadar vardır —Manchester'de altmıştan fazla, Salford'un tek bir sokağında Chapel Sokağında 10 - 12 tane vardır— ve sahip oldukları her şeyi rehine bırakırlar. Cumartesi akşamları tefecilerden geri alınan ev eşyası, eğer varsa Pazar giysileri, mutfak eşyaları hiç kuşkusuz bir sonraki Çarşambadan önce tekrar oraya götürülürler ve en sonunda da bir kaza artık onları rehine bırakılamayacak bir hale getirir. Birbirinin ardından her eşya tefecinin eline düşer ve nihayet o, durmadan kullanılmış olan rehine bırakılan mal için çeyrek penny'den daha fazlasını vermeyeceğini söyler. İnsan, İngiltere'deki işçiler arasındaki sarhoşluğun fazlalığını gördükten sonra bu sınıfın alkollü içkilere senede aşağı yukarı yirmi beş milyon sterlin ödediğini söyleyen Lord Ashley'in (84) sözlerine hemen inanıveriyor. Bunu izleyen dış

(84) 28 Şubat 1843'deki Avam Kamarasının oturumunda.

koşullardaki bozukluk, kafa ve beden yapısının korkunç bir biçimde parçalanması ve tüm ev içi ilişkilerinin mahvolması, kolaylıkla tahmin edilebilir. İçkiye karşı olan kurumların çok şey yaptığı muhakkak. Ama birkaç milyon işçi içinde birkaç bin içki içmeyen ne işe yarar? Eğer insan Manchester'de son üç ya da dört yıl içinde artık içki içmemeye yemin eden insanları saysa, bu sayı kentin tüm nüfusundan fazla olur ve yine de sarhoşluğun azaldığına dair hiç bir kanıt yoktur ortada.

Alkollü içki eğlencelerinde sarhoşluğun yanı sıra İngiliz işçilerinin başlıca yanlışlarından biri de cinsellikte aşırılıktır. Ama bu da mantıken, özgürlüğünü uygun bir biçimde kullanma için hiç bir araca sahip olmayan, kendi başına bırakılmış bir sınıfın durumundan ileri gelen kaçınılmaz bir şeydir. Üstüne birçok görev ve ağır iş yüklerken burjuvazi işçi sınıfına sadece bu iki eğlenceyi bırakmıştır. Bunun sonucu da, işçilerin yaşantıdan bir şeyler çıkarabilmek için tüm enerjilerini bu iki eğlence üstünde toplamaları, bunları aşırılığa dek sürdürmeleri ve en sınırsız bir biçimde bunlara teslim olmalarıdır. Sadece hayvanların hoşuna giden koşullar içine konduklarında insanlar için ayaklanmaktan ya da tam bir hayvanlığın içine gömülmekten başka ne kalıyor? Üstelik burjuvazi fahişeliği sürdürmek için payına düşen her şeyi yapıyor. Londra sokaklarını dolduran 40.000 fahişenin kimbilir kaçı her akşam faziletli burjuvazi sayesinde geçiniyor (85)! Bunların kaçı, yaşamlarını sürdürmek için bedenlerini gelip geçene satmalarını, burjuvaların aldatmalarına borçlu? Muhakkak ki cinsî azgınlıkları için işçileri suçlamaya bunların pek de hakları yok.

Genel olarak işçilerin ahlâkî düşüklükleri zevke karşı

(85) Sheriff Alison. «Principles of Population» II. Cilt, [Almanca baskıya not.]

olan sınırsız susuzluklarına, tedbirsizliklerine, sosyal düzene uymadaki esnekliklerine ve daha sonraki bir avantaj için o anki zevki feda edememe yeteneklerine bağlanabilir. Ama bu, şaşılacak bir şey midir? Eğer bir sınıf en yorucu çalışmasıyla birkaç tane ve sadece en duyumsal zevkleri satın alabiliyorsa, kendini bu zevklere gözü kapalı ve çılgın bir biçimde vermeli midir? Eğitilmesi için kimsenin kendini derde sokmadığı, binlerce değişiklik karşısında bir oyuncak gibi olan, hayatta güvenlik diye bir şey tanımayan bir sınıfın ihtiyatlı davranmaya, «saygınlığa» ve proletaryanın içinde yaşadığı koşulların sürekli olarak değişmesinden dolayı içinde bulunduğu duruma güvenmediğinden daha sonraki bir eğlence için o anın zevklerinden fedakârlık etmesine ne gerek vardır? Avantajlarından hiç yararlanmadan sosyal düzenin tüm dezavantajlarına tahammül etmek zorunda olan, bu düzene ancak düşmanca bakan bir sınıftan, bu sosyal düzene saygı duymasını kim isteyebilir? Gerçekten de bu, ondan çok fazla bir şey istemek olur! Ama, işçi sınıfı bir sosyal düzen varolduğu sürece ondan kaçamayacak ve tek işçi buna karşı koymaya kalktığında en büyük zarar yine kendine olacaktır.

Böylece sosyal düzen, işçi için aile hayatını hemen hemen olanaksızlaştırır. Sırf geceyi geçirmek için bile münasip bir yeri olmayan kötü döşeli, çoğu kez damı akan ve soğuk olan, insanlarla tıklım tıklım dolu olduğu için bütün odalarını pis bir havanın kapladığı rahatsız kirli bir evde, hiç bir rahatlık mümkün değildir. Erkek bütün gün çalışır, belki de karısı ve büyük çocukları da hepsi değişik yerlerde olmak üzere çalışırlar. Sadece geceleri ve sabahları hepsi tek bir arzu içinde, içmek için bir araya gelirler. Bu koşullar altında nasıl bir aile yaşantısı mümkündür? Bütün bunlara rağmen işçi, ailesinden kaçamaz, ailesiyle yaşamak zorundadır ve bunun sonucu bitmek

tükenmek bilmeyen, gerek anne ve baba, gerekse çocuklar için kötü etkiler yapan aile kavgalarıdır. Evdeki tüm görevlerini ve özellikle çocuklarını ihmal etmesi, İngiliz işçileri arasında çok rastlanılan bir durumdur ve toplumun varolan kuruluşları tarafından bu da büyük bir güçle beslenir. Çoğunlukla ebeveynlerinin kendilerinin de dahil bulunduğu bu ahlâk bozucu etkilerin ortasında böyle vahşi bir biçimde büyüyen çocukların cici bici, ahlâklı kimseler olmaları bekleniyor! Kendini beğenmiş burjuvazinin işçiden istediği özellikler gerçekten çok saf isteklerdir.

Hüküm sürmekte olan sosyal düzene karşı kızgınlık, en aşırı biçiminde, yani kanuna karşı işlenen suçlarda en fazla göze çarpar. Eğer ahlâk bozucu etkenler işçi üstünde her zamankinden daha güçlü bir biçimde etki yaparlarsa, onların suç işleyeceği 80 derece Réaumur'da [100° C] suyun sıvı hali terkedip gaz haline geçmesi kadar doğaldır. Burjuvazinin hayvanlığı ve hayvanca davranışı hakkında işçi, su kadar iradesi olmayan bir yaratık haline gelir ve tamamen aynı gereklilikten dolayı doğanın yasalarına tabi olur. Belli bir noktada tüm özgürlük sona erer. Böylece proletaryanın genişlemesiyle İngiltere'de suçlar artmıştır ve İngiliz ulusu, dünyada en fazla suç işleyen ulus haline gelmiştir. İçişleri Bakanlığının yıllık suçlu tablolarından, İngiltere'de suçun kavranılmayacak bir hızla arttığı ortaya çıkmaktadır. **Suç** sayılacak davranışlar için yapılan tutuklama sayısı şöyleydi: 1805'de 4.605, 1810'da 5.146, 1815'de 7.898, 1820'de 13.710, 1825'de 14.437, 1830'da 18.107, 1835'de 20.731, 1840'da 27.187, 1841'de 27.760, 1842'de 31.309. Bu sayılar sadece İngiltere ve Wales içindir. Yani, otuz yedi yıl içinde tam yedi katına çıkmıştır. 1842'de bu tutuklamaların 4.497'si, yani % 14'ünden çoğu sadece Lancashire'da yapılmıştı. Londra dahil Middlesex'de 4.094 ya da tüm tutuklamaların % 13'ü

yapılmıştı. Böylece büyük proleter nüfuslu geniş kentleri kapsayan iki bölge, tüm suçların dörtte birini üretmekteydi. Halbuki nüfusları tüm nüfusun dörtte birine yaklaşmaktan çok uzaktı. Üstelik suçlu tablolari hemen hemen tüm suçların proletarya arasından çıktığını kanıtlıyor. 1842'de ortalamasını alırsak her yüz suçludan 32.35'i okuma ya da yazma bilmiyordu; 58.32'si biraz okuyup yazabiliyorlardı; 0.22'si yüksek eğitim görmüşlerdi; 2.34'ünün eğitim düzeyleri ise belli değildi. İskoçya'da suç daha hızlı bir oranda arttı. 1819'da burada sadece 89 kişi tutuklanmıştı ve daha 1837'de bu rakam 3.176'ya ve 1842'de 4.189'a yükseldi. Sheriff Alison'un resmî raporlarını yazdığı Lancashire'da nüfus her otuz yılda bir, suç sayısı ise her beş buçuk yılda bir iki misline çıkıyordu. Yani nüfusun altı katı bir hızla gelişmekteydi. Bütün uygar ülkelerde olduğu gibi suçlar büyük bir çoğunlukla mülkiyete karşı işleniyordu ve bu, şu ya da bu biçimde ihtiyaçtan doğuyordu. Çünkü insan sahip olduğu bir şeyi çalmaz. Mülkiyete karşı işlenen suçların nüfusa olan oranı Hollanda'da 1/7.140 ve Fransa'da 1/804 iken Gaskell'in yazdığı sırada İngiltere'de 1/799'du. Kişilere karşı işlenen suçların nüfusa oranı Hollanda'da 1/28.904, Fransa'da 1/17.573, İngitere'de 1/23.395 idi. Genel olarak suçların nüfusa oranı tarımsal bölgelerde 1/1.053, sanayi bölgelerinde ise 1/840'dır (86). Bugün bütün İngiltere'de bu oran 1/660'dır (87). Gaskell'in kitabı çıktığından beri en az on yıl da geçti!

Bu gerçekler herhangi bir kimseyi, hatta bir burjuvayı bile durdurmak ve böyle bir durumun sonuçları üstünde düşündürmek için yeterlidir. Eğer ahlâk bozuklu-

(86) «Manufacturing Population of England», 10. Bölüm.

(87) On beş milyon kadar olan toplam nüfus mahkûm olmuş suçlu sayısına (22, 733) bölünmüştür.

ğu ve suç sayısı yirmi yıl bu oranda artmaya devam ederse (ve eğer İngiliz sanayisi bu yirmi yıl içinde o zamana dek olduğundan daha kötü bir durumda olursa, suç sayısının giderek artması ancak daha hızlı olabilir) sonuç ne olacak? Toplum, şimdiden görülebilir bir çözülme durumundadır. Bütün sosyal bağların koptuğunun açık bir kanıtını görmeden insanın bir gazeteyi eline alması bile olanaksız. Önümde duran İngiliz gazete yığınlarına rasgele bakıyorum; üç günlük rapor veren 30 Ekim 1844 tarihli **Manchester Guardian** var. Artık Manchester'le ilgili tam detaylar verme zahmetine bile katlanmıyor ve sadece ilginç haberler vermekle yetiniyor: bir fabrikada işçiler haber vermeden daha yüksek ücret için grev yapmışlar ve Sulh Hakimi tarafından işlerinin başına dönmeye mahkûm edilmişler; Salford'da birkaç tane çocuk hırsızlık yaparken yakalanmış ve iflâs eden bir tüccar kendisine kredi verenleri aldatmaya kalkmış. Komşu kentlerdeki raporlar daha ayrıntılı: Ashton'da iki hırsızlık, iki ev soyma, bir intihar; Bury'de bir hırsızlık; Bolton'da iki hırsızlık, bir dolandırıcılık; Leigh'de bir hırsızlık; Oldham'da ücret için yapılan bir grev, bir hırsızlık, İrlanda kadınları arasında bir kavga, sendikasız bir şapkacının sendika adamları tarafından öldürülmesi, oğlu tarafından dövülen bir ana, polise bir saldırı, bir kilise soygunu; Stockport'da işçilerin ücretlerinden memnun olmayışları, bir hırsızlık, bir kavga, kocası tarafından dövülen bir kadın, Warrington'da bir hırsızlık, bir kavga; Wigan'da bir hırsızlık, bir kilise soygunu. Londra gazetelerinin verdikleri haberler daha da kötü; dolandırıcılıklar, hırsızlar, cinayetler, aile kavgaları birbirini izliyor. Elime 12 Eylül 1844 tarihli bir **Times** geçiyor. Verdiği bir günlük rapor, bir hırsızlığı, polise yapılan bir saldırıyı, gayrımeşru çocuğuna bakması için bir babanın mahkûm edilmesini, bir çocuğun anne ve babası tarafından terkedilmesini ve bir adamın karısı tarafın-

dan zehirlenmesini yazıyor. Bu ülkede sosyal savaş tüm çıplaklığıyla görülmekte. Herkes kendisini koruyor ve bütün yabancılara karşı sadece kendisi için mücadele ediyor. Düşman ilân edilmiş olan diğerlerine zarar verip vermeyeceği sadece kendisi için en avantajlı olanı bulmak için yaptığı bencil bir hesaba bağlıdır. Artık kimsenin aklına dostuyla barış içinde ve anlayış içinde yaşama gelmiyor. Bütün anlaşmazlıklar; tehditlerle, vahşetle ya da mahkemelerle halledilliyor. Kısaca herkes komşusunu yolunun üstüne çıkan bir düşman ya da daha iyisi, kendi avantajı için kullanacağı bir alet olarak görüyor. Ve suçlu tablolarının gösterdiği gibi bu savaş yıldan yıla daha vahşi, daha hırslı, daha uzlaşamayacak bir duruma geliyor. Düşmanlar yavaş yavaş iki büyük kampa ayrılıyorlar: bir tarafta burjuvazi, diğer tarafta işçiler. Herkesin herkese ve burjuvazinin proletaryaya karşı verdiği bu savaş bizi şaşırtmamalı. Çünkü bu, serbest rekabette görülen prensiplerin mantıkî sonucundan başka bir şey değil. Ama burjuvazinin bu hızla toplanmakta olan fırtına bulutları karşısında sessiz kalması, bütün bu olayları gazetelerde böyle bir sosyal durumdan utanmadan, onun sonuçlarından ve her gün belirtilerini suçlarla ortaya koyan bir evrensel patlamadan korkmadan okumaları bizi pekâla şaşırtabilir. Ama en sonunda o burjuvazidir ve olduğu yerden olayları göremediği gibi onun sonuçlarını da kavrayamaz. Aslında şaşırtıcı olan bir tek şey vardır, bu da sınıfsal önyargının ve önceden kabul edilmiş fikirlerin bütün bir insan sınıfını tam daha doğrusu çılgınca bir körlük içinde tutmasıdır. Bu arada burjuvazinin gözleri olsun ya da olmasın, ulusun gelişmesi, kendi yolunda ilerlemektedir ve bir gün kendi felsefesinde düşünü bile görmediği olaylarla mal sahibi sınıfı şaşırtacaktır.

7

Sanayideki Çeşitli İşkolları

KELİMENİN DAR ANLAMIYLA FABRİKA İŞÇİLERİ

İngiliz sanayi proletaryasının en önemli kolları üstünde dururken, daha önce koymuş olduğumuz prensiplere göre fabrika işçileriyle, yani Fabrika Yasası'nın kapsadığı işçilerle başlayacağız. Bu yasa, su ya da buhar gücüyle yün, ipek, pamuk ve keten büken ya da dokuyan fabrikalardaki işgününün uzunluğunu düzenler ve bu yüzden de İngiliz sanayisinin en önemli işkollarını kapsar. Bu-

ralarda çalışan sınıf, İngiliz işçilerinin en zeki ve en enerjik olanıdır ve bu yüzden de en hareketli olan ve burjuvazi tarafından en fazla nefret edilen sınıftır. Bir bütün halindedir ve özellikle Lancashire'deki gibi burjuva ajitasyonunun önderliğini yapan sanayici efendileri gibi pamuk işçileri de işçi hareketinin en ön saflarında yer alırlar.

Giriş bölümünde dokuma kesiminde çalışan nüfusun eski yaşantılarından nasıl koparıldıklarını görmüştük. Bu yüzden daha sonraki yıllarda mekanik icatların ilerlemesinin en fazla bu işçileri derin ve sürekli olarak etkilediğine şaşmamak gerekir. Ure (88), Baines (89) ve diğerleri tarafından anlatılan pamuklu sanayi tarihi, birçoğu sanayinin diğer kollarında da kullanılan her yöndeki gelişmelerin örnekleriyle doludur. Hemen hemen her yerde makine el işinin yerini almıştır, hemen hemen tüm sanayi buhar ya da suyun yardımıyla idare edilmektedir ve her yıl beraberinde bir sürü gelişme getirmektedir.

Her şeyin iyi düzenlendiği bir toplumda bu gelişmeler ancak bir sevinç kaynağı olabilirdi. Herkesin herkese karşı giriştiği bu savaşta bazıları gelişme sonucu ortaya çıkan her türlü yararı kendilerine ayırıyor ve böylece de çoğunluğu geçim araçlarından yoksun bırakıyorlar. Makinelerdeki her gelişim, işçileri işlerinden atıyor ve gelişim büyüdükçe işsizlerin sayısı da artıyor. Böylece her büyük ilerleme birçok sayıda işçinin üstünde ekonomik kriz etkisi yaratıyor, ihtiyaç, sefalet ve suçun ortaya çıkmasını sağlıyor. Birkaç örnek alalım ele. İlk icat olan ve tek bir kişi tarafından işletilen pamuk eğirme makinesi (jenny), aynı süre içinde bir bükme çarkının ürettiğinin altı mislini üretmekteydi. Böylece her yeni pamuk eğirme

(88) Dr. A. Ure, «The Cotton Manufacture of Great Britain», 1836.

(89) E. Baines, «History of the Cotton Manufacture».

makinesi, beş işçiyi işten atıyordu. Pamuk eğirme makinesinden çok daha fazla üreten ve onun gibi tek bir kişi tarafından işletilen çıkrık ise daha fazla kişiyi işten attı. Yaptığı üretime oranla çalıştırılması için daha da az işçi gereken iplik eğirme ve bükme makinesinin de böyle bir etkisi oldu ve iplik eğirme ve bükme makinesinde yapılan her yenilik, iğ sayısının her artışı, işçi sayısını daha da azalttı. Ama bu makinedeki iğ sayısının artması öylesine hızlıydı ki, bu yüzden birçok işçi işinden atıldı. Çünkü iplik bükücü olarak bir çift çocukla birlikte bir bükücü eskiden altı yüz iği harekete geçirebilmesine rağmen şimdi iki makine üstündeki 1.400 ilâ 2.000 iği idare edebiliyordu. Böylece en azından iki bükücüyle bir kısım yardımcılar işten atılmışlardı. Bükme fabrikalarına çok sayıda kendi kendine çalışan iplik eğirme ve bükme makineleri alındığından beri bükücülerin işi tamamen makineler tarafından yapılmaktadır. Manchester'deki Chartistlerin ünlü liderlerinden olan James Leach'in (90) kaleminden çıkma bir kitap duruyor önümde. Yazar, yıllarca sanayinin çeşitli kollarında, fabrikalarda ve kömür madenlerinde çalışmış. Kendisini şahsen dürüst, güvenilir ve yetenekli bir insan olarak tanıdım. Politik durumunun sonucu olarak elinde değişik fabrikalarda işçiler tarafından toplanmış geniş, ayrıntılı bilgiler vardı. Ve yayımladığı tablolardan anlaşıldığına göre 1841'de otuz beş fabrikada 1829'dakinden 1.060 tane daha az iplik eğirme ve bükme makinesini çalıştıran işçi işe alınmıştı. Halbuki, bu otuz beş fabrikadaki iğ sayısı eski sayıdan 99.239 tane daha artmıştı. Verdiği tablolarda kendi kendine çalışan makineler kullanıldığı için hiç bir bükücü çalıştırmayan beş fabrika var.

(90) «Stubborn Facts from the Factories by a Manchester Operative», Wm. Rashleigh tarafından yayımlanmış ve emekçi sınıflara ithaf edilmiş, Londra, Ollivier, 1844, s. 28.

iğ sayısı % 10 kadar artarken, bükücü sayısı % 60 kadar azalmıştır. Leach 1841'den beri çift donatım ve diğer araçlarla öylesine çok gelişmenin olduğunu söylüyor ki, ona göre adı geçen fabrikaların bazılarında işçilerin yarısı işlerinden atıldılar. Kısa bir süre önce seksen bükücünün çalıştığı bir fabrikada şimdi sadece yirmi tane kaldı. Diğerleri ise ya işten atıldılar ya da çocuklara verilen ücret karşılığında çocukların yaptıkları işleri yapıyorlar. Stockport hakkında da Leach buna benzer şeyler anlatmakta. Stockportta son sekiz ya da dokuz yılda sanayinin büyük ölçüde gelişmesine rağmen 1835'de 800 bükücü çalışırken, 1843'de sadece 140 tane bükücü çalışmaktadır. Taraklama tezgâhlarında yapılan buna benzer gelişmelerle de burada çalışan işçilerin yarısı işten atıldı. Bir fabrikada geliştirilmiş tezgâhlar kurulduktan sonra çalışan sekiz kişinin dördü işten atıldı, üstelik patron geriye kalan dört kişinin ücretlerini sekiz şilinden yedi şiline indirdi. Aynı süreç dokuma sanayisinde de görülmektedir. Mekanik tezgâh, birbiri ardından el dokuma dallarını eline geçirmiştir ve tek bir dokumacı iki tezgâhta birden çalıştığından ve mekanik tezgâh el tezgâhından çok daha fazla ürettiğinden, birçok işçi işsiz kalmıştır. Diğer bütün sanayide, keten ve yün bükümünde, ipek bükümünde durum aynıdır. Mekanik tezgâh da bir bir yün ve keten dokumacılığını eline geçirmeye başlamıştır. Sadece Rochdale'de fanila ve diğer yün dokuma dallarında el tezgâhından çok mekanik tezgâh vardır. Burjuvazi buna çoğu kez, üretimin maliyetini azaltarak makinelerde uygulanan gelişmelerin bitmiş malların daha düşük fiyatlarla yapılmasını temin ettiğini ve bu düşük fiyatların tüketimde yarattığı fazlalıkla işsiz işçilerin çok geçmeden yeni kurulan fabrikalarda tam gün iş bulacaklarını söyleyerek cevap veriyor (91). Sanayinin genel gelişimine uygun bazı

(91) Fabrika Araştırma Komisyonu'nun Raporu ile karşılaştırın.

koşullar altında **hammaddesinin ucuz olduğu** malların fiyatının azalmasının tüketimi büyük ölçüde arttıracağı ve yeni fabrikaların açılmasına sebep olacağı konusunda burjuvazi haklıdır. Ama bundan öte söylediği her sözcük yalandır. Burjuvazi, fiyatların azalmasını izleyecek bu sonuçların gerçekleşmesinin ve yeni fabrikaların açılmasının uzun yıllar alacağı gerçeğini unutmaktadır. Makinelerde uygulanan her gelişmenin, gerçek işi, yani gücün sarfiyatını gittikçe daha fazla makinelerin üstüne yüklediğini ve böylece tam olgunluk çağındaki bir erkeğin işini zayıf bir kadının ve hatta bir çocuğun aynı biçimde yapabileceği ve bunun için de ücretlerin yarısını, hatta üçte birini alacağı sadece bir gözetim haline dönüştürdüğü gerçeği karşısında sessiz kalmaktadır. Böylece ergin erkekler gittikçe daha fazla işten çıkarılmakta ve üretimin gelişmesiyle de **tekrar işe alınmamaktadırlar.** Sanayideki birçok eski dalların yok olduğu ya da çok değişmiş olmasından dolayı işin yeniden öğrenilmesi gerektiği gerçeğini burjuvazi gizliyor. Çocukların çalışmasını yasaklama sorunu ne zaman ortaya atılsa, fabrika işinin iyi öğrenilebilmesi için gençlikte öğrenilmesi gerektiğini savunmasına rağmen, büyüklerin de yeni makinelerin işleyişini öğrenmeleri gerektiğini açıklamamaya dikkat eder. Makineleri geliştirme sürecinin sürekli olarak devam ettiğini ve bir işçi yeni bir dala tam alışmış olsa bile işinden atılarak ekmeğini kazanabilmesi için eline geçmiş son güvence kalıntılarının da zorla gaspedildiğinden hiç söz etmez. Ama burjuvazi, makinelerde uygulanan gelişimlerden kârlı çıkar. Birçok eski makinelerin hâlâ kullanıldığı ve gelişmenin henüz her yerde uygulanmadığı ilk birkaç yılda para biriktirebilmek gibi büyük bir fırsatı vardır. Ve bu gelişmelerden ayrılamayacak olan dezavantajları da göz önünde bulundurmasını kendisinden istemek, çok aşırı bir istek olur.

Geliştirilmiş makinelerin ücretleri azalttığı gerçeği işçiler tarafından sık sık tekrarlandığı halde burjuvazi tarafından şiddetle yalanlanmıştır. Burjuvazi, parça başına işin fiyatının azalmasına rağmen haftalık işin toplam ücretinin düşmekten çok yükseldiğini ve işçilerin koşullarının kötüleşmekten çok düzeldiği konusunda ısrar etmektedir. Meselenin tabanına inmek oldukça zordur. Çünkü işçiler çoğu kez parça başına işle çalışırlar. Ama birçok iş dallarında haftalık ücretin de makinelerin gelişmesiyle azaldığı muhakkaktır. «İnce iplik» bükücüleri (örneğin iyi makine ipliği bükenler) diye bilinen işçiler gerçekten yüksek ücret alırlar; haftada ortalama otuz - kırk şilin geçer ellerine. Çünkü ücretleri yüksek tutabilmek için güçlü bir kuruluşları vardır ve sanatları uzun bir eğitim gerektirir. Ama otomatik makinelerle rekabet etmek zorunda kalan (otomatik makine ince iplik için henüz kullanılmamaktadır) ve bu makinelerin işe girmesiyle sendikaları çok zayıflayan kalın iplik bükücüleri, çok düşük ücret alırlar. Makine ile iplik büken biri bana haftada on dört şilinden daha fazlasını kazanmadığını söyledi ve onun bu sözleri, çeşitli fabrikalarda kalın iplik bükücülerinin haftada on altı şilin altı penny'den daha az kazandıklarını ve üç yıl önce otuz şilin kazanan bir bükücünün şimdi zar zor on iki buçuk şilin kazandığını ve geçen yıl eline ortalama olarak bundan daha fazlasının geçmediğini söyleyen Leach'in anlattıklarına da uymaktadır. Kadınlarla çocukların ücretleri belki daha az düşmüştür. Çünkü başta da bunların ücreti pek fazla değildir. Haftada sekiz - dokuz şilin kazanabilmek için kendilerini sıkıntıya sokan birkaç kadın ve çocuklu dul tanıyorum. İngiltere'de yaşantının temel ihtiyaçlarının fiyatını bilen bir kimsenin; bunların ve ailelerinin bu parayla doğru dürüst geçinemeyeceklerini kabul etmesi gerekir. Ücretlerin genel olarak makinelerin gelişmesiyle azaldığı, tüm işçiler tarafından doğrulanmak-

tadır. İşçi sınıfının içinde bulunduğu koşulların makinelerle birlikte geliştiğini öne süren burjuva iddiası, fabrika bölgelerindeki bütün işçi toplantılarında heyecanla yalanlanmaktadır. Ve eğer nispî ücretin, sadece parça başına işin fiyatının düştüğü; halbuki mutlak ücretin, haftada kazanılan toplam miktarın değişmediği doğru olsaydı bile bu neyi gösterirdi? Sanayiciler her gelişme ile kazançlarından işçilere en ufak bir pay bile vermeden ceplerini doldururlarken işçilerin sessizce baktığını! İşçiyle mücadele ederken burjuva kendi ekonomik politikasının en basit prensiplerini bile unutur. Malthus adına birçok kez yemin eden o, başka zamanlar işçilerin önünde telâş içinde şöyle bağırır: «Makinelerdeki gelişim olmasaydı, İngiltere nüfusunda çoğalan milyonlar nerede iş bulacaktı?» (92) Sanki burjuva, makineler ve bunun ortaya çıkardığı sanayinin gelişimi olmadan bu «milyonların» asla dünyaya gelmeyeceklerini ve büyümeyeceklerini bilmiyormuş gibi! Makinelerin işçilere yaptığı tek hizmet, makineleri artık işçilere karşı değil de işçiler için çalıştıracak bir sosyal reform gerekliliğini göstermiş olmasıdır. Akıllı burjuvalar Manchester'de ve başka yerlerde sokak süpüren insanlara (makineler icat edildiği ve kullanılmaya başlandığından beri artık buna da pek rastlanmıyor) tuz, kibrit, portakal ve ayakkabı bağı satanlara ya da hatta dilenenlere daha önce ne olduklarını bir sorsunlar, kimbilir kaç tanesi şöyle cevap verecektir: «Makineler tarafından işten atılan fabrika işçileri.» Şu andaki sosyal koşullarımız altında makinelerde uygulanan gelişmelerin sonuçları işçiler için tamamen zararlı ve çoğu kez en yüksek derecede ezicidir. Her yeni makine; kendisiyle birlikte işsizlik, yoksulluk ve acılar getirmektedir. Ve makine olmadan da her zaman «fazla nüfusun» varolduğu İngiltere gibi bir ülkede işten atılmak, bir işçinin başına gelebilecek en kötü

(92) J. Symons, «Arts and Artisans».

şeydir. Makinelerdeki bu sürekli ilerlemenin sonucu olarak işçinin hayatdaki durumunda ortaya çıkan bu güvensizliğin zaten yeteri kadar talihsiz olan işçi üstünde ne denli moral bozucu ve sinirlendirici bir etkisi olması gerekir! Umutsuzluktan kaçınman için açık olan iki yol vardır; burjuvaziye karşı açık ya da kapalı bir isyan ya da sarhoşluk ve genel bir ahlâksızlık. İngiliz işçileri bu yolların her ikisine sığınmaya alışkındırlar. İngiliz proletaryasının tarihi, makinelere ve burjuvaziye karşı yapılan yüzlerce ayaklanmayı anlatmaktadır. Umutsuzluğun sadece bir başka biçimi olan ahlâkî çöküntü hakkında daha önce konuşmuştuk.

En kötü durumda olanlar da, kendisinin yerini alan bir makineyle rekabet etmek zorunda olanlardır. Ürettikleri malların fiyatları makinelerin benzer üretiminin fiyatlarına uyar ve makineler daha ucuz çalıştıklarından, makinenin insan rakipleri en düşük ücretleri alırlar. Aynı şey yeni gelişmelerle rekabet halinde olan eski bir makinenin başında çalışan her işçinin başına gelir. Zararı ödeyecek kimdir ki? Sanayici ne eski aletini atmak, ne de onun yüzünden zarara girmek ister. Ölü mekanizmalardan bir şey çıkartamadığından o da yaşayan işçiye, toplumun o evrensel şamar oğlanına, her şeyi yükler. Makineyle rekabet eden işçilerden en kötü kullanılanları el - tezgâhında çalışan pamuk dokumacılarıdır. En düşük ücretleri onlar alırlar ve tam gün çalışmalarına rağmen haftada on şilinden fazlasını kazanamazlar. Birbiri ardından bütün dokunmuş mallar mekanik tezgâhının eline geçtiği için ve diğer dallardaki işkollarından atılan bütün işçilerin en son sığınakları el dokumacılığı olduğundan, bu iş oldukça kalabalıktır. İşte, ortalama mevsimlerde, tezgâhının başında günde on dört ilâ on sekiz saat oturarak haftada altı - yedi şilin kazanan bir el dokumacısının kendisini talihli sayması bundandır. Kumaş atkılarının kopmasını önlemek

için dokuma malları oldukça rutubetli bir dokuma odasını gerektirirler ve kısmen bu nedenden, kısmen de kendilerine daha iyi bir konut kiralayabilmelerini önleyen yoksulluklarından dolayı bu dokumacıların çalışma odaları genellikle tahta ya da herhangi bir döşemeye sahip değildir. Uzak bölgelerde pis avlularda ve meydanlarda, çoğu kez de mahzenlerde olan bu dokumacıların konutlarına gittim. Birkaçı evli olan bu el - tezgâhı dokumacılarının yarım düzine kadarı bir büyük yatak odasıyla bir ya da iki çalışma odası olan bir kulübede hep beraber otururlar. Yiyecekleri, hemen hemen çoğu kez sadece patatesten, kimi zaman da yulaf ezmesinden, nadiren sütten ve etten oluşmaktadır. Bunların birçoğu ya İrlandalıdır ya da İrlanda soyundan gelmektedirler. Ve her krizde ilk etkilenen ve krizin bitişinde de onun etkilerinden en son kurtulan bu yoksul el - tezgâhı dokumacıları, fabrika sistemine karşı yapılan toplantılar için burjuvazi yararına bir araç olarak kullanılırlar. «Görüyor musunuz?» diye bağırır burjuva muzaffer bir edayla, «Fabrika işçileri ne denli iyi bir durumdayken bakınız bu zavallı yoksul yaratıklar nasıl aç bir haldeler. Bunları gördükten **sonra** fabrika (93) sistemi üstüne yargılarınızı siz verin!» Sanki el - tezgâhı işçilerini böylesine acımasız bir biçimde ezen, tamamen fabrika sistemi ve ona ait olan makineler değilmiş ve burjuvazi de bunu bizim kadar iyi bilmiyormuş gibi! Ama burjuvazinin bundan çıkarı çoktur ve bir - iki yalancılıkla biraz sahtekârlığın ipek önemi yoktur.

Şimdi makinelerin insan işinin yerini gittikçe daha fazla aldıkları gerçeğini biraz daha yakından inceleyelim. İnsan emeği, hem bükme hem de dokumadan temel olarak kopmuş iplikleri birleştirmekten ibarettir, gerisini ma-

(93) Bakınız. Dr. Ure, »Philosophy of Manufactures».

kine yapar. Bu iş adale gücünden çok sadece parmak esnekliğini gerektirir. Bu yüzden bu iş için erkeklere ihtiyaç yoktur. Erkeklerin elleri çok adaleli olduğundan dolayı kadınlar ve çocuklar bu işi daha iyi yapabilirler ve bu yüzden de erkeklerin yerini alırlar. Böylece kolların kullanılışının ve kuvvetin uygulanmasının yerini ne kadar çok buhar ve su gücü alırsa, çalıştırılacak işçilerin sayısı da o kadar azalır. Kadınlar ve çocuklar da erkeklerden daha ucuz ve bu işkollarında daha iyi çalıştıklarından, onların yerini alırlar. Bükme fabrikalarında hemen hemen bütün işlerin başında kadınlar ve kızlar görülebilir. Tezgâhların başında ise bir erkek, olgun çağda bir bükücü (yardımcıları olduğu takdirde o da gereksiz bir hale gelir) ve çoğu kez iplik bağlayıcıları olarak birkaç tane çocuk ya da kadın, kimi zaman da on sekizle yirmi yaşları arasında genç erkeklerle başka bir işten atılmış yaşlı bir bükücü (94) görülebilir. Mekanik tezgâhlarda ise çoğunlukla on beşle yirmi yaş arasında kızlar ve birkaç da erkek çalıştırılır. Bununla beraber bunlar yirmi bir yaşlarını geçtikten sonra bu işlerde çok seyrek kalırlar. Hazırlama makinelerinin başında da sadece kadınlar ve arada sırada taraklama çerçevelerini temizlemek ve sivriltmek için tutulmuş birkaç erkek görülür. Bütün bunların yanı sıra fabrikalar, bobinleri takmak ve çıkarmak için çok sayıda çocuk (doffer) atelyelerde posta başı olmak üzere birkaç erkek [tel taraktan elyafı çıkaran aleti kullanan], bir makineci, buhar makineleri için bir mühendis, marangozlar, hamallar vs. çalıştırırlar. Ama fabrikanın asıl işini kadın-

(94) Fabrika müfettişi L. Horner'in raporu, Ekim 1844: «Ücret konusunda durum, Lancashire'da, pamuklu imalâtının bazı dallarında tamamen tersine dönmüştür; yirmi ilâ otuz yaş arasında yüzlerce genç haftada 8 ilâ 9 şilin, onüç yaşından küçük çocuklar haftada beş şilin, onaltı ilâ yirmi yaş arasındaki kızlar haftada 10-12 şilin kazanıyorlardı.»

lar ve çocuklar yapar. İşte sanayiciler bunu inkâr etmektedirler.

Geçen yıl, makinelerin olgunluk çağındaki erkek işçilerin yerini almadığını kanıtlayabilmek için kocaman tablolar yayımladılar. Bu tablolara göre fabrika işçilerinin yarısından çoğu, yüzde 52'si kadın, yüzde 48'i ise erkekti. Ve bu işçilerin yarısından çoğu on sekiz yaşından yukarıydılar. Bu kadarıyla oldukça iyi. Ama sanayiciler, olgunluk çağındaki işçilerin kaçının kadın, kaçınınsa erkek olduğunu bize söylememeye çok dikkat ediyorlar. Mesele de bu zaten. Bunun yanı sıra kuşkusuz ki makinecileri, mühendisleri, marangozları, herhangi bir biçimde fabrikada çalışan tüm erkekleri, hatta kâtipleri bile saydılar ve yine de gerçeği söyleyecek cesaretleri yok. Bu yayınlar genel olarak yalanlardan, saptırmalardan çarpık cümlelerden, alışık olmayan okuyuculara büyük şeyler kanıtlayan, ama alışık olan okuyucular içinse hiç bir şey ifade etmeyen ortalama hesaplarıyla doludurlar ve en önemli noktaları açıklayan gerçekleri gizlerler. Ve bunlar sadece ilgili sanayicilerin bencil körlüklerini ve doğruluktan yoksun olduklarını kanıtlarlar. Şimdi 15 Mart 1844'de Lord Ashley'in Avam Kamarasına On Saat Tasarısını tanıtmak için yaptığı konuşmadan birkaç cümle alalım. Bu konuşmada kendisi, yukarıda yapılan alıntıda olduğu gibi, İngiltere sanayisinin sadece bir kısmını kapsayan açıklamalarıyla sanayiciler tarafından daha henüz tekzip edilmemiş olan, fabrikalarda çalışan işçilerin cinsiyetleri ve yaşlarıyla ilgili birtakım bilgiler vermektedir. 1839'da, Britanya İmparatorluğu'ndaki 419.560 fabrika işçisinden 192.887'si ya da hemen hemen yarısı on sekiz yaşının altındaydı, 242.296'sı kadındı ve bunların da 112.192'si on sekiz yaşından küçüktüler. Böylece geriye on sekiz yaşından küçük 80.695 erkek işçi ve olgunluk çağında 96.569 erkek işçi kalmaktadır ki, bu da bütün sayının dörtte birini bile

oluşturmaz. Pamuk fabrikalarında bütün işçilerin yüzde 56.25'i; yün fabrikalarında yüzde 69.50'si; ipek fabrikalarında yüzde 70.50'si ve keten bükme fabrikalarında yüzde 70.50'si kadındır. Bu rakamlar bize ne kadar çok erkek işçinin işten atıldığını kanıtlamaya yeterlidir. Ama bu gerçeğin doğrulandığını görmek için en yakın bir fabrikaya gitmek yeterlidir. Üzerlerine zorla uygulanan şu anki sosyal düzenin tersine dönmesinin işçiler için en kötü sonuçları doğuracağı, bundan ortaya çıkmaktadır. Kadınların çalışması bir anda aileyi parçalar. Çünkü kadın her gün fabrikada on iki ya da on üç saat çalışınca ve koca da bu kadar bir süreyi başka ya da aynı yerde çalışarak geçirdiğinde çocukların hali ne olacak? Onlar, vahşi otlar gibi büyürler. Haftada bir şilin ya da on sekiz penny karşılığında bir yere bırakılırlar ve bu çocuklara oralarda nasıl davranıldığı da tahmin edilebilir. Fabrika bölgelerinde küçük çocukların kurbanı olduğu kazaların korkunç bir biçimde artmasının nedeni budur. Manchester'de sebebi bilinmeyen ölümleri tahkikle görevli memurun (95) dokuz aylık listeleri, şunları göstermektedir. Yanmadan altmış dokuz ölüm, boğulmadan elli altı, düşmeden yirmi üç ve diğer nedenlerden yetmiş yedi olmak üzere toplam olarak kazalardan iki yüz yirmibeş (96) ölüm. Halbuki Liverpool'un sanayileşmemiş bölgelerinde on iki ay içinde ölümle sonuçlanan kaza sayısı, sadece yüz kırk altıdır. Maden kazaları, her iki rakamın da dışında tutulmuştur. Ve Manchester'de sebebi bilinmeyen ölümleri tahkikle görevli memurun Salford'da hiç bir yetkisi olmadığından, kıyaslama-

(95) Fabrika Araştırma Komisyonu'nun Raporu. Dr. Hawkins'in sözleri, s. 3.

(96) 1843'de Manchester'de Revire getirilen hastaların yüz seksen dokuzu yanıktandı. (Ne kadarının ölümle sonuçlandığı belirtilmemiş. [İngilizce baskıda eksik.])

da adı geçen her iki yerdeki nüfus da aşağı yukarı aynıdır. **Manchester Guardian,** hemen hemen her sayısında yanmadan dolayı bir ya da daha fazla ölüm haberi vermektedir. Genel olarak küçük çocuklar arasında ölüm sayısının annelerin çalışmasıyla daha da çok arttığı apaçıktır ve inkâr edilemez. Doğumdan üç ya da dört gün sonra çoğu kez kadınlar, tabiî ki çocuklarını arkada bırakarak, fabrikaya dönerler. Yemek saatlerinde koşa koşa eve gidip çocuğu beslemek ve bir şeyler yemek zorundadırlar. Bunun da ne tür bir beslenme olduğu açıkça ortadadır. Lord Ashley, çalışan birkaç kadının sözlerini tekrarlıyor:

«Yirmi yaşındaki M. H.'nın iki çocuğu vardır. Küçüğü henüz bir bebektir ve ona bakan diğeri ise biraz daha büyüktür. Anne, fabrikaya sabahleyin saat beş sularında gider ve geceleyin saat sekizde döner. Bütün gün boyunca göğüslerinden akan süt elbiselerini sırıl sıklam yapar.» «H. **W.**'nın üç çocuğu vardır. Pazartesi sabahı saat beşte gider ve Cumartesi akşamı döner. Çocukları için o kadar çok şey yapması gerekir ki, sabaha karşı üçten önce yatağa giremez. Zaten o zaman bile iliğine dek ıslanmıştır ve bu halde çalışmak zorundadır.» Kendisi şöyle dedi: «Göğüslerim, bana dayanamayacağım kadar çok acı veriyorlar. Akan sütten sırılsıklam oldum.»

Çocukları susturmak için uyuşturucu madde kullanılması, bu zararlı sistem tarafından daha da arttırılmaktadır ve fabrika bölgelerinde artık sık sık rastlanılmaktadır. Manchester'in başkâtibi, bu geleneğin ihtilâçtan ileri gelen ölümlerin ana nedeni olduğu kanısındadır. Kadının çalışması, zorunlu olarak aileyi tamamen çözer ve bu çözülme aileye dayanan bugünkü toplumumuzda gerek ebeveyn, gerekse çocuklar için en kötü sonuçları doğurur. Çocuğuyla uğraşabilecek, ilk yılda gerekli olan sevgi dolu hizmetleri yapabilecek vakti olmayan, üstelik onu çok az gören bir anne; çocuk için gerçek bir anne olamaz, ka-

çınılmaz olarak ona karşı duygusuz kalır ve ona bir yabancı gibi sevgi gösteremeden davranır. Bu koşullar altında büyüyen çocuklar, daha sonraki aile yaşantısı için tamamen mahvolmuşlardır. Bunlar içinde bulundukları bu ailede asla kendilerini evlerinde hissedemezler. Çünkü yalnızlık içinde bir yaşama alışmışlardır ve bu yüzden de işçi sınıfında ailenin genel olarak bozulmasına katkıda bulunurlar. Çocukların çalışmasıyla da ailede buna benzer bir çözülme görülür. Ailelerine maloldukları dan çok daha fazlasını kazanmaya başladıklarında haftadan haftaya ancak yatma ve yeme için ailelerine belirli bir miktar verirler ve geri kalanı da kendilerine saklarlar. Bu, çoğu kez çocuklar on dört ya da on beş yaşındayken olur (97). Kısaca, çocuklar kendilerini kurtarırlar ve baba evlerini doğal olarak hoşlarına gitmedikçe sık sık değiştirdikleri bir pansiyon gibi görürler.

Birçok durumlarda kadının çalışmasıyla aile tamamen çözülmez, ama tersine döner. Kadın aileyi geçindirir, koca ise evde oturur, çocuklara bakar ve etrafı temizler. Bu duruma sık sık rastlanılır. Sadece Manchester'de ev işlerine mahkûm edilmiş yüzlerce böyle erkekten söz edilebilir. Diğer sosyal koşullar aynı kalırken aile içinde bütün ilişkilerin böyle tersine dönmesinin işçiler arasında nasıl bir kızgınlık yarattığı kolaylıkla tahmin edilebilir. Önümde bir İngiliz işçisi Robert Pounder, Baron's Buildings, Woodhouse, Moorside, Leeds tarafından Oastler'e yazılmış (burjuvazi kendisini burada bulabilir, adresi tam olarak veriyorum) bir mektup var (98).

Tanıdığı başka bir işçinin iş aramaya çıktığında Lan-

(97) Fabrika Araştırma Komisyonu'nun Raporu, Power'ın Leeds üstüne yazdığı Rapor; Tufnell'in Manchester üstüne yazdığı rapor, s 17, v.s.

(98) Bu mektup Almanca'dan tekrar çevrilmiştir. Orjinal imlâya ve Yorkshire lehçesine uyulmamıştır.

cashire'da St. Helens'te eski bir arkadaşına nasıl rastladığını anlatıyor.

«Onu orada eşyasız, pis, rutubetli bir mahzende buldu. Zavallı arkadaşım içeri girdiğinde, zavallı Jack ateşin yanında oturmaktaydı. Ne yaptığını sanıyorsunuz? Orada oturmuş, bir tığla karısının çoraplarını tamir ediyordu; eski arkadaşını kapıda görür görmez elindekileri saklamaya çalıştı. Ama Joe, bu benim arkadaşımın adıdır, onları görmüştü ve şöyle dedi: 'Jack, ne yapıyorsun orada? Karın nerede? Neden... bu senin işin mi?' Zavallı Jack utanmıştı ve şöyle cevap verdi: 'Hayır. Biliyorum, bu benim işim değil. Ama zavallı karım fabrikada. Sabahleyin beş buçukta çıkmak zorunda kalıyor ve akşam sekize dek çalışıyor. Döndüğünde de öylesine yorgun oluyor ki, evdeki işlerin hiç birini yapamıyor. Onun için elimden geldiğince ona yardım etmeye çalışıyorum. Zaten benim de işim yok. Üç yıldır da işsizim. Yaşadığım sürece de bir daha işim olmayacak.' Ve böyle söyleyerek ağlamaya başladı. 'Buralarda kadınlar ve çocuklar için oldukça iş var,' dedi Jack, 'Ama erkekler için yok. Yolda giderken yüz sterlin bulman, bir erkek için iş bulmandan daha kolay. Ama ne senin, ne de bir başkasının beni karımın çoraplarını tamir ederken göreceğine asla inanmazdım. Çünkü pis bir iş bu. Ama o, zar zor duruyor bacaklarının üstünde. Korkarım çok geçmeden yatağa düşecek. O zaman halimiz ne olur bilmiyorum. Çünkü uzun süreden beri o evin erkeği, bense kadınıyım. Kötü bir durum bu Joe,' dedi ve acı acı ağlamaya başladı. 'Ve üstelik her zaman da böyle oldu.' 'Yok canım,' dedi Joe, 'Ama işin olduğu zaman nasıl oldu da değişmedin?' 'Elimden geldiğince sana anlatacağım Joe. Her şey yeterince kötüydü. Biliyorsun, evlendiğim zaman bizi geçindirecek kadar bir işim vardı ve yine bilirsin tembel değildim.' 'Hayır, değildin.' 'Dayalı döşeli bir evimiz vardı ve Mary'nin işe git-

mesi gerekmiyordu. Ben her ikimiz için de çalışıyordum. Ama şimdi dünya tersine döndü. Mary'nin işe gitmesi, benimse evde oturup çocuklara bakmam, etrafı süpürüp çamaşırları yıkamam, yemek pişirmem ve sökükleri dikmem gerekiyor. Zavallı kadın, geceleri eve döndüğünde bitkin bir halde oluyor. Bilirsin Joe, başka türlü bir hayata alışık olan biri için zor bu.' 'Evet oğlum, zor.' Ve sonra Jack tekrar ağlamaya başladı. Hiç evlenmemiş olmayı, hatta doğmamış olmayı istediğini söyledi. Ama Mary ile evlendiklerinde bu hale düşeceklerini hiç düşünmemişti. 'Bu yüzden çok ağladım,' dedi Jack. Joe bütün bunları duyduktan sonra fabrikalara, patronlara, hükümete daha çocukken fabrikada öğrenmiş olduğu bütün bedduaları ettiğini anlattı bana.»

Kimse bu mektupta anlatılanlardan daha akıldışı bir durum tahayyül edebilir mi? Ama erkeği cinsiyetsiz yapan, kadını kadınlığından eden, ne erkeğe gerçek bir kadınlık, ne de kadına gerçek bir erkeklik veremeyen, en utandırıcı bir biçimde her iki cinsi ve onlarla birlikte insanlığı aşağılaştıran bu durum, övgü değer uygarlığımızın en son neticesi ve yüzlerce kuşaktan beri onların durumlarını ve yaşantılarını düzeltmek için verilen bütün mücadelelerin ve gösterilen bütün gayretlerin son başarısıdır. Bütün emeğimizin ve çalışmamızın böyle bir komiklikle sonuçlandığını gördüğümüzde ya insanlıktan, onun amaçlarından ve gayretlerinden umudumuzu kesmeliyiz ya da insan toplumunun şimdiye dek kurtuluşu ters bir yönde aramış olduğunu kabul etmeliyiz. Cinsiyetlerin durumunun böyle tamamen ters bir hale gelmesinin ancak baştan beri her iki cinsin de ters durumlara konulmasıyla gerçekleştiğini de kabul etmeliyiz. Fabrika sistemiyle kaçınılmaz olarak gerçekleşen kadının erkek üstündeki hakimiyeti, eski zamanlarda erkeğin kadın üstündeki hakimiyeti kadar insanlık dışıdır. Eğer kadın şimdi hakimiye-

tini, kendisinin geçimin büyük bir kısmını, hayır, tamamını sağladığı gerçeğine dayandırıyorsa bundan çıkarılacak gerekli sonuç, bu hakimiyet toplumunun gerçek dışı ve mantıksız olduğudur. Çünkü ailenin bir üyesi sürekli olarak kendisinin daha büyük katkıda bulunduğunu söyleyerek diğerini incitecek bir biçimde öğünmektedir. Eğer bugünkü toplumumuzun ailesi böylece çözülüyorsa, bu çözülme, tabanda bu aileyi bir araya getiren bağın aile sevgisi değil de sahte bir hakimiyet toplumu görüntüsüne bürünmüş özel çıkarlar olduğunu göstermektedir. Aynı ilişki daha önce belirtildiği gibi sadece bir yatma parası vermeyip işsiz anne ve babanın (99) bütün geçimini sağlayan çocuklar için de geçerlidir. Fabrika Araştırma Komisyonu'nun Raporunda Dr. Hawkins, bu tür ilişkilere çok rastlanıldığını ve bunların özellikle Manchester'de dikkati çektiğini belirtiyor. Bir önceki durumda kadının olduğu gibi bu durumda da çocuklar evin efendisidir ve Lord Ashley konuşmasında buna bir örnek vermektedir (100) : Bir adam iki kızını meyhaneye gittikleri için azarladı ve onlar da kendisine artık kendisinden emir almak istemediklerini belirterek şöyle cevap verdiler : «Allah seni kahretsin, sana bakmak zorundayız!» İşlerinden kazandıkları parayı kendilerine ayırmaya karar vererek aile yuvasını terkettiler, anne ve babalarını kaderleriyle başbaşa bıraktılar.

Fabrikalarda büyüyen evlenmemiş kadınlar, evlenmiş kadınlardan daha iyi bir durumda değildirler. Dokuz ya-

(99) Fabrikalarda ne kadar çok evli kadının çalıştığı bir imalâtçı tarafından verilen bilgiden de anlaşılmaktadır: Lancashire'da 412 fabrikada 10.721 evli kadın çalışmaktaydı; bu kadınların kocalarının sadece 5.314'ü fabrikalarda, 3.927'si çeşitli yerlerde çalışmaktaydı, 821'i tamamen işsizdi, 659'unun durumu hakkında bilgi edinilememişti. Daha doğrusu, her fabrikada iki hatta bazen üç erkeğe karıları bakıyordu.

(100) Avam Kamarası, 15 Mart, 1844.

şından beri fabrikada çalışan bir kızın ev işlerinden anlayacak bir durumda olmadığı açıkça ortadadır ve bunun sonucu olarak da kadın işçiler, ev kadınları olarak tamamen tecrübesiz ve işe yaramaz bir haldedirler. Yün örmesini ya da dikiş dikmesini, yemek pişirmesini, çamaşır yıkamasını bilmezler. Bir ev kadınının en doğal görevlerine bile alışık değildirler ve bakacak küçük çocukları olduğunda, bu konuda en ufak fikirleri bile yoktur. Fabrika Araştırma Komisyonu'nun Raporu bu konuda bir düzine örnek vermektedir ve Lancashire'ın Komisyon üyesi Dr. Hawkins kendi fikirlerini şöyle açıklıyor (101):

«Kızlar erken ve dikkatsizce evlenirler. Ev yaşantısının en basit görevlerini öğrenmek için ne araçları, ne vakitleri ne de fırsatları vardır. Ama bütün bunlara sahip olmuş olsalar bile evlilik yaşantısında bu görevleri uygulayabilmek için hiç vakit bulamazlar. Anne, çocuğundan günde on iki saatten fazla bir süre uzaktır. Çocuğa, bakılmak için verildiği küçük bir kız ya da yaşlı bir kadın bakar. Bunun yanı sıra fabrika işçilerinin evleri çoğu kez, içinde hiç bir pişirme ya da yıkama kabı, dikmek ya da tamir etmek için gerekli gereçler, yaşantıyı kabul edilebilir ve uygar yapan hiç bir şey ya da ev hayatını cazipleştirecek herhangi bir şey olmayan bir mahzendir. Bu ve başka nedenlerden ve özellikle küçük çocuklara daha iyi bir yaşantı fırsatı temin etmekten dolayı evli kadınların fabrikalardan uzak kalacağı bir zamanın gelmesini umutla temenni ediyorum.» (102)

Ama bu bile kötülüklerin sonu değildir. Kadınların fabrikalarda çalışmasının ahlâkî sonuçları daha da kötü-

(101) Fabrika Araştırma Komisyonu'nun Raporu, s. 4.

(102) Daha fazla örnek ve bilgi için Fabrika Araştırma Komisyonu'nun Raporu ile karşılaştırın. Cowell Evidence, s. 37, 38, 39, 72, 77, 50; Tufnell Evidence, s. 9, 15, 45, 54, v.s.

dür. Her iki cinsten ve her yaştan birçok insanın tek bir odaya tıkılmaları, hiç bir ahlâkî ve aklî eğitim görmemiş olan insanların küçük bir yerde toplanmaları ve kaçınılmaz temas, kadın karakterinin uygun bir biçimde gelişebilmesi için hesaplanmamıştır. Sanayici bu soruna dikkat etse bile, ancak skandallar ortaya çıktığında işe karışabilir. Bozuk kişilikli insanların daha ahlâklı ve özellikle gençler üstüne yaptıkları sürekli, ama göze pek çarpmayan etkiyi o bilemez ve sonuç olarak da önleyemez. Ama en zararlı olanı da bu etkidir. 1833 raporunda birçok tanık tarafından fabrikalarda kullanılan dil, «ahlâksız», «kötü», «pis», vs. olarak nitelendiriliyordu (103). Bu, büyük kentlerde büyük çapta tanık olduğumuz olayın küçük çaptaki görünümüdür. Nüfusun merkezîleşmesinin ister büyük bir kentte olsun ister küçük bir fabrikada olsun, aynı insanlar üstünde aynı etkisi vardır. Fabrika ne denli küçük olursa, insanlar o denli bir araya tıkılırlar ve temas da o denli kaçınılmaz olur. Bunun sonuçları hiç de hoş değildir. Buna tanık olan Leichesterli biri kızının fabrikaya gitmesindense dilenmesini tercih ettiğini, fabrikaların tamamen cehenneme benzer bir yer olduklarını ve kasabadaki birçok fahişenin şimdiki durumlarını fabrikadaki işlerine borçlu olduklarını söyledi (104). Manchesterli bir başkası, «Fabrikada çalışan genç işçilerin on dörtle yirmi yaş arasında olan dörtte üçünün iffetsiz olduklarını söylemekte tereddüt etmedi.» (105) Komisyondan Cowell, fabrika işçilerinin ahlâkının genel olarak işçi sınıfının ahlâk ortalamasının altında olduğunu kendi fikri olarak belirtiyor (106) ve Dr. Hawkins (107) şöyle diyor:

(103) Cowell Evidence, s. 35, 37.
(104) Power Evidence, s. 8.
(105) Cowell Evidence, s. 57.
(106) Cowell Evidence, s. 82.
(107) Fabrika Araştırma Komisyonu'nun raporu, s. 4, Hawkins.

«Cinsel ahlâk üstüne yapılacak bir hesaplama, kolaylıkla rakamlara indirgenemez. Ama kendi gözlemlerime, konuştuğum kişilerin genel fikirlerine ve bütün tanıkların söylediklerine güvenebilirsem, şunu belirtebilirim ki, fabrika yaşantısının genç kadınların ahlâkı üstündeki etkisinin niteliği çok can sıkıcıdır.»

Üstelik fabrika hizmetinin, diğerleri gibi, hatta onlardan çok daha fazla patrona **jus primae noctis** (ilk gece hakkını) verdiği, kolaylıkla düşünülebilir. Bu konuda da işveren, işçilerinin kişilikleri ve cazibeleri üstünde tam bir hakimiyete sahipti. Yüz olayın doksan dokuzunda olmasa bile on olayın dokuzunda zaten hiç bir güçlü fazilet tutkuları olmayan kızların bütün direnişlerini kırmak için işten atılma tehdidi yeterlidir. Eğer patron yeterince rezilse, ki resmî raporlar böyle birkaç olayı belirtiyorlar, fabrika, aynı zamanda patronun bir haremidir. Bütün sanayicilerin bu hakkı kullanmamaları ise, kızların durumunu hiç değiştirmez. Sanayinin başlangıcında; işverenlerin çoğu, eğitimsiz ve toplumun iki yüzlü kurallarını da önemsemezken, «kazanılmış» hakları kullanmakta hiç bir engel tanımadılar.

Fabrika işinin, kadının cinsî sağlığı üstünde yaptığı etki hakkında doğru bir yargıya ulaşabilmek için önce çocukların işini, sonra da işin kendi özelliğini göz önünde bulundurmak gereklidir. İmalât sanayisinin başlangıcından beri, önceleri tamamen makinelerin küçüklüğü nedeniyle fabrikalarda çocuklar çalıştırıldı, ama bu makineler daha sonra irileştiler. Hatta ıslahanelerden çok sayıda çocuk, sanayiciler tarafından birkaç ay için kiralandılar. Bunlara yatacak yer, yemek ve elbise verildi ve tabiî ki bunlar kendilerine çok dikkatsiz bir biçimde ve barbarca davranan efendilerinin köleleriydiler. Daha 1796'larda Dr. Percival ve Sir Robert Peel (Bakan Peel'in babası ve bir pa-

muk sanayicisi) aracılığıyla bu iğrendirici duruma karşı halkın tepkisi öyle heyecanlı bir biçimde ifade edildi ki, 1802'de birçok kötülükleri ortadan kaldıran Çıraklar Tasarısı parlamentodan geçti [108]. Yavaş yavaş serbest çalışanların gittikçe artan rekabeti, bütün çıraklık sistemini doldurdu. Büyük kentlerde fabrikalar yapıldı, büyük çapta makineler kuruldu ve çalışma odaları daha havadar ve sağlığa uygun bir hale getirildi. Yine yavaş yavaş gençler ve olgunlar çağındakiler için işler çıktı ortaya. Fabrikalardaki çocuk sayısı biraz azaldı ve çocukların işe başladıkları yaş biraz yükseldi. Artık fabrikalarda sekiz ya da dokuz yaşın arasında çalışan çocuk sayısı çok azalmıştı. İleride göreceğimiz gibi daha sonraları bunları para hırsızı burjuvaziden korumak için birkaç kez devlet gücü işe karıştı.

İşçi sınıfının çocukları ve özellikle fabrika işçilerinin çocukları arasındaki büyük ölüm sayısı, bunların yaşantılarının ilk birkaç yılını ne denli gayri sıhhî koşullar altında geçirdiklerinin bir kanıtıdır. Tabiî ki bu etkiler, yaşayan çocuklar için de geçerlidir. Ama ölüp gidenlerin üstündekiler kadar etkili değildirler! En iyi durumlarda sonuç, hastalığa kolay yakalanma eğilimi ya da gelişmede bir durgunluktur. Bunun sonucu da çocuğun normal fizikî gücünü yitirmesidir. İhtiyaç, yoksulluk, değişen koşullar, soğuk ve rutubet içinde yeterince giysisi olmadan ve gayri sıhhî konutlarda yetişen bir fabrika işçisinin dokuz yaşındaki çocuğu, sağlıklı koşullar altında yetişen bir çocuğun çalışma gücüne sahip olmaktan çok uzaktır. Dokuz ya-

---

[108] 1802 Yasası, *çocuk çırakların günlük çalışmalarını 12 saat olarak kısıtlıyor ve bunların gece çalıştırılmalarını yasaklıyordu. Ancak bu yasa, sadece pamuk ve yün sanayiinde uygulandı. Bu konuda hiç bir kontrol olmadığı için, fabrika sahipleri tarafından hiç önemsenmiyordu.*

şından on üç yaşına dek, günde altıbuçuk saat (eskiden sekiz, ondan da önce on iki - on dört, hatta on altı saatti) çalışmak için fabrikaya gönderilir, on sekiz yaşına gelene dek de günde on iki saat çalışır. Halen var olan zayıflatıcı etkiler üstüne bir de iş ekleniyor. Dokuz yaşındaki bir çocuğun fabrika işçisinin çocuğu bile olsa günde altı buçuk saatlik bir çalışmaya, gelişmesinde açıkça bu nedene bağlanır görünür etkiler meydana gelmeden dayanabileceği inkâr edilemez. Ayrıca çoğu kez sıcak ve ıslak olan rutubetli, ağır fabrika havasının, onun sağlıklı gelişimine hiç bir katkısı olmadığı da apaçıktır. Her ne durumda olursa olsun çocukların sadece bedensel ve kafa gelişmelerine ayrılacak olan vakitlerinin duygusuz burjuvazinin hırsı için harcanması ve sanayicilerin yararına onları harabetmek için çocukların okuldan ve temiz havadan uzaklaştırılmaları affedilemez. «Eğer çocukları fabrikalarda çalıştırmazsak onlar, gelişmeleri için uygun olmayan koşullar altında kalır» diyor burjuvazi. Ve bu da genellikle doğrudur. Ama bu kanıt burjuvazinin işçi sınıfının çocuklarını ilkin kötü koşullar altında bırakmasının ve sonra da bu kötü koşulları kendi çıkarı için kullanmasının; fabrika sistemi kadar suçlu olan bir olayı yardıma çağırmasının ve bugünün günahını dünün günahıyla affettirmeye çalışmasının, bir ifadesinden başka nedir ki? Eğer Fabrika Yasası bir dereceye kadar ellerini - ayaklarını bağlamasaydı aslında sırf işçi sınıfının iyiliği için fabrikalar kuran bu «insanca», bu «cömert» burjuvaların işçilerin çıkarlarını nasıl koruyacaklarını görecektiniz! Şimdi fabrika müfettişi burunlarının dibinde olmadan önce nasıl davrandıklarını görelim. 1833 Fabrika Araştırma Komisyonu'nun raporunda kendilerinin kabul ettikleri tanıklıkları, onları inandırmalıdır.

Merkez Komitesi'nin raporu, imalâtçıların çok seyrek olarak beş, çoğu kez altı, sık sık yedi ve genellikle sekiz

- dokuz yaşındaki çocukları çalıştırdıklarını; yemekler ve aralar hariç çalışma gününün çoğunlukla on dört - on altı saat sürdüğünü; sanayicilerin, ustabaşılarının çocukları dövmelerine ve onlara kötü davranmalarına izin verdiklerini ve hatta bu işi kimi zaman kendilerinin bile yaptıklarını anlatıyor. Bundan başka, on altı yaşındaki bir kaçağın arkasından giden, onu geri dönmeye zorlayarak atının önünde koşturan ve bütün yol boyunca uzun kırbacıyla onu döven bir İskoç imalâtçısını da anlatıyor (109). İşçilerin daha fazla karşı koydukları büyük kentlerde bu tür olaylar tabiî ki daha az oluyor. Ama bu uzun çalışma günü bile kapitalistlerin hırsını tatmin etmiyordu. Onların amaçları, binalarda ve makinelerde işlettikleri sermayenin en yüksek kazancı getirmesi ve olabilen her araçla olabildiğince etkin bir biçimde kullanılması idi. Böylece sanayiciler, o utandırıcı gece çalışma sistemini getirdiler. Bazıları, her birinde bütün fabrikayı dolduracak kadar çok işçiyi işe aldılar ve bir grup işçiyi gündüz on iki saat, diğer grubu da gece on iki saat çalıştırdılar. Gündüzleri ne denli çok uyunursa uyunsun, sürekli olarak gece uyku uyumamanın küçük çocukların çehrelerinde ve hatta gençlerle olgunluk çağındaki işçilerin sıhhatleri üstünde yaptığı etkiyi anlatmaya gerek yok. Bütün beden yapısının genel olarak zayıflaması ve halsiz düşmesiyle birlikte tüm sinir sisteminin bozulması içkiye ve düzensiz cinsî münasebetlere olan arzunun artması, bunun kaçınılmaz sonuçlarıydı. Bir sanayici fabrikasında gece çalışmasının sürdürüldüğü iki yıl içinde doğan gayrımeşru çocukların sayısının iki misline çıktığını ve ortaya çıkan genel ahlâksızlıktan dolayı gece çalışmasından vazgeçmek zorunda kaldığını söylüyor (110). Daha da barbarca olan diğerleri, bir-

(109) Stuart Evidence, s. 35.
(110) Tufnell Evidence, s. 91.

çok kişinin haftada birkaç kez hiç durmadan otuz - kırk saat çalışmasını istiyorlar, gece vardiyası tam olmadığından ve sadece işçilerin bir kısmının yerini alması için hesaplandığından, onların günde sadece birkaç saat uyumalarına izin veriyorlardı.

Komisyon'un bu barbarlıkla ilgili olan raporu, bu konuda bütün bildiklerimi geçmekte. Burada anlatılanlara hiç bir yerde rastlanamaz. Bununla beraber burjuvazinin yine de sürekli olarak komisyonun tanıklığının kendilerinden yana olduğunu iddia ettiğini göreceğiz. Bu hainliklerin sonuçları gecikmeden ortaya çıktı. Komisyon üyeleri, sakatlıkları uzun çalışma saatlerinden ileri gelen birçok topalı gördüklerini belirtiyorlar. Sakatlık genellikle omurganın kaymasından ve bacakların çarpılmasından ileri geliyor ve Leeds'deki M. R. C. S. [Kraliyet Tıp Akademisi Üyesi] Francis Sharp bunu şöyle anlatıyor (111):

«Leeds'e gelmeden önce kalça kemiğinin aşağı kısmının hiç böylesine garip bir biçimde deforme olduğunu görmemiştim. İlk bakışta bunu raşitizm sanmıştım ama, hastaneye gelen hastaların çokluğu, hastalığın genellikle çocukların raşitizme yakalanmadıkları bir yaşta (sekiz ilâ on dört arasında) kendini göstermesi ve özellikle hastalığın çocuklar fabrikalarda işe başladıktan sonra ortaya çıkmış olması, bu fikrimi değiştirmeme sebep oldu. Böyle yüzlerce vaka gördüm ve bütün samimiyetimle bu hastalıkların aşırı çalışmanın sonuçları olduğunu belirtebilirim. Bildiğim kadarıyla bütün bu çocuklar fabrikalarda çalışıyorlardı ve bu kötü durumu bu sebebe bağlıyorlardı. Açıkça belli olduğu gibi, çok fazla ayakta durmanın bir sonucu olan omurganın bükülmesi ile ilgili en aşağı üç yüz vakaya rastladım.»

On sekiz yıldan beri Leeds hastahanesinde doktorluk

(111) Dr. Loudon Evidence, s. 12, 13.

yapmakta olan Dr. Hey'in anlattıkları da buna benziyor (112) :

«Fabrika işçileri arasında omurganın deforme olması vakalarına çok sık rastlanıyor. Bunların bazıları sadece aşırı çalışmanın sonuçlarıdır, diğerleriyse uzun çalışmanın zaten zayıf olan ya da kötü beslenmeyle zayıflayan yapılar üzerinde etkileridir. Deformasyonlara, hastalıklardan daha fazla rastlanıyor. Dizler içeri göçüyor, kemiklerle diğer organları tutan bağlar gevşiyor ve zayıflıyor, bacaklardaki uzun kemikler bükülüyor. Bu uzun kemiklerin özellikle kalın olan uçları daha çabuk bükülüyor ve oransız olarak gelişiyor. Hastalar, genellikle uzun çalışma saatlerinin uygulandığı fabrikalardan geliyor.»

Bradford'da doktor olan Beaumont ve Sharp da buna benzer şeyler anlatıyorlar. Drinkwater, Power ve Dr. Loudon'un raporları buna benzer birçok deformasyon örnekleri ile dolu. Bu konuyla daha az ilgili olan Tufnell ve Sir David Barry'nin raporları da birkaç örnek vermekte (113). Komisyonun Lancashire üyeleri Cowell, Tufnell ve Hawkins, fabrika sisteminin fizyolojik sonuçlarının bu yönünü hemen hemen tamamen ihmal etmişlerdi. Halbuki bu bölge, sakat sayısında Yorkshire'ı çok geride bırakmaktadır. Anlatıldığı gibi, omurga ve bacaklarda aynı deformasyonlara sahip üç ya da dört sakat insana rastlamadan Manchester'den pek geçtiğim olmadı ve böylece onları sık sık yakından gözleme fırsatını ele geçirdim. Ayrıca Dr. Hey'in

(112) Dr. Loudon Evidence, s. 16.

(113) Drinkwater Evidence, s. 72, 80, 146, 150 (iki kardeş); 69 (iki kardeş); 155, ve daha birçok yer.
Power Evidence, s. 63, 66, 67 (iki olay), 68 (üç olay), 69 (iki olay) Leeds'de, s. 29, 31, 40, 43, 53, v.s.
Loudon Evidence, s. 4, 7 (dört olay), 8 (birkaç olay). v.s.
Sir D. Barry Evidence, s. 6, 8, 13, 21, 22, 44, 55 (üç olay), v.s. Tufnell Evidence, s. 5, 6, 16, v.s.

az önceki tarifine tamamen uyan ve geceleri uygulanan uzun iş saatleri nedeniyle işçiler arasında epeyce ün kazanmış bir kuruluş olan Pendleton'da Bay Douglas'ın fabrikasında sakatlanan biriyle de şahsen tanıştım. Bu sakat insanların bozukluklarının nereden geldiği bir bakışta anlaşılıyor. Hepsi birbirlerine benziyorlar; dizler içeri ve arkaya doğru bükük, ayaklar içeriye doğru dönük, bilekler şekilsizleşmiş ve kalın, omurga çoğu kez öne ya da bir tarafa doğru dönük. Ama bu işin şahı Macclesfield ipek bölgesinin hayırsever sanayicileridir ve bunda çok küçük çocukları, hatta beş ilâ altı yaşındakileri bile çalıştırmanın da etkisi vardır. Komisyondan 'Tufnell' in adı geçen raporunda, iki kızkardeşi en utanç verici şekilde sakatlanan ve bir gün aralarında Macclesfield'in en temiz ve düzgün sokakları da olmak üzere birçok sokakta sakatları saymış olan atelye şefi Wright'ın anlattıklarını buldum. Townley sokağında on, George sokağında beş, Charlotte sokağında dört, Wathercots sokağında onbeş, Bank Top' da üç, Lors sokağında yedi, Mill Lane'de on iki, Great George sokağında iki, meyhanelerde iki, Park Green'de bir, Peckford sokağında iki sakat bulmuş. Bunların aileleri, hiç istisnasız olarak, sakatlıkların ipek bükme fabrikalarındaki aşırı çalışmanın sonucu olduğunu söylüyorlardı. Adı geçenlerden bir erkek çocuk öylesine sakatlanmıştı ki, merdiven çıkamıyordu, kızların da sırtları ve kalçaları şekilsizleşmişti.

Leeds'deki diğer doktor ve cerrahlar gibi Sir D. Barry' nin (114) de sık sık belirttiği bu aşırı çalışmadan daha başka birçok sakatlıklar ve özellikle düztabanlık da ileri gelmektedir (115). Sağlam bir yapı, iyi beslenme ve diğer

(114) Fabrika Araştırma Komisyonu'nun Raporu, 1836, Sir D. Barry Evidence, s. 21, (iki olay).

(115) Fabrika Araştırma Komisyonu'nun Raporu, 1836, Loudon Evidence, s. 13, 16, v.s.

uygun koşulların genç işçileri bu barbarca sömürüye daha fazla direnme olanağı sağladığı yerlerde de en azından sırtta, kalçalarda ve bacaklarda ağrılar, eklem yerlerinde şişlikler, damar şişkinlikleri, baldırlarda ve kalçalarda sürekli yaralar görmekteyiz. Bu hastalıklar hemen hemen bütün işçiler için geçerlidir. Stuart, Mackintosh ve Sir D. Barry'nin raporları böyle yüzlerce örneği kapsamaktadır. Bu hastalıkların herhangi birine yakalanmamış tek bir işçiye bile rastlamadıklarını belirtiyorlar. Diğer raporlarda da bu hastalıkların sıklığı birçok doktor tarafından doğrulanıyor. İskoçya'yı kapsamakta olan raporlar, gerek Dundee ve Dunfermline'daki keten bükme fabrikalarında, gerekse Glasgow ve Lanark'daki pamuk fabrikalarında on üç saatlik bir iş gününün erkekler ve hatta on sekiz ilâ yirmi iki yaşındaki kadınlar için bu tür hastalıklara yol açtığını şüphe götürmez bir şekilde ortaya koyuyor.

Bütün bu hastalıklar, sanayicilerin dedikleri gibi çok «hafif» olan ve bu hafiflikleri nedeniyle de diğerlerinden daha mahvedici olan fabrika işinin özelliği ile kolayca açıklanabilir. Gerçi işçilerin yapacak çok az şeyleri vardır ama, bütün bu süre boyunca ayakta durmaları gerekir. Bir pencere kenarına ya da bir sepetin üstüne oturan cezalandırılır. Bu sürekli olarak dik durma zorunluluğu, vücudun üst kısmının omurga, kalçalar ve bacaklar üzerine yaptığı bu sürekli mekanik basınç, kaçınılmaz olarak belirtilen sonuçları doğurur. Bu ayakta duruş, işin gerektirdiği bir şey değildir ve Nottingham'da işyerlerine sandalyelerin koyulmasıyla bu rahatsızlıkların ortadan kaldırılması sağlanmıştır ve işçiler artık işgününün uzunluğuna karşı çıkmamışlardır. Ama işçinin sadece burjuva için çalıştığı ve işini iyi yapmasından dolayı hiç bir çıkarı olmayacağı fabrikalarda, oturma yerlerini sanayiciye uygun olandan daha uzun süre kullanacağı muhakkaktır.

Burjuva hammaddenin daha az ziyan olması için işçi sıhhatinden ve gücünden fedakârlık etmek zorundadır (116). Fabrikalardaki kötü hava içinde bu uzun süre ayakta durma; belirtilen rahatsızlıkların yanı sıra bütün hayatî enerjilerde belirli bir gevşemeye, sonuç olarak da genel rahatsızlıklara yol açar. Bazen rutubetli, bazen sıcak, hatta gerektiğinden çok daha sıcak olan fabrika havası; havalandırmanın da **çok** iyi olmadığı zamanlarda pis, ağır, oksijensiz, tozlu bir hale gelir, hemen hemen her yer döşemeye yayılan makine yağının ekşimiş kokusu ile dolar. Sıcaklık nedeniyle, işçilerin üzerinde ince giysiler vardır ve ısı düzensiz olduğu zamanlarda kolaylıkla soğuk alırlar. Hava akımından hoşlanmazlar; bütün fizikî fonksiyonları etkisi altına alan genel zayıflık, beden ısısını da azaltır ve dıştan takviye edilmesi gerekir. İşte bu yüzden işçi bütün kapıları ve pencereleri kapalı, sıcak fabrika havasının içinde kalmayı tercih eder. Bu durumu dışardaki soğuk ve nemli havaya çıkıldığında ani bir ısı değişikliği izler. Zaten işçilerin yağmurdan korunmak için hiç bir şeyleri yoktur, ıslak giysilerini kurularıyla da değiştirmezler ve bütün bunlar soğuk algınlıklarıyla sonuçlanır. İnsan, bu tür işlerde bazı bacak adaleleri dışında vücudun tek bir adalesinin bile gerçekten çalıştırılmadığını, etkin bir şekilde kullanılmadığını; bütün bu koşulların gevşetici ve zayıflatıcı etkisini hiç bir şeyin bozamadığını; adalelere güç, liflere esneklik sağlayacak her türlü etkiye ihtiyaç duyulduğunu; gençliğinden beri işçinin bütün açık hava eğlencelerinden yoksun olduğunu düşündükçe, işçilerin hastalığa karşı koymadaki zayıflıklarını, bütün hayatî hareketliliklerinde genel bir çöküntü olduğunu, zihnî ve fizikî güçlerinde sürekli bir gevşeme belirdiğini gösteren

(116) Leeds'de bir fabrikanın çalışma odalarına da sandalyeler konmuştu. Drinkwater Evidence, s. 80.

Fabrikalar Raporundaki doktorların sözlerine şaşmak olanaksızlaşıyor. Önce Sir D. Barry'nin söylediklerini dinleyelim (117) :

«Fabrika işinin işçilerin üzerindeki kötü etkileri şunlardır : 1 — Düzenli ve sürekli çalışan bir motor gücüyle işletilen makine hızına uyabilmek için, zihnî ve bedenî gayretleri kaçınılmaz olarak zorlama gerekliliği. 2 — Aşırı derecede uzun ve peşpeşe alan dönemlerde sürekli olarak ayakta durmak. 3 — Aşırı uzunluktaki çalışma saatlerinin sonucu olarak uykusuzluk, bacaklarda ağrı ve genel fizikî çöküntü. Bu etkenlere çoğu kez kalabalık tozlu ya da rutubetli iş odalarının ağır havası, yüksek ısı ve sürekli terleme de ekleniyor. Böylece özellikle erkek çocuklar çok geçmeden, birkaç istisna dışında, çocukluklarının tazeliğini kaybediyorlar ve diğer çocuklardan daha soluk yüzlü ve daha zayıf oluyorlar. Hatta çıplak ayaklarla killi toprağın üstünde, tezgâhının başında oturan bir el dokumacısının çocuğu bile sık sık temiz hava aldığından dolayı onlardan daha sağlıklıdır. Ama fabrikada çalışan bir çocuğun yemeklerden başka hiç bir serbest vakti olmuyor ve fabrikaya gidiş gelişinden başka temiz hava soluyacak olanağı kalmıyor. Olgunluk çağındaki tüm erkek bükücüler soluk yüzlü ve zayıf oluyorlar ve çoğu kez iştahsızlıktan ve hazımsızlıktan şikâyet ediyorlar. Gençliklerinden beri fabrikaların içinde büyüdüklerinden ve çok azı uzun boylu, atletik yapılı insanlar olduklarından, işlerinin bir erkek yapısının gelişimine hiç de uygun olmadığı sonucu doğrulanıyor. Kadınlar bu işe çok daha iyi dayanıyorlar.» (Çok doğru, ama daha sonra göreceğimiz gibi onların da kendilerine özgü hastalıkları var.)

Power da buna benzer şeyler söylüyor (118) :

(117) Sir D. Barry tarafından verilen Genel Rapor.
(118) Power'in Raporu, s. 74.

«Bradford'daki fabrika sisteminin çok sayıda sakat insan ortaya çıkardığı, uzun süre çalışmanın insan fiziği üstünde yaptığı etkinin gerçek bir şekilsizlikten başka genel olarak da yetersiz bir büyüme, adalelerin gevşemesi ve bütün yapının zayıflaması gibi sonuçlar çıkardığını belirtebilirim.»

Daha önce alıntı yaptığımız Leeds'deki Cerrah F. Sharp da Power'la aynı fikirde (119) :

«Scarborough'dan Leeds'e geldiğimizde, çocukların genel görünüşlerinin zayıf, yüzlerinin çok daha soluk olduğu hemen gözüme çarptı. Buradaki çocukların adalelerinin Scarborough ve çevresine göre çok daha güçsüz olduğu dikkatimi çekti. Birçok çocuğun yaşına göre olağanüstü küçük olduklarını da gördüm. Çok sayıda sıraca, karın zarı iltihabı ve hazımsızlık vakalarıyla karşılaştım ve tıpla meşgul olan bir insan olarak, bunların kuşkusuz ki fabrikada çalışmaktan ileri geldiğini düşünüyorum. Uzun saatler boyunca çalışmanın sinirleri zayıflattığına ve böylece birçok hastalığın ortaya çıkmasına sebep olduğuna inanıyorum. Eğer sürekli olarak kırsal bölgelerden insanlar gelmeseydi, fabrika işçileri ırkı çok geçmeden tamamen yozlaşacaktı.»

Bradford'da cerrah olan Beaumont da bu tür şeyler anlatıyor.

«Kanımca buralardaki fabrikalarda, geçerli olan çalışma sistemi bütün organizmada garip bir gevşeme yaratıyor ve böylece çocukları salgın ve arızî hastalıklara karşı aşırı derecede hassas yapıyor. Fabrikalarda her türlü havalandırma ve temizlik kurallarına uygun tedbirlerin

(119) İngiltere'de cerrahlar da doktorlar gibi bilimsel bir eğitimden geçiyorlar ve genel olarak tıbbî ve cerrahî uygulamalar yapıyorlardı. Cerrahlar genel olarak, çeşitli nedenlerden dolayı, doktorlara tercih edilirler.

yokluğunu, mesleğim süresince sık sık karşılaştığım salgın hastalıklara olan aşırı hassasiyetin ve garip bir eğilimin başlıca nedeni olarak görüyorum.»

Dr. Ray da bu konuda tanıklık ediyor :

«1 — En iyi koşullar altında fabrika sisteminin, çocukların sağlığı üstünde yaptığı etkiyi gözleme fırsatını ele geçirdim (Fabrika doktorluğu yaptığı bölgenin en düzenli olan Bradford'da Wood fabrikasında). 2 — Bu en iyi koşullar altında bile bu etkiler muhakkak ki sağlığa son derece zararlıdır. 3 — 1842 yılında Wood fabrikasında çalışan çocukların beşte üçü tarafımdan tedavi edildiler. 4 — Bu sistemin yaptığı en kötü etki deformasyonların çokluğu değil, zayıf, hastalıklı ve geri zekâlı bünyelerdir. 5 — Bütün bunlar, çocukların çalışma saatleri Wood fabrikasında ona indirildikten sonra büyük ölçüde düzeldi»

Bütün bu kişilerden alıntı yapan komisyon üyesi Dr. Loudon da şöyle diyor :

«Sonuç olarak çocukların mantıksız ve aşırı derecede uzun bir süre çalıştırıldıklarını ve yetişkinlerin herhangi bir insanın kolaylıkla tahammül edemeyeceği bir şekilde iş yüklenmek zorunda olduklarının açıkça belirtilmiş olduğunu sanıyorum. Bunların sonucu olarak birçok insan vaktinden önce ölür diğerleri de geri kalan yaşamlarını hastalıklı, sakat geçirmek zorunda kalırlar ve olaya fizyolojik açıdan bakıldığından, hayatta kalabilenlerin sarsılmış yapılarından, bozuk zayıf bir kuşağın doğacağı korkusu da hiç temelsiz değildir.»

Ve nihayet Manchester hakkında Dr. Hawkins şöyle diyor :

«Birçok yolcunun; bir Manchesterlinin gözüne çok olağan gelen, özellikle işçi sınıfında rastlanılan kısa boyluluğa, zayıflığa ve solgunluğa şaşırdığına inanıyorum.

Gerek biçim, gerekse renk olarak ulusal standardlardan sapmanın bu kadar açıkça göze çarptığı bir kenti ne büyük Britanya'da ne de Avrupa'da hiç görmedim. Buradaki evli kadınlar İngiliz kadınının belirleyici özelliklerinden tamamen yoksundur vs. Manchester fabrikalarından bana gösterilen birçok kız ve erkek çocuğun bitkin bir görünüşte ve soluk renkte olduklarını itiraf etmeliyim. Yüzlerindeki ifadede, her zaman gençlerde görülen hareketlilikten, canlılıktan ve neşeden en ufak bir iz bile kalmamıştı. Bana Cumartesi ve Pazar günleri açık havaya çıkmayı canlarının istemediğini, evde sessizlik içinde oturmayı tercih ettiklerini söylediler.»

Buraya, belki şu an için pek uygun olmayan ve bu yüzden de başka bir yerdense burada geçmesi daha doğru olacağını düşündüğüm Hawkins'in raporundan başka bir pasaj ekliyorum :

«Aşırılık taşkınlık ve ihtiyatsızlık, işçi nüfusunun başlıca kusurlarındandır. Bunların nedenlerinin, bugünkü sistem içinde oluşan ve kaçınılmaz olarak ondan doğan alışkanlıklar olduğu kolayca görülebilir. Hazımsızlığın, sinirliliğin ve genel bir takatsizliğin bu sınıfı büyük ölçüde etkilediği, herkes tarafından kabul edilen bir gerçek. On iki saatlik tekdüze bir çalışmadan sonra bir çeşit uyarıcıya ihtiyaç duymak da çok doğal bir şey. Yukarda adı geçen hastalıklı koşullara, bir de her zamanki bıkkınlık ekleninee insanlar hızla ve tekrar tekrar alkollü içkilere sığınacaklardır.»

Doktorların ve komisyon üyelerinin bütün bu söylediklerine, raporlar yüzlerce örnek vermektedir. Genç işçilerin büyümesinin işleri tarafından engellediğini yüzlerce kişi kanıtlamaktadır. Cowell; bir Pazar Okulundaki on yedi yaşında kırk altı gençten, fabrikalarda çalışan yirmi altısının ortalama olarak kırk yedi buçuk kilo geldiğini ve

fabrikalarda çalışmayan yirmisinin de ortalama elli üç buçuk kilo geldiğini söylemektedir. İşçilere karşı oluşturulan patron muhalefetinin lideri Manchesterli büyük sanayicilerden biri, —sanırım Robert Hayd Greg— bir seferinde, eğer bugünkü koşullar süregiderse Lancashire işçilerinin çok geçmeden pigme ırkına dönüşeceğini söylemişti (120). Orduya asker kaydeden bir memur (121); işçilerin askerlik hizmetine pek uygun olmadıklarını, zayıf ve sinirli göründüklerini ve çoğu kez çavuşlar tarafından geri çevrildiklerini belirtmişti. Manchester'de boyu bir yetmişi geçen çok az kişi bulabilmiş, çoğunlukla bir altmış üç ya da altmış beş boyunda oldukları halde, tarımsal bölgelerde çoğu kişi ortalama bir yetmiş boyundaydı.

İçinde yaşadıkları ve çalıştıkları koşulların sonucu olarak erkekler çok erken yıpranırlar. Çoğu kırk yaşında artık çalışamayacak hale gelir, birkaçı kırk beşine kadar dayanır, ama elli yaşında çalışan hemen hemen hiç kimse yoktur. Bunun nedeni sadece yapının genel olarak zayıflaması değil, işçinin çoğu kez tüm dikkatini ince paralel ipliklerin üstünde toplamasının ve gözü çok fazla yoran iplik bükmenin sonucu olarak gözlerinin bozulmasıdır.

Harpur ve Lanark'da birkaç fabrikada çalışan 1600 işçiden sadece 10'unun yaşı 45'in üstündeydi. Stockport ve Manchester'deki birkaç fabrikada çalışan 22.094 işçiden sadece 143'ü 45 yaşın üstündeydi. Bu 143 kişiden 16'sı özel bir hayırseverlik neticesi işe alınmıştı ve biri de bir çocuğun işini yapmaktaydı. 131 kişilik bükücü listesinde sadece 7 kişi 45 yaşının üstündeydi ve yine de bu 131 kişi iş istedikleri sanayiciler tarafından «çok yaşlı» oldukları gerekçesiyle geri çevrilmişlerdi. Bolton'da artık çalışmayan elli bükücüden sadece ikisi 50 yaşın üstün-

(120) Bu cümle rapordan alınmamıştır.
(121) Tufnell, s. 59.

deydiler ve geri kalanlarının yaş ortalaması 40'ı bulmamasına rağmen, hepsi yaşlarından dolayı işsiz kalmışlardı! Büyük bir sanayici olan Bay Ashworth, Lord Ashley'e yazdığı bir mektupta, kırk yaşlarına doğru büküçülerin gerekli miktarda iplik hazırlayamadıklarını ve bu yüzden «bazen» işten atıldıklarını kabul etmektedir. Kırk yaşındaki işçilere «yaşlı kimseler» diyor (122)! Komisyondan Mackintosh 1833 raporunda aynı şeyleri söylüyordu:

«Çocukların çalıştırılış tarzını gördükten sonra hazırlıklı olmama rağmen belli bir yaşa gelmiş işçiler gerçek yaşlarını söylediklerinde inanamadım. O kadar erken yaşlanıyorlar ki!»

Çoğunlukla fabrika işçilerini tedavi eden Glasgowlu doktor Smellie, kırk yaşın onlar için oldukça ileri bir yaş olduğunu söylüyor (123). Aynı kanıtlara başka yerlerde de rastlanabilir (124). Manchester'de işçiler arasında bu erken yaşlılığa o kadar sık rastlanıyor ki her işçi en az on - on beş yaş daha yaşlı gösteriyor. Halbuki refah içindeki sınıflarda gerek erkekler gerekse kadınlar, eğer fazla içki içmezlerse, görünüşlerini mükemmel bir şekilde koruyorlar.

Fabrika işinin kadın yapısı üzerindeki etkisi gariptir ve dikkati çeker. Uzun süre çalışmadan ileri gelen deformasyonlar kadınlar arasında çok daha ciddidir. Leğen (kalça) kemiğinin yetersiz gelişmesine ya da omuriliğin alt kesiminin çarpılmasına bağlı leğen deformasyonu görülür ve ciddi sonuçlar ortaya çıkarır.

«Leğen (kalça) kemiğinin kusurlu gelişmesi ve bu-

(122) Hepsi Lord Ashley'in konuşmasından alınmıştır (Avam Kamarasının oturumu. 15 Mart 1844). [Almanca baskısına not].

(123) Stuart Evidence, s. 101.

(124) Tufnell Evidence, s. 3, 9, 15; Hawkins Report, s. 4; Evidence, s. 14, v.s., v.s.,

nun gibi diğer hastalıklarla karşılaşmama rağmen,» diyor doktor Loudon raporunda, «bu hastalıklara o kadar sık rastlanır ki, her doktorun bunları bu tür uzun çalışma sürelerinin olağan sonuçları olarak kabul etmesi gereklidir ve bu da en yüksek derecede tıbbî üne sahip kişiler tarafından doğrulanmıştır.»

Fabrika işçilerinin diğer kadınlardan daha zor doğum yaptıkları ve çocuk düşürmeye daha eğilimli oldukları, birçok ebe tarafından doğrulanmıştır (125). Daha da ötesi bunlar tüm işçilere özgü olduğu gibi genel bir zayıflık içindedirler ve hamileliklerinde de doğum anına kadar işlerine devam ederler. Çünkü aksi takdirde, kendilerine ücret verilmez ve işi bıraktıkları takdirde yerlerine başka biri alınacağı korkusu içindedirler. Kadınların bir gece çalıştıkları ve ertesi sabah doğum yaptıklarına sık sık rastlanır. Fabrikada makineler arasında doğum oranları da az değildir. Ve eğer burjuvazinin beyefendileri bu gerçekte şaşırtıcı bir şey bulamıyorlarsa, herhalde karıları bunun haince ve barbarca bir hareket olduğunu kabul edeceklerdir. Dolaysız olarak hamile bir kadını doğum gününe dek ayakta günde on iki ya da on üç saat çalıştırmak, muhakkak ki rezilce bir davranıştır. Ama hepsi bu kadarla bitmez, eğer bu kadınlar iki hafta sonra işe başlamak zorunda bırakılmazlarsa hallerine şükretmeli ve kendilerini talihli addetmelidirler. Birçoğu sekiz ve hatta bazen üç - dört günden sonra tam gün işe başlamak için fabrikaya dönerler. Bir keresinde bir sanayicinin ustabaşına şöyle sorduğunu duydum : «Bilmem kim hâlâ geri gelmedi mi?» «Hayır.» «Doğum yapalı ne kadar oldu?» «Bir hafta.» «Çoktan dönmüş olmalıydı. Şurada duran, üç gün sonra hemen döndüydü.» Muhakkak ki işten atılma korkusu, açlıkla karşı karşıya kalma tehlikesi, zayıflığı ve

(125) Hawkins Evidence, s. 11, 13.

acısına rağmen onu hemen işinin başına döndürüyor. Sanayicinin çıkarı, hastalık nedeniyle işçilerin evlerinde dinlenmelerine izin vermiyor. Onlar hastalanmamalı ve uzun bir süre lohusa olarak yatmayı göze almamalıdırlar. Aksi takdirde makineleri durdurmak ve geçici bir değişiklikle efendisini zarara sokmak zorunda kalacaktır. Bu yüzden sanayici, hastalanmaya başladıklarında işçileri işten atar. Dinleyin (126) :

«Çok hasta olduğundan bir kız işini zar zor yapabiliyordu. Neden eve gitmek için izin istemiyor? Ah! Patron o kadar sert ki, eğer çeyrek gün işten uzaklaşırsak tamamen işten atılma tehlikesiyle karşı karşıya kalırız.»

Ya da Sir D. Barry'yi dinleyiniz (127) :

«İşçi Thomas McDurt'ın hafif ateşi var, ama işini kaybetme korkusunda olduğundan evinde oturup dinlenemiyor.»

Ve böylece bu, bütün fabrikalarda sürüp gider. Genç kızların çalıştırılmaları, gelişme çağında her türlü düzensizliklere yol açar. Özellikle iyi beslenenlerde fabrikanın sıcaklığı bu süreci hızlandırıyor ve böylece bazı kızlar on üç on dört yaşında tamamen olgunlaşıyorlar. Daha önce adı geçen Roberton (Fabrika Araştırma Komisyonunun Raporunda Manchesterli «mümtaz» jinekolog olarak adı geçiyor) Kuzey İrlanda'da, **Medical and Surgical Journal**'da sadece olgunlaşmakla kalmamış ve aynı zamanda hamile kalmış on bir yaşında bir kıza rastladığını ve Manchester'de kadınların on beş yaşında doğum yapmalarının hiç de ender rastlanan bir olay olmadığını belirtiyor. Bu durumlarda fabrikanın sıcaklığının etkisi tropik iklimin etkisinin aynıdır ve bu iklimlerde, anormal derecede erken gelişme, aynı oranda erken yaşlanma ve takattan düşme

(126) Cowell Evidence, s. 77.
(127) Sir D. Barry Evidence, s. 44.

ile intikamını alır. Diğer taraftan, kadın yapısında büyük gecikmelere de rastlanır, göğüsler ya geç gelişirler ya da hiç gelişmezler (128), âdet görme bazen on yedi ya da on sekiz yaşında ve hatta yirmi yaşında başlar ve tamamen düzensiz bir şekildedir (129). Aşırı sancılar, çeşitli hastalıklar ve özellikle kansızlıkla birlikte düzensiz âdet görmelere çok sık rastlandığını bütün tıbbî raporlar doğrulamaktadır.

Bu tür annelerin ve özellikle hamilelik sırasında çalışmak zorunda kalan kadınların çocukları sıhhatli olamazlar. Raporda özellikle Manchester'de bunların çok zayıf bir yapıda oldukları belirtiliyor. Sadece Barry bunların sıhhatli olduklarını ama, kendi denetimi altında olan İskoçya'da hemen hemen hiç bir evli kadının fabrikalarda çalışmadığını belirtiyor. Üstelik birçok fabrikanın kırsal bölgelerde (Glasgow hariç) bulunması, çocukların canlılığına büyük katkıları olan bir unsurdur. Manchester çevresindeki işçilerin çocuklarının hemen hemen hepsi canlı ve pembe yanaklı iken, kentin içinde oturanlar soluk yüzlü ve hastalıklıdırlar. Ama dokuz yaşına geldiklerinde yüzlerindeki tüm renk, birdenbire kaybolur. Çünkü hemen hemen hepsi çalışmak için fabrikalara gönderilmişlerdir. Çok geçmeden kırsal bölgelerde yetişen çocukları kentte yetişen çocuklardan ayırdetmek olanaksızlaşır.

Ama bütün bunların yanı sıra, özellikle zararlı etkileri olan bazı işkolları vardır. Pamuk ve keten bükme fabrikalarının birçok çalışma odalarında hava, göğüs hastalıklarına yol açan iplik tozu ile doludur. Buna özellikle taraklama ve birleştirme odalarında çalışan işçilerde rastlanır. Bazı yapılar buna dayanabilir, bazıları dayanamaz.

(128) Cowell, s. 35.

(129) Dr. Hawkins Evidence, s. 11; Dr. Loudon, s. 14; Sir D. Barry s. 5, v.s.

Ama işçilerin hiç bir seçim hakkı yoktur. Göğsü sağlam olsun ya da olmasın, iş bulduğu odada çalışmak zorundadır. Böyle tozlu bir odada solunumun en sık rastlanan etkileri kan tükürme, zorlukla ve gürültüyle nefes alma, göğüste ağrılar, öksürük, uykusuzluk, yani kısaca en kötü hallerde rastlanan ve astımla sonuçlanan bütün diğer belirtiler (130). Özellikle genç kızlar ve erkekler tarafından yapılan ıslak keten ipliği bükme işi sağlığa hepten zararlıdır. İğden geçerken bunların üzerinden sıçrayan su, elbiselerinin ön tarafını sürekli olarak ıslatır, yerler de her zaman su içindedir. Pamuk fabrikalarındaki çalışma odalarında da durum az-çok böyledir ve sonuç, sık sık soğuk algınlığı ve göğüs hastalıklarıdır. Hemen hemen tüm işçiler ve özellikle ıslak iplik bükücüler, boğuk ve kaba bir sese sahiptirler. Stuart, Mackintosh ve Sir D. Barry bu işlerin sağlığa ne denli zararlı olduğunu ve çoğu sanayicilerin bu işlerde çalışan kızların sıhhatine karşı en ufak bir ilgi bile göstermediklerini, heyecanlı bir dille anlatıyorlar. Keten bükücülüğünün başka bir etkisi de işin özelliğinden ileri gelen omuzun garip bir şekilde deforme olması ve özellikle sağ omuz kemiğinin yassı tarafının ileri doğru çıkmasıdır. Bu tür bükücülük ve pamuğun iğ ile bükülmesi sık sık diz kapağı hastalıklarına yol açar. Çünkü bu tür işlerde diz kapağı, kopuk iplikleri birleştirirken iği ayarlamak için kullanılır. Bu işkollarında işçilerin alçaktaki makinelerin üstüne devamlı eğilerek çalışmak zorunda olmaları, genel olarak işçinin gelişmesini engeller. Benim de çalışmış bulunduğum Manchester'deki pamuk fabrikasının çıkrık odasında uzun boylu, iri yapılı bir tek kız bile görmedim. Bunların hepsi kısa boylu, tıknaz, bi-

(130) Stuart s. 13, 70, 101; Mackintosh s. 24 v.s.; Barry s. 12 (bir fabrikadaki beş olay), s. 17, 44, 52, 60, v.s.; Loudon s. 13 ile karşılaştırınız.

çimsiz ve bütün vücutları itibariyle çirkin görünüşlüydü. Bütün bu hastalıkların ve kusurlu teşekküllerin yanı sıra, işçilerin kolları ve bacakları bir başka türlü de zorlanır. Makineler arasında çalışmak önemli ya da önemsiz birçok kazalara sebep olur. Bunların da işçileri çalışamaz hale getirecek etkileri vardır. En çok rastlanan kazalardan biri, parmağın ucunu makineye kaptırmaktır. Parmağın, elin, kolun vs. nin yarısının ya da tümünün makinelere kaptırılmasına ise daha az rastlanır. Bu sakatlanmaları bazan de tatanoz izler ve ölüme yol açar. Bu şekilsiz insanların yanı sıra Manchester'de dolaşan sakat bir sürü insana rastlanabilir; bunlardan biri tüm kolunu ya da bir kısmını, bir diğeri ayağını, bir başkası ise bacağının yarısını kaybetmiştir. Buralarda yaşamak, savaştan yeni dönmüş bir ordunun arasında yaşamaya benzer. Makinenin en tehlikeli kısmı, motor gücünü ana şafttan tek makinelere taşıyan kayıştır. Özellikle üzerinde toka bulunan kayışlar daha da tehlikelidir ama, bunlar şimdi nadiren kullanılmaktadır. Kayışa yakalanan biri korkunç bir hızla önce tavana, sonra da döşemenin üstüne büyük bir güçle fırlatılır, vücudunda sağlam tek bir kemik bile kalmaz ve bunu ani bir ölüm izler. 12 Haziran 1843 ile 3 Ağustos arasında **Manchester Guardian** şu önemli kazaları vermektedir (önemsiz kazaları yazmayı bile gerek duymamaktadır): 12 Haziran, Manchester'de bir erkek çocuğu elini çarkların arasına sıkıştırdıktan sonra tatanoza yakalanarak ölmüştür. 16 Haziran, Saddleworth'da bir genç çarkların arasına kapılmış ve tamamen ezilerek ölmüştür. 29 Haziran Manchester yakınlarında Green Acres Moor'da genç bir adam bir makine atelyesinde çalışırken bileği taşının altına düşerek iki kaburga kemiğini kırmış ve ağır bir şekilde yaralanmıştır. 24 Temmuz, Oltham'da kasnak kayışına yakalanarak elli kez kayışla birlikte dönen ve kırılmamış tek bir kemiği kalmayan bir kız ölmüş-

tür. 27 Temmuz, Manchester'de Blower'e [bugün çırçır makinesinin gördüğü işi yapan aygıt] (ham pamuğu ilk işleyen makine) kapılan bir kız, aldığı yaralar sonunda ölmüştür. 3 Ağustos, Dukenfield'de kayışa yakalanan ve bütün kaburga kemikleri kırılan bir makara sarıcı ölmüştür. 1843 yılında Manchester'deki revir, makinelerin sebep olduğu 962 yaralanma ve sakatlanma vakasını tedavi etmiştir. Hastanenin çevresinde meydana gelen tüm kazaların toplamı ise 2.426'dır. Yani, diğer nedenlerin yol açtığı her beş kazaya karşılık makineler iki kazaya sebep olmaktadır. Salford'da meydana gelen kazalar ve özel doktorlar tarafından tedavi edilenler bu sayılara dahil değildir. Bu tür durumlarda kazalar, ister işçiyi çalışamayacak hale getirsin ister getirmesin, işveren en iyi durumlarda doktor parasını ve nadiren de tedavi sırasında işçinin ücretini öder. Çalışamayacak bir duruma geldiği takdirde işçinin halinin ne olacağı, işvereni ilgilendiren bir konu değildir.

Fabrika Raporu bu konuda: Çocuklar kendilerine dikkat edemedikleri ve büyükler de sadece kendi başlarının çaresine baktıkları için, işverenlerin bu vakalardan sorumlu tutulmasını söylemektedirler. Ama bu raporu yazanların kendileri de burjuvadır ve daha sonra bu konuda işçilerin fazla cesurane davrandıklarından dolayı asıl onların kabahatli olduklarını söyleyerek, kendi kendileriyle çelişkiye düşerler.

Durum aşağı yukarı şöyledir: Eğer çocuklar kendilerine dikkat edemiyorlarsa, çocukların çalıştırılmasının yasaklanması gerekir. Eğer büyükler gereği kadar dikkat edemiyorlarsa o zaman, onlar da çocuktan farksızdırlar, işin tehlikesini takdir etmeye yetecek bir eğitim düzeyine erişemediler demektir. Ve bu durumda onları bilgilerinin geliştirilmesini önleyecek koşullar altında tutan burjuvazi-

den başka kim suçlanabilir ki? Ya da makineler düzensizdirler ve bir çitle çevrilmeleri gereklidir; bunu temin etmek de burjuvazinin payına düşer. Ya da işçiler, tehlikeyi çok aşan itici nedenler karşısındadırlar; ücretini kazanmak için hızla çalışması gereklidir ve dikkat edecek vakti yoktur. Ve tabii ki bu durumda da suç burjuvaziye aittir. Örneğin, işçiler hareket halindeki makineyi temizlerken birçok kazalar olur. Neden? Çünkü aksi takdirde burjuva; işçiyi, makinenin çalışmadığı serbest saatlerde temizlik yapmak zorunda bırakacaktır ve tabii ki işçi de serbest vakitlerinin hiç bir kısmından fedakârlık etmek istemeyecektir. Serbest saatleri işçi için o kadar değerlidir ki; bunların bir kısmından burjuva için fedakârlık etmektense, haftada iki kez hayatını tehlikeye atmayı tercih edecektir. İşverene makinelerin temizlenmesi için gerekli zamanı iş saatleri içine aldırtın, o zaman makineyi hareket halindeyken temizlemek hiç bir işçinin aklına bile gelmeyecektir. Kısaca hangi açıdan bakarsanız bakın, kabahat tamamen sanayicidedir ve sakat işçilerin en azından hayatı boyunca desteklenmesi ve eğer kaza ölümle sonuçlanırsa kurbanın ailesine bakması sanayiciden istenmelidir. Sanayinin başlangıç dönemlerinde, kazalar şimdikinden çok daha fazlaydı. Çünkü o zamanlar makineler daha az gelişmişti ve daha küçüktü. Etrafları ise daha kalabalıktı ve hemen hemen hiç bir zaman bir çitle çevrilmemişti. O zamandan beri kaydedilen ilerlemeler göz önüne alındığında, bu sayı yine de çok büyüktür ve de sözünü ettiğimiz durumlarla da belli olduğu gibi tek bir sınıfın çıkarı için bu kadar çok hastalığa ve sakatlığa yol açan ve burjuvazinin hizmetindeyken sırf onun suçundan dolayı başına gelen kazalarla birçok çalışkan işçiyi aç ve sefil bir halde bırakan bu durum hakkında ciddi kaygılar uyandırmaya yeterlidir.

İşte sanayicilerin o iğrenç para hırsının ortaya çıkar-

dığı kalabalık bir hastalık listesi! Çocuk doğuramayacak hale gelen kadınlar, eğri büğrü vücutlu çocuklar, zayıflayan erkekler, ezilen kollar ve sadece burjuvazinin para çantasını doldurmak için sefil ve hastalıklı bir hale gelen kuşaklar. İnsan bu olaylardaki barbarlık karşısında, çocukların nasıl ustabaşıları tarafından çıplak bir halde yataklarından kaldırıldıklarını, elbiseleri kollarında, hakaretler ve tekmelerle fabrikalara götürüldüklerini (131), yedikleri tekmelerle uykularının nasıl kaçırıldığını, ama yine de işlerinin başında uyuyup kaldıklarını, bir çocuğun nasıl uykuda iken ustabaşının sesiyle yerinden fırladığını ve makine durduktan sonra bile mekanik olarak aynı iş hareketlerini yaptığını; eve gidemeyecek kadar yorgun olan çocukların kurutma odasındaki yünlerin içine uyumak için saklandıklarını ve sonra da kayışlarla fabrikalardan kovulduklarını; yüzlerce kişi eve çok yorgun döndüklerinden uykusuzluktan ve iştahsızlıktan yemeklerini bile yemediklerinden, anne ve babalarının onları yataklarının kenarına diz çökmüş daha dua ederken uyuyakalmış bir halde bulduklarını ve buna benzer yüzlerce suçu ve kötülüğü birçok tanığın doğruladığı, hepsinin üzerine yemin ettiği, komisyon üyelerinin kendilerinin güvenilir olduklarını belirttikleri kişiler tarafından yazılmış bu raporda okuduğu zaman; tek amacı **à tout prix** [132] para çantalarını doldurmak olan ve yine de hayırseverliği ve fedakârlığı ile övünen bir sınıfa karşı nefret ve kızgınlıktan başka bir şey hissetmesinin imkânı olabilir mi? Üstelik bu rapor bir Liberal raporudur, bir burjuva raporudur; bir önceki Tory Partisi raporuna saldırmak ve sanayicilerin temiz yürekliliğini ortaya çıkarmak amacıyla yazılmıştır. Komisyon üyeleri de burjuvazi tarafındandır ve bütün bunları is-

(131) Stuart, s. 39.

[132] Ne pahasına olursa olsun.

temeye istemeye yazmışlardır. Bu arada burjuvazinin en seçkin savunucularından olan Dr. Ure'nin dediklerini dinleyelim. Yazar, «İmalâtçıların Felsefesi» (133) adlı eserinde, işçilere, ücretlerinin katlandıkları fedakârlıklarla orantılı olmadıklarının anlatıldığını ve böylece efendilerle adamları arasında karşılıklı anlayışın bozulduğunu belirtmektedir. Oysa bunun yerine işçiler dikkat ve çalışkanlıklarıyla göze girmeye çalışmalı ve efendilerinin kazancına sevinmeliydiler. O zaman onlar, ustabaşı, müdür ve hatta ortak olabilirler ve böylece —(Ey hikmet! Bir bülbül gibi şakıyorsun!)— «aynı zamanda piyasada arkadaşlarının emeğine olan talebi arttırmış» olurlardı.

«İşçiler arasındaki hatalı görüşlerin sonucu olarak ortaya çıkan şiddetli çatışmalar ve inkıtalar olmasaydı, fabrika sistemi daha büyük bir hızla ve daha yararlı bir şekilde gelişmiş olacaktı.» (134)

Bunu, işçilerin direnişleri üstüne uzun bir yakarış izliyor ve en iyi ücret alan kalifiye bükücülerin bir grevi üstüne de şu saf gözlemi yapıyor (135) :

«Aslında, bol aylıklı bir komite oluşturabilmelerinin ve yaptıkları iş için çok zengin ve canlandırıcı bir beslenme ile böyle aşırı bir sinir gerginliğine varmalarının nedeni aldıkları yüksek ücrettir.»

Şimdi burjuvazinin, çocukların yaptıkları işi nasıl anlattıklarını dinleyelim (136).

«Birkaç aylık bir süre içinde gerek Manchester'de gerekse çevresindeki bölgelerde bulunan fabrikaları ziyaret ettim. Bükme odalarına çoğu kez yalnız, beklenmediğim bir anda ve günün çeşitli saatlerinde girdim ve hiç

(133) Dr. Andrew Ure, «Philosophy of Manufactures», s. 277.
(134) Adı geçen eser, s. 277
(135) Adı geçen eser, s. 298.
(136) Adı geçen eser, s. 301.

bir çocuğun dayak yediğini görmedim. Aksi, sinirli hiç bir çocuğa da rastlamadım. Her zaman neşeli ve zevk alıyormuş gibi görünüyorlardı; adalelerinin hafifçe oynamasından memnunluk duyuyorlar, yaşlarına özgü hareketliliğin tadını çıkartıyorlardı. Üzgün duygulardan oldukça uzak olan bu sanayi manzarası, her zaman canlanıyor gözümde. Ana taşıyıcı [mule carriage], sabit silindir mili [fixed roller beam] üstünde kayarken kopan parçaları çabucak düğümlemelerini, küçük parmakların birkaç saniyelik hareketinden sonra gerilim ve sarılım tekrar tamamlanıncaya dek istedikleri biçimde eğlenmelerini seyretmek, büyük bir zevkti. Bu hayat dolu cin gibi küçüklerin çalışmaları, kendilerine memnunluk verici bir maharet kazandıran bir spora benziyordu. Yeteneklerinin bilincine vararak bunu bir yabancıya göstermek, kendilerini mutlu ediyordu. Akşamları fabrikadan çıkarken, günün yorgunluğunun en ufak bir izi bile yoktu üstlerinde; çünkü çevredeki bir oyun bahçesinde hemen koşuşmaya ve okuldan çıkan çocuklarla aynı neşe içinde küçük oyunlarını oynamaya başlıyorlardı.»

Tabiî! Sanki her adalenin hemen harekete geçirilmesi, tutulmuş ve gevşemiş bedenler için acil bir şey değilmiş gibi! Ama Ure, bekleyip de bu bir anlık heyecanın birkaç dakika sürüp sürmediğini görmeliydi. Üstelik Ure bütün bu gösteriyi, sadece öğlenleri beş ya da altı saatlik bir çalışma sonrasında görebilirdi, akşamleyin değil! İşçilerin sıhhatleriyle ilgili olarak, bu insanların mükemmel durumda sağlıklı olduklarını kanıtlamak için, birçok yerde alıntı yaptığımız 1833 raporunu sınırsız bir küstahlıkla diline doluyor bu burjuva. Birbiriyle ilgisi olmayan ve karmakarışık alıntılarla bunların arasında sıraca hastalığının izinin bile görülmediğini ve fabrika sisteminin bunları ağır (akut) hastalıklardan koruduğunu kanıtlamaya çalışıyor (ama onların her türlü müzmin hastalığa yakalandığını çok

doğal olarak gizliyor). Dostumuz Ure'nin İngiliz kamuoyuna kocaman yalanları nasıl bir küstahlıkla yutturduğunu kavrayabilmek için bu raporun büyük boy üç ciltten oluştuğunu ve iyi beslenmiş bir İngiliz burjuvasının bunu incelemeyi aklından bile geçirmeyeceğini bilmek gerek. Liberal burjuvazi tarafından çıkartılan ve daha sonra da göreceğimiz gibi sanayicilere sadece en zayıf kısıtlamaları koyan 1834 Fabrika Yasası hakkında söylediklerini dinleyelim. Bu yasa ve özellikle eğitimi zorunlu kılan maddesi; ona göre sanayicilere karşı alınan saçma ve despotça bir tedbirdir. Bu madde yüzünden on iki yaşının altındaki bütün çocuklar işten atılmışlardır. Bunun sonucu ne olur? Hafif ve yararlı işlerinden mahrum edilen çacuklar bundan böyle hiç bir eğitim görmezler; sıcak bükme odasından soğuk dünyaya atıldıklarında, sadece dilenerek ve hırsızlık yaparak geçinirler. Fabrikada ve Pazar Okulunda sürekli olarak düzelen koşullarla üzüntü dolu bir karşıtlık içinde bir yaşamdır bu. Hayırseverlik maskesi altında bu yasa, yoksulların acılarını daha da arttırır. Ve insaflı sanayiciyi tamamen durdurmasa bile, yaptığı yararlı işlerde kendisini büyük ölçüde kısıtlayacaktır (137).

Fabrika sisteminin zararlı etkileri, fazla geç kalmadan genel dikkati üstüne çekti. 1802 Çıraklar Yasasından söz etmiştik. Daha sonra 1817'ye doğru o zamanlar İskoçya'da New Lanark'ta bir sanayici, daha sonraları İngiliz Sosyalizminin kurucularından olan Robert Owen; verdiği dilekçe ve muhtıralarla hükümetin dikkatini işçilerin ve özellikle çocukların sağlıklarının yasal yolla bir garanti altına alınmasının gerekliliğine çekti. Daha sonra Sir Robert Peel ve kendisiyle birleşen diğer hayırseverler, yavaş yavaş 1819, 1825 ve 1831 Fabrika Yasalarını çıkarttılar.

(137) Dr. Andrew Ure, «Philosophy of Manufactures», s. 405, 406,

Bunların ilk ikisi hiç bir yerde uygulanmadı [138], sonuncusu ise birkaç yerde uygulandı. Sir J. C. Hobhouse'ın önerisine dayanan bu 1831 Yasası, akşam saat yedi buçukla sabah beş buçuk arasında, pamuk fabrikalarında yirmi bir yaşından küçüklerin çalıştırılmasını engelliyordu ve yine bu kanuna göre bütün fabrikalarda on sekiz yaşının altında olanlar gündüzleri on iki saat, Cumartesi günleri ise dokuz saatten fazla çalışmayacaklardı. Ama işçiler işten atılmayı göze almadan efendileri aleyhine tanıklık edemediklerinden, bu yasa pek işe yaramadı. İşçilerin çok daha faal olduğu büyük kentlerde ise sanayiciler kendi aralarında bu yasaya uymaya karar verdiler, ama kırsal bölgelerdeki sanayiciler gibi buralarda da yasalara aldırmayan birçokları vardı. Bu arada işçiler arasında on saatlik bir yasaya olan talep artmıştı; bu yasa, on sekiz yaşının altındaki her işçinin günde on saatten fazla çalışmasını yasaklayacaktı. Ajitasyonlarıyla sendikalar [*] bu talebi tüm sanayi bölgelerine yaydılar; o zamanlar Michael Sadler'in yönettiği Tory partisinin hayırsever bir bölümü bu planı ele aldı ve parlamentoya getirdi. Sadler,

---

[138] 1819 Yasası pamuk bükme ve pamuk dokuma fabrikalarında dokuz yaşından küçük çocukların, geceleri ise 16 yaşından küçük çocukların çalıştırılmasını yasaklıyordu. Bunlar için işgünü, yemek araları çıktıktan sonra on iki saat olarak ayarlanmıştı. Yemek araları çoğunlukla fabrika sahipleri tarafından düzenlendiğinden, bir işgünü birçok fabrikada, 14 saat, hatta bazen daha da fazla sürüyordu. 1825 Yasasına göre, yemek araları toplam olarak birbuçuk saati geçmeyecekti. Böylece çalışma günü de on üç buçuk saati aşmayacaktı. 1819 yasası gibi hiç bir şekilde denetlenmeyen bu yasaya da fabrika sahipleri uymadılar.

[*] Almanca metinde Engels işçi örgütlenme biçimlerini anlatırken kimi zaman Dernek (Assoziation), Birlik (Verbindung), kimi zaman da sendika karşılığı olan İngilizce trades union deyimini kullanmaktadır.

fabrikalardaki sisteminin araştırılması için bir parlamento komitesi kurulmasını sağladı ve bu komite 1832'de raporunu verdi. Bu rapor tamamen partizanca, politik amaçlar için sanayi sisteminin güçlü düşmanları tarafından yazılmıştı. Sadler asil heyecanının kendisini en çarpık, en yanlış iddialara götürmesine göz yumdu, sorduğu sorular biçiminden ötürü tanıklarından içinde gerçek payı olan, ama yanlış ve ters bir biçimde sunulan cevaplar alıyordu. Kendilerini canavar gibi gösteren bu rapora karşı öfkelenen sanayiciler resmî bir araştırma istediler. Böyle bir durumda tamamen doğru olacak bir raporun kendilerine ancak yararlı olacağını biliyorlardı. Dümenin, kendileriyle oldukça iyi geçinen ve prensip olarak sanayinin üstüne herhangi bir sınırlama konmasına karşı çıkan samimi burjuva, Whig'lerin elinde olduğunu biliyorlardı. Böylece liberal burjuvalardan oluşan bir komisyon kurdular ve bu komisyonun hazırladığı rapor benim yukarıda birçok kez alıntılar yaptığım rapordur. Bu rapor, Sadler'inkinden gerçeğe biraz daha yakındır, ama gösterdiği sapmalarda tamamen ters bir yöndedir. Her sayfasında sanayicilere olan sempatisini, Sadler'in raporuna olan güvensizliğini, bağımsız olarak faaliyet gösteren işçilere, On Saat Tasarısı'nın destekleyicilerine karşı düşmanlığını gösteriyordu. Hiç bir yerinde; işçilere gerçek bir insana yaraşır bir yaşantı sürdürme, kendi başına hareket etme ve kendi fikirlerine sahip olma hakkını tanımıyordu. On Saat Tasarısı'nı savunurken işçilerin, sadece çocukları değil kendilerini de düşündüklerini söylüyordu. Hak talep eden işçileri demagojiyle, kötü niyetli ve tehlikeli kışkırtmalara girişmekle suçluyor kısacası tamamen burjuvazi tarafını tutuyor ama yine de sanayicileri tamamen temize çıkartamıyor, hâlâ sanayicilerin omuzları üstünde öyle büyük suçlar vardır ki, bu rapordan sonra da On Saat Tasarısı için yapılan ajitasyonlar, sanayicilere

karşı gösterilen nefret ve komitenin bunlara karşı en sert suçlamaları tamamen haklıdır. Ama arada tek bir fark vardı. Sadler'in raporu, sanayicileri açık ve besbelli bir vahşetle suçlarken, şimdi bu vahşetin uygarlık ve insanlık maskesi altında yapıldığı ortaya çıkmıştı. Lancashireli komisyonun tıp üyesi Dr. Hawkins, raporunun ilk birkaç cümlesinde açıkça On Saat Tasarısı'ndan yana olduğunu söylüyor ve komisyondan Mackintosh, raporunun gerçeğin ancak bu kısmını kapsadığını çünkü işçileri işverene karşı tanıklık yapmaya zorlamanın çok zor olduğunu ve —işçiler arasındaki hoşnutsuzluk karşısında taleplere boyun eğen— sanayicilerin fabrikalarının teftişine çoğu kez hazır olduklarını, etrafı temizlettiklerini, makinelerin hızını azalttıklarını, vs., söylüyor. Lancashire'da sanayiciler çalışma odalarındaki postabaşıları komisyon üyelerinin karşılarına çıkartarak; işverenlerin iyiliği, işin sağlığa yararlı etkisi ve işçilerin On Saat Tasarısı'na karşı ilgisizlikleri üstüne tanıklık ettirmişlerdir. Ama bunlar, hakiki işçi değildiler. Bunlar, daha iyi bir ücret karşılığında burjuvazinin hizmetine girmiş ve işçilere karşı kapitalistlerin çıkarı için çalışan sınıf kaçaklarıdır. Onların çıkarları kapitalistlerinkiyle aynıdır ve bu yüzden işçiler onlardan, sanayicilerden daha fazla nefret ederler.

Yine de bu rapor, sanayi burjuvazisinin işçilerine karşı gösterdiği o en utandırıcı umursamazlığı, bütün insanlık dışı yönleriyle sömürücü sanayi sisteminin tüm rezaletini ortaya çıkarmak için yeterlidir. Bu raporun bir sayfasında aşırı çalışmanın ortaya çıkardığı o uzun hastalık ve deformasyonlar listesini öbür sayfasında da sanayicilerin, eğer her yıl bilmem ne kadar çocuğu sakat bırakmaları yasaklanırsa kendilerinin ve kendileriyle birlikte bütün İngiltere'nin mahvolacağını kanıtlamaya çalışan soğukkanlı, ince ekonomi politik hesaplarını görmek kadar iğrenç bir şey düşünülemez. Alıntı yapmış bulunduğum

Dr. Ure'nin dili o kadar ahmakça olmasaydı daha da rezilce olacaktı.

Dokuz yaşından küçük çocukların çalıştırılmalarını yasaklayan (ipek fabrikaları hariç); dokuzla on üç yaşları arasındaki çocukların çalışma saatlerini haftada 48 saatle ya da günde 9 saatle; on dörtle on sekiz yaşları arasındakilerin çalışma saatlerini ise haftada 69 saat ya da günde en fazla 12 saatle sınırlayan 1834 Fabrika Yasası, bu raporun bir sonucuydu. Bu yasa, aynı zamanda yemekler için en az bir buçuk saatlik bir tatil getiriyor ve sekiz yaşın altındakilerin geceleri çalıştırılmalarının tamamen yasak olduğunu tekrarlıyordu. On dört yaşın altındaki tüm çocukların günde iki saat okula gönderilmeleri zorunluydu ve fabrika doktorundan çalıştırdıkları çocukların yaşını kanıtlayan bir sertifikayla öğretmenlerinden okula gittiklerini kanıtlayan bir sertifikayı bulundurmayan sanayiciler cezaya çarptırılacaklardı. Buna karşılık işverenin öğretmenin ücretini ödeyebilmesi için çocuğun haftalık kazancından bir penny kısmasına izin verilmişti. Üstelik her zaman fabrikaları denetlemeleri için doktor ve müfettişler atanmıştı. Bunlar, yemin ettirerek işçilere tanıklık ettiriyorlardı ve yasanın uygulanmasına göz kulak olmaya hatta gereğinde Sulh Hakimliğine başvurmayla görevliydiler. İşte Dr. Ure'nin ölçüsüz sözlerle sövüp saydığı yasa budur.

Bu yasanın ve özellikle müfettişlerin atanmasının sonucu, çalışma saatlerinin ortalama olarak on iki - on üç saate indirilmesi ve çocukların mümkün olduğu kadar az çalıştırılması oldu. Bundan sonra en büyük kötülüklerden birkaçı tamamen ortadan kalktı. Şimdi sakatlıklar sadece zayıf yapılarda ortaya çıkıyordu ve aşırı çalışmanın etkileri daha az göze çarpmaya başlamıştı. Bununla birlikte fabrika raporu, bunlardan daha da az kötü olan durumla-

ra, bileklerin şişmesine, bacaklarda, kalça ve sırtta zayıflık ve ağrılara, damarlarda şişmelere, bedenin aşağı kısmında yaralara, özellikle karın boşluğunda genel bir zayıflığa, mide bulantısına, birbirini izleyen iştahsızlık ve oburluğa, hazımsızlığa, sinirliliğe, fabrikalardaki tozlu havanın bir sonucu olarak göğüs hastalıklarına, vs., vs.'ye çalışma saatini en fazla on iki - on üç saat olarak belirleyen 1831 Sir J. C. Hobhouse'ın Yasası'na uyan işyerlerindeki tüm işçilerde hâlâ rastlanmaktadır. Glasgow ve Manchester'den gelen raporlar, bu konuda özellikle dikkati çekmektedirler. Bu hastalıklar 1834'den sonra da sürüp gitti ve bugüne dek işçi sınıfının sağlığına zararlı olmaya da devam etmektedir. Burjuvazinin hayvanî para hırsına uygar bir ifade verebilmek, yasaların çok belirli kötülükleri yasak ettiği sanayicilerin sözde hayırseverliklerini gönül rahatlığıyla ortaya sermeye yarıyacak bir bahane bulabilmek için büyük bir dikkat gösterilmiştir. Hepsi bu kadar. Eğer bugün yeni komisyonlar tayin edilse, bunlar eski durumu olduğu gibi bulacaklardır. Okula gitme zorunluluğuna gelince, bu konu, hükümet iyi okullar açamadığı için tamamen ölü kalmıştır. Sanayiciler eski işçileri öğretmen olarak işe aldılar, çocukları ikişer saat bunlara gönderdiler ve böylece yasaya harfi harfine uydular ama çocuklar hiç bir şey öğrenmediler. Hatta sadece müfettişlerin raporları —sadece görevlerini yapmakla yetinen yani Fabrika Yasası'nın uygulanmasına göz kulak olan müfettişlerin— eski kötülüklerin kaçınılmaz olarak hâlâ sürdükleri sonucunu doğrulayacak yeterince bilgi vermektedirler. 1843 Ekim ve Aralık raporlarında Müfettiş Horner ve Müfettiş Saunders, çocukların büyüklerin yerini alabileceği işkollarında çalışma gününün hâlâ on dört ilâ on altı saat, hatta bazen daha da fazla olduğunu belirtiyorlar. Bu işkollarındaki işçiler arasında yasanın belirttiği yaşı daha yeni geçmiş bir sürü genç insan

görmüşlerdir. Birçok işveren yasayı önemsememekte, yemek sürelerini kısaltmakta, çocukları yasada belirtilenden daha uzun bir süre çalıştırmakta ve işledikleri suçla elde edecekleri kârın verecekleri paradan çok daha fazla olduğunu bildiklerinden, cezayı göze almaktadırlar. Özellikle iş durumunun şimdiye dek rastlanılmayan bir hızla geliştiği bugünlerde, bu konuda daha cüretkâr davranmaktadırlar.

Bu arada işçiler arasında On Saat Tasarı için yapılan ajitasyon hiç bir şekilde azalmamıştır; 1839'da birden tekrar günün konusu olmuş ve ölen Sadler'in yerini Avam Kamarası'nda, her ikisi de Tory partisinden olan Lord Ashley (139) ve Richard Oastler almıştır. Fabrika bölgelerinde sürekli bir ajitasyonu sürdüren ve Sadler kadar faal olan Oastler, özellikle işçiler tarafından çok sevilen bir kişi olmuştur. Ona, «iyi kral» ve «fabrika çocuklarının kralı» diyorlardı. Fabrika bölgelerinde onu tanımayan ve ona hürmet etmeyen, o bir kente geldiği zaman yapılan karşılama törenine katılmayan tek bir çocuk bile yoktu. Oastler şiddetle Yeni Yoksullar Yasası'na da karşı çıktı ve toprağının yöneticisi olarak çalıştığı Whig'lerden Bay Thornhill'e olan borcu yüzünden hapsedildi. Yoksullar Yasası aleyhinde yaptığı ajitasyonu bırakması koşuluyla Whigler onun borcunu ödemeyi ve kendisine başka iyilikler yapmayı teklif ettiler. Ama boşunaydı; o hapiste kalmayı tercih etti ve burada sanayi sistemine ve Yoksullar Yasası'na karşı Fleet Papers'i [140] yayımladı.

1841 Tory hükümeti, dikkatini bir kez daha Fabrika Yasası'nın üstüne çevirdi. İçişleri Bakanı Sir James Gra-

(139) Daha sonra Earl of Shaftesbury oldu ve 1885'de öldü.

[140] Fleet Papers: Borçlarından dolayı Fleet hapishanesinde geçirdiği mahkûmiyeti sırasında Oastler tarafından yazılmış mektup şeklindeki haftalık broşürler. 1841 ile 1844 yılları arasında yayımlanmıştır.

ham, 1843'de çocukların çalışma saatini altı buçuk saate indiren ve okula gitme zorunluluğunu daha etkili bir biçime getiren bir tasarı önerdi. Bu, daha iyi okulların açılması için de bir neden olacaktı. Bununla beraber bu tasarı, Dissenters'lerin [*] kıskançlıkları yüzünden başarısızlığa uğradı. Okula gitme zorunluluğu, Dissenters'lerin çocuklarına uygulanmamasına rağmen, dinî eğitimde okul Resmî Kilise'nin denetimi altında idi ve de kutsal kitap (Bible) ortak okuma kitabı olduğundan, din tüm eğitimin temelini oluşturacaktı. Dissenters'ler de bu yüzden durumu tehlikeli gördüler. Sanayiciler ve genel olarak liberaller onlarla birleşti, işçilerse kilise sorunu üstüne bölünmüş olduklarından hareketsiz kaldılar. Tasarının muhalifleri Salford ve Stockport gibi büyük sanayi kentlerinde bozguna uğramalarına ve de Manchester gibi kentlerde işçilerden korktuklarından sadece birkaç noktada karşı çıkabilmelerine rağmen yine de iki milyon kadar imza topladılar. Böylece Graham, tasarıyı olduğu gibi geri çekmek zorunda kaldı. Ertesi yıl okul hakkındaki maddeleri çıkarttı ve daha önceki koşullar yerine; sekizle on üç yaşlarındaki çocukların altı buçuk saat çalışmalarını ve bu çalışmanın ya sabahları, ya da öğleden sonra uygulanmasını, on üçle on sekiz yaşları arasındaki bütün gençlerin ve kadınların çalışmasının on iki saatle sınırlandırılmasını ve o zamana dek yasaya karşı bulunan bahanelerin önlenmesini önerdi. Tam önerisini yapmıştı ki, On Saat ajitasyonu eskisinden daha da şiddetle başladı. Oastler, tam o sırada özgürlüğüne kavuşmuştu; birkaç dostunun yardımı ve işçiler arasında toplanan parayla borcunu ödedi ve tüm gücüyle tekrar hareketin içine atıldı. On Saat Tasarısı'nın savunucuları, Avam Kamarası'nda sayıca art-

---

[*] Dissenters: «Ortodoks olmayan», Anglikan kilisesine bağlı olmayanlar.

mışlardı. Her yönden gelen yüzlerce dilekçe, onların sayılarını daha da çok arttırıyordu ve en sonunda 19 Mart 1844'de Lord Ashley, Fabrika Yasası'nda «gece» sözcüğünün akşam altıdan sabah altıya dek süren bir zamanı ifade etmesini belirten bir öneriyi 170'e karşı 179'luk bir çoğunlukla kabul ettirdi. Gece işinin kısıtlanması, gündüz çalışma saatlerinin de serbest saatler dahil olmak üzere on iki saate ya da on çalışma saatine indirilmesini sağladı. Ama bakanlık bunu kabul etmedi. Graham, kabineden çekilme tehditleri savurmaya başladı ve bir sonraki oylamada Avam Kamarası küçük bir çoğunlukla on ve on iki saatlik tasarıyı reddetti! Graham ve Peel, yeni bir tasarı getireceklerini ve eğer bu da kabul edilmezse istifa edeceklerini bildirdiler. Tasarı, bazı şekil değişiklikleriyle birlikte On iki Saat Tasarısı'nın aynısıydı ve Mart ayında bu tasarının temel noktalarını kabul etmeyen aynı Avam Kamarası, şimdi onun tümüne evet deyiverdi. Bunun nedeni, on saatlik tasarıyı destekleyenlerin, Bakanlığa karşı çıkmaktansa projelerinden vazgeçmeyi tercih eden Tory'ler olmasıydı. Ama, nedeni ne olursa olsun bu konuda yaptığı ters seçimlerle Avam Kamarası, işçiler arasında kendisine karşı büyük bir nefret yaratmıştı. Bu da, Avam Kamarası'nın bir reformdan geçmesi gerekliliği üstüne Chartistlerin yaptığı öneriyi tamamen doğruladı. Daha önce bakanlığa karşı oy kullanan üç üye, bakanlık için oy kullanarak onu kurtarmıştı. Bütün oylamalarda muhalefetin çoğunluğu, kabine **lehine**, hükümetteki bakanlar da **aleyhte** oy kullandılar (141). Çocukların altı buçuk saat ve diğer bütün işçilerin on iki saat çalışmasını öneren Gra-

(141) Avam Kamarasının aynı oturumda Şeker Sorunu'nda da ikinci kez kendisini rezil etmesi dikkati çeken bir noktadır. Bu konuda da önce bakanlığın aleyhine oy vermiş ve daha sonra araya bakanlığın birkaç adamının girmesinden sonra bakanlık lehine oy kullanılmıştır.

ham'ın daha önce adı geçen önerileri, şimdi yasal bir tedbir haline gelmişlerdi ve bu yasayla ve de kaybolan saatlerin, örneğin dondan ya da susuzluktan yeteri kadar su gücü sağlanmadığı için makinelerin çalışmaması ya da bozulması sırasında kaybedilen vaktin fazla çalışma ile giderilmesinin yasaklanmasıyle bir iş gününün on iki saatten daha fazla uzatılması artık olanaksızdı. Bununla birlikte çok kısa bir süre içinde On Saat Tasarısı'nın da gerçekten kanunlaşacağından kimsenin kuşkusu yoktu. Tabiî ki bütün sanayiciler buna karşıydı, içlerinde bu Tasarı'dan yana olan on sanayici bile yoktu; bu korkunç tedbire karşı çıkmak için ellerinden gelen tüm saygıdeğer ya da iğrenç tedbirleri kullandılar, ama bütün bunlar işçilerin nefretini üstlerine çekmekten başka hiç bir sonuç vermedi. Tasarı mutlaka kanunlaşacaktı, işçiler, istedikleri her şeyi yapabilirlerdi ve bu tasarıyı istediklerini de geçen bahar göstermişlerdi. On Saat Tasarısı'nın üretimin maliyetini arttıracağı ve İngiliz sanayisini dış pazarlardaki rekabetle yarışamıyacak hale getireceği ve sonuç olarak ücretlerin düşeceği hakkında sanayicilerin sürdürdükleri ekonomik kanıtların hepsi, yarı doğrudur. Onlar, ancak işçilere karşı barbarca davranma, onların sağlıklarını mahvetme ve bütün kuşakların sosyal, fizikî ve zihnî çöküşü ile İngiltere'nin sanayi alanında ilerlemesinin gerçekleşeceğinden başka hiç bir şeyi kanıtlayamadılar. Tabiî ki eğer On Saat Tasarısı son bir tedbir olsaydı, bu, İngiltere'yi mahvederdi. Ama bu, kaçınılmaz olarak İngiltere'yi şimdiye dek izlediği yoldan tamamen değişik bir yola sokacak başka tedbirleri de beraberinde getireceğinden bu ancak bir ilerleme olabilir.

Şimdi ortaya çıkardığı hastalıklar kadar kolaylıkla yasal tedbirler tarafından önlenemeyecek fabrika sisteminin bir başka yönüne dönelim. Şimdiye dek işin özelliğinden genel olarak söz ettik ve verilen olaylardan bazı so-

nuçlar çıkartabilecek kadar ayrıntılara indik. Makinelerin denetimi, kopuk ipliklerin düğümlenmesi, işçinin düşünmesini gerektiren bir iş değildir. Ama yine de onun kafasında başka şeylerle meşgul olmasını engeller. Bu tür çalışmanın adaleler için hiç bir hareketlilik fırsatı tanımadığını da gördük. Tam anlamıyla belirtildiğinde bu, çalışma değil, bir can sıkıntısı, akla gelebilecek en öldürücü, en yorucu süreçtir. İşçi, fizikî ve zihnî gücünün bu korkunç tekdüzelik içinde çürümesine mahkûm olmuştur. Sekiz yaşından beri her gün can sıkıntısı içinde yaşamak onun görevidir. Üstelik bir dakika bile dinlenmemelidir. Makine, hiç durmadan çalışır; çarklar, kayışlar ve iğler, hiç durmadan gürültü yaparak kulaklarını tırmalarlar. Bir süre için bunlardan kaçmaya çalıştığında, elinde ceza defteriyle ustabaşı arkasında biter. Fabrikaya canlı canlı gömülmeye ve yorulmayan makinelere sürekli dikkat etmeye mahkûm olmak, işçiler tarafından en büyük işkence olarak kabul edilir ve bunun gerek bedene gerek kafaya son derece sersemleştirici bir etkisi vardır. Fabrika işinden daha aptallaştırıcı hiç bir iş yoktur ve eğer işçiler sadece zekâlarını kurtarmakla kalmayıp bunu başkalarından daha çok keskinleştirmiş ve geliştirmişlerse, bunu ancak kaderlerine ve burjuvaziye karşı isyanla yapabilmişlerdir bu da iş sırasında düşünüp duyabilecekleri tek şeydir. Eğer burjuvaziye karşı bu öfke işçinin temel duygusu haline gelmezse, işçi kaçınılmaz olarak sarhoşluk ve genel bir ahlâk bozukluğunun kurbanı olur. Sanayi sisteminin genelleştirdiği fizikî zayıflık ve hastalık, komisyon üyesi Hawkins'e göre bu ahlâk bozukluğunun kaçınılmaz niteliğini yeterince kanıtlamaktadır. Bütün bunlara zihnî çöküntü eklenince ve ahlâk bozukluğuna yol açan, her işçiyi tahrik eden diğer etkiler de kendilerini hissettirmeye başlayınca o zaman ne demeli! Bu yüzden, özellikle sanayi kentlerinde sarhoşluğun ve cinsi taşkınlığın daha

önce tarif ettiğim noktaya gelmesine şaşırmak için hiç bir neden yok (142).

Devam edelim. Burjuvazinin proletaryayı zincirlerle bağladığı kölelik, hiç bir yerde fabrika sisteminde olduğu açıklıkta ortaya çıkmaz. Burada hukuki ve gerçek her türlü özgürlük sona erer. İşçi, sabah beş buçukta fabrikada olmalıdır; birkaç dakika geç geldi diye kendisinden ceza kesilir; eğer on dakika geç gelirse kahvaltı saatine dek içeri alınmaz ve on iki saatlik işgününün sadece iki buçuk saatini kaçırdığı halde günlük ücretinin dörtte biri kesilir. Verilen emirlere göre yemek yemek, su içmek ve uyumak zorundadır. En doğal ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için kendisine mümkün olan en kısa süre verilir. Yaşadığı yerin fabrikadan yarım ya da bir saat uzakta olması iş sahibini ilgilendirmez. Hükmedici bir zil sesi onu yatağından, kahvaltısından, akşam yemeğinden kaldırır.

Fabrikada geçirdiği saatler boyunca süren hayat ne-

(142) Bu konuda, ilgili bir başka hakimi dinleyelim: «İrlanda örneğini, pamuk işçilerinin ağır çalışmaları ile ilgili olarak ele aldığımızda, bunların o korkunç ahlâk bozukluklarına şaşmamamız gerekir. Her gün, her yıl hiç durmadan çalışıp didinmek insanların entelektüel ve ahlâkî yeteneklerinin gelişmesi için hiç de uygun değildir. Aynı mekanik eylemin durmadan tekrarlandığı bitmez tükenmez çalışmanın yorucu biteviyeliği Sisyphus'un çabası gibidir. Durmadan tekrarlanan iş, kaya parçası gibi, yıpranmış işçinin kaderinin simgesidir. Hep aynı adalelerin kullanılmasının sonucu olarak insanın kafasında ne bilgi ne de düşünme gücü kalır. Yapısının kaba kısmı aşırı derecede gelişirken zekâ bir durgunluk içinde uyuşur kalır. Bir insanı böylesine çalışmaya mahkûm etmek, onun içindeki hayvanî yönü uyarmaktan başka bir şey değildir. Giderek her şeye karşı kayıtsız bir hale gelir ve türünü belirleyen dürtülerden ve geleneklerden nefret eder. Yaşantının zevkli yönlerini ihmal eder, yetersiz bir beslenme ile pis bir sefalet içinde yaşar ve kazancının geri kalan kısmını sefahat âleminde harcar.» Dr. J. Kay.

dir ki! Burada işveren mutlak bir yasa yapıcısıdır; istediği gibi kurallar koyar, istediği gibi değiştirir ve yenilerini ekler ve hatta en çılgınca kuralları bile koysa mahkeme işçiye şöyle der: «Sen, kendi kendinin efendisiydin. Sen bütün bunları kendin istedin. Böyle bir kontrat imzalaman için kimse sana baskı yapmadı; madem ki serbestçe bu işin içine girdin şimdi ona katlanmak zorundasın.» ve böylece kendisi de bir burjuva olan Sulh Hakimi ve burjuvazi tarafından yapılan yasa, işçiyle alay eder. Bu tür kararlar hiç de az değildir. 1844 Ekiminde Manchester'de Kennedy fabrikasının işçileri işi bıraktılar. Kennedy, bir odadaki iki işçinin aynı zamanda işi terkedemeyeceklerini öngören fabrika yasası gereğince onları mahkemeye verdi ve mahkeme işçilere yukarıdaki açıklamayı yaparak Kennedy lehine karar verdi (143). Bu tür kurallara da öylesine çok rastlanır ki! Örneğin: 1 — İş başladıktan on dakika sonra kapılar kapanır ve bundan sonra kahvaltı saatine dek kimse içeri alınmaz; bu süre içinde fabrikada olmayan işçi tezgâh başına üç penny ceza verir. 2 — Herhangi bir anda makineler çalışırken yerinde bulunmayan her mekanik tezgâh dokumacısı her saat ve denetlediği her tezgâh için üç penny ceza verir. Çalışma saatleri içinde ustabaşından izin almadan çalışma odasını terkeden işçi üç penny ceza verir. 3 — Yanlarında bir makas bulundurmayan dokumacılar günde bir penny ceza verirler. 4 — Bütün kırık mekiklerin, fırçaların, yağ kutularının, çarkların, pencere pervazlarının vs.'nin parası, dokumacılar tarafından ödenecektir. 5 — Hiç bir işçi en az bir hafta önceden haber vermeden işi bırakamaz. Sanayici kötü çalışma ve uygunsuz tavırlar nedeniyle işçiye önceden hiç bir haber vermeksizin kendisini işten çıkartabilir. 6 — Bir başka işçiyle konuşurken, şar-

(143) *Manchester Guardian*, 30 Ekim.

kı söylerken ya da ıslık çalarken yakalanan her işçi altı penny ceza verir; çalışma saatleri içinde kendi yerini terkettiği için yine altı penny ceza verir (144). Önümde bir başka fabrika kuralları listesi durmakta. Buna göre işe üç dakika geç gelen işçi çeyrek saatlik ücretini, işe yirmi dakika geç gelen işçi ise günlük ücretinin dörtte birini ceza olarak veriyor. Kahvaltı saatine dek gelmeyenler, Pazartesi günleri için bir şilin, diğer günler için altı penny ceza verir vs., vs. Bu sonuncusu, Manchester'de Jersey Sokağında Phoenix Works'un nizamnamesidir. Büyük, karmaşık fabrikalarda değişik bölümlerin bir uyum içinde çalışmalarını sağlamak için böyle kuralların gerekli olduğu söylenebilir; böylesine sert bir disipline orduda olduğu gibi burada da ihtiyaç duyulabilir. Bütün bunlar doğru olabilir ama böylesine utanç verici bir despotluk olmadan kurulamayan bu düzen, ne tür bir sosyal düzendir? Ya amaç aracı temize çıkartıyor ya da aracın kötülüğünden amacın kötülüğü hakkında yargıya varmak doğrudur. Askerliğini yapmış herkes, kısa bir süre için bile olsa askerî disiplin altında yaşamanın ne demek olduğunu bilir. Ama bu işçiler dokuz yaşlarından ölünceye dek, gerek vücutça ve gerekse zihinsel olarak bu baskının altında yaşamaya mahkûm edilmişlerdir. Amerika'daki zencilerden daha kötü durumda olan kölelerdir bunlar. Çünkü çok daha sert bir gözetim altındadırlar ve yine de kendilerinden insanca yaşamaları, özgür kişiler gibi düşünmeleri ve hissetmeleri beklenir! Onlar ise bunu ancak kendilerini ezen, onları bu duruma sokan ve makinelerin düzeyine düşüren bu düzene karşı besledikleri nefretleriyle yapabilirler. Bütün işçilerin de anlattıkları gibi birçok sanayicinin, sırf kendi kârlarını biraz daha arttırabilmek için gittikçe yoksullaşan işçilerden açgözlülükle ceza top-

(144) «Stubborn Facts» s. 9.

lamalarından daha da iğrenç bir durum yoktur. Leach, fabrika saatinin on beş dakika ileri alınmasından sonra kapıların kapatıldığı ve bir memurun eline ceza defterini alarak eksiklerin isimlerinin kaydedildiği durumlarla işçilerin sık sık karşılaştıklarını belirtiyor. Leach, doksan beş işçiyi bir sabah, saati akşamları kasabadaki saatlerden on beş dakika geri kalan, sabah ise on beş dakika ileri giden bir fabrikanın önünde beklerken gördüğünü söylüyor. Fabrika Raporu da buna benzer olayları kapsamakta. Bir fabrikada iş saatleri sırasında saat geri alınmış, böylece işçiler hiç bir fazla ücret almadan normalden daha fazla çalıştırılmışlardı; bir başka fabrikada aynı şekilde yaptırılan fazla mesai on beş dakika idi, başka birinde de iki tane saat vardı; bir normal saat, bir de makine saati. Makine saati ana şaftın dönüşlerini saymaktaydı. Eğer makineler yavaş çalışıyorsa, on iki saat için gereken devir sayısı elde edilene dek çalışma saati uzatılıyordu. Eğer iş iyi gidiyorsa, yani istenilen devir sayısı iş saatinin bitiminden önce elde ediliyorsa, işçiler gene de on iki saatin bitimine dek çalışmak zorunda kalıyorlardı. Aynı tanığa göre, iyi iş çıkartan ve hatta fazla mesai yapan kızlar, bu despotluğa boyun eğmektense fahişeliği tercih ediyorlardı (145). Tekrar cezalara dönersek, Leach, birçok kadının hamileliklerinin son aylarında dinlenmek için oturduklarından dolayı sık sık 6 penny cezaya çarptırıldıklarını belirtiyor. Kötü iş için verilen cezalar ise tamamen keyfî; mallar depolarda gözden geçirilirken ustabaşı işçilere haber bile vermeden bir ceza listesi çıkartıyor ve işçi ancak ücretini alırken aldığı cezayı öğreniyor. Bu arada mallar ya satılmış ya da işçinin göremeyeceği bir yere kaldırılmıştır. Leach'in elinde üç metre uzunluğunda ve toplam olarak 35 sterlin 17 şilin 10 penny değerinde

(145) Drinkwater Evidence, s. 80.

cezayı kapsayan böyle bir liste vardır. Bu listenin yapıldığı fabrikada, çok az ceza yazdığı ve haftada sadece beş sterlin getirdiği için yeni bir memur işinden çıkartılmıştı (146). Ve Leach'in yalan söyleyemeyen, tamamen güvenilir bir kişi olduğunu bir kez daha tekrarlıyorum.

Ama işçi, başka konularda da işverenin kölesidir. Eğer karısını ya da kızını efendisi beğenirse, kendisini ona vermesi için bir emir ya da küçük bir ima bile yeterlidir. İşverenin burjuva çıkarları yararına, altında birçok imza bulunan bir dilekçeye ihtiyacı olduğunda, bunu fabrikasına göndermesi yeterlidir. Eğer işveren Parlamento seçimlerinde belli bir tarafın kazanmasını isterse, kendilerine oy hakkı tanıdığı işçilerini sıra sıra seçim yerlerine gönderir ve işçiler istesinler ya da istemesinler burjuva adayı için oylarını kullanırlar. Eğer genel bir toplantıda çoğunluğa ihtiyacı olursa, işçilerini normalden yarım saat daha erken bırakır ve daha yakından izleyebileceği konuşma kürsüsü yakınındaki yerlere yerleştirir.

İşçilerin sanayici bağımlılığı altına girmesine katkıda bulunan iki özel sistem daha vardır; Takas sistemi ve Kulübe sistemi. Takas sistemi, yani işçilerin ücretlerinin mal olarak ödenmesi, bir zaman bütün İngiltere'de uygulanırdı. «İşçilerin iyiliği ve onları küçük perakendecilerin yüksek fiyatlarından korumak için», sanayici bir dükkân açar. Burada her çeşit mal onlara veresiye satılır. İşçilerin daha ucuza mal alacakları dükkânlara gitmelerini önlemek için —«Tommy Mağazaları» çoğu kez mallarını diğerlerinden yüzde yirmi beş ile yüzde otuz daha pahalı satar— ücretler para yerine dükkândan alınan mallarla ödenir. Bu iğrenç sisteme karşı genel bir hoşnutsuzluk 1831 Takas Yasası'nın çıkartılmasına yol açtı. Bu yasaya göre, sanayicilerin işçilerin ücretini takas sistemi ile ver-

(146) «Stubborn Facts», s. 13-17.

meleri yasa dışı bırakılıyordu ve para cezası ile cezalandırılacaktı, ama, diğer bütün İngiliz yasaları gibi bu da sadece birkaç yerde geçerli oldu. Kasabalarda nispeten daha etkendi ama kırsal bölgelerde gizli ya da açık, takas sistemi sürüp gitti. Leicester kentinde de çok sık kullanılır. Önümde 1843 Kasımından, 1844 Haziranına kadar, kısmen **Manchester Guardian**'da, kısmen de **Northern Star**'da çıkmış bir düzine kadar suç listesi var [147]. Bugün bu sistem, tabiî ki daha gizli kapaklı olarak sürdürülüyor; ücretler çoğunlukla nakit olarak veriliyor. Ama yine de işverenin elinde, işçiyi başkasının değil de kendi mallarını almaya zorlayacak kadar olanak var. Böylece takas sistemi ile mücadele etmek oldukça zor. Çünkü, işçiye ücretini para olarak verdikten sonra, bu sistem yasalar tarafından korunarak sürdürülüyor. 27 Nisan 1844 tarihli **Northern Star,** Yorkshire'da Huddersfield yakınlarında, Holmfirthli bir işçinin, Bowers adlı bir sanayici hakkında yazdığı şu mektubu yayımladı (Almanca'dan tekrar tercüme edilmiştir) :

«Herkes tarafından kötülenen takas sisteminin Holmfirth'de olduğu gibi uygulanması ve hiç kimsenin sanayicinin bu sisteme son vermesini sağlamak için uğraşmaması şaşılacak şey. Burada bu şeytanca sistemden yakınan birçok dürüst el dokumacısı var; işte asil yürekli Serbest Ticaret Kliği'nden [*] bir örnek. Zavallı dokumacılara karşı iğrenç hareketlerinden dolayı bütün bölgenin beddualarını üstüne toplamış bir sanayici var; eğer bu doku-

---

[147] The Northern Star : *Haftalık Dergi, Chartistlerin yayın organı 1837'den 1852'ye kadar önce Leeds'de, 1844 Kasımından sonra da Londra'da yayımlanmıştır. Kurucusu ve Başyazarı Feargus O'Connor'dur. 1840'larda George Harney de başyazarlığını yapmıştır. Engels dergiye 1845 Eylülünden 1848 Martına kadar katılmıştır.*

[*] Hububat yasasına karşı olanlar.

macılar 34 ya da 36 şilin değerinde bir parça yapmışlarsa o, buna karşılık işçilere nakit olarak 20 şilin verir ve geri kalanını da başka dükkânlardan yüzde kırk ilâ elli daha pahalı ve kötü kalitede mallarla öder. Ama, Serbest Ticaret'in, Merkür'ünün (148) dediği gibi, bunları almak zorunda değiller, istediklerini yapabilirler! Evet, ama onlar ya bunları almalıdırlar ya da açlıktan ölmeyi tercih etmelidirler. Eğer geri kalan 20 şilini de para olarak almak isterlerse, iş için en azından sekiz ya da on dört gün beklemelidirler; ama eğer, 20 şilini para olarak, gerisini de mal olarak alırlarsa, kendileri için iş hemen bulunur. İşte bu da Serbest Ticarettir. Lord Brougham, gençliğimizde bir kenara bir şeyler ayırmamız gerektiğini böylece yaşlandığımızda yoksulluk çekmeyeceğimizi söyler. Bize verilen çürümüş malları mı bir kenara koymamızı istiyor? Eğer bunu söyleyen bir lord olmasaydı beyninin, bize ücretlerimiz karşılığında verilen mallar kadar çürümüş olduğu sanılırdı. «Yasa dışı» gazeteler çıktığında, bunları Holmfirth'de, Blythes'de, Edwards'da, vs.'de polise ihbar eden bir sürü insan vardı, şimdi bunlar nerede? Ama bu başka bir mesele. Takasçı sanayicimiz dindar Serbest Ticaretçilere dahil. Her Pazar iki kez kiliseye gider ve papazın ardından büyük bir inançla şunları tekrarlar: 'Yapmamız gerekenleri yapmadık ve yapmamamız gerekenleri yaptık, bizler iyi kişiler değiliz; aman iyi Tanrım, sen bizi kurtar!' (Anglikan ayininden dua) Evet, yarına kadar kurtar da, dokumacılarımıza tekrar çürümüş mallarla ücretlerini verelim.»

Kulübe sistemi çok daha masumca bir görünümdedir ve işçiler üstündeki köleleştirici etkisine rağmen, çok daha zararsız bir şekilde ortaya çıkmıştır. Ülkedeki fabrikaların çevrelerinde çoğunlukla işçiler için uygun konutlar

(148) *Leeds Mercury* : Radikal burjuva gazetesi. [Almanca baskıya not]

bulunamaz. Sanayici sık sık böyle konutlar yaptırmak zorunda kalır ve bunu da memnunlukla yapar çünkü işlettiği sermayenin getirdiği kârın yanı sıra bunlar da kendisine birçok avantajlar sağlar. Eğer işçi konutları sahipleri, senede sermayelerinin yüzde altısını elde ediyorlarsa, işçi kulübelerinin sanayicilere iki mislini getireceği hesaplanabilir. Çünkü fabrikası tamamen kapalı kalmadığı sürece, buralarda oturacak insanlar muhakkak bulunur ve bunlar kiralarını hiç geciktirmeden verirler. Böylece diğer ev sahiplerinin karşısına çıkan iki dezavantajdan kurtulmuştur, kulübeler hiç bir zaman boş kalmazlar ve hiç bir riski yoktur. Oysa bu dezavantajlar varmışcasına kulübelerin fiyatları çok yüksektir ve normal bir ev sahibi ile aynı kirayı alarak sanayici, işçileri sayesinde sermayesini yüzde on iki ilâ on dört kârla işletmektedir. Diğer rakip ev sahiplerinden iki misli daha fazla kâr elde etmesi ve onları rekabet dışında bırakması muhakkak ki adil bir şey değildir. Bütün zenginliğini işçilerinin sırtından elde etmiş olan sanayicinin bu sabit kazancı, tek penny'sine dek harcamalarını hesaplı yapmak zorunda olan ve de buna alışık olan proleterin cebinden çıkarmak, iki misli adaletsizliktir. Ama, çoğu kez olduğu gibi, sanayici, işten kovulma tehlikesiyle karşı karşıya bıraktığı işçilerden normalden daha yüksek bir kira, hatta içinde yaşamadıkları evler için kira ödemelerini isterse bu adaletsizlik, alçaklık oluveriyor, Liberal **Sun**'ın (149) alıntı yaptığı **Halifax Guardian;** Ashton - under - Lyne, Oldham ve Rochdale'de işçilerin, içlerinde otursunlar ya da oturmasınlar, işveren tarafından ev kirası vermeye zorlandıklarını anlatmakta. Kulübe sistemi kırsal bölgelerde tamamen uygulanmakta. Üstelik bu sistem ortaya birçok köy çıkarmıştır. Sanayiciler, çoğunlukla bu evlerde kimseyle rekabet etmediklerinden,

(149) *Sun,* Londra'da günlük bir gazete, Kasım sonu, 1844.

ev kiralarını piyasadaki fiyatları hiç önemsemeden, istedikleri biçimde ayarlıyorlar. Ve tabiî efendi ile adamları arasında çıkan bir anlaşmazlıkta, kulübe sistemi işverene, büyük olanaklar tanıyor. İşçiler işi mi bıraktı? İşverenin onları hemen evlerinden atması kâfidir; üstelik bir hafta önceden haber vermesi yeterlidir. Bu süre bitince, işçi işsiz kalmasının yanı sıra bir de evsiz kalıyor ve kendisini hiç kuşkusuz «çalışma kampına» (tread mill'e) [*] gönderecek olan yasanın eline düşecek bir serseri oluyor.

Elimdeki olanaklarla ve burjuvazinin, savunmasız işçilere yaptıkları kahramanca hareketlerin —bu hareketlere kayıtsız kalmak olanaksızdır, zaten böylesine bir kayıtsızlık da suçtur— izin verdiği ölçüde tarafsız olarak sanayi sistemini anlattım. Şimdi 1845'de özgür İngiliz'in durumuyla 1145'de Normandiyalı baronların kamçıları altındaki Saxon serflerinin durumlarını karşılaştıralım. Serf, **glebae adscriptus**'du, toprağa bağlıydı; kulübe sistemi ile özgür işçi de bu duruma gelmiştir. Serf, efendisine **jus primae noctis,** ilk gecenin hakkını borçludur; özgür işçi ise, istenildiği takdirde efendisine sadece ilk gecenin değil, herhangi bir gecenin hakkını verir. Serf, hiç bir mülkiyet hakkına sahip değildi; kazandığı her şeyi efendisi elinden alabilirdi; özgür işçinin de hiç bir mülkü yoktur, rekabetin baskısı nedeniyle mülk sahibi olamaz ve Normandiyalı baronun yapmadığı her şeyi sanayici yapar. Takas sistemi ile her gün, işçinin acil ihtiyaçları için gerek duyduğu her şeyin nezaretini, bütün ayrıntılarıyla kendi üstüne alır. Toprağın sahibi ile serf arasındaki ilişki; ken-

---

[*] Eskiden suçluların ceza olarak gönderildikleri, yürüyerek işletilen ayak değirmeni anlamına gelen bu kelime artık kullanılmamaktadır.

dilerine uyduğu için, herkesin itaat ettiği gelenekler ve yasalarla düzenlenirdi. Özgür işçi ile efendisi arasındaki ilişki kimsenin itaat **etmediği** yasalar tarafından düzenlenmektedir. Çünkü bu yasalar ne işverenin çıkarlarına ne de bugünkü geleneklere uymaktadır. Toprağın sahibi, serfi toprağından ayıramazdı ve onu satamazdı. Zaten hemen hemen bütün toprak malikâne [fief] halinde olduğundan ve sermaye de olmadığı için onu herhangi bir şekilde satması olanaksızdı. Modern burjuvazi, işçiyi, kendisine satmaya zorlamaktadır. Serf, üstünde doğduğu toprağın bir esiriydi; işçi en hayatî ihtiyaçlarının ve bunları elde etmek için ihtiyacı olan paranın esiriydi; her ikisi de bir şeyin esirleridir. Serf, her üyenin kendine göre bir yere sahip olduğu feodal toplum düzeninde, yaşantısını sürdürebilmek için bir garantiye sahipti. Özgür işçinin hiç bir garantisi yoktur. Çünkü ancak burjuvazi kendisini kullandığında toplumda bir yeri vardır. Tüm diğer koşullar altında kimse kendisini önemsemez ve sanki o hiç yokmuş gibi davranır. Serf efendisi için savaşta kendisini kurban ederdi, fabrika işçisi barış içinde kendisini kurban ediyor Serf'in efendisi, köylüsünü hayvanlarının başı olarak gören bir barbardı; işveren ise uygardır ve «işçilerine» bir makine gözü ile bakar. Kısaca, ikisi de her alanda oldukça eş durumdadırlar ve eğer ikisinden biri daha kötü durumdaysa, bu özgür işçidir. Her ikisi de esirdir. Aralarındaki tek fark; birinin esaretinin açıkça ve dürüstçe olmasıdır; diğerininki ise, sinsi, üstü örtülü, kendisinin ve herkesin gözünden ustaca gizlenmiş, eskisinden çok daha kötü bir esarettir. İnsancıl Tory'ler; işçilere, beyaz esirler, adını takarlarken haklıydılar. Ama bu iki yüzlü ve gizli esaret hiç olmazsa görünüşte özgürlük hakkını tanımakta. Özgürlük - âşığı bir halkın fikirleri karşısında eğilmektedir ve eski esaretle karşılaştırıldığında tarihî gelişim bu noktadadır: Özgürlük **ilkesi** kabul edilmiştir ve ezilenler

bu ilkenin bir gün gerçekleşmesi için gerekeni yapacaklardır.

Bölümü bitirirken, sanayi sistemi hakkında işçilerin duygularını dile getiren bir şiirin birkaç kıtasını veriyorum. Birmingham'da Erward P. Mead tarafından yazılmış olan bu şiir, işçiler arasında yaygın olan görüşlerin doğru bir ifadesidir (150).

BUHAR KRALI

Bir Kral var, insafsız bir Kral;
Şairlerin düşlediği değil,
Bir despottur bu; iyi tanır onu beyaz köleler.
İnsafsız ve acımasız bu Kral; adı Buhar.

Tek bir kolu var, demirden;
Ve sadece bir tek olmasına rağmen,
Bu güçlü kolda sihirli bir kudret var.
Ve milyonlarca insanı perişan eder!

Moloch'tur [*] acımasız atası,
Yuvası Himmon ovası.
Canlı ateştendir yüreği,
Ve yemeğidir o küçücük çocuklar!

Yönetirler onun dev elini;
Kana susamış, gururlu, cüretkâr,
Ve şu doymak bilmeyen papazlar.
Ve altına dönüşür akan kanlar!

---

[150] Engels'in çevirdiği şiirin Almanca çevirisi kitabın Almanca baskısında iki kıtası eksik olarak yer almıştır. Buradaki metin 11 Şubat 1843 tarihli The Northern Star*'dan tam olarak alınmıştır.*

[*] Ateş tanrısı: Özellikle yeni doğmuş çocukların kurban edildiği Samî tanrısı.

Pranga vururlar tüm doğa haklarına,
Onlara kulluk eden zincirlerle.
Yiğitçe gözyaşlarını hiç umursamadan,
Bir kadının acısına kahkaha atarlar.

Haykırmaları işçilerin ve iççekişleri,
Tatlı nağmelerdir onların kulaklarına.
Çocuk ve kız iskeletlerinin gölgeleri,
Buhar Kralı'nın Cehennemi'nde kavrulurlar!

Doğumuyla Kralın, bu cehennemler,
Yeryüzüne umutsuzluk yaydılar.
Çünkü gökte biçimlenen akıllar,
Bedenleriyle burada katloldular!

İndirin aşağı Moloch Kralını
Ey çalışan milyonlar, siz vurun
Zincirleri ellerine, yoksa onun tarafından
Çökertiliverecek yeryüzündeki tüm topraklar!

Hiç doymamacasına altınla kan yutan,
Şu iğrenç Satrap'ları o uğursuzun
Alaşağı olmalı hiddetli bakışlarıyla ulusun,
Mağrur fabrika sahipleriyle bu canavar Tanrılar. (*)

(*) Geçtiğimiz on iki yıl içinde kendilerine karşı yapılan suçlamalara sanayicilerin verdikleri cevaplara ayrıntılı olarak girmeye ne yerim, ne de vaktim var. Çıkarları kendilerini körleştirdiği için bu adamlar hiç bir şey öğrenemiyeceklerdir. Üstelik karşı çıkışlarının birçoğu daha önce cevaplanmış olduğundan aşağıdakileri eklemem benim için yeterlidir:

Manchester'e geliyorsunuz ve İngiltere'nin durumu hakkında bilgi edinmek istiyorsunuz. Tabii ki, saygıdeğer insanlarla karşılaşıyorsunuz. İşçilerin durumu üstüne birkaç lâf ediyorsunuz. İlk Liberal sanayicilerin birkaçıyla; belki Ro-

bert Hyde Greg, Edmund Ashworth, Thomas Ashton ve diğerleriyle tanıştırılıyorsunuz. Onlara sizin istekleriniz söyleniyor. Sanayici sizi anlıyor ve ne yapması gerektiğini biliyor. Sizi köydeki fabrikasına götürüyor; Bay Grey Cheshire'da Quarrybank'a, Bay Ashworth Bolton yakınlarında Turton'a, Bay Ashton da Hyde'a götürür.

Sizi ustaca düzenlenmiş, belki de havalandırma tertibatı olan binaların arasından geçirir, temiz havalı çalışma odalarına, güzel makineler, şurada burada sıhhatli görünüşlü işçilere dikkatinizi çeker. Harika bir yemek yedirir ve işçilerin evlerini ziyaret etmenizi teklif eder; yeni, temiz ve düzenli görünen kulübelere götürür, muhakkak ki ustabaşılarının ve makinecilerin evleri olan bu kulübelere sizinle birlikte girer; böylece siz «tamamen fabrikadan geçinen aileler görürsünüz». Görmediklerinizde ise kadınları ve çocukları çalışmakta, erkekleri ise çorapları tamir ederken bulabilirsiniz. İşverenin varlığı istediğiniz soruları sormanızı önler; herkesin iyi ücret aldığını, rahat bir durumda olduklarını ve köy havasından dolayı nispeten sıhhatli bir görünüşe sahip olduklarını farkedersiniz. Abartılmış sefalet ve açlık fikirlerinizden vazgeçmeye başlarsınız. Ama kulübe sisteminin işçileri birer esir yaptığını, çevrede bir takas dükkânı olduğunu, insanların sanayiciden nefret ettiklerini yanınızda kendisi olduğu için kimse size söyleyemez. Sanayici okul, kilise, okuma odaları, v.s. yaptırmıştır. Okulu çocukları itaate alıştırmak için kullandığı, okuma odasında sadece burjuvazinin çıkarlarını temsil eden yayınların okunmasına izin verdiği, Chartist yada Sosyalist gazeteler ve dergiler okurlarsa işçilerini işten attığı, bunların hepsi sizden gizlenir. Yumuşak, ataerkil bir ilişki görürsünüz, posta başıların yaşantılarını görür ve eğer işçilerin entelektüel planda da burjuvazinin köleleri olmak isterlerse onlara neler vaat ettiğini anlarsınız. Bu «köy fabrikaları» işverenlerin her zaman göstermek istedikleri şeydir çünkü burada fabrika sisteminin dezavantajları özellikle sağlıkla ilgili olanlar, kısmen, etraftaki temiz hava ile ortadan kalkmış ve de burada işçilerin *ataerkil* bir hizmet içinde olmaları daha uzun bir süre sağlanmıştır. Dr. Ure şimdilik methiyeler okuyor ama dikkat! Eğer bu zavallı işçiler kendilerini düşünmeye başlayıp Chartist olurlarsa Sanayicilerin babaca sevgisi birden son bulur. Üstelik Manchester'deki işçi semtlerini

gezmek, fabrika sisteminin gelişmini bir fabrika kentinde görmek isterseniz, bu zengin burjuvazinin size yardım etmesini çok beklersiniz! Bu baylar işçilerinin ne durumda olduklarını bilmezler, bilmek de istemezler. Onları rahatsız eden ve kendi çıkarlarına karşı gelmeye zorlayan koşulları öğrenmek de istemezler. Neyse ki, bu önemsiz birşeydir: işçiler yapmaları gereken şeyleri, kendileri yaparlar.

8

Sanayideki Öteki İşkolları

Sanayi çağının tamamen yeni bir eseri olduğu için manüfaktür sistemin biraz daha üstünde durmak zorundaydık; diğer işçileri daha kısaca geçeceğiz. Çünkü genel olarak sanayi proletaryası için, özel olarak da manifaktür sistemi için söylenenler bunlar için de geçerlidir. Bu yüzden fabrika sisteminin sanayinin diğer işkollarına ne denli girebilmeyi başardığını ve bunların başka ne gibi özellikler gösterdiklerini belirtmekle yetineceğiz.

Fabrika Yasası'nın uygulandığı dört işkolu, kumaştan

giyim eşyası yapımı ile ilgilidir. İlk önce malzemelerini bu fabrikalardan alan işçilerden söz etmek en iyisi olacak. Önce Nottingham, Derby ve Leicester'deki çorap dokumacılarını ele alacağız. Bu işçilerle ilgili olarak Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nun raporları, düşük ücretlerin yol açtığı uzun çalışma saatlerinin, hareketsiz bir yaşantı ve işin özelliğinden ileri gelen göz yorgunluğu ile birlikte çoğunlukla bütün insan yapısını ve gözleri zayıflattığını belirtiyor. Geceleri çalışmak çok güçlü bir ışık olmadan olanaksızdır. Bu yüzden dokuma işçileri ışığı bir yerde toplamak için cam küreler kullanıyorlar, bu da göz için çok zararlıdır. Kırk yaşına geldiklerinde, hemen hemen hepsi gözlük takmak zorunda kalıyorlar. Kenar dikmede ve makaralara iplik sarmada çalışan çocukların sağlıklarında ve beden yapılarında çoğu kez ciddi bozukluklar oluyor. Bunlar altı, yedi ya da sekiz yaşlarından itibaren günde on - on iki saat küçük ve kapalı odalarda çalışıyorlar. İşlerinin başında bayılmaları, en basit ev işlerini yapamayacak kadar zayıflamaları ve çocukluklarından itibaren gözlük takmalarını gerektirecek kadar erken göz bozulmaları ender rastlanılan olaylar değil. Komisyon üyelerinin gözlemlerine göre birçoğu sıraca hastalığının tüm belirtilerini göstermekteydiler ve sanayiciler genellikle bu şekilde çalışmış olan kızları çok zayıf diye işe almamaktaydılar. Bu çocukların durumları «Hıristiyan bir ülke için büyük bir utanç» olarak tanımlanıyor ve yasal olarak durumun düzeltilmesi isteği belirtiliyor. Fabrika Raporu (151), çorap dokumacılarının Leicester'de en düşük ücreti alan işçiler olduklarını ve günde on altı - on sekiz saat çalışarak haftada altı ya da büyük bir gayretle yedi şilin kazandıklarını belirtiyor. Daha önceleri yirmi - yirmi bir şilin kazanı-

(151) Grainger'in Raporu, Ek, Kısım I, s. F 15, 132-142'inci paragraflar.

yorlardı ama daha büyük gergeflerin kullanılması işlerini altüst etti; büyük bir çoğunluğu hâlâ eski, küçük ve tek gergeflerle çalışıyor ve gelişmekte olan makinelerle zorlukla rekabet ediyorlar. Dolayısıyla bu işkolunda da her ilerleme, işçiler için bir gerileme oluyor! Bununla beraber Komisyon Üyesi Power, çorap dokumacılarının özgür olmalarından, yeme, uyuma ve çalışma saatlerini belirleyen fabrika zilinin olmamasından gururlu olduklarını söylüyor. Bu işçilerin bugünkü durumları, ücret açısından, Fabrika Komisyonunun bu bilgileri verdiği 1833 yılından daha iyi değil, yiyecek hemen hemen hiç bir şeyleri olmayan Saxon dokumacılarının rekabeti onların hakkından geliyor. Bu rekabet hemen hemen tüm dış pazarlarda ve İngiliz pazarlarındaki düşük kaliteli mallarda İngilizler için fazla güçlü. Vatanperver Alman çorap dokumacısı için, düşük ücretinin İngiliz kardeşini de aç bırakması bir sevinç kaynağı olmalı! Ve gerçekten de o, Alman sanayisinin daha büyük zaferler kazanması için gururla ve mutlulukla aç kalmaya devam etmez mi? Çünkü anavatanının şerefi onun masasının boş, tabağının da yarı dolu olmasını istemektedir! Ah! bu rekabet, bu «ulusların yarışı» ne kadar da asil bir şey. Bir başka Liberal gazete olan ve kusursuz bir biçimde burjuvazinin yayın organlığını yapan **Morning Chronicle**'da işçi arkadaşlarının içinde bulunduğu durumu anlatan Hinckleyli bir çorap dokumacısının mektubu yayımlanmıştı. Diğer birçok şeyin yanı sıra, 109 gergefin 50 aileyi, yani 321 kişiyi geçindirdiğini, her gergefin ortalama 5,5 şilin getirdiğini; her ailenin haftada ortalama 11 şilin 4 penny kazandığını anlatıyor. Bu paradan, ev kirası, gergef kirası, yakıt, ışık, sabun ve iğne için toplam 5 şilin 10 penny ayrılıyordu. Böylece yemek için günde kişi başına 1,5 penny kalıyordu. Elbise için herhangi bir şey ayırmak olanaksızdı. «Hiç kimse,» diyor çorap dokuyucusu, «Bu insanların katlandığı acıların yarısını gör-

memiş, duymamış ve hissetmemiştir.» Yataklar ya tamamen ya da yarı yarıya eksiktir, çocuklar paçavralar içinde yalınayak dolaşırlar. Adam, gözleri yaşlı şöyle dedi: «Et yemeyeli çok zaman oldu; tadını bile neredeyse unuttuk.» Ve nihayet kamuoyu çok zor affettiği halde, birçoğu Pazar günü çalışıyordu ve gergeflerin çıkardığı gürültü, tüm çevreyi dolduruyordu. «Ama» dedi işçilerden biri, «Çocuklarıma bakın ve hiç bir soru sormayın. Yoksulluğum beni buna zorluyor. Namusumla bunu kazanmak için son gücümü harcamadan çocuklarımın bir parça ekmek için ağlamalarını duymak istemiyorum. Geçen Pazartesi günü geceyarısı ikide kalktım ve bir sonraki geceyarısına dek çalıştım; diğer günler, sabahın altısından gece on bir ya da on ikiye kadar çalışıyorum. Bu yüzden şimdi onda yatıyorum ve Pazarları kaybettiğim vakti kazanmaya çalışıyorum.» Ücretler 1833'den beri ne Leicester'de, ne Nottingham'da ne de Derby'de hiç yükselmemiş. Ve işin en kötü yanı Leicester'de, daha önce söylediğim gibi, takas sistemi çok kullanılıyor. Bu yüzden bu bölgedeki dokumacıların, işçi hareketlerinde etkin bir rol oynamalarına şaşmamak gerekir. Etkinlikleri de, tezgâhların çoğunlukla **erkekler** tarafından çalıştırılmasından ileri gelmektedir.

Çorap dokumacıları bölgeleri, aynı zamanda dantel sanayisinin de merkezleridir. Adı geçen üç bölgede kullanılmakta olan 2.760 dantel gergefi vardır. İngiltere'nin geri kalan yerlerindeki dantel gergefi sayısı sadece 786'dır. Dantel imalâtı, kesin bir işbölümü ile karmaşık bir hale gelmiştir ve kendi içinde birçok kollara ayrılmıştır. İplik; on dört yaşında ya da daha büyük kızlardan oluşan sarıcılar (winders) tarafından makaralara sarılır; daha sonra sekiz yaşından büyük erkek çocuklarından oluşan iplikçiler (threaders) tarafından da bu makaralar gergef-

lerin üstüne yerleştirilirler. Bu çocuklar iplikleri, her makinede bulunan ortalama 1.800 ince aralıktan geçirirler ve yerlerine götürürler; sonra dokumacılar, makineden geniş bir bez parçası olarak çıkan ve çok küçük çocuklar tarafından aralarındaki iplikler çekilerek parçalara ayrılan danteli dokurlar. Buna dantelin çekilmesi (running ya da drawing) ve bu işi yapan çocuklara da dantel çekicisi (lace-runners) denir. Artık dantel satışa hazırdır. İplikçiler gibi sarıcıların da belirli bir çalışma saatleri yoktur. Gergefin üstündeki makaralar boşaldıkça onlara iş düşer ve dokumacılar geceleri çalıştıklarından herhangi bir anda fabrikadan ya da atelyeden çağrılmaları olağandır. Bu düzensizlik, sık sık gece çalışmak, bunun sonucu olarak düzensiz bir yaşantı sürdürmek, bir sürü bedeni ve ahlâki hastalık ve özellikle birçoğunun belirttiği gibi erken ve aşırı cinsî alışkanlıklara sebep olur. İş, gözler için çok kötüdür. İplikçilerde sürekli göz hastalıklarına çok sık rastlanılmamasına rağmen gözlerde yanma, ağrı ve sulanmaya ve iplik takarken geçici bir göz bozukluğuna genel olarak rastlanılır. Bununla beraber sarıcıların yaptıkları işin gözü ciddi bir şekilde rahatsız ettiği ve saydam tabakada [kornea'da] yanmaların yanı sıra amaroz ve katarakt gibi hastalıklara yol açtığı muhakkaktır. Dokumacıların işi, gergefler gittikçe daha da geniş yapıldığı için oldukça zordur. Şimdiki gergeflerde üç kişi sıra ile çalışmaktadır. Bunların her biri sekiz saat çalışır ve böylece gergef yirmi dört saat hiç durmaz. İşte sarıcıların ve iplikçilerin gergefin durmasını önlemek için geceleri sık sık çağrılmalarının nedeni budur. 1.800 ince aralıktan ipliklerin geçirilmesi üç çocuğun en azından iki saatini alır. Birçok gergef buhar gücü ile çalıştırılır ve böylece bu konuda insan gücüne ihtiyaç kalmaz; Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nun Raporu çocuklara sadece dantel «fabrikalarında» iş bulunduğundan söz ettiğine göre ya dokumacılık işinin ar-

tık büyük fabrikalara taşındığı ya da buhar gücünün çok yaygın olarak kullanıldığı anlaşılıyor; her iki durumda da bu, sanayi sisteminin ileriye doğru bir hareketidir. Bütün işler içinde sağlığa en zararlı olanı, çoğunlukla yedi, hatta beş ve dört yaşındaki çocukların yaptığı dantel çekiciliktir. Komisyon üyesi Grainger, iki yaşında bir çocuğun böyle bir işte çalıştırıldığını gerçekten görmüştür. İnce kumaştan bir iğne ile çekilecek ipliği gözlemek, özellikle iş on dört ya da on altı saat sürdüğünde —ki çoğunlukla durum böyledir— gözler için çok zararlıdır. En kötü durumda —ki buna da sık sık rastlanılır— amaroz sonucu körlüktür. Ama, bundan başka çocuklar, sürekli olarak iki büklüm oturmaktan zayıf ve dar göğüslü olurlar, kötü hazımsızlıktan dolayı da sıracaya yakalanırlar. Rahimin düzensiz bir şekilde çalışmasına hemen hemen bütün kızlarda rastlanır. Ayrıca bir de omurga eğriliğine rastlanır öyle ki, «bütün dantel çekiciler yürüyüşlerinden tanınabilirler». Dantelin işlenmesi de gözlerde ve bütün yapıda aynı sonuçlara yol açar. Tıpla ilgili kişiler; dantel üretiminde çalışan çocukların sağlıklarının ciddi bir şekilde kötü olduğunda, çocukların soluk yüzlü, zayıf, narin, azgelişmiş olduklarında ve hastalıklara karşı diğer çocuklardan daha az direndikleri konusunda söz birliği etmektedirler. Bunların geçirdikleri rahatsızlıklar; genel bir takatsizlik, sık sık bayılma, başta, sırtta ve kalçalarda ağrılar, çarpıntı, mide bulanması, kusma ve iştahsızlık, omurganın eğrilmesi, sıraca ve veremdir. Özellikle dantel yapımında çalışan kadınların sağlıkları sürekli ve ciddi bir şekilde tehlikededir; kansızlık, zor doğum ve çocuk düşürmelerden sık sık şikâyet edilir (152). Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nun aynı yardımcı memuru, çocukların çoğunlukla kötü giydirildiklerini, paçavralar içinde dolaştık-

(152) Grainger'in bütün Raporu.

larını, yetersiz besin aldıklarını —genellikle sadece ekmek ve çay— ve bazen aylarca hiç et yemediklerini söylüyor. Ahlâkî durumları hakkında verdiği rapor şöyle (153) :

«Nottingham'da yaşayan herkes, polis, din görevlileri, sanayiciler, işçiler, anne ve babalar, herkes bugünkü çalışma sisteminin ahlâksızlığın en önemli sebebi olduğu konusunda aynı fikirdeler. Çoğunlukla erkek olan iplikçilerle, çoğu kez kız olan sarıcılar fabrikaya aynı zamanda çağrılıyorlar ve aileleri onlara fabrikada ne süreyle gerek duyulduğunu bilmediklerinden, uygunsuz ilişkiler kurmak ve iş bittikten sonra da beraber kalmak için ellerine elverişli bir fırsat geçiyor. Bu, genel kanıya göre Nottingham'da korkunç bir yaygınlıkta sürmekte olan ahlâksızlığa hiç de küçümsenmeyecek derecede katkıda bulunmaktadır. Bundan başka sakin bir ev yaşantısı ve bu çocuklarla gençlerin ev rahatı, bu hiç de doğal olmayan durum uğruna feda ediliyor.»

Dantel yapımının bir başka dalı olan yastık kenarı danteli yapımı, kötü yiyeceklerden yakından ve nadiren et yiyen çocuklar ve gençler tarafından Northampton, Oxford ve Bedford'un kırsal kasabalarında yapılmaktadır. İşin kendisi tamamen sağlığa zararlıdır. Çocuklar küçük, havasız, rutubetli odalarda dantel yastıkların üstüne eğilerek otururlar. Bu yorucu durumda vücudu desteklemek için kızlar daha gelişme çağlarında, kemiklerin henüz yumuşaklığını koruduğu yaşlarda insanın kaburgalarını birbirine geçiren ve dar göğüslü olmayı bu yörelerde genel bir görünüş haline getiren tahta balinalı korseler giyerler. Çoğu pis bir hava içinde hiç kımıldamadan oturmaktan doğan en aşırı hazımsızlığın sancılarını çektikten sonra genellikle veremden ölürler. Hemen hemen hiç eğitim gör-

(153) Grainger, Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nun Raporu.

medikleri gibi hiç bir ahlâkî terbiye de almamışlardır. Gösterişe bayılırlar, bu iki etkenin sonucu olarak ahlâkî durumları içler acısıdır ve fahişelik de aralarında çok yaygındır (154).

İşte burjuvazinin şık hanımlarına dantel giyme zevkini tattırmak için toplumun ödediği bedel budur; çok ucuz bir bedel değil mi! Sadece birkaç bin kör işçi, birkaç veremli proleter kızı, yüzlerce hastalığı kendileri gibi «değersiz» çocuklarına ve çocuklarının çocuklarına miras bırakacak değersiz bir halk, aşağılık bir kuşak. Nedir ki bütün bunlar? Hiç, hiç bir şey! Bizim İngiliz burjuvazimiz, Hükümet Komisyonu'nun raporunu kayıtsızca bir yana atacak, karılarını ve kızlarını tekrar dantellerle süsleyecektir. Bir İngiliz burjuvasının huzur içinde olması ne güzel bir şey!

Lancashire, Derbyshire ve Batı İskoçya'daki pamuklu basma imalâtında büyük sayıda işçi çalışmaktadır. Mekanik maharet, İngiliz sanayinin hiç bir işkolunda burada elde ettiği parlak sonuçları elde etmemiş, ama hiç bir işkolunda da işçileri bu kadar çok ezmemiştir. Buhar gücüyle çalışan, oymalı silindirlerin kullanılmasıyla, bu silindirlerle aynı anda dörtle altı rengin basılmasını sağlayan yöntemin keşfiyle makineler, pamuk bükücülüğünde ve dokumacılığında kullanıldığı gibi burada da tamamen elişinin yerini almıştır. Bu yeni düzenlemelerin baskı işlerinde kullanılması, elişinin yerini almakta kumaş üretiminde olduğundan daha çabuk davranmıştır. Artık bir çocuğun yardımıyla tek bir adam daha önce iki yüz baskıcının yaptığı işi yapabiliyor; bir makine dakikada yirmi beş metre desenli kumaş üretmektedir. Bu yüzden patiska baskıcıları çok kötü bir durumdadırlar; Lancaster, Derby

(154) Burns, Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nun raporu.

ve Chester bölgesindeki kasabalarda (baskıcıların Avam Kamarası'na gönderdikleri bir dilekçeye göre) 1842 yılında 11.000.000 parça desenli pamuklu eşya yapılmıştı : bunların 100.000 parçası tamamen elle, 900.000 parçası kısmen el, kısmen makineyle ve 10.000.000 parçası dört, altı renkli olmak üzere sadece makineyle basılmışlardı. Makineler genellikle yeni olduklarından ve üzerlerinde devamlı olarak yeni düzeltmeler uygulandığından el baskıcılarının sayısı iş miktarı için çok fazladır ve bunların büyük bir kısmının tamamen işsiz olduğu, —dilekçe toplam işçi sayısının dörtte biri için söz etmektedir— diğerlerinin ise haftada sadece bir ya da iki ve en iyi durumda da üç gün çalıştıkları ve düşük ücretler aldıkları apaçıktır. Leach (155), bir baskı atelyesinde (Lancashire'da Bury yakınlarında Deeply Dale) el baskıcılarının ortalama olarak beş şilinden daha fazla kazanmadıklarını, bununla birlikte makine baskıcılarının oldukça iyi ücretler aldığını belirtiyor. Böylece baskı atelyeleri, fabrika sistemini tamamen kabulleniyorlar. Ama fabrikalara konan yasal sınırlamaları uygulamıyorlar. Bunlar modaya uygun mallar yaptıkları için düzenli iş süreleri olmuyor. Eğer küçük siparişler alırlarsa yarım gün çalışıyorlar; eğer bir desende başarıya ulaşırlarsa iş hızlanıyor, gece onla on ikiye dek, hatta kimi zaman tüm gece çalışıyorlar. Manchester yakınlarında evinin çevresinde gece eve geç dönerken ışıklarının her zaman açık olduğunu gördüğüm bir baskı atelyesi vardı; burada çocukların çok çalışmaya zorlanmalarından dolayı ellerine geçirdikleri en kısa bir dinlenme anında taş basamaklar üstünde ya da sokağın köşelerinde uyuduklarını duydum. Bu sözlerimin doğruluğunu kanıtlayacak resmî bir belge yok elimde. Olsaydı, atelyenin ismini verirdim. Çocuklara İşbulma Komisyonu'nun

(155) Leach, «Stubborn Facts from the Factories», s. 47.

Raporu, bu konuda çok yüzeysel kalıyor ve sadece İngiltere'de hiç olmazsa çocukların, iyi giydirildiklerini ve beslendiklerini (anne ve babalarının aldıkları ücrete oranla), hiç bir eğitim görmediklerini ve ahlâken çok düşük bir düzeyde olduklarını belirtmekle yetiniyor. Bu çocukların fabrika çalışmasına katıldıklarını hatırlamak yeterlidir. Ayrıca bu konuda daha önce söylemiş olduklarımıza tekrar bakmamızı tavsiye ederek konumuza devam edebiliriz.

Giyim kumaşı imalâtında çalışan diğer işçiler hakkında geriye söylenecek pek az bir şey kaldı. «Ağartıcıların» işi oldukça sağlığa zararlıdır ve bunlar ciğerlere çok zararlı bir madde olan kloru devamlı solumak zorunda kalırlar. Boyacıların işi ise, birçok durumda bütün vücudun kullanılmasını gerektirdiğinden sağlığa daha yararlıdır. Bu işçilerin aldıkları ücretler konusunda pek bir şey bilinmemektedir. Bu da, onların ortalama ücretlerden daha düşük ücret almadıkları sonucunu çıkartmak için yeterli bir nedendir. Aksi takdirde bu işçilerin şikâyetleri duyulurdu. Pamuklu kadifenin tüketiminin çok olmasından dolayı pamuklu kadife kesicilerinin sayısı nispeten yüksektir. Bunların aşağı yukarı 3.000 ilâ 4.000 oldukları hesaplanmıştır ve bunlar dolaysız olarak fabrika sisteminin etkilerinden oldukça zarar görmüşlerdir. Eskiden el tezgâhlarıyla dokunan kumaşlar pek düzgün olmadıklarından, bunları ince iplik sıraları halinde kesebilmek için yetenekli ellere ihtiyaç vardı. Mekanik tezgâhlar kullanıldığından beri sıralar oldukça düzenlidir; her atkı ipliği bir öncekiyle tamamen paraleldir ve kesme, artık bir sanat olmaktan çıkmıştır. Makinelerin kullanılmasıyla işlerinden atılan işçiler, kadife kesiciliğine başlamışlar ve aralarındaki rekabet ücretlerin düşmesine sebep olmuştur. Sanayiciler daha sonra kadınları ve çocukları da bu işte çalıştırabileceklerini keşfettiklerinden ücretler bunların aldığı düzeye

düşmüş, bu arada da yüzlerce erkek işten atılmıştır. Daha sonra işi fabrikada, dolaysız olarak kiralarını ödedikleri kesicilerin iş atelyelerinden daha ucuza yaptırabileceklerini de keşfettiler. Bu keşiften sonra birçok kulübenin üst katlarındaki kesici atelyeleri boş kaldı ya da bunlar ev olarak kiraya verildi, kesici de çalışma saatlerini seçme özgürlüğünü kaybetti ve fabrika zilinin baskısı altına girdi. Aşağı yukarı kırk beş yaşlarında bir kesici, şimdi bir metresi için bir penny aldığı işten bir metresine sekiz penny aldığı zamanları hatırladığını söyledi; gerçi şimdi düzgün kumaşı eskisinden çok daha hızlı kesiyordu, ama bir saat içinde eskisinin iki misli iş çıkarması olanaksızdı ve böylece aldığı ücret, aslında eskisinin dörtte birinden bile az olmuştu. Leach (156) 1827 ve 1843'de çeşitli kumaşlar için verilen ücretlerin bir listesini vermektedir ve buradan anlaşıldığına göre 1827'de metre başına 4 penny, 2 1/4 penny, 2 3/4 penny ve 1 penny olan kesici ücretleri 1843'de metre başına 1 1/2 penny, 1 penny, 3/4 penny ve 3/8 penny olmuştu. Leach'e göre haftalık ortalama ücretler şöyleydi: 1827'de, 1 Sterlin 6 şilin 6 penny; 1 Sterlin 2 şilin 6 penny; 1 Sterlin; 1 Sterlin 6 şilin 6 penny ve aynı kumaşlar için 1843'deki ortalama haftalık ücretler ise şöyleydi: 10 Sterlin 6 penny; 7 Sterlin 6 penny; 6 Sterlin 8 penny; 10 Sterlin; üstelik bu son ücretlerle bile iş bulamayan yüzlerce işçi vardı. Pamuk sanayisindeki el dokumacılarından daha önce söz etmiştik; diğer dokuma malları da hemen hemen tamamen el tezgâhlarında dokunurlar. Burada da işçiler, kadife kesicileri gibi makineler yüzünden işlerinden atılmış birçok işçinin rekabeti yüzünden çok kötü bir durumda kalmışlardı ve bundan başka, fabrika işçileri gibi kötü iş karşısında ağır cezalara çarptırılıyorlardı. Örneğin ipek dokumacılarını ele alalım.

(156) Leach, «Stubborn Facts from the Factories», s. 35.

Bütün İngiltere'de en büyük ipek imalâtçılarından Bay Brocklehurst, Parlamento üyelerinden oluşan bir komiteye kitaplarından alınmış bir liste sundu. Bundan anlaşıldığına göre 1821'de 30 sterlin, 14 sterlin, 3 1/2 sterlin, 3/4 sterlin, 1 1/2 sterlin, 10 sterlin ödediği mallar için 1831'de 9 sterlin, 7 1/2 sterlin, 2 1/4 sterlin, 1/3 sterlin, 1/2 sterlin, 6 1/4 sterlin vermekteydi ve bu iş dalında makinelerde hiç bir ilerleme kaydedilmemişti. Ama Bay Brocklehurst'ün yaptığı, diğerleri için de bir standart olarak kabul edilebilir. Aynı listeden anlaşıldığına göre, dokumacıların ortalama haftalık ücretleri 1821'de 16 1/2 sterlin iken 1831'de sadece 6 sterlindi. O zamandan beri de ücretler hâlâ düşmektedir. Dokumacıya 1831'de 4 penny kazandıran mallar, 1843'de 2 1/2 penny kazandırıyordu (ince tafta kumaş için) ve kırsal bölgelerdeki birçok dokumacı, bu malları ancak 1 1/2 - 2 penny karşılığında yapmayı kabul ettikleri takdirde iş bulabiliyorlardı. Üstelik bunların ücretlerinden birtakım keyfî kesintiler yapılıyordu. İş alan her dokumacıya bir kart veriliyordu. Bu kartın üstünde işin hangi gün, hangi saatte teslim edileceği yazılıydı; hastalık nedeniyle çalışamayan bir dokumacı bunu büroya üç gün içinde bildirmeliydi, aksi takdirde hastalığı bir mazeret olarak kabul edilmezdi; eğer dokumacı iplik için beklemek zorunda kaldığını iddia ederse bu da yeterli bir neden sayılmazdı; işteki belirli hatalar için (örneğin tarif edilen bir parçada gerekenden daha fazla atkı ipliği bulunması gibi) ücretin yarısından fazlası kesilirdi. Eğer mallar belirtilen vakitte tamamlanmazsa, teslim edilen her metre için bir penny kesinti yapılırdı. Bu yapılan kesintiler, sonunda öylesine büyük bir miktar tutardı ki, örneğin dokunmuş malları toplamak için haftada iki kez Lancashire'de Leigh'e gelen bir adam, patronu için her seferinde en azından on beş sterlin ceza toplardı. Bunu kendisi de doğrulamaktadır ve kendisi en yumuşak ola-

rak tanınan patronlardan biridir. Bu tür meseleler eskiden hakem usulü ile halledilirdi; ama işçiler bu konuda ısrar ettiklerinde çoğu kez işten atıldıkları için bu gelenek yavaş yavaş tamamiyle terk edildi ve patron, savcı, tanık, hakim ve infaz memuru görevlerini üstüne aldı. Eğer işçi Sulh Hakimine giderse alacağı cevap şudur: «Bu koşulları kabul ettiğinde sözleşmeni imzaladın, şimdi ona uyman gerekir.» Durum fabrika işçilerininkinin aynıdır. Üstelik, işveren işçiye yapılan bütün kesintileri kabul ettiğini belirten bir belge imzalatır. Ve eğer işçi buna karşı kelirse kasabadaki bütün sanayiciler Leach'in de dediği gibi, onun şöyle bir insan olduğunu hemen öğrenirler (157):

«O, dokumacıların kartları ile kurulmuş olan yasal düzene karşı çıkan ve bununla da yetinmeyip şimdiye dek öğrenmiş olması gerektiği gibi toplumdaki üstlerinin dirayetlerinden şüphe etme küstahlığında bulunmuş bir kişidir.»

Tabiî ki dokumacılar tamamen özgürdürler; imalâtçı, malzemesini ve dokumacı kartlarını alması onu zorlamaz, ona sadece Leach'in basit bir dille ifade ettiği gibi:

«Eğer tavanıda kızarmak istemiyorsanız, ateşin içinde bir gezintiye çıkabilirsiniz.» der.

Londra'da ve özellikle Spitalfields'deki ipek dokumacıları uzun bir süre periyodik yoksulluk içinde yaşamışlardır ve halen ellerine geçenden memnun olmalarına hiç bir neden yoktur, bu, genel olarak İngiliz işçi hareketlerinde ve özellikle Londra'dakilerde etken bir rol oynamalarından da belli olmaktadır. Bu işçilerin içinde bulunduğu sefalet, doğu Londra'da ateşli bir hastalığın ortaya çıkmasına ve daha sonra İşçi Sınıfının Temizlik Koşullarını

(157) Leach, «Stubborn Facts from the Factories», s. 37-40.

Araştırma Komisyonu'nun kurulmasına yol açtı. Ama Londra Ateşli Hastalıklar Hastanesinin son raporu, bu hastalığın hâlâ devam ettiğini bildirmektedir.

Tekstil mamullerinden sonra İngiliz sanayisinin en önemli ürünü, madenî mamullerdir. Bu iş kolunun merkezi, her türden en iyi metal malların yapıldığı Birmingham, bıçakçılığın yapıldığı Shaffield ve Staffordshire'da ve özellikle daha kaba malların, kilit, nal, vs.'nin yapıldığı Wolverhampton'dadır. Bu işkollarında çalışan işçilerin durumunu anlatmaya Birmingham'dan başlayalım. Metal işlerinin yapıldığı birçok yerde olduğu gibi Birmingham'da da işin niteliği, eski elişçiliği özelliklerini andırır. Evlerindeki atelyelerinde çıraklarıyla birlikte çalışan ya da buhar gücü kullandıkları zaman küçük atelyelere bölünmüş ve her biri küçük bir işverene kiralanmış içinde bir buhar gücü makinesi tarafından harekete getirilen ve sırasıyla başta makineleri çalıştırabilen bir şaftın bulunduğu büyük fabrika binalarında çalışan küçük işverenlere hâlâ rastlanır. Léon Faucher (konuyu ciddi bir şekilde incelemiş olan **Revue des deux Mondes** dergisinin yazarı) bu ilişkiyi Lancashire ve Yorkshire'daki imalâtın aksine olarak «Démocratie industrielle» (sanayi demokrasisi) diye tanımlamakta ve bunun ne işveren, ne de adamları için elverişli sonuçlar yaratmadığını belirtmektedir. Bu makaleler şimdiye dek bu konuda Almanların ya da İngilizlerin yazdıklarından çok daha iyidir. Bu gözlem tamamiyle doğrudur. Çünkü birçok küçük işveren, rekabetin belirlediği ve diğer koşullar altında tek bir imalâtçının eline geçecek olan kârı aralarında bölüşerek geçinemezler. Sermayenin merkezîleşme eğilimi onları çökertir. Zenginleşen her bir kişi için on kişi mahvolur ve onlardan mallarını daha ucuza satabilen bu bir kişinin baskısıyla yüz kişi daha kötü duruma düşer. Ve baştan beri büyük kapitalistlerle rekabet etmeleri gereken durumlarda bunların ancak büyük zor-

luklara göğüs gererek ayakta durdukları açıkça ortadadır. Daha sonra göreceğimiz gibi çırakların durumu, küçük işverenlerin yanında sanayiciler yanındaki kadar kötüdür, aradaki tek fark, bunların da bir gün patron olma ve böylece belirli bir bağımsızlık elde etme fırsatları olmasıdır. Yani burjuvazi tarafından fabrika sisteminde olduğundan daha dolaylı bir biçimde sömürülüyorlar. Böylece bu küçük işverenler kısmen çıraklarının yaptıkları işle geçindiklerinden ve de doğrudan emeklerini değil de imal ettiklerini sattıklarından proleter değildirler ama temel geçim kaynakları kendi çalışmaları olduğu için de burjuva da değildirler. Birmingham demir işçilerinin ortadaki bu garip durumları, bunların İngiliz işçi hareketine nadiren katılmalarının bir sonucudur. Birmingham, politik olarak radikal, ama Chartist olmayan bir kentdir. Bununla beraber kapitalistlere ait çok sayıda büyük fabrika da vardır. Bunlarda fabrika sistemi tamamiyle geçerlidir; en ince ayrıntılarına varana dek işbölümünün uygulanmasını (örneğin iğne sanayisinde), buhar gücünün kullanılmasını çok sayıda kadın ve çocuğun çalıştırılmasını ve Fabrikalar Raporunda sunulan birçok benzer özelliği görmekteyiz (158) : doğum saatine dek kadınların çalışması, kadınların ev işlerinde yetersizlikleri, evin ve çocukların ihmal edilmesi, kayıtsızlık, aile yaşantısını sevmemek, ahlâksızlık, çok sayıda erkeğin işten atılması, makinelerin sürekli olarak geliştirilmesi, çocukların aileden erken kopmaları, karıları ve çocukları tarafından bakılan erkekler, vs., vs. Çocukların, yarı aç ve paçavralar içinde oldukları anlatılıyor. Bunların yarısı yeterince et yemenin ne demek olduğunu bilmiyorlar, birçoğu öğle yemeğinden önce hiç bir şey yemiyor ya da tüm günü öğleyin yedikleri bir penny değerindeki ekmekle geçiriyor; sabahın sekizin-

(158) Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nun raporu.

den akşamın yedisine dek ağızlarına hiç bir şey koymamış bu çocukların durumundan da söz ediliyordu. Giysileri çıplaklıklarını bile örtmeye yeterli değildi, birçoğu kışın yalınayak dolaşıyordu. Sonuç olarak hepsi yaşları için küçük ve zayıftı ve nadiren hareketli bir insan olurlardı. Bu yetersiz gelişme koşulları içinde bunlardan kapalı odalarda ağır işler beklenildiği göz önünde bulundurulduğunda, Birmingham'da askerlik görevini yapabilecek çok az erkek bulunduğuna şaşmamak gerekir. «İşçiler,» diyor, askerlik memuru, «Gelişmemiş, narin ve fizikî kuvvetleri çok az olan kişilerdir. Birçoklarının göğüslerinde ve omurgalarında çarpıklıklar vardır». Askerlik memurunun belirttiğine göre, Birmingham halkı diğer yerlerdeki insanlardan çok daha kısadır, çoğunlukla 1.60 ile 1.62 boyundadırlar; 613 aday arasında sadece 238'i askerlik görevlerini yapacak durumdaydılar. Eğitim ile ilgili olarak, maden bölgelerinden alınmış olan birkaç örnek ve kanıt daha önce verilmişti (159). Ayrıca Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nun Raporu'ndan anlaşıldığına göre, beş - onbeş yaşları arasındaki çocukların yarısından çoğu hiç bir okula gitmiyor, bir kısmı ise sık sık okul değiştiriyor. Bu yüzden de doğru dürüst bir şey öğretmek olanaksızdır, zaten bunların çoğu küçük yaşlarda okuldan alınıp işe gönderiliyorlar. Rapor ne tür öğretmenlerin çalıştırıldığını da açığa çıkartıyor. Ahlâk dersi öğretip öğretmediği sorusuna, bir öğretmen «Hayır, okul ücreti olarak aldığım haftada üç penny için bu çok aşırı bir şey olur,» diye cevap verdi; birkaçı sorulan soruya cevap bile vermedi, diğerleri de bunun görevlerinin bir parçası olduğunu kabul etmiyorlardı. Bir tek hanım öğretmen ahlâkî eğitim vermediğini, ama çocuklara birkaç iyi prensip aşılıyabilmek için oldukça uğraştığını belirtti (Bunu söylerken de İngilizcesi

(159) Bakınız s. 112. [Bu kitabın 138, 139. sayfaları.]

oldukça bozuktu)(*). Komisyon üyeleri okullarda sürekli bir gürültü ve düzensizlik buldular. Çocukların ahlâkları içler acısı bir durumdaydı. Suçluların yarısı on beş yaşından küçük çocuklardı ve bir yıl içinde on yaşındaki doksan suçlu, ki bunların kırk dördü ciddi suçlar işlemişlerdi, mahkûm edildi. Komisyon üyelerinin fikirlerine göre bunlar arasında aşırı cinsel münasebet çok erken yaşlarda yaygınlaşıyordu (160).

Staffordshire'ın demir bölgesinde durum çok daha kötüdür. Burada kaba malzeme yapıldığından ne fazla bir iş bölümü vardı (birkaç istisna hariç) ve ne buhar gücü, ne de makineler kullanılıyordu. Wolverhampton, Willenhall, Bilston, Sedgeley, Wednesfield, Darlaston, Dudley, Walsall, Wednesbury ve diğer birçok bölgelerde bu yüzden çok az fabrika bulunmaktaydı. Ama buralarda küçük patronların tek başlarına ya da yirmi bir yaşlarına kadar kendilerine yardım eden birkaç çırakla birlikte çalıştığı demirhaneler vardı. Küçük iş sahipleri Birmingham'dakilerle aynı durumdaydılar ama çırakların durumu çok daha kötüydü. Hastalıklı, eceliyle ölmüş hayvanları, çürümüş et ve balıkları daha küçükken kesilmiş buzağı eti, trende havasızlıktan boğulmuş domuz eti yediriyorlar. Bu tür yiyecekleri sadece küçük iş sahipleri değil, otuz - kırk çırak çalıştıran büyük sanayiciler de çıraklarına yediriyorlardı. Bu gelenek Wolverhampton'da çok geçerliydi ve bağırsak rahatsızlıkları ile diğer hastalıklar bunun doğal sonuçları oluyordu. Üstelik çocuklar çoğunlukla yeterince yemek yemiyorlardı, üstlerinde çalışırken giydikleri paçavralardan başka elbiseleri yoktu ve en azından bu yüzden Pazar Okuluna gidemiyorlardı. Oturdukları evler öylesine kötü

(*) Kelimesi kelimesine şöyle dedi: «Onlara iyi prensipler «İçirtmek istiyorum.»

(160) Grainger'in Raporu ve Grainger Evidence.

ve pisti ki çoğu kez hastalıklara yol açıyorlardı; yaptıkları iş sağlıkları için pek de zararlı olmamasına rağmen, çocuklar zayıf ve genellikle sakat oluyorlardı. Örneğin Willenhall'da, sürekli olarak torna tezgâhının başında durmaktan kambur olan ve bacakları çarpılarak bir K harfi gibi olan sayısız insan vardır; buradaki işçilerin üçte birinden fazlasının fıtığı olduğu da söylenmektedir. Wolverhampton'da olduğu gibi burada kızlarda (çünkü kızlar da demirhanelerde çalışırlar) ve erkeklerde geç olgunlaşma vakalarına rastlanır, hatta bu, bazılarında on dokuz yaşını bulur. Hemen hemen üretilen tek maddenin çivi olduğu Sedgeley ve çevresindeki bölgelerde, çiviciler pislik açısından benzeri bulunmayan bir ahıra benziyen kulübelerde yaşarlar. Kız ve erkek çocuklar on ya da on iki yaşlarından itibaren çalışmaya başlarlar, ancak günde bin çivi yapacak duruma geldiklerinde kalifiye işçi olarak kabul edilirler. Bin iki yüz çivi karşılığında ellerine 5 3/4 penny geçer. Her çivi on iki kez dövülür ve çekiç yarım kilo gelir: böylece bir çivicinin bu parayı kazanabilmesi için 9.000 kiloyu kaldırması gereklidir. Bu ağır iş ve yetersiz besinler sonucu çocuklar kaçınılmaz olarak biçimsiz gelişirler, zayıf bir yapıları vardır ve komisyon üyelerinin verdiği kanıtlar da bunu doğrulamaktadır. Bu bölgedeki eğitim durumu üzerine daha önceki bölümlerde bilgi verilmişti. Oldukça düşük bir düzeydedir; çocukların yarısı Pazar Okuluna hiç gitmez, diğerleri ise okula çok düzensiz devam ederler. Diğer bölgelere oranla çok azı okuyabilir ve yazı yazanların oranı ise çok daha düşüktür. Bu da çok doğaldır, çünkü çocukların okuldan en fazla yararlanabilecekleri yedi ya da on yaşlardır ve bu yaşlarda da işe gönderilirler. Zaten demirci ve madenci olan Pazar Okulu öğretmenleri de çoğu kez okuma bilmezler ve isimlerini zorlukla yazabilirler. Ahlâk seviyesi de bu eğitim koşullarına uygundur. Komisyon üyesi Horne, Willenhall'-

da işçiler arasında hiç bir ahlâk duygusu olmadığını söylüyor ve bu sözlerini yeterli delillerle kanıtlıyor. Genel olarak çocukların ailelerine karşı hiç bir görevlerini yerine getirmediklerini ve onları sevmediklerini belirtiyor. Ne söylediklerini düşünmekten o kadar acizdiler ve öyle sersemleşmişlerdi ki; on iki-on dört saat çalışmaya zorlandıkları, paçavralar içinde gezdikleri yeterince yemek yemedikleri ve birkaç gün içinde iyileşemeyecek kadar dövüldükleri halde kendilerine iyi davranıldığını, hayatlarından memnun olduklarını söylüyorlardı. Sabahtan gece yatıncaya dek çalışarak geçirdikleri hayatlarından başka türlü bir hayatı bilmiyorlar ve daha önce hiç duymadıkları bir soruyu, yorgun olup olmadıkları sorusunu anlamıyorlardı bile (161).

Sheffield'de ücretler daha iyidir dolayısıyla işçilerin hayat koşulları da daha iyiydi. Diğer taraftan, insan sağlığı üstündeki etkileri kötü olan bazı işkollarını belirtmek gerekir. Bazı işler, aletlerin sürekli olarak göğüse bastırılmasını gerektirir ve böylece birçok durumlarda verem hastalığına yol açar; diğerleri, özellikle bileyicilik vücudun gelişmesini önler ve hazımsızlık türünden rahatsızlıklara yol açar; bıçak sapları için kemik kesiciliği baş ağrılarına, sinir bozukluğuna ve bu işkolunda çalışan birçok kızlarda da kansızlığa yol açar. Sağlığa en zararlı iş, bıçakların ve çatalların bilenmesidir. Bu, özellikle bileği taşıyla yapıldığında erken ölüme sebep olur. Bu işin kötü yanı göğüs ile karnın birbirine girmesine sebep olan eğik durma zorunluluğudur; ama kişiye asıl zarar veren, bilerken çıkan keskin kenarlı maden tozudur. Bu havayı doldurduğundan hava ile birlikte teneffüs edilir. Kuru bileyicilerin ortalama yaşı otuz beşi bulmaz, ıslak bileyicilerinki ise

(161) Horne'un Raporu ve Horne Evidence.

nadiren kırk beşi geçer. Sheffield'de Dr. Knight şöyle diyor (162) :

«Bileyiciler arasında ancak çok içki içenlerin uzun ömürlü olduklarını söylersem bu işin tehlikesi hakkında size bir bilgi verebilirim. Çünkü bunlar sık sık ve uzun süre işten uzak kalırlar. Sheffield'de 2.500 bileyici vardır. Bunların 150 kadarı (80 erkek ve 70 erkek çocuk) çatal bileyicisidir. Bunlar yirmi sekiz - otuz iki yaş arasında ölürler. Jilet bileyicileri, ki bunlar kuru ve yaş bileme işi yaparlar, kırk - kırk beş yaşlarında ölürler. Yaş bileyicilik yapan, yemek bıçağı bileyicileri kırk - elli yaşlarında ölürler.»

Aynı doktor, bileyici astımı denilen bir hastalık hakkında şunları anlatıyor :

«Çoğunlukla işe on dört yaşlarında başlarlar ve eğer bünyeleri sağlam ise yirmi yaşlarına kadar pek bir hastalık belirtisiyle karşılaşmazlar. Bundan sonra garip hastalıkların belirtileri ortaya çıkar. Hafif bir yokuş ya da merdiven çıkarken gösterdikleri en küçük bir gayrette nefes darlığı çekerler, sürekli ve artmakta olan nefes darlığını gidermek için her zaman omuzlarını kaldırmaya alışmışlardır. Renkleri pis bir sarıdır, yüz hatlarında telâş okunur, göğüs kısımlarında bir basınç olmasından yakınırlar. Sesleri kabalaşır ve boğuklaşır, yüksek sesle öksürürler, çıkan ses tahtadan gelen bir gürültüye benzer. Zaman zaman büyük miktarlarda ya balgamla ya da üzerlerine ince bir mukoza tabakası kaplı pislikle birlikte toz tükürürler. Kan tükürme, sırt üstü yatma zorlukları, geceleri terlemek, ishal, olağanüstü zayıflama ve ciğerlerde verem olduğuna dair diğer bütün belirtiler, hastayı yavaş yavaş çökertir ve nihayet aylar hatta yıllar boyunca çektikten

(162) Dr. Knight, Sheffield.

sonra ne kendilerine ne kendilerine bağımlı olan insanlara bakamayacak bir hale gelirler. Şunu da belirtmeliyim ki, şimdiye dek bileyicilerinin astımını önlemek ya da bu hastalığı tedavi etmek için yapılan bütün çalışmalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır.»

Bütün bunları Knight on yıl önce yazmıştı; bileği taşlarının üstünü örterek ve havadaki tozu sunî yollarla çekmek gayretlerine rağmen o zamandan beri bileyicilerin sayısı ve hastalığın şiddeti arttı. Bu yöntemlerin kısmen yararlı olmalarına rağmen işçiler bu işkoluna daha çok işçinin hücum edeceği ve ücretlerin düşeceği korkusuyla bunların uygulanmasını istememişler, hatta birkaç yerde bu tedbirleri engellemişlerdir; kısa, ama mutlu bir hayat istiyorlar. Astım belirtileri ile kendisine gelen bileycilere Dr. Knight tekrar bileyiciliğe dönmelerinin ölümle sonuçlanacağını söylemiştir ama bu bile faydasız olmuştur. Bir zamanlar bileyicilik yapmış biri, sanki kendisini şeytana satmışcasına ümitsizliğe düşer. Sheffield'de eğitim oldukça düşük bir düzeydedir. Eğitim istatistikleriyle uğraşan bir din görevlisi, okula gidebilecek yaşta olan 16.500 çocuktan sadece 6.500'ünün okuma bildiği kanısındadır. Bunun nedeni çocukların yedi ya da en fazla on iki yaşlarında okuldan alınmaları ve öğretmenlerin hiç bir işe yaramamasıdır; bunlardan biri hapishaneden çıktıktan sonra kendisine öğretmenlikten başka hiç bir iş bulamamış olan bir hırsızdı! Gençler arasında ahlâk bozukluğu Sheffield'de diğer bölgelerden daha çok gibi görünüyor. Bu konuda mükâfatın kime verilmesi konusunda insan duraksıyor ve raporu okuduktan sonra her kasabanın ve kentin buna az çok lâyık olduğunu düşünüyor! Genç kuşak bütün Pazar günlerini sokaklarda yatıp yazı tura atarak ya da köpekleri birbirlerine saldırtarak, gece geç vakitlere kadar sevgilileri ile oturdukları meyhanelere giderek, sonra da sevgilileri ile dolaşarak geçirirler. Bir komisyon üyesi,

gittiği bir meyhanede, hemen hemen hepsi on yedi yaşının altında olan kızlı erkekli kırk - elli çift görmüştü. Her delikanlı sevgilisinin yanında oturmaktaydı. Bazıları kâğıt oynuyorlar, diğerleri dansediyorlar ama hepsi içki içiyorlardı. Bu güruh içinde açıkça tanınan profesyonel fahişeler bulunmaktaydı. Öyleyse herkesin doğruladığı gibi, erken ve sınırsız bir cinsel ilişkiye ve genç fahişelere Sheffield'de daha 14 - 15 yaşlarındakilerde olağanüstü sıklıkta rastlanmasına şaşmamalı. Vahşice işlenmiş suçlar burada çok olağandır; komisyon üyesinin yaptığı ziyaretten bir yıl önce gençlerden oluşan bir grup ellerinde meşaleler ve her türlü yanıcı madde olduğu halde, bütün kenti yakmak üzere iken yakalanmıştı. Daha sonra Sheffield'deki işçi hareketinin de aynı vahşi özelliğe sahip olduğunu göreceğiz (163).

Bu iki ana metal sanayi merkezinin yanı sıra Worrington'da (Lancashire'da) iğne fabrikaları vardır. Buralardaki işçiler özellikle çocuklar arasında, büyük bir yoksulluk, ahlâksızlık ve cahillik hüküm sürmektedir; Lancashire'da, Wigan'da ve İskoçya'nın doğusunda da çok sayıda çivi dökümhaneleri vardır. Bu son bölgeler üzerine yazılan raporlar da Staffordshire raporları ile aynı mahiyettedir. Şimdi bu sanayinin incelenecek tek bir işkolu kaldı : Makine imalâtı özellikle Lancashire'da yapılan bu üretimin özelliği makinelerin makineler tarafından imal edilmesidir. Burası öteki işkollarında işten atılan işçilerin son sığınağıdır, yani kendi yerlerini alan düşmanlarının üretiminde çalışmak zorunda kalırlar. Torna tezgâhı ile planya, matkap, vida, çark, vida somunu vs. makinelerinin yapımı, bu işkolunda da bir zamanlar iyi bir ücretle düzenli çalışan birçok işçiyi işinden mahrum etti. İsteyen varsa Manchester'de böyle işlerinden atılmış birçok insan görebilir.

(163) Symons'un Raporu ve Symons Evidence.

Staffordshire'ın demir bölgesinin kuzeyinde, merkezleri Stoke olan Henley, Burslem, Lane End, Lane Delph, Etruria, Coleridge, Langport, Tunstall ve Golden Hill'i kapsayan ve toplam 60.000 kişinin çalıştığı bir başka sanayi bölgesi bulunmaktadır: Çömlek imalâtı (pötteries) bölgesi Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nun raporuna göre, bu sanayinin bazı işkollarında —kumlu taştan basit çanak çömlek imalâtında— çocuklar sıcak ve havadar odalarda hafif işlerde çalışmakta; buna karşılık öteki bazı işkollarında ise yeterli gıda ve giysiye sahip kılınmamalarına rağmen onlardan zorlu, yorucu bir çalışma istenmektedir. Birçok çocuğun şikâyeti şöyledir: «Yeterince yemek yiyemiyorum, çoğunlukla tuzlu patates veriyorlar, et ve ekmek yüzü göremiyorum, okula gitmiyorum ve elbisem yok.» «Bugün öğleyin hiç bir şey yemedim, evde de yiyecek bir şey yok, çoğunlukla tuzlu patates ve kimi zaman da ekmek veriyorlar.» «Bütün elbiselerim bunlar, pazarları giyecek hiç bir şeyim yok.» Çocukların yaptığı kalıp götürüp getirme işi özellikle sağlığa zararlı işler arasındadır. Bu işi yapan çocuklar, çömleği kalıp içinde kuruma odasına taşıyorlar ve çömlek tamamen kuruduktan sonra boş kalıbı geri getiriyorlar. Böylece bunlar, yaşlarına göre oldukça ağır bir yükü oradan buraya taşıyorlar. Çalıştıkları yerin yüksek ısısı, yaptıkları işin yoruculuğundan onlara daha da fazla geliyor. Hiç istisnasız, bu çocukların hepsi zayıf, soluk yüzlü ve kambur; hemen hepsi mide rahatsızlıklarından, mide bulantılarından, iştahsızlıktan yakınıyor ve veremden ölüyor. «Jigger» çarkını döndürdükleri için kendilerine «Jiggers» adı verilen çocuklar da bunlar kadar narindir. Ama bitmiş çömlekleri, içinde büyük miktarda kurşun ve bazen de arsenik bulunan bir sıvıya batıran ve çıplak elleri ile çıkartmak zorunda olan çocukların işleri daha da tehlikelidir. Gerek büyük gerekse çocuk işçilerin elleri ve elbiseleri bu sıvı ile her zaman sı-

rılsıklamdır. Deri kaba maddelerle sürekli temas halinde olduğundan düşer, parmaklar çoğu kez kanar ve böylece bu tehlikeli maddenin vücut tarafından emilmesi için uygun bir durum ortaya çıkar. Bunun sonucu : şiddetli ağrılar, midede ve bağırsaklarda ciddi hastalıklar, kronik kabızlık, karın sancıları, bazen verem ama çoğunlukla çocuklar arasında sara hastalığıdır. Erkekler arasında el kaslarının kısmî felce uğraması, karın sancıları ve bütün kolların felce uğraması sık sık rastlanan bir durumdur. Bir tanık, kendisiyle birlikte çalışan iki çocuğun iş başında ihtilâçlar içinde öldüklerini anlatıyor; çocukken iki yıl bitmiş çömlekleri zehirli sıvıya batırmakla uğraşan bir başkası önceleri bağırsaklarında şiddetli ağrılar başladığını, sonra ihtilâç içinde kıvrandığını bunun sonucu olarak iki ay yattığını, o zamandan beri ihtilâç krizlerinin gittikçe arttığını şimdiyse her gün bu krizlerin geldiğini, ayrıca günde on - yirmi sara krizine tutulduğunu, sağ kolunun tamamen felç olduğunu ve doktorların kendisine kollarını ve bacaklarını bir daha kullanamayacağını söylediklerini anlatıyor. Bir fabrikada, bu tür işlerle uğraşan dört kişinin hepsi saralıydı ve şiddetli karın ağrıları çekmekteydiler, geriye kalan on bir çocuğun çoğu şimdiden saraya yakalanmıştı. Kısacası bu korkunç hastalık, bu işin kaçınılmaz bir sonucudur ve bütün bunlar burjuvazinin daha büyük kârlar elde etmesi için yapılıyordu! Fayansların temizlendiği odalarda hava çakmak taşı tozu ile doludur ki bunların solunması, Sheffield bileyicilerinin soludukları çelik tozu kadar zararlıdır. İşçiler nefes darlığı çekerler, zorlukla sırt üstü yatabilirler, boğaz ağrılarından, şiddetli öksürüklerden yakınırlar ve sesleri öylesine incelir ki konuşmaları zorlukla duyulur. Hepsi de veremden ölür. Çömlekçilik bölgesinde okulların sayısının oldukça yüksek olduğu ve çocuklara eğitim fırsatı tanındığı söylenmektedir; ama çocuklar, küçük yaşlardan itibaren günde on iki saat

ya da daha fazla çalıştıklarından okuia gidebilecek bir durumda değildirler. Bu yüzden, komisyon üyesinin incelediği çocukların dörtte üçü okuma yazma bilmiyordu ve bölge tam bir cehalet içindeydi. Yıllarca Pazar Okuluna gitmiş olan çocuklar bir harfi bir diğerinden ayıramıyordu ve entelektüel olduğu kadar dinî ve ahlâkî eğitim de çok düşük seviyedeydi (164).

Cam imalâtında da büyükler için belki az zararlı gözüken ama çocukların tahammül edemeyeceği işler vardır. Ağır iş, çalışma saatlerinin düzensizliği, sık sık gece çalışması ve özellikle atelyelerdeki yüksek ısı (55° - 70° C [100° - 130° F]) çocuklarda genel bir takatsizliğe, hastalığa, sınırlı bir gelişime, özellikle göz hastalıklarına, bağırsak rahatsızlıklarına, romatizmaya ve bronşit hastalıklarına yol açar. Çocukların çoğunun yüzleri soluk, gözleri kanlıdır ve bazen haftalarca hiç bir şey göremedikleri olur, şiddetli mide bulantılarından, kusmadan, öksürükten, soğuk algınlığından ve romatizmadan şikâyet ederler. Cam ateşten alınırken çocuklar öylesine yüksek bir ısı bölgesine girerler ki çoğunlukla üstünde durdukları tahtalar ateş alır. Cam üfleyicileri çoğu kez zafiyetten ve göğüs hastalıklarından genç yaşta ölürler (165).

Genel olarak bu rapor özellikle çocukların ve kadınların çalıştırılmasıyla belirlenen, fabrika sisteminin yavaş yavaş sanayinin bütün işkollarına girdiğini ortaya koymaktadır. Her işkolunda makinelerin gelişmesini ve işçilerin yerini almasını izlemeye gerek görmedim. Sanayinin özelliğini az çok tanıyan herkes, bugünkü üretim sistemi-

(164) Scriven Raporu ve Scriven Evidence.

(165) Lefchild Raporu, Ek. II. Bölüm, s. L 2, 11, 12. paragraflar.
Franks Raporu, Ek, II. Bölüm, s. K 7, 48. paragraf.
Tancred Evidence, Ek, II. Bölüm, s. I 76, v.s.
} Çocuklara İş Bulma Komisyonunun Raporu

mizin bu yönünü detaylı olarak anlatacak vaktim olmadığı için bu boşluğu kendi kendine doldurabilir. Bunun ortaya çıkardığı sonuçları fabrika sistemi üzerinde dururken açıkça belirttim. Makineler, sanayinin bütün işkollarına girmekte ve işçi bağımsızlığının son izleri de ortadan kalkmaktadır. Kadınların ve çocukların her yerde çalıştırılmasıyla aileler çözülmüş, ya da erkek işten atıldığında ve bir lokma için karısına ve çocuklarına bağlı olduğundan aile ilişkileri tersine dönmüştür; makineleşmenin önüne geçilmez gelişmesi iş dünyasını ve bununla birlikte işçiyi büyük kapitalistlerin hakimiyeti altına sokmaktadır. Sermayenin merkezîleşmesi hiç duraklamadan ilerlemektedir, toplumun büyük kapitalistler ile mal sahibi olmayan işçilere bölünmesi gittikçe keskinleşmektedir ve ulusun sanayi gelişimi dev adımlarla kaçınılmaz bir krize gitmektedir.

Sermaye gücünün ve bazı durumlarda da iş bölümünün el zanaatlarında da aynı sonuçlara yol açtığını, küçük iş sahiplerini ezdiğini ve bunların yerine büyük kapitalistlerle mal sahibi olmayan işçileri koyduğunu daha önce belirtmiştim. Genel olarak proletaryadan söz edilirken bunlarla ilgili her şey tartışılmış olduğu için bu zanaatkârlar hakkında söylenecek pek bir şey yok, ayrıca sanayi hareketinin başlangıcından beri bu işin özelliğinde ve insanların sağlığı üstündeki etkisinde pek az bir gelişme oldu. Ama fabrika işçileri ile sürekli bir ilişkide bulunmak, çırak ile kişisel ilişki sürdüren küçük iş sahibininkinden daha çok hissedilir olan büyük kapitalistlerin baskısı, büyük kentlerde yaşamanın etkileri ve ücretlerin düşmesi hemen hemen bütün zanaatkârların işçi hareketlerinde etken bir rol oynamalarına yol açmıştır. Daha ilerde bu konuda daha çok şeyler söyleyeceğiz. Şimdi, gözünü para hırsı bürümüş burjuvazi tarafından olağanüstü bir barbarlıkla sömürülen Londralı işçilerin bir bölümüne dikkatimizi

çevirelim. Bunlar, elbise yapıcıları ile dikiş diken kadınlardır.

Burjuvazi hanımefendilerinin süslenmelerine hizmet eden bu mamullerin yapımının işçilerin sağlığında en kötü etkileri doğurması garip bir gerçektir. Bu durumu daha önce dantel yapıcılarında görmüştük; şimdi bunu daha da ileri bir şekilde kanıtlamak için Londra'da hazır elbise yapan atelyelere geçiyoruz. Buralarda sözde yemek yiyen ve uyku uyuyan, çoğunlukla kırsal bölgelerden gelen ve bu yüzden de işverenlerin tamamen köleleri haline gelen çok sayıda genç kız —sayılarının toplam olarak 15.000 kadar olduğu söylenmektedir— çalışmaktadır. Aşağı yukarı dört ay süren moda mevsimlerinde çalışma saatleri en iyi kuruluşlarda bile on beş ve en sıkışık durumlarda ise on sekizdir; ama birçok atelyelerde daha önceden belirlenmiş çalışma saatleri olmadan iş sürüp gider ve bu yüzden de bu kızların kendilerine uymak ve dinlenmek için ayıracak altı, çoğu kez üç ya da dört ve hatta iki saatleri bile yoktur. Bunlar günde on dokuz ilâ yirmi saat ve sık sık olduğu gibi de bütün gece durmadan çalışırlar! Çalışmalarına konulan tek sınırlama artık bir dakika dahi ellerinde iğne tutamayacak hale geldiklerindeki fizikî yetersizlikleridir. Bu zavallı yaratıkların dokuz gün ve gece üstlerindeki elbiseleri hiç çıkartmadıkları ancak, bir iki dakika şurada burada dinlenebildikleri ve mümkün olduğu kadar az zamanda çiğnemeleri için çok küçük parçalara ayrılmış yemekler yediklerine sık sık rastlanıyor. Kısacası bu talihsiz kızlar, modern bir köle sahibinin ahlâkî kırbacı ile —işten atılma tehdidi ile— güçlü bir erkeğin bile zarzor tahammül edebileceği, hele on dört ilâ yirmi yaşları arasındaki narin bir kızın zorlukla katlanabileceği bir işi yapmaya zorlanıyorlar. Bunun yanı sıra, çalışma odalarının ve yatılan yerlerin pis havası, iki büklüm durmak, kötü ve kolay hazmedilmeyecek yiyecekler

ve her şeyden çok kapalı bir yerde çok uzun süre çalışmak, kızların sağlığı için çok kötü sonuçlar doğurur. Zayıflık, bitkinlik, takatsizlik, iştahsızlık, omuzlarda, sırtta ve kalçalarda ağrı, özellikle de baş ağrısı çok geçmeden başlar; bunu bel kemiğinin eğrilmesi, omuzların deformasyonu, şiş, kızarmış ve yaşlı gözler ve çok geçmeden de miyopluk izler; öksürük, dar bir göğüs kafesi, nefes darlığı ve her türlü düzensizlik kadın organizmasının gelişiminde ortaya çıkar.

Birçok durumlarda gözler o kadar çok bozulur ki asla tedavi edilemeyecek duruma gelirler ve eğer görme hassası sürekli çalışmayı mümkün kılacak kadar güçlü kalsa bile, verem çok geçmeden bu şapka ve elbise yapımcılarının üzüntülü yaşamlarını sona erdirir. Bu işi küçük yaşta terkedenler bile sağlıksız bir bünyeye sahip olurlar ve evlendiklerinde dünyaya zayıf, sağlıksız çocuklar getirirler. Komisyon üyesinin danıştığı bütün doktorlar, sağlığı bozacak ve erken ölümü sağlayacak bundan daha iyi bir yaşam tarzının olamayacağını söylüyorlar.

Londralı dikişçi kadınların geri kalanı aynı hainlikle, ama biraz daha dolaylı bir şekilde sömürülmektedirler. Korse yapımında çalışan kızların zor ve gözleri bozan bir işleri vardır. Bunların aldıkları ücret ne kadardır, bilmiyorum. Ama bildiğim kadarıyla verilen siparişin güvenliğini koruyan ve işi dikişçi kadınlar arasında bölüştüren aracı parça başına 1 1/2 penny almaktadır. Bundan kendi payını çıkartır ki bu en azından 1/2 pennydir. Böylece işi yapan kızın cebine en fazla 1 penny girer. Kravat diken kızlar günde on altı saat çalıştıkları halde, haftada ancak 4 1/2 şilin kazanırlar (166) ama gömlekçilerin aldığı ücret en düşüğüdür. Eskiden 2 - 3 penny aldıkları normal bir gömlek için şimdi 1 1/2 penny almaktadırlar; ama radi-

(166) Bakınız, *Weekly Dispatch*, 16 Mart 1844.

kal bir heyet tarafından yönetilen St. Pancras atelyesi 1 1/2 penny'ye iş almaya başladıklarından beri, dışardaki yoksul kadınlar da aynı şeyi yapmak zorunda kaldılar. Bir günde on sekiz saatlik bir çalışmayla yapılabilen güzel, süslü gömlekler için 6 penny ödenir. Buna göre ve birçok kişilerin anlattıklarından anlaşıldığına göre, dikişçi kadınlar bütün gece süren bu zorlu iş için haftalık ücret olarak ortalama 2 sterlin 6 penny ilâ 3 sterlin alırlar. Bu utanç verici barbarlığın doruğu da, kadınların kendilerine verilen malzeme karşılığında bir miktar parayı depozit olarak bırakmalarıdır. Tabiî bunu yapabilmek için malzemenin bir kısmını rehine bırakmaları gerekir (bunu işverenler çok iyi bilirler) sonra bunları büyük bir kayıpla geri alırlar, eğer malzemenin bir kısmını geri alamazlarsa, 1843 Kasımında dikişçi bir kadının başına geldiği gibi Sulh Mahkemesinin karşısına çıkmak zorundadırlar. Bu çıkmaza giren ve ne yapacağını bilemeyen bir genç kız 1844'de kendini kanala atarak intihar etti. Bu kadınlar çoğunlukla küçük tavanaralarında otururlar, mümkün olduğu kadar çok kişi buraya sıkışır ve buraları kışın sadece işçilerin vücut ısısıyla ısınır. Burada sabahın dört ilâ beşinden gece yarısına dek dikiş dikerek işlerinin başında otururlar, bir iki yıl içinde sağlıkları mahvolur ve hayatın en temel gerekliliklerini bile elde edemeden ölüp giderler (167). Bütün bunlar olurken sokaklardan yüksek burjuvazinin parlak arabaları geçer ve belki de on adım öte-

(167) Thomas Hood, hayatta olan İngiliz Mizahçılarının en yetenekli olanlarından biri ve bütün mizahçılar gibi insanca duygularla dolu, ama zihinsel enerjiden yoksun bir kişidir. 1844 başlarında, burjuva kızlarının gözlerinden yaşlar akıtan, «The Song of the Shirt» isimli enfes bir şiir yazmıştır. Bu şiir önce *Punch*'da yayımlanmış, daha sonra diğer gazetelerde de çıkmıştır. Dikişçi kadınların durumu o günkü bütün gazeteleri doldurduğundan özel alıntılara gerek yoktur.

de sefil bir çapkın onların bir yılda kazanamadıkları parayı kumarda kaybeder.

İşte İngiliz sanayi proletaryasının durumu böyledir. Nereye bakarsak bakalım sürekli ya da geçici, yoksulluk ve sefaletle işçilerin içinde bulundukları koşulların ya da çalışmanın ürünü olan hastalıklar, ahlâk çöküntüsü, hemen hemen her yerde, insan tabiatının gerek zihnî gerek fizikî, ağır ama kesin imhasını görürüz. Bu, sürüp gidecek olan bir durum mudur? Bu devam edemez ve etmeyecektir. İşçiler, ulusun büyük çoğunluğu buna tahammül etmeyecektir. Şimdi **onların** bu konuda söylediklerini dinleyelim.

9
İşçi Hareketleri

Ayrıntılı bir şekilde anlatmamış olsam bile İngiliz işçilerinin bu durumda kendilerini mutlu hissedemeyeceklerinin ve hayat koşullarının bir insanın ya da bütün bir insan sınıfının düşüneceği, hissedeceği ve insan gibi yaşayacağı bir durum olmadığının kabul edilmesi gerekir. Bu yüzden işçiler kendilerini hayvan seviyesine indiren duruma bir çözüm bulmak için çaba sarfetmelidirler, daha iyi, daha insanca koşullar yaratmalıdırlar ve bunu da onları sömürmek isteyen burjuvazinin çıkarlarına saldırma-

dan yapamazlar. Ama burjuvazi çıkarlarını, zenginliğinin ve devlet gücünün ona sağlayabileceği tüm olanaklarla savunur. İşçi şu andaki durumunu ne kadar değiştirmeye çalışırsa, burjuva da o oranda onun düşmanı olur.

Fakat işçi, burjuvazinin kendisine bir köle, bir mal gibi davrandığının her an daha çok farkına varır ve sırf bu nedenden burjuvazi onun en büyük düşmanı olur. Geçtiğimiz sayfalarda yüzlerce defa gösterdiğim ve daha da gösterebileceğim gibi bugünkü toplumumuzda işçi, ancak burjuvaziye karşı nefret duyarak ve ona karşı çıkarak insanlığını kurtarabilir. Ve eğitiminin, ya da daha doğrusu eğitimsizliğinin ve İngiliz işçi sınıfının damarlarında dolaşan sıcak İrlanda kanının bolluğu sayesinde mal sahibi sınıfın despotluğuna, en şiddetli duygularla karşı çıkabilir. İngiliz işçisi bugünlerde bir İngiliz değildir; o, zengin komşusu gibi durmadan hesaplar yapan para hırslısı bir insan değildir; gelişmiş duyguları vardır, kuzey bölgelerinden gelen soğukkanlılığın yerini duygularının sınırsız bir şekilde gelişmesi almıştır. İngiliz burjuvazisinin bencil eğilimini daha da güçlendiren ve onun temel özelliği yapan, tüm duygusallığını sadece para hırsında toplayan bu anlayış, duyguları bir yabancınınki kadar güçlü olan işçide yoktur. İngiliz milliyetçiliği işçide tamamen yok olmuştur.

Daha önce görmüş olduğumuz gibi işçiye insanlığını eyleme geçirmek için kendisinin tüm yaşam durumuna karşı çıkmaktan başka tek bir alan bırakılmamışsa, o zaman bu karşı çıkış içinde işçilerin en sevimli, en soylu ve en insanca gözükmeleri doğaldır. İşçilerin bütün güç ve hareketliliğinin bu noktaya yöneldiğini hatta genel bir eğitim görme çabalarının da bununla doğrudan ilgili olduğunu daha sonra göreceğiz. Bu arada şiddet hareketleriyle karşılaşacağımız doğrudur ama, İngiltere'de sosyal savaşın bütün şiddetiyle sürmekte olduğunu unutmamamız ge-

rekir; bu savaşı barış ve hayırseverlik maskesi altında iki yüzlü bir şekilde yönetmek burjuvazinin çıkarlarından yanaysa da, işçilere yapılacak tek yardım bu sahtekârlığın ortadan kaldırılması ve her şeyin tüm gerçekliğiyle teşhir edilmesidir; işçilerin burjuvazi ve onun uşaklarına karşı girişeceği en şiddetli hücumlar, burjuvazinin işçilere karşı gizlice ve hainçe yaptıklarını ortaya sermek olacaktır.

İşçilerin ayaklanması ilk sanayi gelişiminden hemen sonra başladı ve birkaç evre geçirdi. Bunların İngiliz halkının tarihindeki önemlerinin araştırılmasını ayrı bir çalışmaya bırakarak İngiliz proletaryasının içinde bulunduğu durumu belirlemeye yarayacak olaylarla kendimi sınırlandırmalıyım.

Bu ayaklanmanın en erken, en kaba ve en az verimli ortaya çıkış biçimi suçtu (cürümdü). İşçi, sefalet ve yoksulluk içinde yaşıyordu ve diğerlerinin kendinden daha iyi durumda olduklarını görüyordu. Toplum için, tembel zenginlerden çok daha fazla şeyler yapan kendisinin neden bu koşullar altında acı çekmesi gerektiğini bir türlü anlayamıyordu. Yoksulluk, mülkiyetin kutsallığına karşı duyulan saygıyı bastırdı ve hırsızlığa yol açtı. Sanayinin yayılmasıyla suçun nasıl arttığını, yıllık tutuklama sayısının bir yılda tüketilen pamuk miktarı ile nasıl sürekli bir ilişki içinde olduğunu görmüştük.

İşçiler çok geçmeden suç işlemenin hiç bir işi hallet-mediğini anladılar. Suçlu, toplumun varolan düzenine karşı tek başına, bir birey olarak karşı çıkabiliyordu; toplumun bütün gücü birden suçlunun üzerine yıkılıyor ve üstünlüğüyle onu eziyordu. Üstelik hırsızlık, en ilkel, en bilinçsiz karşı çıkış biçimiydi ve sırf bu nedenden dolayı, sessiz bir şekilde tasvip etseler bile, hiç bir zaman işçinin düşüncesinin yaygın bir ifadesi haline gelmedi. Bir sınıf olarak burjuvaziye karşı ilk muhalefeti, sanayi çağı-

nın başlangıcında makinelerin kullanılmasına şiddetle karşı çıktıklarında gösterdiler. İlk mucitler Arkwright ve diğerleri bu şekilde öldürüldü ve makineler de tahrip edildiler. Bundan sonra makinelere karşı çok sayıda ayaklanma oldu; bunlar 1844'de Bohemya'daki baskıcıların ayaklanmaları ile tamamen aynı biçimde geliştiler; fabrikalar yıkıldı, makineler tahrip edildi.

Bu tür muhalefet de yalıtılmış, belli bölgelerle kısıtlanmış ve bugünkü sosyal düzenin yalnızca tek bir yanına yönelmişti. Anlık sonuç elde edilince sosyal gücün bütün ağırlığı bu korunmasız suçluların üzerine yığılır ve onları istediği gibi cezalandırırdı. Ayrıca makinelerin kullanılması da devam ederdi. Yani yeni bir muhalefet biçiminin bulunması gerekiyordu.

Bu arada eski oligarşik Tory parlamentosu tarafından çıkartılan bir kanunun büyük yardımı dokundu. Reform Tasarısı burjuvazi ile proletarya arasındaki ayırımı yasal olarak belirttikten ve burjuvaziyi hakim sınıf ilân ettikten sonra, böyle bir yasa avam kamarasından artık asla geçemezdi. Sözü edilen yasa 1824'de çıkartıldı ve çıkarlarını korumak nedeniyle işçilerin birleşmesini o zamana dek yasaklamış olan bütün yasaları ortadan kaldırdı. İşçiler, eskiden sadece aristokrasiye ve burjuvaziye verilmiş olan bir hak, serbest dernek kurma hakkını elde ettiler. Gerçi eskiden birçok gizli birleşmeler vardı, ama bunlar hiç bir zaman büyük sonuçlar elde edememişlerdi. Symons'un anlattığına göre gizli dernekler vasıtasıyla 1812'de Glasgow'da dokumacılar genel iş durdurması yapmışlardı (168). Bu 1822'de tekrarlandı ve derneğe katılmayan iki işçinin suratına zaçyağı atıldı. Bunlar bu yüzden üyeler tarafından sınıf haini olarak kabul edildiler. Bu iş-

(168) «Arts and Artisans», s. 137.

çilerin her ikisi de bu olay sonucu gözlerini kaybetti. 1818' de de İskoç madencileri derneği, genel iş durdurması kabul ettirecek kadar güçlüydü. Derneklerin üyeleri bağlılık ve gizlilik yemini ediyorlardı; üyelerin düzenli listeleri, muhasebecileri, veznedarları ve mahalli kolları vardı. Ama titizlikle uyguladıkları gizlilik gelişmelerini engelledi. Diğer taraftan 1842'de işçiler serbest dernek kurma hakkını elde ettiklerinde bu Birlikler çok geçmeden bütün İngiltere'ye yayıldı ve büyük bir güç elde etti. Açıkça belirtildiği gibi, işçiyi burjuvazinin baskısına ve ihmaline karşı koruma amacıyla sanayinin hemen hemen bütün işkollarında bu tür Birlikler (trade - unions) kuruldu. Bunların amaçları şuydu : Ücretleri ayarlamak ve bir güç olarak işverenlerle uğraşmak; işverenin kârına göre, ücret oranlarını düzenlemek, ellerine fırsat geçtiğinde bunları yükseltmek ve ücretleri her işkolunda ülke çapında aynı düzeyde tutmak. Böylece Birlikler genel olarak kabul edilebilecek bir ücret miktarı üzerinde kapitalistlerle anlaşmaya çalıştılar ve bunu kabul etmeyen işverenler için çalışmayı reddettiler. Daha da ötesi, çırak sayısını sınırlayarak işçi talebini canlı ve böylece de ücretleri yüksek tutmayı yeni alınan aletler ve makinelerle sanayicilerin ortaya çıkardıkları dolaylı ücret kesintilerini mümkün olduğu kadar ortadan kaldırmayı ve nihayet işsiz işçilere malî yardımda bulunmayı amaçlıyorlardı. Bunu ya doğrudan birliğin kasasından verilen yardımla ya da üstünde Birlik üyesi olduğunu belgeleyen bir kartla yapıyorlardı. Bu kart sahibi işçi, şehir şehir dolaşıyor, iş arkadaşları tarafından desteklenip iş bulmak için en iyi fırsatlar kendisine gösteriliyordu. Bu dolaşmaya işçiler ayarelik (the tramp), dolaşana da avare (tramper) derlerdi. Bu amaçlara varabilmek için maaş karşılığında bir Başkan ve bir Sekreter tutulur (hiç bir sanayicinin bu tür kişileri işe alması beklenmeyeceğinden) ve bir komite haftalık ödentileri toplaya-

rak derneğin amaçlarına uygun bir şekilde harcanmasını denetlerdi. Bunun mümkün ve yararlı olduğu ortaya çıkınca, her bölgedeki işkolları bir federasyon halinde birleştiler ve belirli zamanlarda kongreler yaptılar. Birçok durumda bütün İngiltere'de aynı işkolunda çalışan işçileri aynı sendikada toplama çabaları gösterildi; birkaç kez de (ilk defa 1830'da) her işkolu için ayrı bir örgütü olmak üzere bütün Birleşik Krallık için bir tek sendika kuruluşu gerçekleştirilmeye çalışıldı. Fakat bu dernekler, hiç bir zaman uzun bir süre bir arada kalamadılar ve hatta nadiren gerçekleştirildiler. Çünkü böylesine bir federasyonu oluşturmak ve etkin kılmak için büyük çapta olağanüstü bir çaba gereklidir.

Bu sendikaların amaçlarına ulaşmak için genellikle kullandıkları araçlar şunlardır: Eğer bir ya da daha çok işveren sendika tarafından belirlenen ücreti vermeyi reddederse bir heyet gönderilir ya da bir dilekçe verilir (işçilerin fabrika sahibinin mutlak gücünün farkında oldukları görülüyor); eğer bunun hiç bir işe yaramadığı anlaşılırsa sendika tüm işçilere işi durdurmasını emreder ve bütün işçiler evlerine giderler. Bu iş bırakma (turn - out ya da strike) [*] kısmî veya geneldir. Eğer bir ya da birkaç patron Birliğin ücret teklifini reddederse kısmîdir. Ancak eğer patronların tümü ücretleri sendikaların teklifine göre ayarlamayı reddederse o zaman geneldir. Sendikaların kullandığı yasal araçlar işte bunlardır. Tabiî işin bırakılacağı ancak önceden haber edildiğinde «yasal araç» niteliğini taşımaktadır ama durum çoğu kez böyle olmaktan uzaktır. Ayrıca işçilerin bir kısmı sendikaya bağlı değilse ya da burjuvazinin sağlayacağı bir takım geçici çıkarlar karşılığında bazıları sendikadan ayrılırsa bu yasal

---

[*] Engels iki terim arasında fark gözetmiyor.

araçlar hepten zayıf kalır. Özellikle kısmî iş bırakmalarda sanayiciler bu «uyuzlardan» (bunlara İngilizler knobsticks derler) [*] birkaçını yanlarına çekerek sendika üyesi işçilerin gayretlerini kolaylıkla boşa çıkarabilirler. Grev kırıcıları çoğunlukla sendika üyeleri tarafından tehdit edilirler, dövülürler, hakarete uğrarlar ve her türlü kötü muameleye maruz bırakılırlar, kısacası her şekilde korkutulurlar. Bunu davalar izler. Kanun sever burjuvazi ise bütün gücü elinde tuttuğundan en ufak yasa dışı hareketiyle, üyelere karşı girişilen yasal işlemlerle Birliğin gücü parçalanır.

Bu Birliklerin tarihi, içinde birkaç zafer bulunan, işçilerin uzun yenilgilerinin tarihidir. Bütün bu gayretler tabiî ki, ücretlerin emek pazarındaki arz ve talep arasındaki ilişki ile belirlendiğini öneren ekonomik yasayı değiştiremez. Böylece Birlikler, bu ilişkiyi etkileyen bütün **büyük** kuvvetler karşısında güçsüz kalırlar. Ticari krizlerde, Birliklerin ücretleri kendi kendilerine düşürmeleri ya da yok olmaları gereklidir ve işçi talebinin çok yüksek olduğu zamanlarda ise kapitalistlerin kendi aralarındaki rekabetle kendiliğinden ulaşılan ücret miktarından daha fazlasını da isteyemezler. Ama daha önemsiz ve tek tek olaylarla uğraşırlarken güçlüdürler. Eğer işveren toplu bir karşı çıkış beklemiyorsa kendi çıkarı için yavaş yavaş ücretleri azaltır; gerçekten de diğer sanayicilere karşı sürdürdüğü rekabet savaşı onu böyle davranmaya zorlar ve nihayet ücretler asgariye iner. Ancak sanayicilerin **kendileri arasındaki** bu rekabet **normal koşullar altında** işçilerin muhalefetiyle sınırlanır.

Her sanayici; rakiplerinin de içinde bulundukları koşullar tarafından yaratılmayan her ücret düşüklüğünün sonucunun, bir grev olacağını bilir. Bunun da zararı muhak-

---

[*] Grev kırıcısı ya da tarifedeki ücretten düşük ücretle çalışmayı kabul eden.

kak ki kendisine dokunacaktır. Çünkü grev sürdükçe sermayesi işlemeyecek, makineleri paslanacak, üstelik böyle bir durumda bile ücret indirimini zorla kabul ettirebilmesi de çok şüpheli olacaktır. Buna karşılık başarıya ulaşırsa rakiplerinin de kendisini izleyeceğinden, böylece ürettikleri malların fiyatını düşürerek onu, kendi politikasının yararlarından yoksun bırakacaklarından emindir. O zaman Birlikler çoğu kez bir kriz sonrasında başka zaman olabileceğinden daha hızlı bir ücret yüksekliği sağlarlar. Sanayicinin çıkarı, rekabet zorlayıncaya dek ücret artışlarını geciktirmektir. Ama şimdi piyasadaki durum düzelir düzelmez, işçi, ücret artışı istemektedir ve işi durdurarak sanayiciyi, işçi piyasasında çok az olanağı kaldığından ücretleri artırmaya mecbur edebilir. Ama işgücü piyasasını etkileyen daha büyük kuvvetlere karşı koyma hususunda Birlikler güçsüzdürler. Böyle durumlarda açlık yavaş yavaş grevcileri her türlü koşullar altında işlerinin başına dönmeye zorlar ve birkaç kişi işe başladıktan sonra sendikanın gücü kırılır. Çünkü bu birkaç grev kırıcı ve de piyasada kalan stok mallar, burjuvazinin kendini işin kesilmesinin getirdiği her türlü kötü etkiden kurtarmasını sağlar. Sendikanın fonları büyük sayıdaki grevciler tarafından çok geçmeden tüketilir, yüksek faizlerle alınan krediler bir süre sonra biter ve yoksulluk işçiyi bir kez daha burjuvazinin boyunduruğuna girmeye zorlar. İşçiler ekonomik durumların yol açtığı her ücret azalışında kendi durumlarının kötüleştiğini görürler. Ve buna karşı kendilerini mümkün olduğu kadar koruma zorundadırlar. Oysa sanayiciler kendi çıkarları için —şu da belirtilmelidir ki, ancak işçilerin direnişleri ile bunlar onların çıkarları haline gelmiştir— tüm gereksiz ücret azaltmalarından kaçınma durumundadırlar. Bu yüzden de iş bırakmaların çoğu işçilerin zararına sonuçlanır.

«Bu tedbirlerin hiç bir işe yaramadıkları bu kadar

açıkken, bu durumlarda işçiler neden grev yapıyorlar?» diye sorulacaktır. Yalnızca, ücret düşürülüşüne ve hatta böyle bir düşürülüş zorunluluğuna karşı çıkmaları **gerektiğinden.** Çünkü onlar birer insan olarak sosyal koşullar önünde boyun eğmeyeceklerini sosyal koşulların onlara boyun eğmesi gerektiğini anlatmalıdırlar; çünkü onların sessiz kalmaları, bu koşulların kabullenilmesi, işin iyi olduğu zamanlarda burjuvazinin onları sömürme, kötü olduğu zamanlarda ise aç bırakma hakkına sahip olduğunu kabullenmek anlamına gelir. Buna karşı işçiler tüm insanca duygularını kaybetmedikçe karşı koymalıdırlar. Onların, başka şekilde değil de, böyle karşı çıkmaları; İngiliz olmalarından, yani itirazlarını bir **davranış** ile de destekleyen pratik insanlar olmalarından ileri gelmektedir. Bunlar Alman kuramcıları gibi itirazları uygun bir şekilde kayıt edildikten ve **ad acta**'dan [169] sonra yatıp rahatça uyumazlar. İngiliz işçilerinin aktif direnişleri, burjuvazinin para hırsını belirli sınırlar içinde tutması açısından etkili olmuştur ve işçileri burjuvazinin sosyal ve politik güçlülüğüne karşı ayakta tutmuş, hakim sınıfın gücünü kırabilmek için sendikalardan ve grevlerden daha başka araçlara ihtiyaç olduğunu kabul ettirmiştir. Ama bu sendikalarla grevlere gerçek önemlerini kazandıran nokta, işçilerin rekabeti kaldırmak için giriştikleri ilk girişim olmasıdır. Sendikalar burjuvazinin hakimiyetinin tamamen işçiler arasındaki rekabete, yani işçilerin birlikten yoksun olmaları gerçeğine dayandığını ispat etmiştir. Her ne kadar tek yönlü ve sınırlı bir biçimde olursa olsun bugünkü sosyal düzenin can damarına karşı, rekabete karşı çıktıklarından sendikalar, bu sosyal düzen için en büyük tehlike oluşturmaktadırlar. İşçiler burjuvaziye ve onunla birlikte bütün sosyal düzene saldırmak için bu noktadan da-

---

[169] Dosyalandıktan.

ha can alıcı bir husus bulamazlar. Eğer işçiler arasındaki rekabet ortadan kalkar ve bunlar burjuvazi tarafından daha fazla sömürülmemeye karar verirlerse, mülkiyet hakimiyetinin sonu gelir. Ücretlerin; arz ile talep arasındaki ilişkiye ve iş piyasasının arızî durumuna bağlı olmasının nedeni, işçilerin şimdiye dek kendilerine birer mal gibi davranılmalarına, satılmalarına ve satın alınmalarına karşı çıkmamalarıdır. İşçilerin artık alınıp satılmamaya karar verdikleri an, emek değerinin belirlenmesi ile irade ve işgücüne sahip kişiler olarak rol oynamaya karar verdikleri an, bugünkü bütün ekonomi politikanın sonu gelecektir.

Eğer işçiler kendi aralarındaki rekabeti ortadan kaldırdıktan sonra daha da ileri gitmezlerse uzun dönemde ücretlerin oranını belirleyen yasa tekrar geçerli olacaktır. Tekrar geriye dönmek, aralarındaki rekabetin tekrar ortaya çıkmasını istemiyorlarsa bu evrenin ilerisine gitmek zorundadırlar. Böylece bu noktaya kadar ilerledikten sonra zorunlu olarak bu noktayı aşmalıdırlar; sadece rekabetin bir kısmını değil, genel olarak rekabeti ortadan kaldırmalıdırlar.

İşçiler rekabetin kendilerine ne kadar zararlı olduğunu her gün biraz daha iyi anlamaktadırlar. Kapitalistler arasındaki rekabetin işçileri de etkilediğini, yarattığı ekonomik krizlerle işçileri kötü durumda bıraktığını burjuvaziden daha iyi anlamakta ve bu tür rekabetin ortadan kalkması gerektiğini de bilmektedirler. Çok geçmeden de bunu **nasıl** gerçekleştireceklerini öğreneceklerdir.

Bu Birliklerin, işçilerin, mal sahibi sınıfa karşı besledikleri nefretin büyümesine katkıda bulunduğunu söylemek gereksiz. Bu yüzden olağanüstü heyecan anlarında, liderlerin tasvibi olsun ya da olmasın, ancak umutsuzluğa dek varan bir nefret ve tüm engelleri yıkan vahşi duy-

gularla açıklanabilen bireysel hareketler buralardan gelmektedir. Bu tür saldırılar arasında geçtiğimiz sayfalarda söz ettiğimiz zaçyağı olayını ve daha sonra sözünü edeceğim birkaçını sayabiliriz. 1831'de şiddetli bir işçi hareketi sırasında Manchester yakınlarındaki Hayd'da bir sanayici olan genç Ashton, bir akşam bir çayırdan geçerken öldürüldü ve kaatiller hakkında hiç bir delil bulunamadı. Hiç kuşkusuz bu, işçilerin bir intikam hareketiydi. Kundakçılık ve fabrikaları havaya uçurma olaylarına da oldukça sık rastlanır. 29 Eylül 1843 Cuma günü Sheffield'de Howard sokağında Padgin bıçkı atelyesi havaya uçurulmaya çalışıldı. Kullanılan madde barut dolu demir bir kutu idi ve verilen zarar oldukça büyüktü. Ertesi gün Sheffield yakınlarında Shales Moor'daki Ibetson bıçak ve törpü atelyelerinde buna benzer bir olay daha oldu. Bay Ibetson burjuva hareketlerinde oynadığı etkin rolle, verdiği düşük ücretlerle, grev kırıcıları çalıştırmasıyla ve Yoksullar Yasası'nı kendi çıkarı için kullanmasıyla tanınmıştı. 1842 krizinde, düşük ücretleri reddeden işçileri, iş bulan, fakat çalışmak istemeyen kişiler olarak tanımlamış ve böylece düşük ücretleri işçilere kabul ettirmeye çalışmıştı. Patlama sonucundaki ziyan oldukça büyüktü ve bu manzarayı seyreden bütün işçiler sadece «bütün atelyenin berhava olmadığına» üzüldüler. 6 Ekim 1843 Cuma günü, Bolton'da Ainsworth ve Crompton fabrikası kundaklanma teşebbüsüne hedef oldu ama hiç bir zarar olmadı; bu kısa süre içinde aynı fabrikaya yapılan üçüncü ya da dördüncü kundaklama teşebbüsü idi. 10 Ocak 1844 Çarşamba günü, Sheffield Kasaba Meclisi toplantısında, polis komiseri, bomba olarak kullanılma niyetiyle hazırlanmış içi iki kilo barutla dolu dökme demirden bir mekanizma ile Earl sokağındaki Bay Kitchne'nin atelyelerinde bulunmuş, yanmış fakat barutu ateşlememiş bir fitil gösterdi. 20 Ocak 1844 Pazar günü Lancashire Bury'de Bently ve Wight bıç-

kı atelyesinde bir barut paketinin sebep olduğu büyük bir patlama oldu ve büyük zarara yol açtı. 1 Şubat 1844 Perşembe günü, Sheffield'de Soho Wheel Works kundaklandı ve tamamen yandı.

İşte dört ay içinde meydana gelen ve hepsinin nedeni, işçilerin işverene nefreti olan altı olay. Bu tür şeylerin mümkün olabilmesi için var olan sosyal durumun ne türden olduğunu söylememe gerek yok. Bu olaylar İngiltere'de 1843'de olduğu gibi en iyi iş yıllarında bile sosyal savaşın açıkça sürdürüldüğünü ve İngiliz burjuvazisinin bu konuda hâlâ kafasını yormadığının yeterli delilleridir! Ama bunların içinde en karakteristik olay 3 ilâ 11 Ocak 1838'de olan Glasgow Thugs (170) olayıdır. Mahkemelerden anlaşıldığına göre 1816'dan beri burada çalışmakta olan Pamuk Bükücüleri Derneği [Assoziation] düzenli ve son derece güçlü bir örgüttü. Üyeler, çoğunluğun kararına uyacaklarına dair yemin ediyorlardı. Her iş bırakmada üyelerin çoğunun bilmediği gizli bir komite seçiliyordu ve bu komite sendikanın fonlarını tamamen kontrol ediyordu. Bu komite, grev kırıcılarının ve menfur sanayicilerin başları ile fabrikalarda yapılacak kundakçılık için fiyat biçiyordu. Erkeklerin yerine kadın grev kırıcılarının pamuk büktükleri bir fabrika böyle yakılmıştı; bu kızlardan birinin annesi olan Bayan M. Pherson öldürüldü ve her iki kaatil Dernek tarafından Amerika'ya gönderildi. Daha 1820'lerde M'Quarry isimli bir grev kırıcı tabanca ile yaralandı ve bunu yapan kişi, karşılığında Dernekten on beş sterlin aldı. Daha sonra Graham diye bir kişi öldürüldü; bunu yapan, karşılığında yirmi sterlin aldı ama sonra yakalandı ve ölüme mahkûm edildi. Nihayet 1837 Mayısında Oatbank ve Mile End fabrikalarında yapılan toplantılar sonucunda

(170) Tek geçim yolu, ellerine düşen yabancıları öldürmek olan bir Doğu Yerli Kabilesine atfen böyle denilmektedir.

çıkan karışıklıklarda aşağı yukarı bir düzine grev kırıcı dövüldü. Aynı yıl Temmuzda karışıklıklar devam etti ve Smith adlı bir grev kırıcı, öldürülünceye kadar dövüldü. Bundan sonra komite tutuklandı ve yapılan araştırma sonucunda önemli üyeler grev kırıcılarına karşı girişilen kötü muameleye ve James ve Francis Wood fabrikalarında yapılan kundakçılığa iştirak etmekten suçlu bulunarak yedi seneye mahkûm edildiler. İyi yürekli Almanlarımız bu hikâyeye ne diyorlar? (171)

Mülk sahibi sınıf ve özellikle işçilerle doğrudan ilişkide bulunan sanayici kesim, büyük bir şiddetle bu Birliklere karşı çıkmakta ve ekonomik açıdan tamamen doğru, bu yüzden de kısmen yanlış olan ve de işçilerin anlayışına hiç bir etkide bulunmayan kanıtların yardımıyla; işçilere bunların yararsızlığını ispatlamaya çalışıyor. Burjuvazinin bu gayretleri duruma kayıtsız kalmadıklarını gösteriyor. Sanayicilerin ceplerine giren her şey işçilerin ceplerinden çıkmaktadır. Öyle ki, işçiler sendikaların patronların ücret düşürme eğilimini bir ölçüde dizginlediğini bilmeseler bile sadece hasımlarına, yani sanayicilere zarar vermek için yine de Birliklerin yanında olurlar. Savaşta bir tarafın zararı öbür tarafın çıkarıdır ve işçiler işverenlerle savaş halinde olduklarından, kavgaya girdiklerinde büyük

(171) «Bu insanların yüreğinde, soğuk bir ihtiyatla onları harekete geçiren ne tür vahşi bir adalet vardır ki, işçi kardeşlerini kendi düzenlerinin dışına itiyorlar, bir hain, terkedilmiş bir insan gibi onu ölmeye mahkûm ediyorlar ve bir hakimin kararı ile cellada astırmaktansa onu gizli gizli öldürmeyi tercih ediyorlar; eski şövalyeniz Fehmgericht ve Gizli Mahkeme gibi bu garip kıyafetle birdenbire yeniden canlanıyor, şaşkın gözlerin önünde yeniden ortaya çıkıyor, artık zırh değil pamuklu ceket giyiyor ve Westphalian ormanlarında değil Gallowgate of Glasgow'da bulunuyorlar. Carlyle, «Chartism», s. 40.

kralların yaptıklarını yaparlar. Bütün öbür burjuvlardan önce dostumuz Dr. Ure tüm İşçi Birliklerinin ateşli düşmanlarından biridir. İşçilerin en güçlü kesimlerinden olan pamuk işçilerinin «gizli mahkeme» lerine büyük bir öfkeyle çatmaktadır. Bu mahkemeler en itaatsiz imalâtçıları bile dize getirme yetenekleriyle övünürler (172) ve «yıllarca kendilerine iş veren adamı mahvederler». Dr. Ure «Sanayinin yaratıcı kafası ile diriltici kalbinin kıpırdanıp duran alt kesimlerce köle tutulduğu» zamanlardan söz etmektedir (173). —Ey modern Menenius Agripa, ne yazık ki İngiliz işçileri anlattığın masallarla Romalı plebler gibi kendilerini uyutturmuyorlar.— [174] Ve nihayet Dr. Ure şunları anlatıyor: Bir zamanlar kaba iplik bükücüleri, güçlerini tahammül edilemeyecek bir şekilde kötü kullanmışlardı. Yüksek ücretler sanayicilere karşı bir şükran uyandıracağı ve entelektüel gelişime (tabiî burjuvaziye faydalı olacak zararsız bilimlerin öğrenilmesi) yol açacağına, birçok durumlarda işçilerin gururlanmasına ve tamamen keyfî bir şekilde tek tek her imalâtçının başına gelen grevlerde isyankâr ruhları desteklemek için fonların oluşturulmasına yol açmıştır. Dukinfield, Hyde ve çevredeki sanayiciler bu tür karışıklıklar sırasında Fransız, Belçikalı ve Amerikalılar tarafından piyasadan kovulacaklarından korkarak; Sharp, Robens ve ortaklarının makine atelyelerine baş vurdular ve Bay Sharp'dan yaratıcı kafasını kullanarak «sanayiyi onu zehirleyen bu kölelikten ve mahvolmaktan kurtarmak için» otomatik bir tezgâh icat etmesini istediler (175).

(172) Dr. Ure, «Philosophy of Manufactures».

(173) Adı geçen eser, s. 282

[174] Romalı senatör Menenius Agrippa'nın M.Ö. 494 yılında, insan vücudunun diğer kısımlarının mideye karşı ayaklanmalarına dair bir hikâye anlatarak isyan eden plebleri yatıştırdığı söylenir.

(175) Dr. Ure, «Philosophy of Manufactures», s. 367.

«Düşünerek, duyarak, tecrübeli ve çalışkan bir insanın tüm yeteneklerini kullanarak bir bükücünün bütün işlevlerini yerine getirecek bir makineyi birkaç aylık bir süre içinde yaptı. İşçilerin haklı olarak Demir Adam ismini taktıkları bu makine, Minerva'nın emri üstüne modern Promete'mizin ellerinden çıktı. Bu, sanayi sınıfları arasında düzeni yeniden temin edecek ve Büyük Britanya'yı bir sanayi imparatorluğu haline getirecek bir icattı. Bu Herkül mucizesinin haberi İşçi Birliğinde umutsuzluk yarattı ve daha beşiğini terketmeden anarşi Canavarını boğdu.» (176)

Ure aynı anda dört - beş rengin birden basılmasını sağlayan bu makinenin icadının pamuklu basma baskıcıları arasında çıkan karışıklıkların bir sonucu olduğunu söylemektedir. Mekanik tezgâhı kullanan dokuma fabrikalarındaki iplik aprecilerinin itaatsizliğinin, aprecilik için yeni ve daha mükemmel bir makine yapılmasına yol açtığını belirtiyor ve buna benzer birkaç başka olaydan söz ediyor. Birkaç sayfa önce aynı Ure, makinelerin işçilere yararlı olduğunu, ayrıntılı bir biçimde kanıtlayabilmek için, kendini büyük bir zahmete sokuyor! Ama Ure tek örnek değil; Fabrika Raporu'nda sanayici Bay Ashworth ve başkaları, Derneklere karşı kızgınlıklarını belirtmek için hiç bir fırsatı kaçırmıyorlar. Birçok hükümet gibi bu akıllı burjuvalar da, anlamadıkları her hareketin; kötü niyetli ajitatörler, demagoglar, hainler, heyecanlı aptallar ve dengesiz gençlerle ilgili olduğunu söylüyorlar. Bunlar, Birliklerin ücretli kadrosunun geçim yollarının sırf bu olduğundan ajitasyonlara giriştiklerini iddia ediyorlar. Sanki onlara bu ücretin verilmesi, bu insanlara iş vermeyen burjuvalar tarafından zorlanmamış gibi!

Grevlerin inanılmayacak kadar sık olması, sosyal sa-

(176) Adı geçen eser, s. 366.

vaşın tüm İngiltere'de hangi boyutlara ulaştığını göstermektedir. Gerçekten de grevsiz geçen tek bir gün bile yoktur. Kimi zaman kesintilere, kimi zamansa ücretlerin yükseltilmesi teklifinin reddedilmesine karşı, kimi zaman da grev kırıcılarının işe alınması ya da suistimallerin devam etmesi nedeniyle, kimi zaman da yeni makinelere karşı ve bunun gibi yüzlerce nedenden dolayı grevler yapılır. Önce hafif tartışmalarla başlayan bu grevler, bazen büyük mücadelelerle sona ererler; gerçi bunlar hiç bir şeyi kökünden halletmezler ama yine de burjuvaziyle proletarya arasındaki savaşın yaklaşmakta olduğunun en büyük kanıtıdırlar. Grevler, kaçınılamaz olan büyük mücadele için işçilerin kendilerini hazırladıkları askerî okullardır, her bir sanayi işkolunun işçi hareketine katıldığını açıklayan bildirilerdir. Proletaryanın tüm hareketlerini haber veren **Northern Star**'ın bir yıllık arşivine baktığımızda, kentlerde ve kırsal bölgelerde yaşayan tüm proleterlerin Birlikler kurduklarını ve zaman zaman genel grevle burjuvazinin hakimiyetine karşı çıktıklarını görürüz. Savaş okulları olarak da bundan daha iyisi olamaz. İngilizlere has cesaret, buralarda gelişir. Avrupa'da, İngilizlerin, özellikle işçilerin korkak oldukları ve Fransızların tersine sık sık ayaklanmadıkları ve de burjuva rejimini görünürde sessizce kabullendikleri için bir ihtilâl yapamayacakları söylenir. Bu, tamamen yanlıştır. İngilizler, cesarette kimseden geri kalmazlar, onlar da Fransızlar kadar huzursuzdurlar, ama değişik bir biçimde mücadele ederler. Yaradılışlarından dolayı politik olan Fransızlar, sosyal kötülüklere karşı politik silâhlarla savaşırlar; halbuki kendisi için politika sadece bir burjuva sorunu olan İngiliz ise, hükümetle değil, doğrudan burjuvaziyle mücadele eder ve bu mücadele şimdilik ancak barışçı yollardan etkili olabilir. Ekonomik durgunluk ve bunun sonucu olan sefalet, 1843'de Lyon'da Cumhuriyete karşı bir ayaklanmaya yol

açtı. 1842'de Manchester'de buna benzer bir neden Charter'a [Chartistlerin tasarısı] ve yüksek ücretler için genel bir greve sebep oldu. Böyle bir grevin gerektirdiği cesaret, ayaklanmadan daha açık, daha büyük bir cesaret ve gözüpek bir kararlılık duygusu ister. Açlığı görüp yaşamasından bilen, karısı ve çocuklarıyla ona karşı koyan, açlığa ve sefalete aylarca dayanabilen ve yine de bunların tümüne rağmen kararlı kalan işçi için bu, önemsiz bir şey değildir. İngiliz işçisinin mal sahibi sınıfın boyunduruğu altında ezilmektense yavaş yavaş açlıktan ölmesi, gözünün önündeki aç ailesini seyretmesi ve burjuvazinin bir gün muhakkak öç alacağını bilmesi karşısında Fransız ihtilâlcilerini bekleyen zindanlar ve ölüm nedir ki? Ancak, karşı koyma amaçsız ve anlamsız olduğunda teslim olan bu insanların inatçı ve zaptedilmez cesaretlerinin örnekleriyle daha sonra karşılaşacağız. İşte bu sessiz sabır ve günde yüzlerce sınamadan geçen kararlılığı içinde İngiliz işçisi, kişiliğinin en saygıdeğer yönünü geliştirir. Bir burjuvaya boyun eğdirmek için bu denli çok şeye tahammül eden insanlar, tüm burjuvazinin gücünü de kırabileceklerdir.

İngiliz işçisi cesaretini birçok kez kanıtladı. 1842 grevinin hiç bir sonuca varmamasının nedeni, bir yandan birçok kişinin burjuvazi tarafından bu işe sürüklenmiş olması, öte yandan da hedefin açıkca belli olmayıp herkesin bir hedef üzerinde hemfikir olmayışıdır. Ama, kesinlik kazanmış **sosyal** hedefler olduğu zaman işçiler cesaretlerini yeterince ortaya koymuşlardır. 1839 Welsh ayaklanmasının yanı sıra orada kaldığım süre içinde 1843 Mayısında Manchester'de tam bir savaş verildi. Bir tuğla fabrikası olan Pauling ve Henfrey, ücretleri yükseltmeden tuğlaların boyutlarını büyütmüşlerdi ve tabiî ki bu tuğlaları daha yüksek fiyata satıyorlardı. Ücretlerinin arttırılması teklifi reddedilince. işçiler greve gittiler ve Tuğla Yapıcıları Sen-

dikası şirkete savaş açtı. Bu arada şirket büyük zorluklarla çevreden ve grev kırıcıları arasından yeteri kadar işçi toplamayı başardı. İşin başında, işverenler, silâhlı on iki eski asker ve polisi korkutulan işçileri ve bu grev kırıcılarını korumakla görevlendirdiler. Korkutmanın bir yararı olmadığı anlaşılınca, piyade kışlalarının dört yüz adım ötesinde olan tuğla fabrikası, bir gece saat onda kalabalık bir tuğlacılar ordusu tarafından bir saldırıya uğradı. Bunlar askerî düzenle ilerliyorlardı ve ön sıradakiler silâhlıydılar (177). İçeri girince, bekçilerin üstüne ateş açtılar, kurumaları için etrafa yayılmış olan ıslak tuğlaların üstüne bastılar, kuru tuğla yığınlarını yıktılar. Önlerine çıkan her şeyi tahrip ettiler, sonra binaya girdiler, içerdeki eşyayı parçaladılar ve burada yaşayan ustabaşının karısına kötü muamelede bulundular. Bu arada bekçiler rahatça ateş edebilecekleri bir yere sığınmışlardı. Saldırganlar üstlerine parlak bir ışık aksettirerek yanmakta olan bir tuğla fırınının önünde duruyorlardı, bu yüzden de onların attıkları kurşunlar boşa giderken, düşmanları hedeflerini rahatça buluyordu. Bununla beraber çarpışma cephane bitene dek, yarım saat sürdü. Saldırının amacı —fabrikadaki malzemelerin yakılıp yıkılması— başarılmıştı. Askerler gelince, tuğla işçileri, Manchester'in beş kilometre kadar ötesinde olan Eccles'e çekildiler. Eccles'e varmadan kısa bir süre önce kaç kişi olduklarını saydılar ve her biri bir yöne doğru dağıldı, tabiî böylece de kendilerine yaklaşmakta olan polisin eline kolayca düşüverdiler. Yaralıların sayısı oldukça kabarıktı, ama sadece tevkif edilenlerin sayısı belli oldu. Bir tanesi, üç kurşun yarası almıştı (kalçasında, baldırında ve omuzunda) ve buna rağmen altıbuçuk kilometre yayan yürümüştü. Bu insanların dev-

(177) Cross Lane ile Regent Sokağının köşesi. Manchester haritasına bakınız. [Almanca baskıya not].

rimci bir cesarete sahip olduklarını ve kurşun yağmurundan kaçmadıklarını kanıtlamış olduklarını sanıyorum. 1842'de olduğu gibi, aslında ne istediklerini bilmeyen silâhsız kitleler, tüm çıkış yolları polisler ve süvari birlikleri tarafından tutulmuş pazar yerlerinde kıstırıldıklarında ortaya çıkan durum, cesaret yokluğundan değildir. Düzenin (yani burjuvazinin) uşakları orada olmalardı bile bu kalabalık yerinden kımıldamayacaktı. İşçiler, önlerinde belirli bir amaçları olduğu zaman yeterince cesaret gösterebilirler; örneğin daha sonra toplarla korunmak zorunda kalan Birley fabrikasına yapılan saldırı gibi.

Bu arada, İngiltere'deki yasalara gösterilen saygıyla ilgili birkaç söz söyleyelim. Yasalar, doğal olarak burjuva için kutsaldır. Çünkü onları kendisi yapmış, kendi çıkarı ve savunması için yürürlüğe koymuştur. Tek bir yasa özel olarak ona zarar verse bile, tüm yasal yapının kendi çıkarlarını koruyacağını bilir; bundan da öte, toplumun bir kesiminin etken iradesi ve öbür kesiminin de edilgen bir kabullenişiyle kurulmuş düzenin dokunulmazlığı ve yasaların kutsallığının toplumsal konumunun en güçlü desteği olduğunun bilincindedir. İngiliz burjuvazisi, Tanrısında olduğu gibi yasasında da kendisini yeniden bulduğu için onu kutsal saymaktadır ve de bu yüzden aslında kendisinin sopası olan polis değneği teskin edici harika bir güce sahiptir. Ama işçiler için durum tersinedir! İşçi, çok sık deneylerden öğrendiği gibi yasanın burjuvazinin kendisi için hazırladığı bir kamçı olduğunu bilir ve mecbur kalmadıkça ona baş vurmaz. İngiliz işçisinin polisten korktuğunu söylemek saçmadır. Çünkü her hafta Manchester'de polisler dövülmektedir ve geçen yıl demir kapıları ve kepenkleri olan bir polis karakoluna saldırılmıştır. Daha önce de söylediğim gibi, 1842 grevinde polisin güçlü olmasının nedeni, işçilerin açıkça belirlenmiş bir amaçlarının olmayışıydı.

İşçilerin bu yasaya saygı duymayışlarından ve değiştiremediklerinde de onun gücüne boyun eğişlerinden dolayı hiç olmazsa bu yasada bazı değişiklikler yapılmasını önermeleri, burjuva yasaları yerine proleter yasaları koymak istemeleri doğaldır. Bu yasa; biçim olarak tamamen politik olan ve Avam Kamarasında demokratik bir temel talebinde bulunan Peoples Charter'dır [Halk Fermanı]. Chartism, burjuvaziye karşı muhalefetinin yoğun biçimidir. Birliklerde ve grevlerde muhalefet her zaman yalnız kalmıştır: tek burjuvalara karşı mücadele eden tek tek işçiler ya da işçi gruplarının mücadelesi genel duruma geldiğinde, bu, pek işçinin isteği ile olmamıştır ya da bilerek bu hale getirildiğinde, bunun temelinde Chartism vardı. Chartism'de, burjuvaziye karşı ayaklanan ve her şeyden önce burjuvazinin kendi etrafını çevirdiği yasal kale olan politik güce saldıran, tüm işçi sınıfıdır. Chartism, 1780 ve 1790 yıllarında proletaryanın arasında ve içinde gelişen Demokrat Parti'den köklendi, Fransız ihtilâli sırasında güçlendi ve barıştan sonra radikal parti olarak ortaya çıktı. Merkezi, önceleri Birmingham ve Manchester'de, daha sonraları da Londra'daydı; liberal burjuvazi ile birleşerek eski Parlamentonun oligarşisine Reform Tasarısını zorla kabul ettirdi. O zamandan beri de burjuvaziye karşı gittikçe daha kesin bir işçi partisi olarak kendisini kabul ettirdi. 1835'de başında William Lovett bulunan Londra Genel Çalışanlar Birliği; altı maddesi şöyle olan People's Charter'ı hazırladı: 1 — Yaşı tutan, suç işlememiş olan ve aklı başında olan herkese genel oy hakkı, 2 — Her yıl yenilenen Parlamentolar, 3 — Yoksulların da seçime katılabilmelerini sağlamak için parlamento üyelerine ödenek verilmesi, 4 — Burjuvazinin rüşvet vermesini ve işçileri korkutmasını önlemek için gizli oy hakkı, 5 — Eşit temsilcilik sağlayabilmek için eşit seçim bölgeleri, 6 — Verilen oyu geçerli sayabilmek için şimdi bi-

le pek geçerli olmayan adayların üç yüz sterlinlik toprağa sahip olmasını gerektiren mülkiyet koşulunun kaldırılması. Sadece Avam Kamarası'na yöneltilmiş olan bu altı madde, bütün zararsız görünümüne rağmen Kraliçe ve Lordlar dahil, tüm İngiliz Anayasasını ortadan kaldırmaya yeterlidir. Anayasanın monarşik ve aristokratik ögeleri, ancak burjuvazi bunların varlıklarının sürdürülmesinde bir yarar gördüğü için hâlâ vardırlar. Zaten bugün bunlar yüzeysel ve sahte bir varlıktan başka bir şeye sahip değildirler. Ama kamuoyu, bir bütünlük içinde Avam Kamarası'nı destekler desteklemez ve Avam Kamarası da yalnız burjuvazinin değil, tüm ulusun isteklerini bir araya getirdiği anda öylesine güçlü bir duruma gelecektir ki, monarşinin ve ariştokrasinin tepesindeki son hare de tamamen düşecektir. İngiliz işçisi, ne Lordlara, ne de Kraliçeye saygı duyar. Gerçekte onlara çok az yetkiler vermesine rağmen burjuvazi, yine de kişisel olarak onlara gizli bir saygı duymaktadır. İngiliz Chartist'i, bu sözcüğü nadiren ağzına almasına rağmen, politik olarak bir cumhuriyetçidir, diğer ülkelerin cumhuriyetçi partilerinden yanadır ve kendisini bir demokrat olarak tanıtır. Ama o, sadece bir cumhuriyetçiden daha ötededir ve demokratlığı da sadece politik değildir.

Radikal küçük burjuvaziden kesinlikle ayrılmamasına rağmen, Chartism, 1835'in başlarından beri bir işçi hareketidir. İşçilerin Radikalizmi, burjuvazinin Radikalizmi ile el ele gidiyordu; Charter, her ikisinin de parolasıydı. Her yıl, tek parti gibi görünerek Ulusal Kongrelerini birlikte yapıyorlardı. O sıralarda küçük burjuvazi, Reform Tasarısı'nın hayal kırıklığının ve 1837 - 1839 yıllarındaki kötü iş döneminin sonucu olarak çok kavgacı, saldırgan bir durumda idi ve şiddetli Chartist ajitasyonunu çok olumlu bir gözle izliyorlardı. Bu derece şiddetli bir ajitasyon Almanya'da çok zor düşünülebilir. İnsanlar silâhlanmaya ve

sık sık ayaklanmaya teşvik ediliyorlardı; Fransız İhtilâlinde olduğu gibi silâhlar hazırlanıyordu ve 1838 yılında Methodist bir rahip olan Stephens adlı biri Manchester'de toplanmış olan insanlara şöyle diyordu :

«Sizi ezenlerin emrinde olan Hükümet gücünden, askerlerden, süngülerden ve toplardan korkmanıza gerek yok; sizin, onlardan çok daha güçlü bir silâhınız var. Öyle bir silâh ki bu, buna karşı tüm süngüler ve toplar güçsüzdür ve on yaşında bir çocuk, onu kullanabilir. Bütün yapacağınız, elinize birkaç kibrit, bir de zifte batırılmış bir saman tomarı almaktır. O zaman hükümetin ve onun binlerce askerinin, cesurca kullanıldığı takdirde bu silâha karşı ne yapabileceğini görmek isterdim.» (178)

Aynı yıl, işçilerin Chartisminin sosyal özelliği kendini gösterdi. Manchester'in Mons Sacer'i [Kutsal Dağı] olan Kersall Moore'da 200.000 kişilik bir toplantıda aynı Stephens şöyle diyordu :

«Dostlarım, Chartism temel amacı sizin oy hakkı elde etmenizi isteyen politik bir hareket değildir. Chartism yaşamın asgarî gereklerini yerine getirmek demektir : Charter, iyi bir ev, iyi yiyecek ve giyecek, refah ve kısa iş saatleri demektir.»

Yeni Yoksullar Yasası'na ve On Saat Tasarısı'na karşı girişilen hareketler, zaten Chartism'le yakın bir ilişkideydi. O zamanki tüm toplantılarda Tory Partisinden Oastler çok etkendi ve Birmingham'da People's Charter lehine yazılmış olan ulusal dilekçeyle birlikte işçilerin sosyal durumlarının düzeltilmesi için yazılan yüzlerce dilekçe vardı. 1839'da ajitasyon tüm heyacanıyla sürmekteydi ve yıl sonuna doğru biraz gevşemeye başladığında Bussey, Tay-

(178) İşçilerin bu nasihatı çok ciddiye aldığını görmüştük. [Almanca baskıya not.]

lor ve Frost; Kuzey İngiltere'de, Yorkshire ve Wales'de aynı anda ayaklanmalar düzenlenmesini istediler. Frost'un planı ihanete uğradığından, acele birtakım davranışlarda bulundular ve başarısızlığa uğradılar. Kuzeydekiler onun deneyinin başarısızlığa uğradığını vaktinde duyarak geri çekildiler. İki ay sonra 1840 Ocağında Sheffield ve Bradford'da iki tane casusluk olayı [179] ortaya çıkarıldı ve heyecan yavaş yavaş duruldu. Bu arada burjuvazi dikkatini daha pratik ve kendisi için daha kârlı olan tasarılara, yani Hububat Yasası'na çevirdi. Manchester'de Hububat Yasası'na Karşı Olanlar Birliği kuruldu ve bunun sonucu olarak radikal burjuvazi ile proletarya arasındaki bağ gevşedi. İşçiler çok geçmeden Hububat Yasası'nın kaldırılmasının burjuvazi için çok avantajlı olmasına rağmen kendilerinin hiç bir işine yaramadığını farkettiler; bu yüzden bu tasarıdan yana çıkmadılar. 1842 krizi geldi. Ajitasyon bir kez daha 1839'daki kadar heyecanlıydı. Ama bu kez bu krizde çok zarara uğrayan zengin sanayici burjuvazi de ajitasyona katıldı. Hububat Yasası'na Karşı Olanlar Birliği, ihtilâlci bir havaya büründü. Gazeteleri ve ajitatörleri açıkça ihtilâlci bir dil kullanmaya başladılar. Bunun en önemli nedenlerinden biri de Muhafazakâr Partinin 1841'den beri iktidarda olmasıydı. Daha önce Chartistlerin yaptığı gibi bu burjuva liderleri de halkı isyana teşvik ettiler; Charter için o yıl toplanılan üç buçuk milyon imzalı ulus çapındaki dilekçenin gösterdiği gibi, krizlerden en çok etkilenen işçiler de hareketsiz kalmamışlardı. Kısacası radikal partiler birbirlerinden uzaklaşmış olsalar bile şimdi bir kez daha birleşiyorlardı. Manchester'de 14 Şubat 1842 de liberallerin ve Chartistlerin yaptıkları bir toplantıda,

---

[179] Sheffield, Bradford ve diğer kentlerde Chartistlerle provakatörlerin idare ettiği polis arasında çıkan çatışmalardan söz edilmektedir. Bu çatışmaların sonunda hareketin liderlerinin ve üyelerinin birçoğu tutuklanmıştır.

Charter'ın uygulanmasını ve Hububat Yasalarının kaldırılmasını isteyen bir dilekçe hazırlandı. Ertesi gün bu, her iki parti tarafından benimsendi. İlkbahar ve yaz şiddetli bir ajitasyon ve gittikçe artan bir gerilim içinde geçti. Krizin ve ortaya çıkardığı yoksulluğun ve genel heyecanın yardımı ile burjuvazi Hububat Yasası'nı ortadan kaldırmaya kararlıydı. O zaman Muhafazakârlar iktidarda olduklarından liberal burjuvazi yasalara uyma alışkanlığını yarı yarıya terketmişti; işçilerin yardımıyla bir ihtilâl yapmak istiyordu. Burjuvazinin parmakları yanmasın diye, işçiler kestaneleri ateşten alacaklardı. 1839'da Chartistler tarafından ortaya atılan «kutsal ay», genel grev fikri, tekrar canlanmıştı. Bununla beraber bu kez, işi bırakmak isteyenler işçiler değil, fabrikalarını kapatıp işçilerini aristokratların malikânelerine kırsal bölgelere göndermek isteyen ve böylece Tory Parlamentosu ile Tory Kabinesini Hububat Yasası'nı ortadan kaldırmaya zorlama amacını güden sanayicilerdi. Bunu muhakkak ki bir isyan izleyecekti. Ama burjuvazi güvenlik içinde arka saflarda bulunmaktaydı ve işin sonundan emin olmadığı için hiç bir şeye karışmadan sonucu bekleyebilirdi. Temmuzun sonuna doğru işler düzelmeye başladı. Tam zamanıydı ve fırsatı kaçırmamak için Staleybridge'de üç şirket, ekonomik canlanmaya rağmen ücretleri düşürdü (180). Bunu kendi kararlarıyla mı, yoksa diğer, özellikle Birliğe bağlı, sanayicilerle anlaşarak mı yaptıklarını bilmiyorum. Bir süre sonra, bunların ikisi geri çekildi. Ama üçüncüsü, Bailey and Brothers hâlâ dayatıyordu ve kendisine karşı çıkan işçilere eğer bütün bunlar hoşlarına gitmiyorsa bir süre gidip başka yerlerde misket oynamalarını söyledi. Bu tahrik edici cevabı işçiler neşeyle karşıladılar, fabrikayı terk-

(180) Manchester ve Leeds Ticaret Odalarının Temmuz sonu Ağustos başı raporu ile karşılaştırın.

ederek kasabada bir yürüyüş tertiplediler ve arkadaşlarını işi terketmeye çağırdılar. Birkaç saat içinde bütün fabrikalarda işler durmuştu ve işçiler bir toplantı yapmak için Mottram Moor'a gittiler; bu 5 Ağustosta oldu. 8 Ağustosta Ashton ve Hyde'a doğru ilerlediler, tam beş bin kişi idiler. Tüm fabrika ve maden ocaklarının çalışmalarını durdurup mitingler düzenlediler. Ne var ki buralarda tartışılan sorun burjuvazinin umduğu gibi Hububat Yasası'nın kaldırılması değil «günlük tam çalışma karşılığında adil bir ücret alınmasıydı». 9 Ağustosta Manchester'e ilerlediler. Hiç bir yetkili kendilerine karşı koymuyordu (hepsi liberaldi) ve fabrikalarda işi durdurdular. Ayın 11'nde Stockford'daydılar. Burada yoksullar evini, burjuvazinin sevgili çocuğunu, yıkmaya kalkıştıklarında ilk defa direnmeyle karşılaştılar. Aynı gün, Bolton genel greve ve kimsenin karşı koymadığı karışıklıklara sahne oldu. Çok geçmeden ayaklanma bütün sanayi bölgesine yayıldı, hasatta ve bazı yiyecek işkolları hariç her türlü çalışma durdu. Ama isyankâr işçiler aşırı davranışlarda bulunmadılar. Bu isyana aslında istemeye istemeye itilmişlerdi. Sanayiciler, sadece Manchester'de «Tory» Birley hariç, **geleneklerinin tersine**, işin bırakılmasına karşı koymadılar. Olay işçilerin belirli bir amacı olmadan başlamıştı ve bundan dolayı da hepsi, burjuvazinin yararı için yani Hububat Yasası için ölmemeye kararlıydılar. Ama bir yandan da bazıları Charter'ın yürürlüğe sokulmasını istiyordu. Öte yandan da bunun henüz vakitsiz olduğunu düşünen diğerleri 1840 ücret oranlarının gerçekleştirilmesini istiyorlardı. Bütün ayaklanmanın parçalanmasının nedeni de budur. Eğer başlangıçtan beri belirli bir amaca yönelik, kararlı bir işçi ayaklanması olsaydı, istenen mutlaka elde edilecekti. Fakat kendi gerçek isteği için değil, efendileri için sokağa dökülmüş, belirli bir amacı olmayan bir kalabalık, hiç bir şey yapamazdı. Bu arada 15 Şubat işbirliğini gerçekleştirmek

için parmağını bile oynatmamış olan burjuvazi, nihayet işçilerin kendilerinin aleti olmak istemediklerini anladı ve mantıksızca yasadışı davranışların, kendisini tehlikeli bir noktaya getirdiğini gördü. Bu yüzden burjuvazi tekrar yasalara saygı göstermeye başladı ve hükümetin yanında, ayaklanmaya kışkırttığı, ihtilâle sürüklediği işçilere karşı tavır aldı.

Özel muhafızlar gibi yasalara bağlı kalacaklarına yemin ettiler. Alman tacirleri Manchester'deki bu törene katıldılar ve tamamen gereksiz bir şekilde ağızlarında puroları, ellerinde kalın sopalarıyla kentin sokaklarında yürüdüler. Burjuvazi Preston'da işçilerin üzerine ateş açılmasını emretti. Böylece halkın amaçsız isyanı birdenbire sadece hükümetin askerî gücü ile değil, tüm mal sahibi sınıf ile de karşı karşıya geldi. Amaçsız işçiler yavaş yavaş birbirlerinden ayrıldılar ve ayaklanma kötü bir sonuca ulaşmadan sona erdi. Daha sonra burjuvazi birbirinin ardından birçok alçakça davranışta bulundu ve ilkbahardaki ihtilâlci tavrına hiç uymayan bir şekilde, şiddete karşı dehşet içinde kaldığını belirterek kendini temize çıkarmaya çalıştı. Ayaklanmanın tüm suçunu Chartistlerin üstüne attı, halbuki bu ayaklanmayı gerçekleştirebilmek için kendisi bunlardan çok daha fazla çalışmıştı. Sonra da eşi görülmemiş bir yüzsüzlükle tekrar yasaları kutsallaştırma tavrını takındı. Bu ayaklanmaya hemen hemen katılmamış olan ve tıpkı burjuvazi gibi davranan yani ellerine geçen fırsattan mümkün olduğu kadar iyi bir şekilde yararlanabilmeyi düşünen Chartistler, yargılanıp mahkûm edildiler. Halbuki burjuvazi hiç bir zarara uğramadığı gibi, işin durdurulması sırasında elindeki stokları da büyük bir kârla satmıştı.

Ayaklanmanın tek meyvesi; proletaryanın, burjuvaziden kararlı bir biçimde ayrılması oldu. O zamana dek Char-

tistler Charter'ı ne pahasına olursa olsun, hatta bir ihtilâlle gerçekleştirme kararlarını sır gibi gizlememişlerdi. Şiddetli bir değişimin durumunu nasıl bir tehlikeye sokacağını birden kavrayan burjuvazi, artık «kaba kuvvetin» sözünü bile duymak istemiyordu ve amaca «ahlâk kuvveti» ile varılmasını önerdi. Sanki bu, kaba kuvvetin dolaylı ya da dolaysız tehdidinden başka bir şeydi. Bu ilk anlaşmazlık konusuydu ama, daha sonra Chartistlerin de (bunlar da ancak liberal burjuvazi kadar güvenilmeye layıktırlar) kaba kuvvetten kaçınmayı kabul ettiklerini açıklamaları üzerine bu anlaşmazlık da ortadan kalktı. İkinci ve başlıca anlaşmazlık noktası ise Chartism'i bütün açıklığı ile ortaya koyan, Hububat Yasalarının ortadan kaldırılması konusuydu. Bu konu sadece radikal burjuvaziyi doğrudan ilgilendiriyordu. Bu yüzden Chartistler politik programları kâğıt üzerinde birbirine uyan, ama birbirlerinden tamamen değişik ve birleşmeleri olanaksız olan iki partiye bölündü. 1843 Ocağında Birmingham Ulusal Kongresinde radikal burjuvazinin temsilcisi olan Sturge, «Charter» adının Chartist Birliğinin kuralları arasından çıkartılmasını istedi. Çünkü Charter adı geçmişteki ayaklanmanın şiddetini hatırlatıyordu, ama Bay Sturge o güne dek böyle bir hatırlayışa katiyen karşı çıkmamıştı. İşçiler bu addan vazgeçmeyi reddettiler ve Bay Sturge oylamayı kaybettiğinde, birdenbire itaatkâr bir vatandaş oluveren bu Quaker, azınlıkla beraber toplantıyı terketti ve daha sonra radikal burjuvalardan oluşan «Tam Oy Derneği» ni kurdu. Bu hatıralar, Jacobin'ci burjuvaziye öylesine ters gelmeye başlamıştı ki, Genel Oy şiarını bile Tam Oy gibi komik bir değere çevirdi. İşçiler ona gülüp kendi yollarına devam ettiler.

Bu andan itibaren Chartism, bütün burjuva vs. ögelerinden temizlenmiş tamamen bir işçi hareketi oldu. **Weekly Dispatch, Weekly Chronycle, Examiner** vs. gibi gazeteler

yavaş yavaş diğer liberal gazeteler gibi uyuşuk bir hale dönüştüler, serbest ticaret amaçları ile birleştiler, On Saat Tasarısına ve işçilerin bütün taleplerine karşı çıktılar, radikalizmlerinin arka plana atılmasına izin verdiler. Radikal burjuvazi, Chartistlere karşı, hemen hemen her konuda liberallerle işbirliği yaptı ve İngilizler için Serbest Ticaret sorunu olan, Hububat Yasası sorununu temel uğraşı haline getirdi. İşte böylece bunlar liberal burjuvazinin hakimiyeti altına girdiler ve çok acınacak bir rol oynamaya başladılar.

Diğer taraftan Chartist işçiler, proletaryanın burjuvaziye karşı giriştiği her mücadeleye daha büyük bir şevkle girişmeye başladılar. Serbest rekabet, işçiler arasında nefret uyandıracak kadar sefalete yol açmıştı; bu ticaretin temsilcileri, burjuvalar, açıkça onların düşmanıydı. Rekabetin tamamen serbest bırakılmasından, işçinin zararlı çıkacağı apaçık ortadaydı. Şimdiye dek işçinin sunmuş olduğu talepler: On Saat Tasarısı, işçilerin kapitalistlere karşı korunması, iyi bir ücret, garantili bir yaşam, Yoksullar Yasasının kaldırılması, Chartism'in «altı madde» si kadar önemli olan bütün bu istekler; serbest rekabete ve Serbest Ticarete tamamen karşı çıkmaktaydı. Öyleyse işçilerin Serbest Ticaret ile serbest rekabete karşı çıkmalarına ve bir yandan Hububat Yasası sorununa tamamen kayıtsız kalmalarına öte yandan da kendi taraftarlarını heyecanla desteklemelerine şaşmamak gerekir. İşte proletaryayı burjuvaziden, Chartism'i radikalizmden ayıran bu noktadır; burjuva anlayışı bunu kavrayamaz, çünkü hiç bir zaman proletaryayı anlamamıştır.

Chartist demokrasi ile geçmişteki bütün politik burjuva demokrasileri arasındaki fark budur. **Chartism temel olarak sosyal bir özelliğe sahiptir ve bir sınıf hareketidir.** Radikal burjuvazi için sorunun başlangıcı ve sonu olan ve en fazlasından Anayasa'da birtakım reformlar yapılmasını

öneren «Altı Madde», proletarya için amaca varmak yolunda kullanılan bir araçtır. «Politik güç aracınız, sosyal mutluluk amacınızdır» sözü, şimdi Chartistlerin açıkça belirlenmiş seçim parolasıdır. Rahip Stephens'in «yaşamın asgarî gereklerini yerine getirme meselesi» 1838'de Chartistlerin sadece bir kısmı için geçerli olan bir şeydi; 1845'de ise bütün Chartistler bundan yanaydı. Artık Chartistler arasında sadece politikacı olan kişiler yoktu. Bunların sosyalizmlerinin çok az gelişmiş olmasına, sefalet için gördükleri tek çarenin sanayinin gelişmesiyle çare olmaktan çıkan toprağın dağıtılması olmasına (181), (Giriş Bölümüne Bakınız) önerilerinin reaksiyoner bir özelliğe sahip olmasına rağmen bütün bu tedbirler, ya bir kez daha rekabetin gücü altına girmek ve her şeyin eskisi gibi olması ya da rekabeti tamamen ortadan kaldırma zorunluluğunu içermektedirler. Diğer taraftan Chartismin bugünkü belirsiz durumu, yani tamamen politik bir parti olarak ortaya çıkamaması; karakteristiği olan sosyal yönünün daha da geliştirilmesini gerektirmektedir. Bir sonraki kriz, sırf yoksulluk nedeniyle işçileri politik değil de sosyal çağrılar aramaya iteceğinden, sosyalizme varılması muhakkaktır. Bugünkü sanayi ve ticaret durumuna göre, aşağı yukarı en geç 1847'de ya da 1846'da bir krizin gelmesi beklenebilir; bu da, sürekliliği ve şiddeti açısından kendinden önceki krizlerden çok daha sert olacaktır. İşçiler Yasalarını kabul ettirecekler, böyle olması doğaldır. Bundan sonra da yasanın yardımıyle, kabul ettirebilecekleri bir çok şeyin farkına varacaklar.

Bu arada sosyalist ajitasyon da sürmektedir. İngiliz sosyalizmi, işçi sınıfını etkilediği oranda dikkatimizi çekmektedir. İngiliz sosyalistleri; iki - üç bin kişinin yaşadığı

(181) Giriş bölümüne bakınız.

«koloni» lerde [*] ortak mülkiyete gidilmesini, bunların hem tarım hem imalât yapmasını, eşit haklardan ve eşit bir eğitimden yararlanmasını istiyorlardı. Daha kolay boşanma usulünü, daha mantıklı bir hükümet kurulmasını, vicdan hürriyetini, cezaların ortadan kaldırılmasını ve suçlulara karşı mantıklı bir biçimde davranılmasını talep ediyorlardı. Sosyalistlerin pratik talepleri bunlardır, teorik prensipleri ise burada bizi ilgilendirmiyor. İngiliz sosyalizmi bir sanayici olan Owen ile başladı ve burjuvaziyle proletarya arasında sınıf çatışmasının ortadan kaldırılmasını talep etmesine rağmen kullandığı yöntemlerle burjuvaziye karşı anlayış göstermekle, proletaryayı da birçok haksızlıklara uğratmaktadır.

Sosyalistler, yumuşak ve barışsever insanlardır. Ne kadar kötü olursa olsun, var olan sosyal düzeni kabul ederler ve geniş kitleleri ikna etmekten başka her türlü yöntemi reddederler. Ama bu arada o kadar soyutturlar ki, ilkelerinin bu biçimiyle hiç bir zaman geniş kitleleri ikna edemeyecekler. Ayrıca aşağı sınıfların ahlâklarının bozukluğundan yakınırlarken, bu bozukluğun içinde gizlediği ilerici unsurları görmüyorlar ve mal sahibi sınıfın özel çıkar ve iki yüzlülükten ortaya çıkan yozlaşma ve ahlâk bozukluğunun çok daha büyük olduğu gerçeğini bir an bile düşünmüyorlar. Tarihi gelişim diye bir şey tanımıyorlardı ve bu yüzden ulusu bir an önce komünizme sokmayı istiyorlardı. Ama bunu, bu geçişin hem mümkün hem gerekli olduğu noktaya varan politik bir gelişimle yapmaya niyetli değildiler. Gerçi işçilerin neden burjuvaziden nefret ettiklerini anlıyorlardı ama işçiyi amacına daha da yaklaştıran tek doğru yol olan bunu, gereksiz bir sınıf nefreti olarak görüyorlardı. Bunun yerine, İngiltere'nin bugün-

---

[*] Robert Owen'in kurmayı tasarladığı komünlere verdiği isim. (Ç.N.)

kü durumunu düzeltebilmek için hayırseverlik ve herkesi sevme vaazları veriyorlardı. Sadece psikolojik gelişimi, geçmişle tüm ilişkisini kesmiş soyut insan gelişimini tanıyorlardı. Halbuki bütün dünya, birey de dahil olmak üzere «geçmişten» gelmektedir. Bunlar bu yüzden çok soyut çok metafiziktiler ve çok az şey başarabildiler. Sosyalistler kısmen işçi sınıfından oluşmuşlardı şimdi, artık bunun çok küçük bir fraksiyonunu temsil ediyorlar ama yine de bu küçük fraksiyon en kültürlü en bilgili ve en sağlam ögeleri içermektedir. Bugünkü durumuyla sosyalizm işçi sınıfının ortak bir amacı haline gelemez, bir süre için geriye, Chartismin çıkış noktasına dönmelidirler. Ama Chartismden geçen bütün burjuva unsurlarından temizlenen ve birçok sosyalist ve Chartist liderin (bunların hemen hemen hepsi sosyalisttir) (182) kafalarında ulaşmış oldukları biçimi alan gerçek proleter sosyalizmi, kısa süre içinde İngiliz halkının gelişim tarihinde önemli bir rol yüklenecektir. Temel görüşleri açısından Fransız komünizmini geride bırakan ama fiili gelişmede ondan geri olan İngiliz sosyolizmi, daha sonra onu geçebilmek için şimdilik Fransız görüşleri üzerinde biraz oyalanmalıdır. Tabiî bu arada Fransızlar da ilerleyeceklerdir Sosyalizm işçiler arasında dinsizliğin en belirgin ve keskin ifadesidir. Öyle ki, bilinçsizce günlük hayata dinî inançları olmayan işçiler bile bu ifadenin keskinliği önünde kararsızlık içinde kalmaktadırlar. Ama burada da, gereklilik, işçileri bu inancın son kalıntılarını da terketmeye zorlayacaktır. Çünkü gittikçe daha açık bir şekilde anlayacakları gibi, bu inanç sadece onları zayıflatmaya, kaderlerini kabullenmelerine ve sömüren mal sahibi sınıfa itaat etmelerine hizmet etmektedir.

(182) Özel olarak Owenistik anlamda değil, tabiî ki, genel anlamda Sosyalist. [Almanca baskıya not.]

Böylece işçi hareketinin Chartistler ve sosyalistler olmak üzere ikiye bölündüğü görülmektedir. Chartistler teorik olarak geri, daha az gelişmiş, ama samimi proleterlerden oluşmuş ve sınıfını gerçekten temsil eden bir gruptur. Sosyalistler daha ileri görüşlüdürler, sefalete karşı pratik çözümler öneriler ama, tamamen burjuva kökenlidirler ve bu nedenden dolayı işçilerle tamamen kaynaşamadılar. Sosyalizmle Chartism'in birleşmesi, yani İngiliz usulü ile Fransız komünizminin yeniden yaratılması, bir sonraki adımdır ve de başlamış durumdadır. Ancak bu başarıldıktan sonra, işçi sınıfı İngiltere'nin gerçek önderi olacaktır. Bu arada politik ve sosyal ilerleme devam edecek ve bu yeni partinin, Chartism'in gelişmesini ve doğuşunu kolaylaştıracaktır.

Bazen birleşen, bazen ayrılan işçilerin bu değişik kesimleri, sendikacılar, Chartistler ve sosyalistler; eğitimin gelişmesi için kendilerine çok sayıda okuma odaları yapmışlardır. Her sosyalist ve hemen hemen her Chartist kuruluşun birçok işkollarında bu tür yerleri vardır. Burada çocuklar, burjuvazinin tüm etkilerinden uzak, tamamen bir proleter eğitimi alırlar. Okuma odalarında sadece proleter gazeteleri ve kitapları bulunur. Bu düzenlemeler burjuvazi için çok tehlikelidir. Burjuvazi bu tür birkaç kuruluşu, örneğin «Mechanics' Institutes» u [183] proleter etkisinden kurtarmayı ve bu kuruluşları burjuvazi için yararlı olan bilgilerin öğrenildiği yerler haline getirmeyi başarmıştır. Şimdi buralarda işçileri burjuvaziye karşı girişi-

---

[183] Mechanics' Institutes: İşçilerin bazı teknik konular ve beşeri bilimler okudukları gece okulları. Bu okullar önce 1823'de Glasgow'da, 1824'de ise Londra'da kuruldu. 1840'larda Lancashire ve Yorkshire'in sanayi bölgelerinde iki yüzden fazla böyle okul vardı. Burjuvazi bu okulları ihtiyacı olan kalifiye işçileri yetiştirmek ve onları etkilemek için kullanıyordu.

len hareketten koparabilecek ve belki de burjuvaziye para kazandıracak birkaç icat yapılmasını sağlayacak doğal bilimler okutulmaktadır; halbuki uzun iş saatleri ile perişan olmuş, bu kocaman kentte doğanın bir parçasını bile göremeyen işçi için doğal bilimlerle uğraşmak **şimdilik** tamamen gereksizdir. Burada bir de tanrısı serbest rekabet olan ve işçiye açlığı kabul etmesinden başka yapacak daha mantıkî hiç bir şey bırakmayan ekonomi politik okunur; verilen eğitimin amacı insanı, hakim politikaya ve dine itaatkâr kılmaktır. Böylece eğitim işçiler için sessiz bir itaattan, pasiflikten ve kaderini kabullenmeye teşvik eden bir tekrardan başka hiç bir şey değildir.

İşçi kitlelerinin doğal olarak bu derneklerle hiç bir ilişkileri yoktur, onlar proleter okuma odalarında okurlar ve kendi çıkarları ile ilgili olan konuları tartışırlar. Bu konuda, kendi kendine yeterli olan burjuvazi, **Dixi et Salvavi** [184] diyor ve «kötü niyetli demagogların isyankâr nutuklarını ciddi bir eğitimin sağladığı avantajlara tercih eden» bir sınıftan kızgınlıkla yüz çeviriyor. Bununla beraber burjuvazinin çıkarları ile karışık olmadığında, işçilerin de iyi bir eğitimi takdir ettikleri, proleter derneklerde özellikle sosyalist derneklerde verilen bilimsel, estetik ve ekonomik konulu konferanslardan bellidir. Giydikleri ceketler paramparça olan birçok işçinin, Almanya'daki birçok «eğitim görmüş» burjuvadan daha bilgili bir şekilde jeolojiden, astronomiden ve diğer konulardan söz ettiklerini duydum. İngiliz proletaryasının ne dereceye kadar bağımsız bir eğitim almayı başardığını, çığır açan, çağın ünlü felsefî, politik ve edebî literatürün işçiler tarafından ilgiyle okunması göstermektedir. Sosyal koşulların ve bunların öngördüğü önyargıların esiri olan burjuvalar, ile-

---

[184] Dixi et salvavi animam meam: *Konuştum ve ruhumu kurtardım.*

riye dönük her şey karşısında titrerler ve ıstavroz çıkartırlar. Proletarya ise bunu dört gözle bekler ve bütün bu bilgileri zevkle ve başarıyla öğrenir. Bu konuda, özellikle sosyalistler, proletaryanın eğitilmesi için harikalar yaratmışlardır. Fransız materyalistlerini, Helvétius, Holbach, Diderot vs.'yi İngilizceye çevirdiler ve ucuz kitaplar halinde, en iyi İngiliz eserleriyle birlikte bastılar. Strauss'ın «İsa'nın hayatı» ve Proudhon'un «Mülkiyet» i de sadece işçiler arasında yaygındı. Akıllı Shelley ve parlak duygusallığıyla toplumu acı bir dille hicveden Byron, okuyucularını en çok proletarya arasında buluyorlardı. Burjuvazi ise bugünkü iki yüzlü, ahlâk kurallarına uygun, sansürden geçmiş aile kitaplarına sahipti. Son zamanların en büyük pratik filozoflarından olan Bentham ve Godwin, özellikle sonuncusu tamamen proletaryanın malıdır. Bentham'ın radikal burjuvazi arasında taraftar bulmasına rağmen onun öğretisini daha da ileriye götürmeyi başaranlar proletarya ve sosyalistlerdir. Bu temel üzerinde proletarya genellikle gazetelerden ve broşürlerden oluşan bir edebiyat ortaya çıkarmıştır ve bu edebiyat bütün burjuva edebiyatından çok daha değerlidir. Bu konuya daha sonra yine döneceğiz.

Dikkat edeceğimiz tek bir nokta kalıyor: Fabrika işçileri ve özellikle pamuk bölgesindekiler işçi hareketinin çekirdeğini oluştururlar. Lancashire ve özellikle Manchester, en güçlü sendikaların yeri, Chartism'in merkezidir ve sosyalistler en kalabalık olarak bu kentlerde bulunurlar. Fabrika sistemi, sanayinin işkollarını ele geçirdikçe işçiler işçi hareketlerine daha çok katılmaya başladılar; işçilerle kapitalistler arasındaki uçurum açıldıkça işçilerde proleter bilinci o kadar berraklaştı. Önemli bir kriz geçirmelerine rağmen Birmingham'ın küçük patronları hâlâ proleter Chartism'i ile dükkâncıların radikalizmi arasında mutsuz bir şekilde durmaktadırlar. Ama genel olarak sanayide çalışan tüm işçiler, sermayeye ve burjuvaziye kar-

şı girişilen direnişe şu veya bu biçimde kazanılmışlardır. Hepsi şu noktada birleşmektedirler ki; işçiler —bu isimden onlar gurur duyarlar ve Chartist toplantılarında birbirlerine böyle hitap ederler— ayrı çıkarları, prensipleri, tüm mal sahiplerine karşıt olan bir bakış açısına sahip ayrı bir sınıf oluştururlar ve ulusun gelişme gücü ve yeteneği bu sınıfta toplanmıştır.

10

Maden Proletaryası

İngiltere'deki kadar büyük bir sanayi için yakıt ve hammadde üretimi, çok sayıda işçi gerektirmektedir. Ama sanayi için ihtiyacı olduğu bütün hammaddeler içinde (tarımsal bölgelerin üretimi olan yün hariç) İngiltere sadece madenleri üretir: madenler ve maden kömürü. Cornwall, zengin bakır, kalay, çinko ve kurşun madenlerine; Staffordshire, Wales ve diğer bölgeler çok miktarda demir yataklarına ve bütün Kuzey ve Batı İngiltere, merkezî İskoç-

ya ve İrlanda'nın bazı bölgeleri büyük miktarda maden kömürü yataklarına sahiptir (185).

Cornwall bölgesinde kısmen toprağın üstünde, kısmen toprağın altında 19.000 erkek ve 11.000 kadın ve çocuk çalışmaktadır. Toprağın altındaki madenlerde tamamen erkekler ve on iki yaşın üstündeki erkek çocuklar çalışır. Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nun raporuna göre, bu işçilerin içinde bulunduğu maddî durum, nispeten daha iyidir ve İngilizler sık sık maden damarlarını denize kadar izleyen güçlü, cesur madencileriyle övünürler. Ama bu işçilerin güçlülüğü konusunda Çocuklara İş Bulma Ko-

(185) 1841 sayımına göre, İrlanda hariç, Büyük Britanya'nın madenlerinde çalışan işçilerin sayısı şöyleydi:

	20 yaşından yukarı erkekler	20 yaşından aşağı erkekler	20 yaşından yukarı kadınlar	20 yaşından aşağı kadınlar	Toplam
Kömür madenleri	83.408	32.475	1.185	1.165	118.233
«Bakır madenleri	9.866	3.428	913	1.200	15.407
«Kurşun.....	9.427	1.932	40	20	11.419
«Demir.....	7.773	2.679	424	73	10.949
«Kalay.....	4.602	1.349	68	82	6.101
«Çeşitli, madenin cinsi belirlenmemiş.....	24.162	6.591	472	491	31.716
Toplam.....	139.238	48.454	3.102	3.031	193.825

Kömür ve demir madenleri çoğunlukla aynı kişiler tarafından işletildiklerinden, kömür madenlerinde çalıştıkları belirtilen madencilerin bir kısmı ile son maddede sayılan madencilerin büyük bir kısmının aslında demir madenlerinde çalıştıklarını belirtmek gerekir.

misyonu'nun raporu değişik şeyler söylemektedir. Dr. Barham'ın ustaca yazılmış olan raporu, içinde çok az oksijen bulunan, toz ve maden dumanı ile karışık olan madenlerdeki havanın, akciğerlere nasıl zarar verdiğini, kalbin hareketini bozduğunu ve hazım organlarının hareketliliğini azalttığını; bazı madenlerde saatlerce yapmak zorunda kaldıkları ağır işi, günlük çalışmayı izleyen merdiven tırmanışının —bazı madenlerde güçlü gençler bile bir saatte inip çıkarlar— bu hastalıkları nasıl arttırdığını; küçük yaşlarda bu işlere başlayanların, toprağın üstünde çalışan kadınların yaşına asla ulaşamadıklarını; bir çoğunun genç yaşta diğerlerinin ise orta yaşta veremden öldüklerini; maden işçilerinin çabuk yaşlandıklarını ve otuz beş kırk yaşlarında artık çalışamayacak bir hale geldiklerini; madenin sıcak havasından (ter içinde merdivenlere tırmandıktan sonra) dışardaki soğuk havaya çıkıldığında ani ısı değişiklikleriyle çoğunun solunum organlarından ciddi hastalıklara yakalandıklarını ve bu hastalıkların birçok durumlarda ölümle sonuçlandıklarını anlatmaktadır. Yer üzerinde yapılan iş, madenin kırılması ve parçalara ayrılması, çoğunlukla kızlar ve çocuklar tarafından yapılır ve açık havada oldukları için sağlıklı bir iş olarak tanımlanır.

İngiltere'nin kuzeyinde Northumberland ve Durham sınırlarında büyük Alston Moor kurşun yatakları vardır. Bu bölgeden gelen raporlar (186) Cornwall'inkilere tamamen uymaktadır. Burada da çalışma yerlerinde solunan havadaki oksijen azlığından, aşırı tozdan, dumandan, karbon dioksitten ve kükürtten yakınılmaktadır. Sonuç olarak Cornwall'da olduğu gibi burada da madenciler ufak tefektirler, hemen hepsi otuz yaşlarından sonra göğüs hastalıklarından şikâyet ederler ve bu hastalıklar, özellikle ça-

(186) Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nun Raporu'nda da görülebilir: Komisyon üyesi Mitchell'ın Raporu.

lışmaya devam edildiğinde vereme dönüşür. Bu da insanların ortalama hayatlarını daha da kısaltır. Eğer bu bölgedeki madenciler Cornwall'dakilerden biraz daha uzun yaşıyorlarsa, bunun nedeni on dokuz yaşına gelmeden madene inmemeleridir. Halbuki daha önce de görmüş olduğumuz gibi Cornwall'daki maden işçiliği on iki yaşından başlar. Bununla beraber tıbbî kanıtlara göre, bunların da çoğu kırk - elli yaşlarında ölürler. Ölümleri kaydedilen ve ortalama olarak 45 yaşlarında olan 79 madenciden 37'si veremden, 6'sı astımdan ölmüştü. Çevredeki bölgelerde, Allendale, Stanhope ve Middleton'da ortalama hayat 49, 48, 47 yıl idi ve göğüs hastalıklarının yol açtığı ölümler, tüm ölümlerin, % 48, 54 ve 56'sıydı. Bu verilerde belirtilen madencilerin **19 yaşına kadar** işe başlamadıklarını unutmamak gerekir. Şimdi, İsveç'te yaşayanların ölüm nedenlerini veren İsveç istatistikleriyle şimdiye dek İngiliz işçi sınıfının ortalama ölüm yaşı üzerinde elde edilen ve en doğru veriler olarak kabul edebileceğimiz İngiliz istatistiklerini karşılaştıralım. Bunlara göre, on dokuz yaşından sonra çalışmaya başlayanlar ortalama 57,5 yıl yaşıyorlar; sonuç olarak Kuzey İngiltere madencilerinin yaptıkları iş hayatlarından on yıl çalıyor. İsveç tabloları, **işçilerin** uzun ömürlülüğün kriteri olarak kabul edilir. Böylece proletaryanın içinde yaşadığı koşulların etkilediği yaşam ihtimali ortalaması yani ortalama yaş proleterin içinde yaşadığı koşullara —her halükârda kötü olan koşullar— göre hesaplanacaktır. Demek ki madenciler normal bir ortalamadan daha kısa ömürlüdürler. Bu bölgede, kentlerde görmüş olduğumuz yatakhanelere ve pansiyonlara rastlarız. Bunlar da kentlerdeki kadar pis, iğrenç ve kalabalıktırlar. Komisyon üyesi Mitchell, 5.5 metre boyunda 4 metre eninde 42 erkek ve 14 çocuk olmak üzere toplam 56 kişinin 14 yatakta yatması için hazırlanmış böyle bir yatakhaneyi ziyaret etmişti. Yatakların yarısı gemilerdeki

gibi üst üste dizilmişti. Kirli havanın dışarı çıkması için ziyaretten üç gün öncesine kadar burada hiç kimse kalmamış olmasına rağmen, odanın havası o kadar kötü kokuyordu ki; komisyon üyesi Mitchell buna bir dakika bile tahammül edemedi. Sıcak bir yaz günü içerde 56 kişi varken durum kimbilir nasıl olmalı? Üstelik burası bir Amerikan esir gemisinin kamarası değil, hür doğmuş İngilizlerin kamarası!

Şimdi Çocuklara İş Bulma Komisyonunun genel olarak ele aldığı ve konunun gerektirdiği bütün önemli ayrıntıları ile belirttiği İngiliz madenciliğinin en önemli kollarından olan demir ve kömür madenlerini ele alalım. Bu raporun bütün birinci kısmı, bu madenlerde çalışan işçilerin durumuna ayrılmıştır. Sanayi işçilerinin durumu üzerine verdiğim ayrıntılı tariften sonra bu konuyu anlatırken mümkün olduğu kadar kısa geçeceğim.

Aşağı yukarı aynı biçimde işletilen kömür ve demir madenlerinde dört, beş ve yedi yaşlarında çocuklar çalıştırılır. Bunlar, madencilerin çıkardıkları demir ya da kömürün bunları taşıyacak atların ve eşeklerin durduğu yere ve ana galeri ağzına taşınmasında, işçilerin ve malzemenin geçişi için yapılmış olan kapıların (bunlar madenin bölümlerini birbirinden ayırırlar) açılıp kapanmasında çalışırlar. Kapıları gözlemek için çalıştırılan en küçük çocuklar böylece on iki saatlerini karanlıkta, yalnız başlarına, çoğu kez rutubetli olan geçitlerde oturarak geçirirler ve insanı aptallaştıran, hayvanlaştıran bu oturuştan kendilerini kurtaracak tek bir hareket bile yapamazlar. Öte yandan, demirin ve kömürün taşınması oldukça ağır bir iştir. Bunlar, tekerlekleri olmayan büyük teknelerin içinde galerinin düzgün olmayan tabanında çoğu kez ıslak, killi toprağın ya da suyun içinden itilerek götürülürler. Bunları çoğunlukla dik yokuşlardan ve alçak tavanlı geçitlerden

geçirmek gerekir. Bazı yerler öylesine alçaktır ki işçiler ellerinin ve dizlerinin üzerinde sürünmek zorunda kalırlar. Daha yorucu olan bu işte daha büyük çocuklar ve kızlar çalıştırılır. Koşullara göre, tekne başına bir adam, ya da iki erkek çocuğu işe alınır. Eğer iki erkek çocuğu işe alınıyorsa bunlardan biri tekneyi iter diğeri de çeker. Onaltı yaşında ve daha büyük, daha güçlü gençlerin yaptıkları iş, demirin ya da kömürün yerinden çıkartılması, oldukça ağır bir iştir. Normal çalışma günü on bir - on iki saat, hatta daha da uzundur; İskocya'da bu on dört saati bulur, hatta iki katına çıkar. Böyle zamanlarda işçiler yirmi dört, kimi zaman da otuz altı saat toprağın altında kalırlar, yemekler için ayrılmış belirli bir saat yoktur. Bu yüzden bu insanlar acıkınca ve zamanları olunca yemek yerler.

Çevrelerindeki tarım işçileriyle kıyaslandığında madencilerin yaşama standartları oldukça iyi ve ücretleri de yüksek kabul edilir. Fakat tarım işçilerinin hemen hemen tamamen aç olduklarını da belirtmek gerekir. Bu genelleme, büyük bir sefaletin hüküm sürdüğü İskoçya'nın bazı kesimlerinde ve İrlanda madenlerinde geçerli değildir. İngiltere'nin en yoksul sınıfı ile kıyaslanan bu durum tamamen görecedir ve bu konuya daha sonra tekrar döneceğiz. Bu arada, bugünkü madencilik yönteminde ortaya çıkan birçok kötülüğü göz önüne sereceğiz, böylece okuyucu herhangi bir ücretin madencinin çektiklerini karşılayıp karşılayamadığına kendisi karar verecektir.

Kömürün ve demirin taşınmasında çalışan gençler ve çocuklar aşırı yorgunluktan şikâyet ederler. En dikkatsizce yönetilen sanayi kuruluşlarında bile böylesine abartılmış aşırı çalışmaya rastlanmaz. Her sayfasında birkaç örnekle bütün rapor bunu kanıtlamaktadır. Eve gider gitmez, çocukların kendilerini döşemenin üstüne ya da ocağın önüne atmalarına, ağızlarına bir lokma bile koyma-

dan uyumalarına, uyurken yıkanıp yatırılmalarına sık sık rastlanır; hatta bu çocuklar çoğu kez eve giderken uyuyup kalırlar ve aileleri onları gece yarısı yol üstünde uyurken bulurlar. Haftalık aşırı yorgunluğu bir dereceye kadar giderebilmek için bu çocukların bütün pazar günlerini yatakta geçirmeleri olağandır. Kiliseye ve okula nadiren giderler. Öğretmenleri bunlardaki uykusuzluktan ve öğrenme hevesinin olmamasından yakınırlar. Aynı şey daha yaşlı kızlar ve kadınlar için de geçerlidir. Bunlar hayvanca çalıştırılırlar. İnsanı ağrılar içinde bırakacak dereceye varan bu yorgunluk insan yapısını muhakkak ki etkiler. Bunun ilk sonuçlarından biri kasların tek yönlü gelişmesidir. Öyle ki, itme ve çekmede genellikle kullanılan kol, bacak ve sırt kasları aşırı derecede gelişirken vücudun diğer kısımları kullanılmamaktan gittikçe küçülür. Beden gelişmemiş bir görünümdedir; olağanüstü iyi koşullar altında çalışan Leicestershire ve Worwickshire işçileri hariç hemen hemen bütün madenciler kısa boyludurlar. Üstelik erkekler ve hatta kızlar ancak ileri yaşlarda olgunlaşır. Kızlar arasında on sekiz yaşında buluğ çağına girmek olağandır; komisyon üyesi Simons, dişlerinden öte; on bir ya da on iki yaşından daha büyük olduğuna dair hiç bir belirti göstermeyen on dokuz yaşında bir çocukla karşılaştığını belirtiyor. Çocukluk çağının böylesine uzaması, sınırlandırılmış bir gelişimin belirtisinden başka bir şey değildir ve ilerki yaşlarda da etkisini gösterir. Bacaklarda çarpıklık, dizlerin içeriye doğru, ayakların dışarıya doğru bükülmesi, omurganın eğrilmesi ve diğer deformasyonlara; iş sırasında sürekli aynı şekilde durmanın sonucu olan böylesine sakatlıklara zayıf yapılarda çok sık rastlanır. Bunlara öylesine sık rastlanır ki Yorkshire, Lancashire, Northumberland ve Durham'da bir madencinin yüzlerce kişi içinde kolaylıkla tanınacağı, sadece doktorlar tarafından değil herkes tarafından da belirtilmektedir. Ka-

dınlar da bu tarz çalışmadan etkilenirler ve bunlar arasında diğer kadınlar kadar dik duranına pek rastlanmaz. Pelvis'deki (leğen kemiği) deformasyonlar yüzünden madenlerde çalışan kadınların zor doğum yaptıkları, hatta bu yüzden öldükleri, birçok kişi tarafından doğrulanmaktadır. Ayrıca bu kısmî deformasyonların yanı sıra, kömür madencileri işin özelliği ile kolaylıkla açıklanabilecek birçok hastalığa da yakalanırlar. Sindirim organlarındaki hastalıklar birinci sırayı tutar; iştahsızlık karın ağrıları, mide bulantısı, kusma ve şiddetli susama en sık rastlananlardandır. İşçiler susuzluklarını ancak madenin kirli sıcak suyu ile gidermek zorundadırlar. Böylelikle diğer birçok hastalığı davet etmiş olurlar. Kalp hastalıkları, özellikle hipertropi, kalpte ve perikardda iltihaplanma, **auriculoventiricular** bağlantıların kasılması ve **aortun** girişinde kasılmalar, madenciler arasında sık rastlanan hastalıklardır ve aşırı çalışmayla kolaylıkla açıklanabilirler. Aşırı çalışmanın doğrudan sonucu olan fıtık da madencilerin evrensel hastalıklarından biridir. Kısmen aynı nedenden, kısmen karbondioksitle, karbonik asitle karışık, pis ve tozla dolu hava nedeniyle ciğerlerde insana acı veren tehlikeli hastalıklara, özellikle astıma yol açarlar. Bu durum, bazı bölgelerde bu madencilerin çoğunda kırk, bazı bölgelerde ise otuz yaşında ortaya çıkar ve kısa bir süre içinde işçileri çalışamayacak bir hale getirir. Rutubet içinde çalışanlarda göğüs hastalıkları tabiî ki daha erken ortaya çıkar; örneğin İskoçya'nın bazı bölgelerinde, yirmi - otuz yaşları arasında görülür. Bu süre içinde ciğerler, özellikle ateşli hastalıklara yakalanma eğilimdedirler. Ciğerlerin tamamen kömür parçacıklarıyla dolmasından ortaya çıkan ve genel bir takatsizlik, baş ağrıları, göğüs sıkışması ve koyu, siyah balgam tükürülmesiyle kendini belli eden «Black Spittle» [siyah tükürük] hastalığı bu tür işlerde çalışanlara özgüdür. Bazı bölgelerde bu hastalığa daha

hafif bir biçimde rastlanır; diğerlerinde de, özellikle İskoçya'da tedavisi tamamen olanaksız bir biçimdedir. Burada daha önce sayılan belirtilerin yanı sıra çok yoğun bir şekilde rastlanılan nefes darlığı, nabız yüksekliği (dakikada 100'den fazla), şiddetli öksürük, aşırı zayıflık ve takatsizlik hızla işçiyi çalışamaz hale getirir. Hemen hemen her vaka ölümle sonuçlanır. Pencaitland, East Lothian'da Dr. Makellar havalandırılması düzgün olan bütün kömür madenlerinde bu hastalığa rastlanılmadığını ama bunun yanı sıra bu madenlerden kötü havalandırılmış olanlara gidenlerin hemen bu hastalığa yakalandıklarını belirtiyor. Böylece para hırslısı maden sahipleri, madenlerde havalandırma aygıtı kullanmamalarıyla işçilerin böyle bir hastalığa yakalanmalarından tamamen sorumludurlar. Worwick ve Leicestershire işçileri hariç, bütün maden işçilerinde romatizmaya rastlanır. Bunun nedeni de sürekli olarak rutubetli yerlerde çalışmaktır. **İstisnasız** bütün bölgelerde bu hastalıkların sonuçları kömür madencilerinin erken yaşlanmaları ve elli yaşlarından sonra çalışamayacak bir hale gelmeleridir. Bununla beraber, bu da bölgeye göre değişir. Kırk beş - elli yaşlarından sonra işine devam edebilen madenciye nadiren rastlanır. Bu tür işçilerin kırk yaşında yaşlandıkları herkes tarafından kabul edilmiştir. Bu, madenleri taşıyan işçiler için de geçerlidir; çoğu kez ağır kömür bloklarını teknelere taşıyan yükleyiciler, yirmi - otuz yaşları arasında yaşlanırlar. Öyle ki kömür madenlerinin bulunduğu bölgelerde, bunların gençlik çağlarına varmadan önce yaşlandıkları söylenir. Bu erken yaşlanmayı, erken ölümlerin izlemesi doğaldır ve madenciler arasında altmışına varana ender rastlanır. Madenlerin nispeten daha sıhhî olduğu güney Staffordshire'da birkaç kişi elli yaşının üstüne çıkar. Tıpkı fabrikalarda olduğu gibi burada da işçilerin erken yaşlanmasıyla birlikte, işsiz kalmış birçok yaşlı adama rastlayabiliriz. Bunlara çok kü-

çük olan çocukları bakar. Kömür madenlerinde çalışmanın doğurduğu sonuçları kısaca bir özetlersek komisyon üyelerinden olan Dr. Southwood Smith gibi biz de, bir tarafta uzun bir çocukluk devresi, diğer tarafta erken bir yaşlılık ile insanın bütün güçlere sahip olduğu dönemin, olgunluk döneminin büyük ölçüde kısaldığını ve hayat uzunluğunun genel olarak ortalamanın altında olduğunu görürüz. Bunları da buruvazinin hesabına kaydetmek gerek!

Bütün bunlar, İngiliz kömür madenleri üstüne bir genellemedir. Durumun çok daha vahim olduğu birçok kömür madeni vardır. Buralarda ince kömür damarları işlenir. Yan taraftaki kumun ve kirli toprağın temizlenmesi, kömürün çıkarılmasını çok pahalılaştırır; bu yüzden maden sahipleri sadece damarlar üzerinde çalışılmasını isterler. Böylece, diğer madenlerde bir buçuk metre yüksekliğinde olan galeriler burada çok daha alçaktır. İşçi, yan yatar ve kazmasıyla kömürü çıkartmaya çalışır; sürekli olarak dirseklerine dayandığından bu eklem yerinde, eğer dizleri üzerinde çalışıyorsa dizlerinde iltihaplanmalar olur. Elleri ve dizleri üzerinde sürünerek kömür taşıyan kadınlar ve çocuklar, bir zincir ya da bir kayışla (bu çoğu kez bacakların arasından geçer) tekneye bağlanırlar. Arkada duran biri de tekneyi elleri ve başı ile iter. Bu kafayla itme, lokal iltihaplanmalara, şişkinliklere ve yaralara yol açar. Birçok durumlarda maden kuyuları ıslak olduğundan, bu işçiler üç - dört santim kalınlığındaki kirli ve tuzlu su içinde sürünmek zorundadırlar, bu da ciltte iltihaplanmalara sebep olur. Bu korkunç kölece çalışmanın madencilere özgü hastalıkları nasıl hızla ortaya çıkardığı kolaylıkla tahmin edilebilir.

Kömür madencilerinin başına yığılan belaların hepsini saymış değiliz daha. Bütün Britanya İmparatorluğu'nda

insanın bu kadar çok çeşitli türde ölümle karşı karşıya olduğu hiç bir işkolu yoktur. Kömür madeni, birçok korkunç olaylara sahne olur ve bunun nedeni sadece burjuvazinin bencilliğidir. Bu madenlerde serbestçe açığa çıkan hidrokarbon gazı, hava ile birleştiğinde patlayıcı bir niteliğe bürünür [grizu patlaması] ve alev ile karşılaştığında hemen patlayıp çevrede bulunan herkesi öldürür. Bu tür patlamalara hemen hemen hergün şu ya da bu madende rastlanır; 28 Eylül 1844'de böyle bir patlama; Durham, Haswell Colliery'de 96 kişiyi öldürdü. Büyük miktarlarda açığa çıkan ve madenin derin bölgelerinde birikerek bir adam boyuna ulaşan karbonik asit gazı, içine giren herkesi boğar. Madenin bölümlerini birbirinden ayıran kapılar, patlamaların ve gazların yayılmasını engelleme amacı için yapılmışlardır; ama bunlar çoğunlukla uyuyan ya da işlerini ihmal eden küçük çocuklara emanet edildiklerinden hiç bir işe yaramazlar. Temiz hava bacalarıyla, madenlerin uygun bir şekilde havalandırılmaları bu gazların zararlı etkilerini tamamen ortadan kaldıracaktır. Ama burjuvazinin böylesine bir neden için ayıracak parası yoktur. Bunun yerine donuk ışığından ötürü tamamen yararsız olan Davy lâmbasını kullanmasını tavsiye eder işçiye, hiç bir işe yaramadıklarından da çoğu kez bu lâmbaların yerine mum kullanılır. Patlama olduğunda, çoğunlukla madencinin dikkatsizliğinin buna sebep olduğu söylenir. Halbuki düzgün bir havalandırma sağlamakla maden sahibi bu tür patlamaları engelleyebilir. Bundan başka bir de sık sık madenlerin çatısı çöker ve burada çalışan birçok işçiyi canlı canlı gömer. Damarların mümkün olduğu kadar çok işletilmesi burjuvanın işine geldiğinden bu tür kazalar da sık sık olur. Bir de işçilerin sarkarak madene indikleri ipler genellikle eski oldukları için koparlar ve zavallılar düşerek bir taraflarını kırarlar. Bütün bu kazalar, **Mining Journal**'a göre yılda ortalama 1.400

kişiyi öldürür. **Manchester Guardian** sadece Lancashire'-da haftada iki - üç kazanın olduğunu belirtmektedir. Hemen hemen tüm maden bölgelerinde ölüm nedenlerini araştıran komisyonlar, çoğunlukla maden sahiplerine bağlıdırlar ve böyle olmayan durumlarda bile ölüm nedeni «kaza» olarak nitelendirilir. Üstelik, bu konuda hiç bir şey anlamadığından, komisyon madenlerin durumlarıyla pek az ilgilenir. Ama Çocuklara İş Bulma Komisyonu bu olayların bir çoğundan maden sahiplerini sorumlu tutmakta tereddüt etmiyor.

Madenlerde çalışan nüfusun eğitimi ve ahlâkına gelince, bunlar, Çocuklara İş Bulma Komisyonu'na göre Cornwall'da oldukça iyi, Alston Moor'da mükemmeldir; bunun tam tersi olarak diğer maden bölgelerinde genellikle oldukça aşağı bir seviyede olduğu belirtilmektedir. İşçiler kırsal bölgelerde, ihmal edilmiş bölgelerde yaşarlar ve işlerini yaptıkları sürece arada bir polisten başka kimse onlarla ilgilenmez. İşte bu yüzden, işe başladıkları çocukluk çağından beri bunların eğitimlerinin tamamen ihmal edilmiş olması doğaldır. Gündüz okulları yakınlarında değildir, Gece ve Pazar Okulları ise hiç bir işe yaramaz, öğretmenler değersizdir. Bu yüzden bunların ancak birkaçı okuma ve daha da azı yazma bilir. Bunların kavrayabildikleri tek nokta, tehlikeli ve yorucu işleri karşısında aldıkları ücretlerin çok düşük olmasıdır. Kiliseye çok az giderler ya da hiç gitmezler; bütün din görevlileri, bunların dinle hiç ilişkileri olmamalarından yakınırlar. Aslında dinî konularda bilgisizlikleri, daha önce çeşitli örneklerle göstermiş olduğum fabrika işçilerinin cahillikleriyle karşılaştırıldığında çok önemsiz kalır. Dinî bilgileri yeminden öteye geçmez. Yaptıkları iş, ahlâklarını mahveder. Bütün madencilerin aşırı derecede çalışmalarının sarhoşlukla sonuçlanacağı açıktır. Cinsel ilişkilerine gelince, aşırı sıcaklık yüzünden birçok durumlarda erkekler, kadınlar ve ço-

cuklar madenlerde hemen hemen tamamen çıplak çalışırlar ve karanlık, ıssız madenlerde bunun sonuçları tahmin edilebilir. Gayrimeşru çocuk sayısı, aşırı derecede yüksektir ve bu yarı ilkel insanların yeraltında ne yaptıklarını ortaya koyar ama aynı zamanda da buradaki gayrimeşru cinsel ilişkinin büyük kentlerdeki gibi fuhuş seviyesine düşmediğini de gösterir. Kadınların çalışması, fabrikalardakiyle aynı sonuçları doğurur; aileyi parçalar ve kadını ev işlerinde tamamen yetersiz bir duruma getirir.

Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nun Raporu parlamentoda okunduğunda Lord Ashley, kadınların madenlerde çalışmasını yasaklayan ve çocuklarınkini de büyük ölçüde sınırlayan bir tasarı sundu. Bu tasarı kabul edildi ama çoğu bölgede uygulanmadı. Çünkü bu yasanın uygulanmasını denetleyecek hiç bir maden müfettişi atanmamıştı [187]. Madenlerin bulunduğu kırsal bölgelerde, bu yasadan kaçınmak çok kolaydır. Bu yüzden, geçen yıl madenciler sendikasının İçişleri Bakanlığına İskoçya'daki Hamilton dükünün kömür madenlerinde 60'dan fazla kadının çalıştığını bildiren resmî bir bildiri sunmasına şaşmamak gerek. **Manchester Guardian,** Wigan yakınlarında bir madendeki patlamada bir kızın öldüğünü, haber vermiştir. Bu olay, adı geçen yasanın uygulanmadığını kanıtlamasına rağmen, hiç bir tedbir alınmamıştır. Birkaç fabrikada kadınların çalışması yasaklanmış olabilir ama genel olarak eski durum yine de sürmektedir.

Bunlar, yine de kömür madencilerinin çektiği çilelerin tümü değildir. Bu insanların sağlıklarını mahvetmek, onları sık sık ölüm tehlikesi ile karşı karşıya bırakmak ve ellerindeki bütün eğitim fırsatını almakla da yetinmeyen

---

[187] Kadınların ve on yaşından küçük çocukların toprağın altında çalıştırılmalarını yasaklayan yasa Parlamento'da 10 Ağustos 1842'de kabul edildi.

burjuvazi, onları birçok iğrenç şekillerde ezmeye devam eder. Takas sistemi, en açık biçimi ile hiç istisnasız burada uygulanmaktadır. Bunun gibi kulübe sistemi de uygulanır ve adeta bir zaruret haline gelmiştir ve de burada kulübe sistemi işçileri daha iyi sömürmek için kullanılır. Bu baskı şekillerine her türlü dolaysız hırsızlığı da eklemek gerekir. Kömür satışında birim, ağırlık iken, işçilerin ücretinde hacimdi; teknesi tamamen dolu olmadığında işçiye hiç ücret verilmiyor, fazla doldurduğunda ise ücreti artmıyordu. Eğer teknede belirli bir miktardan daha fazla toz varsa, ki bu madenciden çok damarın özelliğine bağlıdır, sadece ücretini kaybetmekle kalmıyor bir de üstüne cezalandırılıyordu. Ceza sistemi genel olarak kömür madenlerinde öylesine mükemmelleştirilmişti ki, bütün hafta çalışıp ücretini almaya gelen bir işçi hiç haber vermeden keyfince ceza yazan ustabaşından hiç bir ücret alamadığı gibi, şu kadar da cezalı olduğunu öğreniyordu! Ustabaşının genel olarak ücretler üzerine tam bir hakimiyeti vardır; yapılan işi kaydeder ve kendisine asla karşı çıkamayan işçiye istediği parayı verir. Ücret biriminin ağırlık olduğu bazı madenlerde ise sahte ağırlıklar kullanılır. Bunlar hiç bir zaman kontrola tabi değildirler; bir madende ağırlıkların sahteliği üzerine şikâyetçi olan işçinin, bu şikâyetini **ustabaşına üç hafta önce yapması gerektiğini** belirten bir kural vardır! Birçok bölgelerde, özellikle Kuzey İngiltere'de, yıllık sözleşme âdettir. Bu süre içinde işçiler başka bir işe girmeyeceklerine dair söz verirler ama, maden sahibi ise onlara bu süre içinde sürekli iş vereceğine dair hiç bir teminatta bulunmaz. Böylece işçiler aylar boyu işsiz kalırlar ve eğer bu süre içinde iş ararlarsa, sözleşmeyi bozdular diye 6 ay tread mill'e gönderilirler. Bazı sözleşmelerde her 14 günde bir 26 sterlinlik iş verileceğine dair madenciye söz verilirse de, bu söz yerine getirilmez; diğer madenlerde işveren, daha

sonra ödenmek üzere küçük avanslar verir ve böylece onları kendisine borçlu duruma düşürür. Kuzeyde haftalık ücretin bir hafta geciktirilmesi ve böylece madencilerin madene bağlanması âdet haline gelmiştir. Bu işçilerin içinde bulundukları kötü durumun tasvirini tamamlamak için, bölgedeki bütün Sulh Hakimlerinin de birer maden sahibi, ya da maden sahiplerinin akrabaları olduklarını, hakim sınıfa hizmet eden birkaç gazeteden başka hiç bir gazete bulunmayan ve çok az ajitasyon yapılan bu ilkel bölgelerde, işçiler üstünde sınırsız bir güce sahip olduklarını eklemek yeterli olacaktır. Bu zavallı kömür madencilerinin, kendi amaçlarına hizmet eden kişiler olan Sulh Hakimleri tarafından nasıl ezildikleri kolay kolay tahmin edilemez.

Bu durum, uzun bir süre böyle devam etti. İşçiler, sırf dolandırılmak için orada bulunduklarını bilmiyorlardı. Ama yavaş yavaş buralarda ve daha zeki işçilerle ilişkide bulunma olanağının olduğu fabrika yörelerinde «kömür kralları»nın bu menfur baskılarına karşı bir muhalefet ruhu doğdu. İşçiler sendikalar kurmaya ve zaman zaman grevler yapmaya başladılar. Gelişmiş bölgelerde Chartist'lerle birleştiler. Tüm sanayi ilişkilerinden yoksun olan Kuzey İngiltere'nin büyük kömür bölgesi; kısmen Chartist'lerin, kısmense az çok zeki olan madencilerin gayreti ile 1843'de canlanıncaya dek geri kalmışlığını korudu. 1843'de bir hareket, Northumberland ve Durham işçilerini de içine aldı. Bunlar, ülke çapındaki kömür madencileri sendikasının ön saflarında yer aldılar ve daha önceki Chartist davalarında kendini tanıtan Chartist avukat Bristollu W. P. Roberts'i «genel avukatları» tayin ettiler. «Birlik» çok geçmeden bölgelerin çoğuna yayıldı; birçok yere yeni temsilciler atandı. Bunlar yaptıkları toplantılarla yeni üyeler kazandılar. 1844'de Manchester'deki ilk Kongre'de 60.000 üye ve altı ay sonra Glasgow'da yapılan ikinci Kongre'de

100.000 kişi temsil ediliyordu. Burada kömür madencilerinin tüm meseleleri tartışıldı ve önemli grev kararları alındı. Birkaç gazete ve özellikle madencilerin çıkarlarını savunan Newcastle - upon - Tyne'daki **Miner's Advocate** gazetesi kuruldu.

31 Mart 1844'de Northumberland ve Durham'da bütün madencilerin sözleşme süreleri sona erdi. Roberts'e yeni anlaşmalar yapması için yetki verildi. İstenilenler şunlardı: 1 — Hacim yerine ağırlığın birim olması. 2 — Ağırlıkların müfettişler tarafından kontrol edilecek normal ölçülerle belirlenmesi. 3 — Sözleşmelerin altı ayda bir yapılması. 4 — Ceza sisteminin kaldırılması ve ücretlerin yapılan işe göre verilmesi. 5 — İşverenin madenciye, haftada dört günlük iş ya da bunun ücretini garanti etmesi. Bu tasarı «kömür kralları» na sunuldu ve görüşmeleri yürütmek için bir heyet seçildi. Ne var ki işverenler, kendileri için sendika diye bir şeyin sözkonusu olmadığını, her işçi ile ayrı ayrı anlaştıklarını ve sendikayı asla tanımayacaklarını söylediler. İşverenler bir de yukardaki maddelerin her birine kulak asmayan kendi tasarılarını sundular ve tabiî bu da madenciler tarafından reddedildi. Böylece savaş ilân edilmiş oldu. 31 Mart 1844'de 40.000 madenci kazmalarını bıraktı ve böylece madenler bomboş kaldı. Sendikanın fonları öylesine çoktu ki birkaç ay, her aileye 2 sterlin 6 pennylik bir yardım yapılabildi. İngiliz madencileri, efendilerinin sabrını böylece denerken; Roberts eşine rastlanmayan bir azimle grevler, ajitasyonlar yaptı, toplantılar düzenledi, İngiltere'yi bir ucundan diğerine dolaştı, barışa ve yasalara uygun konuşmalar yaptı ve İngiltere'de o zamana dek rastlanmamış bir şekilde Sulh Hakimlerine ve takasçı efendilere karşı bir haçlı seferi düzenledi. Buna yılbaşında başlamıştı. Nerede bir madenci Sulh Hakimi tarafından mahkûm ediliyorsa, Kralî-

çe'nin temyiz mahkemesinden bir **habeas corpus** [*] alıyor, müvekkilini Londra'ya getiriyor ve her zaman onu beraat ettirmeyi başarıyordu. Böylece 13 Ocakta Kraliçe'nin temyiz mahkemesinden hakim Williams, Bilston ve Güney Staffordshire Sulh Hakimlerinin mahkûm ettiği üç madenciyi beraat ettirdi; bu adamların suçları çökme tehlikesi olan bir yerde çalışmayı reddetmeleri idi ve bu maden onlar dönmeden gerçekten çöktü! Bu olaydan önce, hakim Patteson altı işçiyi beraat ettirmişti. Bu yüzden, Roberts adı, maden sahipleri arasında dehşet saçmaya başladı. Preston'da dört müvekkili hapisteydi. Ocağın ilk haftasında olayı yerinde incelemek için oraya gittiğinde, kendisi gelmeden, cezaları bitmemiş olmasına rağmen dördünün de serbest bırakılmış olduğunu gördü. Manchester'de yedi kişi hapisteydi. Roberts, bunlar için de **habeas corpus** aldı ve hakim Wightman'ın bunları beraat ettirmesini sağladı. Prescott'da, St. Helens ve Güney Lancashire'da karışıklık çıkarmak ithamıyla dokuz kömür madencisi hapsedilmiş, mahkeme edilmelerini bekliyorlardı. Roberts olay yerine geldiğinde hepsi serbest bırakıldı. Bütün bunlar Şubatın ilk yarısında oldu. Nisan'da Roberts Derby'de bir, Wakefield'de dört ve Leicester'de dört madenciyi serbest bıraktırdı. Bu «Doaberries» lerin —İşbirlikçi Sulh hakimleri için kullanılan ve Shakespeare'in «Mach Ado For Nothing» adlı eserinden alınan isim— madencilere saygı duyana dek bir süre böyle devam etti. Takas sisteminin kaderi de bu yolu izledi. Roberts, inatçı maden sahiplerini bir bir mahkemeye verdi ve işbirlikçi Sulh Hakimlerini onları mahkûm etmeye zorladı; bir anda her yerden bitive-

---

[*] Habeas Corpus Yasası: 1679 tarihli bu yasaya göre tutuklanan herkes, tutuklanışının yasaya uygunluğunu bir üst mahkemeye inceletebilir. Bu hak vatana ihanet suçunda geçerli değildir. Başka bir yasayla geçici olarak yürürlükten kaldırılabilirdi.

ren bu «parlak avukat» öylesine korku saldı ki, örneğin Belper'de Roberts'in gelişi üzerine bir takas şirketi şu bildiriyi yayımladı:

«DİKKAT!

Pentrich Kömür Madeni.»

«Bay Haslam herhangi bir yanlışlığı önlemek için madende çalışan herkesin, ücretlerini tamamen nakdî olarak alacaklarını ve bunları istedikleri zaman istedikleri gibi harcamakta serbest olduklarını açıklamayı gerekli görmektedir. Eğer bay Haslam'ın mağazalarından eşya satın almak isterlerse, bu eşyalar kendilerine normal fiyatlarla satılacaktır. Ne var ki alışverişlerini buralardan yapmaları zorunlu değildir. Alışverişlerini ister burdan ister başka bir yerden yapmış olsunlar, işleri ve ücretleri her zamanki gibi devam edecektir.»

Bu zafer, bütün İngiliz işçi sınıfında büyük sevinç yarattı ve sendikaya birçok yeni üye kazandırdı. Bu arada Kuzeydeki grev devam etmekte idi. Tek bir işçi bile işbaşı yapmıyordu. Başlıca kömür limanı olan Newcastle öylesine boş kalmıştı ki, bütün söylentilere rağmen kömürün İskoç kıyılarından getirtilmesi gerekiyordu [188]. Başlangıçta sendikanın fonları bol iken her şey iyi gidiyordu. Ama yaz sonlarına doğru mücadele madenciler için gittikçe zorlaştı. İşçiler arasında büyük bir sefalet hüküm sürmekteydi. Paraları yoktu ve İngiliz sanayisinin tüm işkollarında çalışan işçilerin yaptığı yardımlar, büyük sayıdaki grevcilerin işini pek kolaylaştırmıyordu. Bu yüzden,

---

[188] Almanca metinde şöyle açıklanmıştır: «Halbuki İngiltere'de 'Newcastle'a kömür taşımak' deyimi, Yunanistan'daki 'Atina'ya baykuş götürmek' deyimi gibi, tamamen gereksiz bir iş yapmak anlamına gelir.

mağazalardan veresiye mal satın almak zorunda kalıyorlardı. Birkaç proleter gazetesi hariç, bütün basın onlara karşıydı; burjuvalar, hatta içlerinde madencileri destekleyecek kadar adalet duygusu olanları yoz, liberal ve muhafazakâr gazetelerden onlar hakkında birçok yalanlar okuyorlardı. Londra'ya giden on iki madenciden oluşan bir heyet, buradaki proletaryadan biraz yardım aldıysa da bu bile desteğe ihtiyacı olan büyük kitleye pek bir şey ifade etmedi. Bütün bunlara rağmen, maden işçileri dayanıklıydılar, daha da önemlisi maden sahiplerinin ve onların sadık uşaklarının yaptıkları bütün kötülükler ve provakasyonlar karşısında sessiz ve barışçıydılar. Hiç bir intikam olayı olmadı, hiç bir düzenbaza kötü muamele edilmedi ve tek bir hırsızlık olayı kaydedilmedi. Böylece grev, dördüncü ayını doldurmuştu ve maden sahipleri hâlâ ellerine bir koz geçirememişlerdi. Bununla beraber önlerinde açık bir yol vardı: Kulübe sistemini hatırladılar. İsyankâr işçilerin oturdukları evler, KENDİ mülkleriydi. Haziranda işçilere ihbarname gönderildi ve bir hafta içinde kırk bin kişi kapı dışarı edildi. Bu tedbir, menfur bir vahşetle uygulandı. Hastalar, zayıflar, yaşlılar ve küçük çocuklar, hatta hamile kadınlar insafsızca yataklarından alınıp, yol kenarındaki çukurlara atıldılar. Bir görevli, doğum sancıları çekmekte olan bir kadını saçından sürükleyerek sokağa attı. Çok miktarda asker ve polis en ufak bir direniş belirtisi karşısında ve bütün bu hayvanî işleri gerçekleştiren Sulh Hakiminin en ufak bir işareti ile ateş etmeye hazırdılar. İşçiler buna da hiç bir direniş göstermeden tahammül ettiler. Bütün umut, onların vahşete girişmelerindeydi; askerler işe karıştırılarak greve bir son verme umuduyla işçiler yasalara karşı gelmeye zorlandılar. Avukatlarının ihtarlarını hatırlayan evsiz barksız madenciler hiç bir şey yapmadılar, eşyalarını alıp ekili tarlalara ve kırlara yerleştiler. Yerleşecek yer bulamayan bazıları, yol kenarlarına ve

çukurlara kamp kurdular; başkalarına ait toprak üzerine yerleşenler ise «yarım penny değerinde zarar» a sebep oldukları için, bir sterlin cezaya çarptırıldılar; bunu da ödeyecek durumda olmadıklarından trademill'de çalışmak zorunda kaldılar. Böylece, sekiz haftadan daha uzun bir süre, yaz sonunda kendileri ve küçük çocukları için patiska perdelerden yaptıkları yatak örtülerinin altında, sendikalardan aldıkları küçük harçlıklar ve küçük iş sahiplerinin gittikçe azalan kredilerinden başka hiç bir yardım almadan yaşadılar. Bunun üzerine, Durham'da oldukça büyük madenlere sahip olan Lord Londonderry isyankâr işçilerine daha fazla kredi vermemeleri için «kendi» kasabası olan Seaham'daki dükkâncıları tehdit etti. Bu «asil» lord, işçilere zaman zaman gönderdiği ve onları eğlendirmekten başka hiç bir şeye yaramayan, komik, azametli ve bozuk bir dille yazılmış fermanlarıyla kendini bu hareketin palyaçosu haline dönüştürdü. Bütün gayretleri hiç bir sonuç vermeyince, maden sahipleri büyük bir masrafa girerek İrlanda'dan ve şimdiye dek hiç bir işçi hareketine sahne olmamış Wales gibi uzak yerlerden işçi getirdiler. Böylece işçiler arasındaki rekabet tekrar sağlandıktan sonra, grevcilerin gücü kırıldı. Maden sahipleri onları sendikadan ayrılmaya, Roberts'i terketmeye ve işverenlerin koydukları koşulları kabul etmeye zorladılar. Böylece Eylülün sonunda, kömür madencilerinin maden sahiplerine karşı giriştiği beş aylık savaş, ezilenlerin tahammül, cesaret, zekâ ve takdire şayan bir soğukkanlılıkla sürdürdükleri savaş sona ermiş oldu. Çocuklara İş Bulma Komisyonunun raporu tarafından 1840'larda bile tamamen vahşi ve ahlâksız olarak tanıtılan bu insanların ne derece gerçek bir insanlık kültürüne, hevese ve güçlü kişiliğe sahip olduklarını bu savaş açıkça ortaya koymaktadır! Kırk bin işçiyi tek vücut haline getiren ve sadece iyi disiplinli değil, aynı zamanda tutkulu, tek bir amaca yöne-

lik bir ordu gibi büyük bir soğukkanlılıkla, artık daha fazla direnmenin çılgınlık olacağı noktaya gelene dek savaşmalarını sağlayan bu baskı ne kadar ağırdı! Üstelik ne biçim bir savaş! Görünen, canlı düşmanlara karşı değil, açlığa, sefalete, yoksulluğa, evsizliğe ve zenginliğin vahşetinin çılgınlığa kadar götürdüğü tahriklerin ürünü olan kendi duygularına karşı verilmiş bir savaş. Eğer vahşetle ayaklansalardı, silâhsız ve savunmasız olan işçileri öldüreceklerdi ve bir - iki gün sonra maden sahipleri zafere ulaşacaklardı. Onların yasalara uyması, polis korkusundan ileri gelen bir şey değil. İşçi zekâsının ve iradesinin en iyi bir kanıtıydı.

Böylece çalışan insanlar eşsiz sabırlarına rağmen bir kez daha sermayenin gücü altında ezilmek zorunda kaldılar. Ama mücadele boşuna olmamıştı. Bir kere bu on dokuz haftalık grev, Kuzey İngiltere madencilerini o zamana dek içinde bulundukları entelektüel boşluktan kurtarmıştı. İnsanlar uyuşukluğu terketmişler, kendi çıkarlarını korumaya çalışmışlar, uygarlık ve özellikle işçi hareketine girmişlerdi. İlk kez, maden sahiplerinin bütün hainliğini açığa çıkartan grev, burada güçlü bir işçi muhalefeti kurdu ve bunların üçte ikisini Chartist yaptı; böylesine kararlı ve tecrübeli otuz bin işçinin kazanılması, muhakkak ki Chartistler için gerçekten değerlidir. Ayrıca bütün grevin özelliği olan tahammül ve yasalara uymakla birlikte sürdürülmekte olan aktif ajitasyon, toplumun dikkatini madenciler üzerine çekmişti. Kömür ihraç vergisi üzerine açılan bir tartışmada, Avam Kamarasının tek kararlı Chartist üyesi olan Thomas Duncombe, kömür madencilerinin durumunu meclise getirdi, dilekçelerini okuttu ve yaptığı konuşmayla hiç olmazsa parlamento görüşmelerine ayrılan sütunlarda burjuva gazetelerinin olayla ilgili doğru birkaç söz yayınlamalarını sağladı. Grevden hemen sonra Haswell'de bir patlama oldu; Roberts Lond-

ra'ya gitti, madencilerin temsilcisi olarak olayın incelenmesi üzerine ısrar etti ve İngiltere'nin tanınmış jeolog ve kimyacılarının, Profesör Lyell ve Profesör Faraday'ın olay yerine gönderilmesini başardı. Bu olayı kısa bir süre içinde birkaç patlama daha izleyince Roberts bütün ayrıntıları Başbakana anlattı ve Başbakan, işçilerin korunması için gerekli tedbirlerin mümkünse parlamentonun bir sonraki çalışma döneminde, yani 1845 döneminde önerileceğine söz verdi. Eğer işçiler, grev vasıtasıyla saygıdeğer, özgürlüğe tutkun insanlar olduklarını ortaya koymasalardı ve eğer danışman olarak Roberts'i tutmamış olsalardı, bunları başaramayacaklardı.

Kuzeydeki kömür madencilerinin sendikadan ayrılmaya ve Roberts'i terketmeye zorlandıkları daha etrafta pek duyulmamışken Lancashire madencileri, on bin kişilik bir sendika kurdular ve genel avukatlarına yılda bin iki yüz sterlinlik bir maaş vermeyi taahhüt ettiler. Geçen yıl, sonbaharda da yediyüz sterlinden daha fazla aidat topladılar. Bunun iki yüzden fazlasını maaşlara ve mahkeme masraflarına verdiler, geri kalanı ise iş olmadığı ya da işverenlerle anlaşamadığı için işsiz kalmış işçilerin desteklenmesinde kullanıldı. Böylece işçiler, birleşerek kendilerinin de önemli bir güç olabileceğini ve hatta giderek burjuvazinin gücünü yenebileceklerini daha açıkça görmeye başlıyorlar. Bütün işçi hareketlerinin meyvesi olan bu bilinci, İngiliz madencileri «Birlik» (sendika) ve 1844 grevi sayesinde kazandılar. Kısa bir süre içinde, şu anda fabrika işçilerinin daha üstün oldukları zekâ ve enerji farkı ortadan kalkacak ve ülkenin madencileri diğer işçilerle her konuda onlarla eşit olacaklardır (189). Burjuvazinin bas-

(189) Bugün, yani 1886'da, kömür madencilerinin Avam Kamarasında altı temsilcisi vardır.

tığı toprak, yavaş yavaş ayağının altından kaymaktadır ve kısa bir süre içinde, dayandıkları temellerle birlikte toplumun ve Devletin yapıları çökecektir.

Ne var ki burjuvazi ihtarlara aldırmak istemiyor. Madencilerin direnişi onu daha da kızıştırdı. Mal sahibi sınıf bunu, işçilerin genel hareketi içersinde ileriye atılmış bir adım olarak değerlendireceği yerde, o zamana dek gördükleri muameleye artık daha fazla tahammül edemediklerini açıklayacak kadar «aptal» olan bir sınıfa karşı tüm kızgınlığını çıkartma fırsatını buldu. Proleterlerin haklı istekleri onlara göre, mal sahibi olmayan kişilerin hoşnutsuzlukları, «kutsal ve insanca düzen» e karşı çılgınca ayaklanmaları ve en iyi durumlarda da «çalışmak için çok tembel olan ve ajitasyonla geçinen kötü niyetli demagog» ların faaliyetlerinin (ve burjuvazinin bütün gücü ile karşı koyması gereken) sonucudur. İşçilere; tabiî başarısız bir şekilde; doğal olarak sendikanın maaş verdiği Roberts'i ve sendika ajanlarını, ceplerindeki son meteliğe kadar onları soyan dolandırıcılar olarak göstermeye çalıştılar. Eğer mal sahibi sınıfın çılgınlığı bu denli arttıysa, geçici kârları çağın belirli işaretlerini artık göremeyecek kadar kendisini körlettiyse, İngiltere'nin sosyal sorununun barışçı yollarla çözüleceğine dair bütün umutları terketmemeliyiz. Tek mümkün çözüm, bir devrimdir ve bu muhakkak gecikmeyecektir.

11
Tarım Proletaryası

Giriş bölümünde eski işçilerin mütevazi bağımsızlıkları ile birlikte sanayi ve tarımsal çalışmanın eski birliği ortadan kalktığında, küçük tarlalar büyük çiftlikler haline geldiğinde küçük köylülerin, büyük çiftçilerin korkunç rekabetleri karşısında nasıl silindiklerini, yani küçük köylülüğün nasıl küçük burjuvazi gibi ortadan kalktığını görmüştük. Küçük köylüler o zamana dek oldukları gibi toprak sahibi ve ortakçı yerine, şimdi, büyük ortakçılara ve toprak sahiplerine ırgat olarak kendilerini kiralamak zorunda kalmışlardı. Eski durumlarıyla kıyaslandığında pek parlak olmamasına rağmen yine de bu duruma bir süre

için tahammül edilebilirdi. Sanayideki gelişme, —gelişme hızının azalmasıyla ve makineleşmenin ilerlemesiyle şehirlere akın eden tarım nüfusunu kabul edemeyecek duruma gelinceye dek— nüfus artışını dengeledi. Bundan sonra sadece sanayi bölgelerinde ve orada da ara sıra görülen yoksulluk, tarımsal bölgelerde de görülmeye başlandı. Fransa ile sürdürülen yirmi beş yıllık savaş da, hemen hemen aynı yıllarda sona erdi. Çeşitli savaş bölgelerinde azalan üretim, ithalâtın kısılması ve İspanya'daki İngiliz ordusu için gerekli olan şeyleri tedarik etme zorunluluğu İngiliz tarımına sunî bir canlılık getirmiş ve çok sayıda işgücünü de işten almıştı. İthalâttaki tıkanıklık, ihracat zorunluluğu ve işçi darlığı birdenbire durunca bunun zorunlu sonucu olarak İngilizlerin agricultural distress dedikleri tarımsal sefalet ortaya çıktı. Ortakçılar ellerindeki hububatı düşük fiyatla satmak zorunda kaldılar ve bu yüzden de düşük ücretler verebildiler. 1815'de fiyatları yüksek tutmak için Hububat Yasaları çıkarıldı. Bunlar on iki buçuk kilo buğday fiyatının seksen şilinden düşük kaldığı sürece hububat ithalini yasaklıyordu. Doğal olarak sonuçsuz kalan bu yasalar birkaç kez düzeltildi ve geliştirildi ama tarımsal bölgelerdeki sefaleti hafifletmeyi başaramadı. Bütün bu yasalar —yabancı ülkelerin serbest rekabeti rol oynayabilseydi— had safhaya varacak ve krizler yaratacak olan bu hastalığı yavaş ama kronik bir hastalık haline getirdi ve bu durum tarım işçileri üstünde aynı şiddetteki bir baskıyı hissettirmeye katkıda bulunmaktan öteye gidemedi.

Tarım proletaryasının doğuşundan sonraki ilk zamanlarda aynı anda sanayide yıkılan efendi ile işçisi arasındaki ataerkil ilişkiler, Almanya'nın hemen hemen her yerinde de hâlâ olduğu gibi çiftçi ile işçileri arasında gelişti. Bu ilişki sürdükçe tarım işçilerinin sefaleti daha az göze çarpıyordu; bunlar, ortakçı çiftçinin kaderini paylaşıyorlar

ve ancak en zorunlu hallerde işten çıkartıyorlardı ama bu durum şimdi artık tamamen değişti. Tarım işçileri, şimdi hemen hemen her yerde gündelikçi emekçiler oldular. Ancak ortakçılar tarafından ihtiyaç duyulduğunda işe alınırlar ve bu yüzden de özellikle kış aylarında haftalarca işsiz kalırlar. Ataerkil ilişkilerin hüküm sürdüğü dönemlerde ırgatlar ve aileleri çiftlikte yaşıyorlar, çocuklar orada büyüyor ve ortakçı çiftçi, yetişmekte olan kuşak için yine çiftlikte iş bulmaya çalışıyordu; o zamanlar, günlük emekçiler kaide değil, istisna idiler. Böylece her çiftlikte gerektiğinden çok daha fazla sayıda işçi vardı. Bu yüzden bu ilişkileri bozmak, ırgatları çiftlikten kovmak ve onları gündelikçi emekçiler haline dönüştürmek, ortakçıların çıkarına oldu. Bu 1830 yılına doğru oldukça yaygın bir şekilde gelişti. Sonuç olarak o zamana dek gizli kalmış olan nüfus fazlası açığa çıktı, ücret oranları düştü ve yoksulluk yardımları pek çok arttı. Bundan sonra tarımsal bölgeler yoksulluğun **sürekli** merkezi oldular; tıpkı uzun zamandan beri sanayi bölgelerinin, sefaletin **periyodik** merkezleri olmaları gibi. Tarımsal bölgelerde günden güne artmakta olan yoksulluk karşısında devletin aldığı ilk tedbir, Yoksullar Yasasının yeniden gözden geçirilmesiydi. Çiftçiliğin büyük çapta gelişmesi, harman makinesinin ve diğer makinelerin kullanılması ve kadınlarla çocukların çalıştırılmaları (bu şimdi öylesine yaygınlaştı ki, yakın zamanlarda bu konu özel resmî bir komisyon tarafından araştırılmaya başlandı) çok sayıda işçiyi işsiz bıraktı. Büyük çapta çiftçilik, burada çok önemli olan ataerkil ilişkilerin kaldırılması, makinelerin ve buhar gücünün kullanılması, kadınlarla çocukların çalıştırılmasıyla sınaî üretim sistemi tarım bölgelerinde de ortaya çıktı. Böylelikle çalışanların son ve en durağan kesimini de devrimci hareketin içine itti. Öte yandan bu değişiklikle, işçinin sırtındaki yük daha da ağırlaştı ve tarım durağanlığını koruda-

ğu ölçüde eski sosyal yapının çözülüşü o denli şiddetle ortaya çıkıyordu. «Nüfus fazlası» birden açığa çıktı ve sanayici bölgelerde olduğu gibi, üretimi artırarak istihdam etmesi olanaksızdı. Mallarını tüketecek insanlar var olduğu sürece yeni fabrikalar açılabilirdi ama yeni bir parça toprak yaratılamazdı. Çorak toprakların ekilip biçilmesi barış yapıldıktan sonraki kötü dönem için fazla cüretkâr bir spekülasyondu. Bunun zorunlu sonucu olarak işçiler arasındaki rekabet en yüksek bir noktaya ulaştı ve ücretler minimuma düştü. Yoksullar Yasası yürürlükte olduğu sürece Yoksullar Sandığı'ndan işçilere, yardım ediliyordu. Bu usul ücretleri daha da düşürdü; çünkü ortakçılar ücretin mümkün olduğu kadar büyük bir kısmını Yoksullar Sandığı'na ödettirmeye çalışıyorlardı. Artık nüfusun gerektirdiği daha yüksek yoksulluk vergileri biraz daha arttı ve sonunda, üstünde tekrar duracağımız, yeni Yoksullar Yasası, zorunluluk oldu. Ama bu da durumu düzeltecek bir yasa değildi. Ücretler yükselmedi, artık nüfustan kurtulunamadı ve yeni yasanın gaddarlığı insanları hepten çileden çıkartmaktan başka bir işe yaramadı. Yoksulluk vergileri azaldı ama birkaç yıl sonra yine eski halini buldu. Bu yasanın tek etkisi şuydu: eskiden üç - dört milyon yarı aç varken, şimdi bir milyon tamamen aç insan vardı ve durumlarında hiç bir şey değişmemiş olan diğerleri ise yardımsız geçinmek zorunda kalmışlardı. Tarım bölgelerindeki sefalet, her yıl biraz daha arttı. Herkes ihtiyaç içindeydi. Aileler haftada 6, 7 ya da 8 şilinle, bazen de beş parasız geçinmek zorunda kalıyorlardı. Şimdi; daha 1830'larda, Parlamentoda, Liberal bir üyenin bu insanlar hakkında anlattıklarını dinleyelim (190):

(190) E. G. Wakefield, Parlamento üyesi, «Swing Unmasked; or, The Cause of Rural Incendiarism», Londra 1831, Broşür. Yukardaki alıntılar s. 9-13'de bulunabilir. O zaman hâlâ yürürlükte olan eski Yoksullar Yasası ile ilgili olan alıntılar buraya alınmamıştır.

«İngiliz tarım gündelikçisi ile dilenci eş anlamlı sözcüklerdir. Babası da yoksuldu, annesinin sütü ise besleyici değildi. Çocukluğundan beri kötü besin aldı. Bununla bile açlığını bastıramadı ve uyumadığı zamanlarda hep açlıktan ve karnının ağrımasından yakındı. Yarı yarıya giyiniktir ve ocağında, ancak bir lokmalık yemeğini pişirecek kadar ateş vardır. Soğuk ve rutubet, her zaman kendisiyle birlikte evinin içindedir ve ancak çok güzel havalarda odasını terkeder. Evlidir ama kocalık ve babalık mutluluklarını tatmamıştır. Aç, üşüyen, çoğunlukla hasta ve aciz, her zaman kendisi gibi kaygulu ve umutsuz olan karısı ve çocukları doğal olarak hırçın, kavgacı ve bencildirler. Onları görmekten bile nefret ettiğini söylemektedir. Evin içine, sadece kendisini yağmurdan ve rüzgârdan daha iyi koruduğu için girer. Ailesine bakması gerekmektedir. Ne varki bunu yapamadığından dilenciliğe ve her türlü sahtekârlığa başlar. Buna eğilimi olsa bile sınıfının daha atik üyelerini kaçakçı ve yasa dışı yapan cesaret, onda yoktur. Ama eline fırsat geçince hemen bir şeyler aşırır, çocuklarına yalan söylemesini ve hırsızlık yapmasını öğretir. Zengin komşularına gösterdiği aşırı saygılı, kölece tavır, onların kendisine kabaca ve kuşkuyla davrandıklarını gösterir. Bu yüzden onlardan korkar ve nefret eder, ama onlara asla zarar vermeye kalkışmaz. Umutsuzluğa bile kapılamayacak kadar ezilmiştir. Sefil varlığı kısadır, romatizma ve astım onu düşkünler evine yollar, burada da tek güzel bir anısı bile olmadan son nefesini verir. Böylece yerini kendisi gibi yaşayacak ve ölecek başka bir sefile bırakır.»

Yazar, bu tarım gündelikçileri sınıfının yanı sıra, daha hareketli, fizikî, aklî ve ahlâkî bakımdan daha iyi durumda olan bir sınıfın da varlığından söz ediyor; bunlar yine aynı sefalet içinde yaşayan, ama bu koşullar içinde

doğmamış olan insanlardır. Tarifine göre bunlar, aile hayatları daha düzgün olan ama kaçakçılık ve kaçak avcılık yapan av bekçileri ve mahallî inzibatla kanlı çatışmalara girişen, hapiste geçirdikleri yıllarda topluma karşı nefretleri daha da artan ve mal sahibi sınıfın baş düşmanı olan yasa dışı kişilerdir. «Ve,» diyor sözlerini bitirirken, «Bütün bu sınıfa, kibarca, İngiltere'nin gözüpek köylüleri denilir.»

Bugüne dek, bu tarif; İngiltere'nin tarım gündelikçilerinin büyük bir kesimi için geçerliydi. 1844 Haziranında **Times,** tarım bölgelerine, buradaki sınıfın içinde bulunduğu durumu araştırması için bir muhabir gönderdi ve bu gazetecinin yazdığı rapor, yukarıda anlatılanlara tamamen uymaktadır. Bazı bölgelerde ücretler haftada altı şilinden daha fazla değildi. Ücretler, Almanya'nın bazı bölgelerine oranla da düşüktü. Halbuki, gerekli birçok maddenin fiyatı Almanya'dakinin iki misliydi. Bu insanların ne tür bir yaşantı sürdürdükleri tahmin edilebilir; yemekleri az ve kötü, elbiseleri parça parça, evleri tıkış tıkış, küçük, harabe halindeki kulübeler rahatsız; gençler ise, kadınlarla erkeklerin bir arada yaşadıkları ve bu yüzden de gayrı meşru ilişkilerin çok sık olduğu pansiyonlarda kalırlar. Ayda bir - iki gün işsiz kalmak, muhakkak ki bu insanları büyük bir sefaletin içine sürükler. Çok dağınık olduklarından, ücretlerini yükseltebilmek için bir araya gelemezler ve eğer işlerinden biri düşük ücretle çalışmak istemezse, en küçük bir teklife bile müteşekkir olan işsiz ya da yardımla yaşıyan bir düzine insan bulunur onun yerine. Halbuki işini bırakan birine; Yoksullar Yasasının uygulayıcıları, hiç bir yardımda bulunmazlar. Zaten bu memurlar, onun iş istediği ortakçı çiftçilerdendirler ya da onların akrabaları, tanıdıklarıdırlar. Bu raporlar İngiltere'nin sadece bir ya da iki bölgesinden gelmiyor. Tam aksine ıstırap geneldir, Kuzeyden Güneye, Doğudan Batıya

kadar yayılmıştır. Suffolk ve Norfolk'daki işçilerin durumu Devonshire, Hampshire ve Sussex'dekilerin durumuna benzer. Kent ve Surre, Buckinghamshire ve Cambridgeshire'da olduğu gibi Dorsetshire ve Oxfordshire'da da ücretler düşüktür.

İşçi sınıfına karşı girişilen barbarca hainliklerden biri de Av Yasalarıdır. Avın tahmin edilemeyecek kadar çok olmasına rağmen, Av Yasaları, diğer bütün ülkelerden daha serttir. Eski İngiliz gelenek ve göreneklerine göre kaçak avı ancak bir cesaret belirtisi olarak gören İngiliz köylüsü, kendi yoksulluğu ve binlerce av kuşuyla tavşanı kendi eğlencesine ayıran Lord'un **car tel est notre bon plaisir**'i [191] arasındaki çelişki ile bu yöne daha da itilir. Yılanları öldürür, ya da şurada burada küçük bir av hayvanı yakalar. Aslında bunun toprak sahibine hiç bir zararı yoktur. Çünkü onun arazisi çok büyüktür ve bu arada kaçak avcının ve ailesinin karnı doyar. Avlanırken yakalanırsa işçi hapse mahkûm olur ve bu suçu bir kez daha tekrarladığında, cezası yedi seneye çıkar. Yasaların sertliği, av bekçileri ile kanlı çatışmalara girişilmesine ve her yıl birkaç cinayetin işlenmesine sebep olur. Bu yüzden av bekçilerinin işi hem tehlikeli, hem de halkın nefret ettiği bir iştir. Geçen yıl iki av bekçisi işlerine devam etmektense intihar etmeyi tercih ettiler. Toprak sahibi aristokrasinin asil av sporunu yapabilmesinin mütevazi bedeli budur; ama «toprağın efendileri» için bunun önemi nedir ki? «Artık» nüfustan bir - iki kişinin yaşaması ya da ölmesi, onlar için hiç bir şey ifade etmez. Av Yasaları «artık» nüfusun yarısını bile ortadan kaldırsa —İngiliz toprak sahiplerinin hayırseverliğine göre— bu, diğer yarı için daha hayırlı olur.

---

[191] Bizim zevkimiz böyledir.

Kırsal bölgelerdeki hayat koşulları, birbirinden uzak konutlar, çevrenin, işin ve sonuç olarak fikirlerin durağanlığı her türlü evrim için elverişsiz olmasına rağmen sefalet ve yoksulluk burada bile meyvelerini verir. Sanayi ve maden proletaryası, sosyal düzene karşı girişilen direnişin ilk safhasını yani, kişinin işlediği suçla ifade edilen doğrudan bireysel isyan safhasını aştılar, ama köylüler hâlâ bu safhadadırlar. En beğendikleri sosyal savaş yöntemi, kundakçılıktır. 1830 - 31'de, Haziran İhtilâlini izleyen kış mevsiminde kundakçılık epeyce yayıldı. Sahil muhafızlarının arttırılması (ki bu kaçakçılığı çok zorlaştırdı ve bir ortakçının deyimiyle «sahili mahvetti»), Yoksullar Yasasında yapılan değişiklikler, düşük ücretler ve makinelerin kullanılması sonucu olarak birçok karışıklık çıktı ve bütün Sussex bölgesi ve çevredeki bölgeler Ekimde bir kaynaşma havasına kapıldı. Kışın, ortakçıların tarlalardaki ot ve hububat yığınları, ahırları ve ambarları yakıldı. Hemen hemen her gece böyle birkaç yangın çıkıyor ve ortakçı çiftçiler ile toprak sahiplerini dehşet içinde bırakıyordu. Suçlular nadiren yakalanıyordu ve işçiler kundaklama olaylarını «Swing» isminde efsanevi bir kişiye atfediyorlardı. İnsanlar bu Swing'in kim olabileceği ve kırsal bölgelerdeki yoksulların bu öfkelerinin nereden geldiği üstüne kafa patlatıyorlardı. Asıl nedenler; Sefalet, Baskı, sadece birkaç kişinin aklına geliyordu. Kırsal bölgelerde ise hemen hemen hiç kimse bu konuda kafasını yormuyordu. O yıldan beri tarım işçilerinin işsiz kaldıkları her kış mevsiminde kundakçılıklar tekrarlandı. 1843 - 44 kışında bunlar bir kez daha olağanüstü bir derecede çoğaldı. Önümde, **Northern Star** gazetesinin o zamanki birkaç sayısı durmakta. Bunların her biri birkaç kundakçılık haberi veriyor ve bunların kime karşı yapıldıklarını belirtiyor. Aşağıdaki listede eksik olan sayılar elimde yok; ama kuşkusuz ki onlar da bu tür olayları haber vermekte. Üstelik böyle bir

gazetenin tüm olaylar hakkında haber verebilmesi olanaksız. 25 Kasım 1843'te iki vaka, bir de birkaç eski olay tartışılıyor. 16 Aralıkta, Bedfordshire'da ardarda yapılan kundakçılıkların sonucu doğan büyük bir heyecan hüküm sürmekte. Son birkaç gün içinde burada iki büyük ortakçı çiftliği, Cambridgeshire'da dört büyük ortakçı çiftlik evi, Hertfordshire'da bir çiftlik evi yakılmış ve bunların yanı sıra diğer bölgelerde on beş yangın çıkartılmıştı. 30 Aralıkta Norfolk'ta bir, Suffolk'da iki, Essex'de iki, Cheshire'da bir, Lancashire'da bir, Derby, Lincon ve Güneyde on iki; 6 Ocak 1844'de on, 13 Ocakta yedi ve 20 Ocakta dört kundakçılık olayı oldu. Bundan sonra haftada üç ya da dört kundakçılık olayı olduğu rapor ediliyordu ve bunlar eskisi gibi baharda sona ermiyor, Temmuz ve Ağustos aylarına dek devam ediyordu. Bu tür suçların yaklaşmakta olan 1844 - 45 döneminde daha da artacağını İngiliz gazeteleri şimdiden söylüyorlar.

İngiltere'nin sessiz ve şiirsel kır bölgelerinde bu tür olayların olması hakkında okuyucularım ne düşünüyorlar acaba? Bu, sosyal bir savaş mıdır, değil midir? Bu, sürüp gidecek doğal bir durum mudur? Ne var ki buradaki toprak sahipleriyle ortakçılar genel olarak sanayi bölgelerindeki sanayiciler ve burjuvazi gibi ceplerine doğrudan para sokmayan her şeye karşı kör ve ilgisizdirler. Eğer sanayiciler işçilerine Hububat Yasaları kalktığı takdirde büyük iyilikler vaat ediyorlarsa, toprak sahipleri ve ortakçıların birçoğu da, aynı yasaların yürürlükte kalabilmesi için işçilerine yeryüzünde bir cennet vaat etmektedirler. Ama her iki durumda da mal sahipleri, işçilerin kendilerini desteklemesini sağlayamadılar. Fabrika işçileri gibi tarım gündelikçileri de Hububat Yasaları'nın kaldırılması ya da yürürlükte kalması karşısında tamamen ilgisizdiler. Ama sorun, her ikisi için de önemlidir. Hububat Yasaları'nın kalkmasıyla serbest rekabet, yani bugünkü sosyal

ekonomi, en uç noktasına varacaktır; bugün var olan ilişkiler çerçevesi içinde tüm ilerlemeler durur ve bundan öteye atılacak tek adım, sosyal düzenin radikal bir dönüşümüdür (*). Tarım gündelikçileri için sorun daha da büyük bir önem taşır: hububatın serbest ithali sonuç olarak (mekanizmasını **burada** açıklayamayacağım) ortakçı çiftçilerin toprak sahiplerinden kurtulmalarını başka bir deyişle Toryli çiftçilerin liberal olmalarını sağlayacaktır. Bu sonuca varılmasında Hububat Yasası'na Karşı Olanlar Birliği oldukça önemli katkılarda bulunmuştur ve yerine getirmiş olduğu tek gerçek görev de budur. Ortakçılar Liberal, yani bilinçli burjuvalar olduklarında, tarım emekçileri de kaçınılmaz olarak Chartist ve sosyalist olacaktır; birinci değişim ikincisini getirir. Tarım emekçileri arasında yeni bir hareketin şimdiden başlamış olduğunu, toprak sahibi olan Liberal Earl Radnor'un 1844 Ekiminde malikânesinin bulunduğu Highworth'da Hububat Yasaları'nın ortadan kaldırılmasını sağlamak için yaptığı toplantı kanıtlamaktadır. Bu toplantıda, bu yasalara karşı tamamen kayıtsız kalan emekçiler konunun tamamen dışında bir şey talep ettiler. Earl Radnor'un yüzüne karşı en acı gerçekleri açıkça söyleyerek kendilerine kirası ucuz olan küçük ortakçı parselleri vermesini istediler. Böylece işçi sınıfı hareketi yavaş yavaş uzak, durgun ve ölü tarımsal yörelere girmeye başladı ve genel sefalet sayesinde çok geçmeden sanayi bölgelerindeki kadar köklenecek ve sağlamlaşacaktır (192).

(*) Bu gerçekten olmuştur. Ticaretin görülmemiş bir şekilde yayıldığı dönemden sonra Serbest Ticaret İngiltere'yi 1878'de başlayan bir krizin içine sokmuştur ve bu kriz 1886'da hâlâ bütün şiddetiyle sürmektedir.

(192) Tarım emekçilerinin de şimdi bir sendikaları var; en hareketli temsilcileri olan Joseph Arch, 1885'de Parlamento üyesi seçilmişti.

Tarımsal emekçilerin dinî inançlarına gelince; bunların sanayi işçilerinden daha dindar olduklarını görürüz. Ama onlar da Kiliseyle pek iyi geçinemezler. Çünkü bu bölgelerde hemen hemen tamamen Katolik Kilisesi üyeleri bulunur. **Morning Chronicle** gazetesinin «Saban başında ıslık çalan biri» [193] imzasıyla yazı yazan bir yazarı, tarım bölgelerine bir gezi yaptığını belirtiyor ve özellikle emekçilerle kiliseden çıktıktan sonra yapmış olduğu şu konuşmayı anlatıyor :

«Bu insanlardan birine o günkü vaizin kendi din adamları olup olmadığını sordum. 'Evet, Allah'ın belâsı! Bizim rahibimizdir ve durmadan dilenir. Onu tanıdığımdan beri dilenip duruyor' (Vaaz, putperestlere karşı yapılan bir dinî görev üstüneydi.) 'Ben tanıdığımdan beri de hep böyle,' diye ekledi bir başkası, 'Ben onun papaz olduğunu bilmezdim, sadece dilenirken görürdüm.' 'Evet,' dedi kiliseden çıkan bir kadın, 'Bir bakın, şu ücretlerimiz nasıl düşüyor. Sonra da papazların birlikte yiyip içtikleri ve avlandıkları şu zengin serserilere bir göz atın. Bana yardım et Tanrım! Bizler, rahiplere para vermektense açlıktan ölmeye razıyız.' 'Rahipleri kuru taşların karşısında tembellik etsinler diye Salisbury Katedraline kendileri göndermiyorlar mı?' diye sordu bir başkası, 'Neden kendileri Allahsızların arasına girip karışmıyorlar?' 'Onlar gitmezler,' dedi ilk konuştuğum yaşlı adam, 'Çünkü onlar zengindirler. İstedikleri kadar toprağa sahiptirler. Bu zavallı rahiplerden kurtulmak için daha fazla para sahibi olmak istiyorlar. Onların ne istediklerini biliyorum ben, çok uzun zamandan beri tanıyorum onları.' 'Ama sevgili dostlarım,' dedim, 'Her zaman kiliseden vaiz hakkında bu denli kötü düşüncelere sahip olarak çıkmıyorsunuz herhalde, yoksa neden gidiyorsunuz?' 'Neden mi gidiyoruz?' diye sordu kadınlar-

[193] Alexander Somerville'in takma adı.

dan biri, 'Çünkü gitmek zorundayız. Çünkü gitmezsek her şeyimizi, işimizi ve her şeyimizi kaybedeceğiz.' Daha sonra ancak kiliselere gitme koşuluyla biraz yakacak oduna ve patates ekebilecekleri toprağa (tabiî bunların karşılığını ödüyorlardı) sahip olabilme hakkını elde ettiklerini öğrendim.»

Bu insanların içinde bulundukları sefaleti ve cahilliği anlattıktan sonra yazar şöyle bitiriyor sözlerini :

«Şimdi bu insanların içinde bulundukları durumun, sefaletlerinin, kiliseye karşı nefretlerinin, din görevlilerine karşı dıştan itaatkâr olmalarının, içten de kin duymalarının, İngiltere'nin kırsal bölgelerinde tamamen geçerli bir yasa, bunun aksininse istisna olduğunu açıkça söyleyebilirim.»

Eğer asıl İngiltere'deki köylülük, yani büyük toprak sahipleri yanındaki kalabalık bir tarım proletaryasının varlığı, kırsal bölgelerdeki yaşam koşulları üzerindeki sonuçları sergiliyorsa, Galler de küçük ortakçıların mevcudiyetini sergilemektedir. Eğer İngiliz tarım toplulukları (cemaat) kapitalistlerle proleterler arasındaki karşıtlığı yeniden üretiyorsa, Galli köylülerin içinde bulundukları durum, kentlerde küçük burjuvazinin yavaş yavaş mahvolmasına benzemektedir. Gallerde, hemen hemen tamamen, ürünlerini büyük ve daha kayırılmış İngiliz çiftçileri kadar ucuza satmadıklarından, yine onlar kadar kârlı çıkamayan küçük ortakçılarla doludur. Ve bu küçük ortakçılar, büyük İngiliz ortakçı çiftçileriyle rekabet etmek zorundadırlar. Üstelik kimi yerlerde toprak ancak pek kâr bırakmayan bir iş olan hayvancılığa elverişlidir. Ama ayrı bir milliyetten olmaları, bu ayrılığı inatla sürdürmeleri nedeniyle Galli ortakçılar, İngiliz ortakçılarından çok daha durağandırlar. Ama aralarındaki ve İngiliz komşularıyla olan rekabet (bu-

nun sonucu olarak da toprakları için ödedikleri kiraların gittikçe artması), bunları zar zor yaşayabilecekleri bir duruma düşürdü. İçler acısı durumlarının gerçek nedenini bir türlü göremediklerinden, bu durumlarını, tarımın ve ticaretin gelişmesini engelleyen ama kontrat imzalayan ortakçının masrafa dahil ettiği, yani asıl toprak sahibinin ödediği yol harçları gibi türlü çeşitli küçük nedene atfediyorlar. Burada da ortakçılar yeni Yoksullar Yasasından nefret etmektedirler. Çünkü bunlar, sürekli olarak bu yasanın altında ezilme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. 1843'de Galli köylüler arasında ünlü «Rebecca» karışıklıkları çıktı. Kadın elbiseleri giyen ve yüzlerini siyaha boyayan erkekler, silâhlanarak köprülerdeki geçiş vergisi alınan kapılara saldırdılar, büyük bir mutluluk içinde bunları ve burada çalışan memurların evlerini yıktılar, hayali «Rebecca» adıyla tehdit mektupları yazdılar ve işi Carmarthen ıslahevine saldırmaya kadar vardırdılar. Daha sonra askerler çağrıldığında ve polis güçlendirildiğinde, köylüler harika bir yetenekle bunları sahte izler üstüne çektiler, buna kanan askerler ters bir yönde ilerlerken onlar da bu köprülerdeki vergi kapılarını tahrip ettiler. En sonunda da, kundakçılık ve cinayet girişimlerinde bulundular. Her zaman olduğu gibi bu büyük suçlar da hareketin sonu oldu. Birçoğu olayları kendilerine göre uygun görmediklerinden, diğerleri ise korktuklarından geri çekildi ve barış kendi kendine sağlandı. Hükümet, olayları ve nedenlerini incelemesi için bir komisyonu görevlendirdi ve bu sorun da böylece kapanmış oldu. Bununla birlikte köylülerin sefaleti hâlâ süregelmektedir ve varolan koşullar altında azalacağı yerde yoğunlaşacağından, günün birinde bu komik «Rebecca» maskeli balolarından daha ciddi sonuçlar doğuracaktır.

Eğer İngiltere büyük çapta, Gal de küçük çapta çiftçilik sisteminin sonuçlarını ortaya koyuyorsa; İrlanda da

toprağın aşırı bir biçimde bölünmesinin sonuçlarını sergilemektedir. İrlanda nüfusunun büyük çoğunluğunu; odaları olmayan küçük kulübelerde yaşayan ve kışın ancak kendilerine yetecek kadar patates ekebilecek tarlalara sahip olan küçük ortakçılar oluşturmaktadır. Bu küçük ortakçılar arasındaki büyük rekabetin sonucu olarak kiralar şimdiye dek duyulmamış bir düzeye, İngiltere'deki kiraların iki, üç, hatta dört katına çıktı. Çünkü her tarım emekçisi bir ortakçı çiftçi olma arzusundadır ve toprağın bölünmesi böyle bir noktaya gelmiş olmasına rağmen, bir parça yer için rekabet halinde bulunan binlerce emekçi vardır. Büyük Britanya'da 137.600.000 dönüm; İrlanda'da ise sadece 60.200.000 dönüm toprak ekilip biçilmesine rağmen; Büyük Britanya 150.000.000 sterlin değerinde, İrlanda ise sadece 36.000.000 sterlin değerinde tarım ürünü üretmesine rağmen, İrlanda'da 75.000 **daha fazla** tarım gündelikçisi vardır (194). Özellikle Büyük Britanya'daki işçilerin büyük bir yoksulluk içinde yaşadıkları gözönünde bulundurulduğunda, İrlanda'da toprak için ne denli bir rekabete girişildiği, bu aşırı oransızlıktan kolayca anlaşılabilir. Bu rekabetin sonucu olarak ortakçıların emekçilerden daha iyi yaşamaları olanaksızlaşır çünkü verdikleri kiralar çok yüksektir. Böylece İrlanda halkı ezici bir sefaletin içindedir ve bugünkü sosyal koşullar altında kendisini bu durumdan kurtaramamaktadır. Bu insanlar, ahır olarak bile kullanılamıyacak kadar kötü, harap kulübelerde yaşarlar. Kış boyunca çok az bir yiyecekle yetinirler ya da yukarıda adı geçen raporun belirttiği gibi yılın otuz haftasında kendilerini besleyecek kadar patates, geri kalan yirmi ikisinde de hiç bir şey yemezler. Baharda, tüm erzakları tükendiğinde, ya da filizlendiği için patatesler ar-

(194) Yoksullar Yasası Komisyonu'nun İrlanda Üstüne Raporu, (1837) Parlamento oturumu. [Almanca baskıya eklenmiştir.]

tık yenemeyecek bir hale geldiğinde, kadınlar ve çocuklar ellerine kap kacak alarak dilenmeye çıkarlar. Bu arada ertesi yıl için patates eken erkek, İngiltere'de ya da İrlanda'da iş aramaya çıkar ve hasat mevsiminde ailesinin yanına döner. İşte İrlandalıların onda dokuzunun içinde yaşadıkları durum budur. Kilise fareleri kadar yoksuldurlar, en kötü elbiseleri giyerler ve bu yarı uygar ülkede olabilecek en düşük eğitim düzeyindedirler. Adı geçen rapora göre, 8,5 milyonluk bir nüfusta 585.000 aile reisi tamamen aciz bir durumdadır. Sheriff Alison'un (195) alıntı yaptığı diğer kaynaklara göre İrlanda'da resmî ya da özel yardım almadan yaşamlarını sürdüremeyecek durumda olan 2.300.000 kişi vardır, yani tüm nüfusun yüzde 27'si aç bilâç bir haldedir!

Bu sefaletin nedeni, bugünkü sosyal koşullar ve özellikle burada toprağın bölünmesi biçiminde ortaya çıkan rekabettir. Başka nedenler bulabilmek için oldukça büyük gayretler gösterilmiştir. Toprak sahibinin kiraya verdiği toprak, kiralayan tarafından başka birine kiralanır, bu kiralayan da başka birine kiralar ve böylelikle toprağı son olarak kiralayıp da ekip biçenle asıl toprak sahibi arasına kimi zaman on tane aracı girebiliyordu. Bu durumda sefaletin asıl kaynağının; kira, son ortakçı tarafından bir önceki ortakçıya ödense bile asıl toprak sahibine ödenmediği zaman toprak sahibine toprağını toprağı ekip biçenin elinden alma hakkı tanıyan yasada aranması gerektiği bile söylenmiştir. Ama bu yasa aslında sefaletin ortaya çıkış şeklini belirlemekten ileri gitmemektedir. Eğer küçük ortakçı toprak sahibi yapılırsa sonuç ne olacaktır? Çoğunluk kira ödemek zorunda olmamasına rağmen gene de ellerindeki toprakla geçinemeyecek ve nüfusun hızlı artışı sonucunda, birkaç yıl içinde kaydedilen en küçük

(195) «Principles of Population», II. Cilt.

bir gelişme de kaybolup gidecek. Düzelmiş koşullar altında olanlar şimdi sefalet yüzünden genç yaşta ölüp giden çocuklarının büyüyüp gelişeceğini görecekler. Sefaletin nedeninin İngilizlerin halk üzerindeki baskısından ileri geldiği söylenmektedir. Gerçi bu, sefaletin bir an önce ortaya çıkmasının bir nedenidir, ama asıl nedeni değil. Ya da suç, Katolik bir ulusun üstüne zorla konulan Protestan Kilisesine atılmaktadır. Ne var ki, Kilise'nin onlardan aldığını İrlandalılar arasında böldüğünüzde kişi başına altı şilin bile düşmez. Üstelik öşür [tithe], toprak mülkiyetinden alınan bir vergidir ve eskiden bunu kiracı ödemesine rağmen şimdi toprak sahibinin cebinden çıkar. 1838 Mübadele Tasarısı'ndan sonra toprak sahipleri bu vergiyi doğrudan ödemekte ve sonuç olarak daha yüksek kiralar istemektedirler. Kiracının durumunda da bu yüzden bir değişiklik olmamıştır. Bu türden yüzlerce sefalet nedeni ortaya atılmıştır, ama bunların her biri sözünü ettiklerimiz kadar önemsizdir. Sefalet, var olan sosyal durumların bir sonucudur ve bunun dışında ancak sefaletin çeşitli biçimlerinin nedenleri aranabilir, ama başka asıl nedeni yoktur. Sefaletin İrlanda'da kendisini başka bir biçimde değil de, böyle bir biçimde göstermesi, halkın özelliğinden ve tarihsel gelişmelerinden ileri gelmektedir. İrlanda halkının karakter özellikleri Latin uluslarında, Fransız ve de İtalyanlarda görülen özelliklerdir. Bunların kötü yönlerini Carlyle'ın ağzından daha önce vermiştik. Şimdi de Teuton özelliklerine yakınlığıyla tanınan Carlyle'dan gerçeğe daha fazla yaklaşan bir İrlandalının söylediklerini dinleyelim (196) :

«Onlar; hareketli, ama tembel, zeki ve düşüncesiz, öfkeli, sabırsız ve ihtiyatsızdır; içgüdüsel bir cesaret sahibi, gösterişe kapılmadan eli açık, çabuk intikam alan, haka-

(196) «The State of Ireland», Londra 1807, 2. baskı 1821, Broşür.

retleri çabuk affeden, çabucak dostluk kuran ve bozan, tanrının zekâ dağıtımında müsrifliğine, düşünce ve kararlılık dağıtırken de cimriliğine rastlamıştırlar.»

İrlandalılarda duygu ve ihtiras kuvvetlidir. Mantık, onların önünde yere eğilir. Duygululuklari ve heyecanlı tabiatları düşünme yeteneklerini kısıtlar ve azimli bir davranışı geliştirmelerini engeller. Böylesine bir ulus şimdiki haliyle sanayi için tümüyle uygunsuzdur. Bu yüzden de bunlar dört elle tarıma sarılırlar ve bunun bile en düşük düzeyindedirler. Fransa'da ve Rhine kıyılarında olduğu gibi yapay bir parsellemenin neticesi değil, büyük mülkler tarafından birçok bölümlere ayrılan toprak (197) bu ülkede eskiden beri bu durumda olduğundan, üstünde sermaye işletilerek buraların düzeltilmesi düşünülemez. Alison'a göre buradaki toprağı, zaten pek yüksek olmayan İngiltere'deki toprağın üretkenlik seviyesine çıkarabilmek için 120.000.000 sterlin gereklidir. İrlanda uygarlığının düzeyini yükseltebilecek olan İngiliz göçmenleri, İrlanda halkını en gaddar bir şekilde sömürmekle yetindiler. İngiltere'ye göç eden İrlandalılar bu ülkeye, sonuçları gelecekte belli olacak olan bir tohum ekmelerine rağmen; onların da İngiliz göçüne müteşekkir olmaları için hiç bir neden yoktur.

İçinde bulundukları durumdan kendilerini kurtarmak için İrlandalıların gösterdikleri gayretler, bir yandan suç biçiminde ortaya çıkar. Bunlar, tarım bölgelerinde her gün görülen tedbirlerdendir ve en yakın düşmanlara, yani toprak sahibinin memurlarına ya da büyük çiftlikleri topra-

(197) Yanlış, küçük çapta tarım Ortaçağ'dan beri geçerli olan tarım şekliydi. Yani küçük köylünün çiftliği Devrimden önce de vardı. Devrimin değiştirdiği tek şey çiftliğin sahibi oldu; onu feodal lordun elinden alıp, dolaylı ya da dolaysız olarak köylüye verdi. [1892 Almanca baskıya eklenmiştir.]

ğından atılan yüzlerce ailenin patates tarlasından oluşan ortakçılara, onların sadık uşakları ve Protestan zorbalara karşı yöneltilen suçlar, çoğu kez cinayetlerdir. Bu tür suçlara özellikle Güneyde ve Batıda sık sık rastlanır. Diğer taraftan İrlandalılar umutlarını, İngiltere'yle Yasal Birleşme'nin ortadan kaldırılması için yapılan ajitasyonlara bağlamışlardır [198]. Bu anlatılanların tümünden, eğitimsiz İrlandalıların İngilizleri en kötü düşmanları olarak gördükleri ve en büyük umutlarının da ulusal bağımsızlıklarını elde etmek olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte İrlanda ıstırabının herhangi bir fesih [repeal] yasasıyla ortadan kalkmayacağı da açıktır. Ama böyle bir yasa, şu anda dışarıdan geliyor gibi görünen İrlandalıların acılarının nedeninin ülke içinde aranması gerekliliğini de ortaya çıkartabilir. Bu arada feshin başarılmasının bu gerçeği İrlandalıların kavraması için gerekli olup olmadığı tartışılır bir sorudur. Şimdiye dek ne Chartism, ne de sosyalizm, İrlanda'da belli başlı bir başarı elde edememiştir.

İrlanda üstünde düşüncelerimi, 1843 Fesih Ajitasyonu ve O'Connell Mahkemesi Almanya'nın İrlanda sefaletini yakından tanıtmasına fırsat olduğu için kısaca bitiriyorum.

Şimdi Britanya adalarındaki proletaryayı tüm işkollarında izlemiş bulunuyoruz. Hemen hemen her yerde işçilerin tamamen insanlık dışı koşullar altında yoksulluk ve sefalet içinde yaşadıklarını gördük. Hoşnutsuzluğun pro-

---

[198] İngiliz-İrlanda Birliği (The Anglo-Irish Union), 1798 ayaklanmasının bastırılmasından sonra İngiltere hükümeti tarafından İrlanda'da gerçekleştirilmişti. 1 Ocak 1801'de yürürlüğe giren Birlik İrlanda otonomisinin son izlerini de siliyor ve Parlamento'yu feshediyordu. Birliğin kaldırılması 1820'lerde İrlanda'da çok geçerli olan bir slogandı. 1840'da Birliğe Karşı Olanlar Derneği kuruldu.

letarya ile nasıl ortaya çıktığını, büyüdüğünü, geliştiğini ve örgütlendiğini gördük; proletaryanın burjuvaziye karşı giriştiği kanlı ve kansız mücadeleleri de gördük. Proletaryanın kaderini, umutlarını ve korkularını belirleyen ilkeleri inceledik ve bu durumlarında bir düzelme olacağına dair herhangi bir umut olmadığını gördük.

Ara sıra burjuvazinin proletaryaya karşı tavrını inceleme fırsatını ele geçirdik ve onun sadece kendini düşündüğünü, düşüncelerinde sadece kendi çıkarları olduğunu anladık. Bununla birlikte adil davranmak için hareket tarzını şimdi daha ayrıntılı bir şekilde inceleyelim.

12

Burjuvazininin Proletaryaya Karşı Tavrı

Burjuvaziden söz ederken, aristokrasiyi de içine katıyorum. Çünkü aristokrasi ancak burjuvaziye kıyasla imtiyazlı bir sınıftır, proletaryayla kıyaslanamaz. Proleter, her ikisini de sadece mal sahibi, yani burjuva olarak görür. Mülkiyet imtiyazının karşısında tüm diğer imtiyazlar ortadan kalkar. Aradaki tek fark, burjuvaların sanayi, bir dereceye kadar da maden proleterleriyle ve bir çiftçi olarak da tarım emekçileriyle etkin bir ilişkide bulunması, aristokratlarınsa sadece maden ve tarım işçilerinin bir kısmıyla karşı karşıya gelmesidir.

İngiliz burjuvazisi kadar ahlâksız ve bencilliğiyle düzeltilemeyecek kadar yozlaşmış, herhangi bir ilerleme yeteneğinden yoksun bir sınıf görmedim. Burada kelimenin gerçek anlamıyle burjuvaziden, liberal, Hububat Yasalarına karşı çıkan burjuvaziyi kastediyorum. Onun için yeryüzünde paradan başka hiç bir şey yoktur. Para kazanmaktan başka hiç bir mutluluk, kaybetmekten başka da hiç bir acı tanımaz (199). Böylesine bir tamah ve kazanma hırsı karşısında, herhangi bir insanca duygunun yozlaşmadan kalması olanaksızdır. Gerçi bu İngiliz burjuvaları iyi kocalar ve aile erkekleridir, birçok fazilet sahibidirler ve günlük ilişkide diğer burjuvaların tümü kadar namuslu ve saygıdeğer görünürler; hatta iş konusunda Almanlardan bile iyidirler, bizim hilebaz tacirlerimiz gibi sıkı pazarlık etmezler, ama bütün bunların ne önemi vardır? Sonuç olarak tek kesin amaç, kendi çıkarları ve özellikle para kazanmaktır. Bir keresinde Manchester'e böyle bir burjuvayla gittim ve ona işçilerin içinde bulunduğu korkunç durumu, yapıların sağlığa zararlı olduklarını ve hayatımda hiç bu denli kötü bir kente gitmemiş olduğumu söyledim. Beni sonuna dek sessizce dinledi ve ayrılırken şöyle dedi. «Ama yine de burada iyi para kazanılıyor, iyi günler efendim.» Para kazandıktan sonra işçilerinin aç olup olmadıkları, İngiliz burjuvalarının umurlarında bile değil. Yaşantının tüm koşulları parayla ölçülür ve para getirmeyen her şey saçma, pratik olmayan, idealist lâflardır. İşte bu yüzden Ekonomi Politik, para kazanma yollarını araştıran Bilim, bu tefeci Yahudilerin en sevdikleri konudur. Sanayiciyle işçileri arasındaki ilişkide insanca hiç bir

(199) «Past and Present» (Londra, 1843) isimli kitabında Carlyle, İngiliz burjuvazisini ve onun iğrenç para hırsını mükemmel bir şekilde anlatmaktadır. (Bunun bir bölümünü *Deutsch-Französische Jahrbücher*'de tercüme etmiştim. [Almanca baskıya eklenmiştir.])

yön yoktur ve bu ilişki tamamen ekonomiktir. Sanayici «Sermaye», işçi ise «Emek» tir. Eğer işçi bu soyutlamayı kabul etmezse, kendisinin emek değil, bir insan olduğunda diretirse, emek gücüyle birlikte birçok duygulara sahip olduğunu belirtip «Emek» olarak kendisinin piyasada satılıp alınmasına izin vermezse, burjuva mantığı bir anda durur. Burjuva, işçiyle alım satımdan başka bir ilişki bütünü içinde olduğunu kavrayamaz. Onları insan olarak değil, sık sık yüzüne karşı da söylediği gibi, sadece «el» olarak görür. Carlyle'ın da dediği gibi, «Nakdî Ödeme'nin insanla insan arasındaki tek ilişki» olduğunda ısrar eder. Hatta karısıyla kendisi arasındaki ilişki bile yüzde doksan dokuz, sadece bir «Nakdî Ödeme'dir». Para insanın değerini belirler; o, «On bin sterlin değerindedir». Parası olan bir kişi «İyi bir insandır», «Nüfuzludur» ve **onun** yaptıkları, çevresinde önemlidir. Pazarlık ruhu, dili etkisi altına alır, tüm ilişkiler iş terimleriyle ve ekonomik kategorilerle ifade edilir. Arz ve talep, İngiliz burjuvalarının tüm insan yaşantısını değerlendirirken kullandıkları formüllerdir. İşte böylece serbest rekabet, her konuda, **laissez - faire, laissez - aller** [bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler] her yerde, hükümette, tıpta, eğitimde ve Devlet Kilisesi çökmesine devam ettiği sürece de dinde ortaya çıkar. Serbest rekabetin hiç bir sınırlandırmaya, hiç bir devlet kontroluna tahammülü yoktur. Devlet, onun için gereksiz bir yüktür. En büyük dileği herkesin herkesi istediği gibi sömürebileceği, tamamen kontrolsüz anarşik bir toplumdur, örneğin arkadaşımız Stirner'in «toplum» unda olduğu gibi [200]. Burjuvazi, Devleti ortadan kaldıramadığından en azından proletaryayı kontrol altında tutabilmek için ona ihtiyacı vardır; böylece birinciyi ikinciye karşı kullanır ve Devleti mümkün olduğu kadar kendi işinden uzak tutar.

---

[200] Bu sözler Almanca metne eklenmiştir.

Bununla birlikte «görgülü» İngiliz'in, bencilliğiyle açıkça öğündüğüne kimse inanmasın. Tam tersine, bunu tam bir iki yüzlülükle saklar. Ne? Zengin İngilizlerin yoksulları hiç düşünmediklerini mi söylüyorsunuz? Başka hiç bir ülkede rastlanılmayan birçok hayırsever dernek kurdular! Gerçekten tam hayırsever kuruluşlar! Sanki proleterlerin önce kanlarını emmek sonra iki yüzlü bir iyilik göstererek bu soyup soğana çevirdiğiniz kurbanlara haklarının yüzde birini vermek, dünyanın karşısına insanlık koruyucuları olarak çıkmak ve ona hizmet etmekmiş gibi! Almasını bilenden çok, vermesini bileni küçülten bir hayırseverlik; ezileni ayaklarının altına alıp büsbütün ezen, zavallı toplumdan atılmış bir insanı içinde kalan son gurur izlerini de terketmeye zorlayan ve alnına alçaklık damgasını yapıştırarak bu insanlara diğerlerinden sadaka biçiminde merhamet dilendiren bir hayırseverlik bu! Şimdi, İngiliz burjuvazisinin kendi sözlerini dinleyelim. Hiç yorum yapılmadan yayımlanan ve başyazara yazılmış aşağıdaki mektubu **Manchester Guardian**'da bir yıl kadar önce okudum:

«SAYIN BAŞYAZAR, bir süreden beri anacaddelerimiz, paramparça elbiselerini, hastalıklı yüzlerini ve iğrenç yaralarıyla sakatlıklarını göstererek hiç utanmadan ve insanı sinirlendiren bir biçimde geçenlerin merhametini uyandırmaya çalışan bir sürü dilenciyle doldu. Yoksulluk vergisini ödemekle kalmayıp, yardım derneklerine de büyük katkılarda bulunan bir insanın, bu tür küstahça ve rahatsız edici manzaralardan korunma hakkına sahip olduğuna inanıyorum. Huzur içinde kentte dolaşmamızı sağlayacak kadar bizi koruyamıyorlarsa, belediye memurlarına neden bu kadar çok para ödüyoruz? Umarım bu satırların büyük tirajlı gazetenizde yayımlanması, sözü geçen iğrençliğin ortadan kaldırılması için yetkilileri uyarır. Saygılarımla,

BİR BAYAN»

İşte görüyorsunuz! İngiliz burjuvazisi sırf kendi çıkarı için iyilikseverdir. Hiç bir şeyi düşünmeden çıkarıp vermez, hediyeler ancak iş icabı olarak aklına gelir ve yoksullarla şöyle pazarlık eder: «Eğer ben yardım derneklerine bu denli çok para veriyorsam, daha fazla rahatsız edilmemek hakkına da sahip oluyorum. Siz de o karanlık evlerinizde kalmak ve sefaletinizi ortaya dökerek benim sinirlerimi bozmamak zorundasınız. Eskisi gibi acı çekeceksiniz, ama acınız artık görülmeyecek. Hastaneye yaptığım yirmi sterlinlik yardımla bunu istiyor ve bu hakkı satın alıyorum!» Hıristiyan burjuvaların bu iyilikseverliği bir rezalet! Ve mektubun altına «Bir Bayan» diye imza atıyor. Çünkü artık kendisine bir kadın deme cesaretini kaybetmiş! Eğer «Bayan»lar böyle olursa «Beyefendi»ler nasıl olacak? Bunun tek bir olay olduğu söylenebilir. Ama hayır, yukarıdaki mektup, İngiliz burjuvazisinin büyük bir çoğunluğunun duygularını belirtmektedir. Aksi takdirde başyazar bu mektubu yayımlamazdı ve umutsuzca beklediğim gibi birkaç sayı sonra ona bir cevap çıkabilirdi. Bu hayırseverliğin etkenliğine gelince, Canon Parkinson, yoksullara burjuvaziden çok yoksulların yardım ettiğini kendisi söylüyor. Asıl yardımı aç olmanın ne demek olduğunu bilen dürüst proleter yapıyor. Zaten bir lokmacık olan yemeğini paylaşmak, gerçekten de büyük bir fedakârlık ama o, bu fedakârlığa severek katlanıyor. Böyle bir yardımın zengin burjuvaların fırlattığı sadakalardan çok daha büyük anlamı var.

Birçok başka konuda da burjuvazi sınırsız bir iyilikseverlik takınır, ama sadece çıkarı gerektirdiği zaman. Politikasında ve Ekonomi Politikasında da böyle davranır. aşağı yukarı beş yıldan beri işçilere Hububat Yasalarını onların yararları için kaldırmaya çalıştığını inandırmaya çalışıyor. Ama konunun asıl içyüzü şöyle: Hububat Yasaları, ekmeğin fiyatını diğer ülkelerden daha yüksek tuta-

rak ücretleri arttırıyor. Bu yüksek ücretler de, sanayicilerin ekmeğin ucuz, ücretlerin de düşük olduğu diğer ülkelerle rekabetini zorlaştırıyor. Daha önce koymuş olduğumuz, ücretleri belirleyen prensiplerden kolaylıkla anlaşılabileceği gibi Hububat Yasalarının kaldırılmasıyla ekmeğin fiyatı düşecek ve ücretler, diğer ülkelerdeki düzeye yavaş yavaş inecektir. Sanayici, rekabette rahatlayacak, İngiliz mallarına olan talep yükselecek ve bununla birlikte işçi talebi de artacaktır. Bu artan talebin sonucu olarak ücretler biraz yükselecek ve işsiz işçiler tekrar işe alınacaktır. Ama bu ne kadar sürer? İngiltere'nin ve özellikle İrlanda'nın «artık nüfusu»; İngiliz sanayisi için gerekli olan işçi miktarı iki katına çıksa bile, bu nüfus yine karşılamaya yeter. Birkaç yıl içinde Hububat Yasalarının kaldırılmasıyla sağlanan küçük avantajlar sıfıra inecek, bunu yeni bir kriz izleyecek ve sanayinin ilk canlanmasıyla nüfusun artmış olmasına rağmen, biz, başladığımız noktaya dönmüş olacağız. Proleterler bunların tümünü çok iyi anlamaktadırlar ve sanayicilerin yüzlerine karşı da söylemişlerdir. Ne var ki, sanayicilerin gözünde sadece Hububat Yasaları'nın kaldırılmasıyla elde edecekleri kısa vadeli avantajlar vardır. Bu tedbirden kendilerine bile sürekli bir yarar gelmiyeceğini göremeyecek kadar dar kafalıdırlar. Çünkü birbirleriyle giriştikleri rekabet, çok geçmeden her birinin kârını eski düzeyine indirecektir. Ve hâlâ, işçilere, Liberal partinin zengin üyelerinin, milyonlarca aç kişi için Hububat Yasalarına Karşı Olanlar Birliği'ne yardım ettiklerini anlatmaya çalışmaktadırlar. Halbuki herkes, onların kendi çıkarları peşinde koştuklarını ve şimdi yaptıkları harcamaları Hububat Yasaları kaldırıldıktan sonraki ilk on sene içinde çıkartacaklarını çok iyi bilmektedir. Özellikle 1842 ayaklanmasından sonra işçiler artık burjuvaziye kanmamaktadır. Kendilerinden yana olduğunu söyleyen herkesin samimiyetlerini kanıtlamak için Charter'ı destekle-

melerini istemektedirler. Dışarıdan gelecek her türlü yardıma karşıdırlar. Çünkü Charter, «kendi kendilerine» yardım edecek bir «gücü» istemektedir. Charter'ı destekleme yen herkese savaş ilân ederler ve ister ilân edilmiş düşman, ister dost görünüşünde olsun, böyle davranmakta haklıdırlar. Üstelik Hububat Yasasına Karşı Olanlar Birliği, işçilerin desteğini kazanabilmek için adi yalanlar ve hileler kullanmıştır. Onlara, emeğin para karşılığının hububat fiyatıyla ters orantılı olduğunu, hububat ucuz olduğunda ücretlerin yükseldiğini ya da bunun tersi olduğunu, en saçma tartışmalarla inandırmaya çalıştılar. Bu tartışma, bir iktisatçının şimdiye dek ağzından çıkan en komik tartışmalardan biridir. Bu deneme de konuya bir çözüm getirmeyince, işçilere işçi piyasasında talebin artmasının sonucu olarak birçok iyilikler vaat ettiler. Üstelik bununla da kalmayıp sokaklarda ellerine iki ekmek resmi alarak yürüdüler. Bunlardan büyük olanının üstünde «Amerika'da Ekmek Sekiz Penny, Ücretler Günde Dört Şilin», küçüğünün üstünde ise «İngiltere'de Ekmek Sekiz Penny, Ücretler Günde İki Şilin» yazılıydı. Ama işçiler kendilerinin kandırılmalarına fırsat vermediler. Patronlarını çok iyi tanıyorlardı.

Bu vaatlerin ikiyüzlülüğünü gerçekten değerlendirebilmek için burjuvazinin eylemlerini gözönünde bulundurmalıyız. İncelememiz boyunca proletaryanın tek tek burjuvalar tarafından kendi çıkarı için akla gelen her biçimde nasıl sömürüldüğünü görmüştük. Şimdi, burjuvazinin bir parti, bir devlet gücü olarak proletaryaya karşı nasıl hareket ettiğini görelim. Tüm yasaların, mal sahibi olanları, olmayanlara karşı korumak için yapıldığı açıktır. Hiç bir şeye sahip olmayan insanların var olduğu için yasalara gerek vardır. Bu, birkaç yasada, örneğin proletaryayı kolaylıkla yasa dışı duruma sokan serseriliğe ve aylaklığa karşı çıkan yasalarda açıkça belirtilmiştir. Ama pro-

letarya düşmanlığı yasaların öylesine temel direğidir ki, kendileri de burjuva olan ve proleterlerle temas eden hakimler, özellikle Sulh Hakimleri, yasaların bu yönünü her zaman ağır bastırırlar. Eğer zengin bir adam mahkemeye getirilirse, daha doğrusu çağrılırsa, hakim kendisini rahatsız ettiği için özür diler, elinden geldiği kadar iyimser davranır ve eğer sanığı mahkûm etmek zorunda kalırsa bunu çok üzülerek yapar v.s. vs. ve sonunda burjuva, kızgınlıkla yediği para cezasını masanın üstüne fırlatır ve dışarı çıkar. Ama eğer zavallı biri Sulh Hakiminin karşısına düşerse, —geceyi muhakkak ki kendisiyle aynı durumda olan birçok arkadaşı ile birlikte polis merkezinde geçirmiştir— daha işin başında suçlu olarak kabul edilir; savunması, «Biz bu bahaneleri biliriz,» sözleri ile bir kenara atılır, sonunda asla ödeyemeyeceği bir cezaya çarptırılır ve birkaç ay «treadmill» de çalışmak zorunda kalır. Aleyhine hiç bir delil olmasa bile, «dilenci ve serseri» olarak «treadmill» e gönderilir. Özellikle kırsal bölgelerde Sulh Hakimlerinin ne denli taraf tuttuklarını anlatmak olanaksızdır. Bu durum sosyal düzene öylesine uygundur ki, çok önemli olmayan davalar, üzerlerinde hiç bir yorum yapılmaksızın sessizce gazetelerde yer alırlar. Bundan başka bir şey de beklenemez zaten. Çünkü bu hakimler yasaları çiftçilerin yararına kullanan ve düzenin korunmasında kendi sınıflarının çıkarlarının korunduğunu bilen burjuvalardır. Polisin tavrı da Sulh Hakimlerinin tavrına benzer. Burjuvalar istediklerini yaparlar ve polisler bunlara karşı kibarca davranırlarken, proleterlere bir hayvan gözüyle bakarlar. İçinde bulunduğu sefalet, işçiyi her türlü suç işleyebilecek şüpheli bir kişi yapar ve hakimlerin kapris leri karşısında yasaların kendisini haklı çıkarmasını ön ler. Bu yüzden, onlar için koruyucu yasa diye bir şey sözkonusu değildir. Polis, hiç bir neden göstermeden zorla evlerine girer, küfreder ve tutuklar. Ancak, madencilerin du-

rumunda olduğu gibi, bir işçi derneği Roberts gibi birini görevlendirdiğinde yasaların işçiler için hiç bir koruyucu yanı olmadığı, işçilerin hiç bir yararlarını görmedikleri gibi bütün eziyetlerini de çektikleri ortaya çıkar.

Bu güne dek, mal sahibi sınıf, Parlamento'da hâlâ, bencilliklerinin kurbanı olmayanların iyi niyetlerine karşı mücadele etmekte ve proletaryayı daha da ezmeye çalışmaktadır. Ortak topraklar yavaş yavaş belirli makamların eline geçmekte, ekilip biçilmektedir. Tabiî bu işlem genellikle tarımı geliştirir, ama işçiye de zararı dokunmaktadır. Ortak topraklar olduğu zamanlarda, yoksullar buralarda eşeklerini, domuzlarını ve kazlarını besleyebiliyorlardı; çocuklarla gençlerin, oturup eğlenebilecekleri bir yerleri vardı. Ama bu, yavaş yavaş sona ermekte. İşçilerin kazançları azalmakta ve üstünde oturabilecekleri bir parça topraktan mahrum edilen gençler birahanelere gitmektedirler. Ortak toprakların ekilip biçilmesini yasaklayan ve bunların satışa çıkarılmasını öngören bir sürü tasarı her Parlamento oturumunda kabul edilmektedir. 1844 oturumunda, Hükümet, demiryolu fiyatlarını işçilerin ücretlerine orantılı bir hale getirerek (bir buçuk kilometre için bir penny), işçilerin devlet demiryollarından yararlanmalarını sağlamayı kararlaştırdı. Bu nedenle her demiryoluna üçüncü sınıf bir kompartıman koymayı önerdiğinde, «Muhterem Peder» Londra Piskoposu, işçilerin seyahat **edebilecekleri tek gün** olan Pazar gününün bu ücretlerin dışında bırakılmasını da önerdi. Böylece seyahat etme hakkı yoksulların elinden alınıp tamamen zenginlere özgü olacaktı. Bununla beraber, Parlamentodan geçebilmesi için fazla açık olan bu öneri kabul edilmedi. Toplantılarda proletaryaya yapılan bütün saldırmaları burada sayabilme olanağım yok. 1844 oturumundan vereceğim bir örnek yeterli. Parlamento'nun karanlık bir üyesi, bir Bay Miles, pek zararsıza benzeyen, efendi ile hizmetkârı arasındaki ilişki-

leri düzenleyen bir tasarı sundu. Hükümet bu tasarıyla ilgilendi ve tasarı incelenmek üzere bir komisyona verildi. Bu arada Kuzeyde madencilerin grevi başladı ve Roberts, İngiltere'de itham edilen işçileri büyük bir başarıyla savunmaya başladı. Tasarı komisyondan çıktığında, bu metne bazı sert maddeler konulmuş olduğu görüldü. Bunların içinde yazılı ya da sözlü bir mukaveleyle işe girmiş olan bir işçinin herhangi bir nedenle işi yapmadığı takdirde Sulh Hakiminin karşısına çıkarılması yetkisini işverene veren ve işverenin ya da ustabaşının, yani sadece davacının tanıklığı üstüne işçiyi iki ay hapse mahkûm eden bir madde de vardı. Tasarı, işçiler arasında büyük bir öfke yarattı. Üstelik tam o sırada On Saat Tasarısı parlamentodaydı ve bu yüzden oldukça önemli bir ajitasyona sebep oldu. Yüzlerce toplantı yapıldı, Londra'da proletaryanın çıkarlarını temsil eden Thomas Duncombe'a yüzlerce işçi dilekçesi yazıldı. Thomas Duncombe, «Genç İngiliz» Ferrand ile birlikte tasarının tek heyecanlı muhalifiydi. Ama radikaller, halkın tasarıya karşı çıktığını görünce, inlerinden çıkıp bir bir Duncombe'nın yanında yer aldılar. Liberal burjuvazi, heyecanlı işçilere karşı tasarıyı savunmaya cesaret edemediğinden tasarı bir yana itildi.

Bu arada burjuvazinin proletaryaya karşı en açık savaş ilânı, Malthus Nüfus Yasası ve bununla birlikte çıkartılan Yeni Yoksullar Yasası idi. Birkaç kez Malthus'un teorisinden söz etmiştik. Birkaç sözcükle bunun sonucunu özetleyebiliriz; dünya nüfusu sürekli olarak artmaktadır, bu yüzden de sefalet, ıstırap, acı ve ahlâksızlık hüküm sürmektedir. Kalabalık bir sayıda varolmak ve bu yüzden de kimileri zengin, bilgili ve ahlâklı; diğerleri ise az çok yoksul, acı içinde, cahil ve ahlâksız olarak çeşitli sınıflar halinde varolmak, insanlığın şansı ve kaderidir. Malthus'un bundan çıkardığı sonuç, yoksullara yapılan yardımların ve yoksulluk vergisinin saçma sapan bir şey olduğudur. Çün-

kü bunlar, rekabeti dolayısıyla işçilerin ücretlerinin daha da düşmesine sebep olan, «artık» nüfusun daha da artmasından başka hiç bir şeye yaramazlar. Yoksullar Yasası'nın yürütücülerinin yoksullara iş bulması da saçma bir şeydir. Çünkü ancak ürünlerin belli bir miktarı tüketilebilir ve bu yolla kendisine iş bulunan her işsiz emekçi için, iş sahibi bir başkası işsizliğe itilir ve özel teşebbüsler Yoksullar Yasası sayesinde kötü durumda kalırlar. Bir başka deyişle tüm mesele, «artık» nüfusun nasıl besleneceği değil, şu ya da bu yoldan onun sınırlandırılmasıdır. Malthus, birkaç kuru, sert formülle dünyadaki her insan için geçerli olduğu kabul edilen yaşama hakkının saçma bir şey olduğunu söylemektedir. Bir şairin sözlerinden alıntı yapıyor: «Yoksul bir adam Doğa'nın verdiği bir ziyafete gelir, ama kendisi için hazırlanmış tabak çatal bulamaz» ve şöyle devam ediyor: «Doğa, ona geri gitmesini emreder. Çünkü doğumundan önce topluma, kendisini isteyip istemediğini sormamıştı.» Bu, şimdi İngiliz burjuvalarının tümünün doğal olarak en çok hoşlandıkları kuramlardandır. Çünkü kendilerine istedikleri bahaneyi göstermektedir. Üstelik, bugünkü koşullar altında, içinde gerçek payı da taşımaktadır. Eğer sorun «artık nüfus» u işe yarar bir hale getirmek, onu kullanılabilir bir nüfus haline dönüştürmek değil de onları açlığa terketmek, çok fazla çocuk sahibi olmalarını önlemekse bu iş tam bir saçmalık olur. Artık nüfus kendi işe yaramazlığını anlar da ve açlıktan ölmeyi kabullenirse, bu oldukça kolay bir şey olur. Ama iyiliksever burjuvazi tüm şiddetli baskılarına rağmen işçiler arasında böyle bir şeyi kabul ettirmeyi becereme miştir. İşçiler tam tersi becerikli elleriyle kendilerinin gerekli olduklarını ve hiç bir işe yaramayan zengin kapitalistlerin asıl artık nüfus olduğunu anlamışlardır.

Bununla beraber, tüm güç hâlâ zenginlerin elinde olduğundan, proletarya kabullenmiyorsa bile yasaların on-

ları işe yaramaz olarak ilân etmesine izin vermek zorundadır. Yeni Yoksullar Yasasıyla ortaya çıkan budur. 1601 yılı (43rd of Elizabeth [Kraliçe I. Elizabeth'in 43'üncü saltanat yılı]) Yasasına dayanan eski Yoksullar Yasası, kilise üyelerinin yoksullara yardım etmesi gerektiği fikrinden kaynaklanıyordu. İşsiz herkes yardım görüyor ve yoksullar, kilise üyelerinin kendisini açlığa karşı korumak zorunda olduğunu düşünüyorlardı. Her hafta kendilerine yapılan yardımı iyilik olarak değil de doğal hakları olarak görüyorlardı ve bu, burjuvazi için artık çok fazlaydı. Reform Tasarısı sayesinde 1833'de burjuvazi yönetimi ele geçirdiğinde, kırsal bölgelerde yoksulluk doruğuna ulaşmıştı ve burjuvazi, Yoksullar Yasasını kendi görüşüne göre değiştirmeye başladı. Yoksullar Yasası'nın nasıl uygulandığını araştırmak için bir komisyon seçildi ve bu komisyon, birçok suistimali ortaya çıkardı. Kırsal bölgelerdeki tüm işçi sınıfının yoksul olduğu ve ücretler düştüğünde kendilerine verilen maaş kesildiğinden kısmen ya da tümüyle yoksullar kasasına bağımlı oldukları ortaya çıktı. İşsizleri koruyan, düşük ücretlileri ve büyük aile sahiplerini rahatlatan, nafaka vermek zorunda olan evlilik dışı çocukların babalarına ve genel olarak yardıma muhtaç tüm yoksullara destek olan bu sistemin tüm ulusu mahvettiği belirtildi. Bu sistem;

«Sanayiye konulan bir kontrol, ihtiyatsız evliliklere konan bir mükâfat, nüfus artışı için bir dürtü ve gittikçe artmakta olan nüfusun ücretler üstünde etkisini önleyen bir araçtır. Çalışkanları ve dürüstleri hayal kırıklığına uğratan, tembelleri ve tedbirsiz kişileri koruyan ulusal bir tedbirdir. Aile yaşantısının bağlarını koparmak, sermayenin sistematik birikimini önlemek, birikeni de dağıtmak ve vergi verenleri mahvetmek için yapılmıştır. Üstelik, nafaka vermesinden dolayı evlilik dışı çocukların çoğalmasına da yol açar.» (Yoksullar Yasası Komisyonunun Rapo-

ru'ndan alınmıştır) (201). Eski Yoksullar Yasası'nın getirdiği tedbirler üstüne yapılan bu tarif, muhakkak ki doğrudur; yardım, tembelliği besler ve «artık nüfus» un daha da artmasına yol açar. Bugünkü sosyal koşullar altında yoksul kişinin bencil olmak zorunda olduğu ve eline fırsat geçtiğinde tembelliği çalışmaya tercih edeceği açıktır. Ama bundan çıkarılacak tek sonuç sefaletin bir suç olduğu değil —Malthus'cü Komisyon üyelerinin vardığı sonuç gibi— bugünkü sosyal koşullarımızın hiç bir işe yaramadığıdır.

Ne var ki bu akıllı Malthus'cular, kuramlarının doğruluğuna öylesine inanmışlardı ki, yoksulları ekonomik fikirlerinin öngördüğü gibi zorla yola getirmekte ve onlara haince davranmakta bir an bile tereddüt etmediler. Malthus ve serbest rekabetin diğer taraftarları gibi herkesin kendi başının çaresine bakmasının daha iyi olacağına inandıklarından, aslında Yoksullar Yasası'nı tamamen ortadan kaldırmayı tercih ederlerdi. Ama bunu yapacak ne cesaretleri, ne de yetkileri olmadığından, Malthus'un öğretisine mümkün olduğu kadar uygun olarak hazırlanmış yeni bir Yoksullar Yasası önerdiler. Ancak bu, olayları daha etkin bir biçimde ele aldığından, **laissez - faire**'den daha da barbarcaydı. Malthus'un sefaleti, daha doğrusu işsizliği «fazlalık» adı altında nasıl bir suç olarak nitelendirdiğini ve bunun açlıkla cezalandırılmasını önerdiğini görmüştük. Komisyon üyeleri bu kadar barbar değildirler. Açlıktan ölmek, Yoksullar Yasası Komisyonu'nun üyeleri için bile fazla korkunç birşeydi. «Bakın,» dediler, «Siz yoksullara var olma, ama sadece var olma hakkını veriyoruz; ne üreme, ne de insan gibi yaşamak sizin hakkınız değil.

(201) Yoksullar Yasası Komisyon üyelerinden elde edilen bilgilerden bir alıntı. Devlet yayımı, Londra 1833.

Siz, bizim başbelâmızsınız. Eğer sizden, başka belâlardan kurtulduğumuz gibi kurtulamazsak, hiç olmazsa bir belâ olduğunuzu size hissettireceğiz, sizi denetim altında tuta cağız. İster doğrudan, ister başkalarına tembellik ve işsizlik aşılayarak dünyaya başka 'artık' insanlar getirmenizi engelleyeceğiz. Evet, yaşayacaksınız ama 'fazlalık' olma eğilimindekilere bir ihtar olarak yaşayacaksınız.»

Yeni Yoksullar Yasası 1834'de Parlamento'dan geçti ve bugün hâlâ yürürlüktedir. Paraca tüm yardımlar ve tedbirler kaldırıldı. Şimdi yapılan tek yardım, alelusül yapılmış olan çalışma evlerine (workhouses) kabul edilmekti. Birçok kimsenin, Yoksullar Yasası Bastille'i dediği bu çalışma evlerinin yönetmelikleri, bu tür iyilikten «faydalanmadan» yaşama umudu olan herkesin dört nala kaçması için yapılmıştı. Yardımın ancak en aşırı durumlarda ve diğer tüm gayretler boşa çıktıktan sonra yapılmasını sağlayabilmek için, çalışma evleri, Malthus'cu zekânın icat edebileceği en iğrenç yerler olarak yapılmıştır. Yiyecek, en düşük ücret alan bir işçinin yediğinden de kötüdür ve iş de daha ağırdır. Aksi takdirde bunlar, çalışma evlerindeki yaşantıyı dışarıdakine tercih edeceklerdir. Et, özellikle taze et, çok seyrek yenir; yemekler çoğunlukla patatesten, en kötü cins ekmekten ve sebze çorbasından oluşur ve kırk yılda bir de bira içilir. Genel olarak mahkûmlara verilen yiyecek daha iyi olduğundan, yoksullar hapse girebilmek için bir suç işlemeye çalışırlar. Çünkü nasıl olsa burası da bir hapisanedir. İşini bitirmeyene yemek verilmez. Dışarı çıkmak isteyen, izin almak zorundadır. Ancak tavrına ya da gözeticinin arzusuna göre bu izin verilir. Tütün içmeleri ve dışarıdaki akrabalarından ve dostlarından hediye kabul etmeleri yasaktır. Yoksullar, bir çalışma evi üniforması giyerler ve aciz bir durumda gözeticilerin kaprisleri altında yaşarlar. Yaptıkları işlerle dışarıdakilerle rekabet etmesinler diye bunlara genellikle gereksiz işler ve-

rilir. Erkekler, «güçlü bir erkeğin bir günde kırabileceği kadar» taş kırarlar; kadınlar, çocuklar ve yaşlı erkekler, ne işe yaradığını bilmediğim üstüpü didikleme işiyle uğraşırlar [kendir otundan didilerek elde edilen üstüpü, o zamanlar gemi kalafatlamak için kullanılırdı]. «Fazla» ların daha fazla çoğalmasını ve «ahlâksız» anne ve babaların çocuklarını etkilememeleri için aileler parçalanıyordu. Kadınlar bir bölüme, erkekler başka bir bölüme, çocuklar da üçüncü bir bölüme konuyorlar ve ancak uzun bir süre sonra ve memurların kanaatına göre iyi davranışlar gösterdikten sonra birbirlerini görmelerine izin veriliyordu. Bu kaleler içindeki sefaletin dış dünyayı kirletmesini önlemek için, içerdekilerin, ancak memurlar uygun gördükleri zaman ziyaret odalarında ziyaretçi kabul etmelerine izin veriliyordu. Yani dış dünya ile ancak izin alarak ve denetim altında haberleşebiliyorlardı.

Bütün bunlara rağmen burjuvalar, buradakilere verilen besinler sağlığa yararlıymış gibi ve insanca muamele ediliyormuş gibi davranırlar. Ama yasanın amacı, bu zorunlulukların herhangi bir şekilde yerine getirilmesini önlemektedir. Eğer Yoksullar Yasası Komisyon üyeleri ve İngiliz burjuvazisi yasanın bu sonuçlara varılmadan uygulanabileceğine inanıyorsa, kendilerini kandırmaktan başka bir şey yapmıyorlar. Yasada tarif edilen muamele, gerçek muamele ile tam bir çelişki içindedir. Eğer yasa, özünde yoksulların suçlu, çalışma evlerinin hapishane, buralarda yaşayan insanların yasa ve insanlık dışı iğrenç kişiler olduğunu belirtiyorsa, bütün bunlara tamamen uyulmaktadır. Zaten Yasanın uygulanmasında yasanın metninin değil de «ruhu» nun esas olduğu, aşağıdaki birkaç nadide örnekte görülmektedir:

«1843 yazında Greenwich'deki bir çalışma evinde beş yaşındaki bir erkek çocuğu, morga kapatılarak cezalandı-

rıldı ve burada tabutların üstünde uyumak zorunda kaldı. Herne'deki çalışma evinde aynı ceza, gece yatağını ıslatan küçük bir kıza uygulandı ve anlaşıldığına göre en çok uygulanan cezalardan biridir. Kentin en güzel bölgelerinden birinde yapılmış olan bu çalışma evinin tüm pencereleri avluya, sadece yeni yapılmış olan iki pencere ise içerdekilere dış dünya hakkında bir fikir verebilmek için dışarıya bakmaktadır.» **Illuminated Magazine**'de bunları anlatan yazar, sözlerini şöyle bitiriyor: «Eğer tanrı, insanları işledikleri suçlar için insanların sefaleti cezalandırdıkları gibi cezalandırıyorsa, ademoğullarına yazık olmuş!»

1843 Kasımında Leicester'da, Coventry çalışma evinden iki gün önce yol verilen bir adam öldü. Bu zavallının orada gördüğü davranış, tam anlamıyla iğrençti. Adı George Robson olan bu adamın omuzunda tamamen ihmal edilmiş bir yara vardı. Çalışması için tulumbanın başına konulmuştu ve yaralı kolunu kullanması gerekiyordu. Verilen yemeği, iyileşmemiş yarası ve genel takatsizliği yüzünden hazmedemiyordu. Doğal olarak gün geçtikçe zayıfladı. Şikâyet ettikçe, kendisine, daha da kötü davranılıyordu. Karısı, kendi hakkı olan birayı ona vermek istediği için azarlandı ve bir kadın muhafızın zoruyla bira kendisine içirildi. Adam zamanla daha da çok hastalandı, ama kendisine yapılan muamele değişmedi. En sonunda kendi isteğiyle karısıyla birlikte dışarı atıldı. İhmal edilmiş yarası ve daha sonra kendisine bakan doktorun da doğruladığı gibi kendisine verilen ve o durumdaki bir insanın hazmetmesinin olanaksız olduğu yemekler yüzünden, iki gün sonra Leicester'da öldü. Çalışma evinden çıkarken kendisine, altı haftadan beri orada olan ve kuruluşun kurallarına göre gözetimci tarafından açılan, içinde para olan mektuplarını verdiler! Birmingham'da da bu tür skandallar olunca, nihayet 1843'de durumu incelemesi için bir memur atandı. Bu memur, merdiven altındaki karanlık bir

bölmeye senenin en soğuk mevsiminde sekiz - on gün kapatılmış ve çoğunlukla öğleye dek aç bırakılmış dört serseri (trampers) buldu. Küçük bir erkek çocuğuna, akla gelebilecek her türlü cezalar uygulanmıştı; önce karanlık, rutubetli, dar bir sandık odasına kapatılmış, sonra merdiven altına sonra üç gün üç gece hücreye kilitlenmişti. Bu, iki kez tekrarlanmıştı. Daha sonra tahta yataklı, korkunç derecede pis kokan serseriler koğuşuna kapatılmıştı. Müfettiş, yurdu teftiş ederken, onunla birlikte paçavralar içinde, soğuktan titreyen ve üç gündür orada bulunan iki çocuk daha buldu. Hücreye çoğu kez yedi, ser seriler koğuşuna ise yirmi kişi tıkılıyordu. Kiliseye gitmeyi reddettiklerinden kadınlar da bu tür yerlere konuluyordu. Böyle bir kadın, üstelik hasta olduğu ve ilâç aldığı bir zamanda, Allah bilir ne biçim insanlarla birlikte serseriler koğuşuna kapatılmıştı! Başka bir kadın, aklı başında olduğu halde ceza olarak akıl hastaları bölümüne kapatılmıştı. 1844 Ocağında Suffolk, Bacton'daki bir çalışma evinde yapılan araştırmada, akıl hastası olan bir kadının hastabakıcı olarak tutulduğu ve hastalara pek iyi davranmadığı, her şeyin tersini yaptığı ortaya çıktı. Geceleri huzursuz olan ve kalkmak isteyen hastalar, hastabakıcıları zahmetten kurtarmak için yatağa sıkı sıkı bağlanıyorlardı. Bir hasta, böyle bağlandığı için ölmüştü. Londra'da St. Pancras çalışma evinde saralı bir hasta, yardımına kim se gelmediği için yatakta geçirdiği bir krizde öldü. Aynı yerde dört, altı, hatta kimi zaman sekiz çocuk tek bir yatakta yatıyordu. Shoreditch çalışma evinde bir adam, ateşler içinde olan bir hastayla birlikte haşarat dolu bir yatağa yatırılmıştı. Bethnal Green çalışma evinde altı aylık hamile bir kadın, iki yaşındaki çocuğuyla birlikte 28 Şubattan 20 Marta dek kayıt odasına kapatılmış, yurda kabul edilmemiş, bu arada kendisine ne bir yatak, ne de en doğal ihtiyaçlarını tatmin etme olanakları sağlanmıştır.

Yurda kabul edilen kocası, karısının bu hapishaneden kurtarılması için yalvardığından, bu küstahlığının cezası olarak sadece su ve ekmekle birlikte hapse mahkûm edilmişti. Windsor yakınlarında Slough çalışma evinde 1844 Eylülünde bir adam öldü. Kendisini görmeye gelen karısı içeri alınmadı. Kocasını görmesine ertesi sabaha dek izin verilmedi ve ancak yirmi dört saat sonra yanında bir kadın muhafızla kocasını görmesine izin verildi. Kocasının yanında yarım saat kalabildi. Lancashire'da Middleton çalışma evinde on iki, hatta kimi zaman on sekiz kişi tek bir odada uyuyordu. Yeni Yoksullar Yasası'nın uygulanmadığı bu kurum eski bir yasaya (Gilbert Yasası) göre yönetilmekteydi. Müdür, kendi çıkarı için buraya bir bira fabrikası kurmuştu. 31 Temmuz 1844'de 72 yaşında bir adam yaşının geçkin olması ve bacaklarının tutuk olması nedeniyle çalışamayacağında ısrar ederek taş kırmayı reddettiği için Sulh Hakiminin karşısına çıkarıldı. Umutsuzca kendi gücüne uygun bir iş verilmesi için diretti. Bu adam, iki hafta «trade mill»de çalışmaya mahkûm edildi. Basford'daki çalışma evinde incelemeler yapan müfettiş, çarşafların on üç hafta, gömleklerin dört hafta, çoraplarınsa beş - on ay hiç değiştirilmediğini gördü. Bu yüzden kırk beş çocuktan sadece üçünün çorabı vardı ve hepsinin gömleği paramparçaydı. Yataklar böcek içindeydi; bulaşıklar yer kovalarının içinde yıkanıyordu. Londra'nın batısındaki bir çalışma evinde dört kıza frengi hastalığı geçiren bir kapıcıyla, sağır ve dilsiz bir kızı dört gün ve gece yatağında saklayan bir başkası, işten atılmamıştı.

Bu insanların ölümleri de yaşantıları gibi. Yoksullar gebermiş hayvanlar gibi gömülürler. Londra'da yoksulların St. Brides mezarlığı çıplak bir bataklıktır, II. Charles zamanından beri mezarlık olarak kullanılmaktadır ve kemik yığınlarıyla doludur. Her Çarşamba yoksullar dört met-

re kadar derinlikte bir çukura atılırlar. Bir papaz, elinden geldiğince çabuk dua eder; çukurun üstü hafifçe örtülür ve ertesi Çarşamba tekrar açılarak içine mümkün olduğu kadar çok ceset tıkılır. Buradan çıkan koku, tüm çevre için zararlıdır. Manchester'de yoksulların mezarlığı Irk'ın üstünde, Eski Kent'in tam karşısındadır. Burası da ıssız ve kaba bir yerdir. Aşağı yukarı iki yıl önce buradan bir demiryolu geçmekteydi. Eğer burası saygıdeğer bir mezarlık olsaydı, burjuvalar ve din görevlileri bu hürmetsizlik karşısında ortalığı velveleye verirlerdi! Ama burası bir yoksul mezarlığı, toplum için gereksiz olanların son dinlenme yeriydi, onun için kimse bu konuyu dert edinmedi. Hatta kısmen çürümüş bedenleri mezarlığın ötesine taşıma zahmetine bile kimse katlanmadı. Bunlar üst üste yığıldılar ve yeni yapılmış çukurlara doldurulduldular. Çürümekte olan insan etleriyle dolu bir su; bataklıktan çevreye yayıldı ve tüm bölgeyi iğrenç, zararlı bir koku kapladı. Daha sonra yapılan gayrı insanî davranışları burada ayrıntılarıyla anlatamam.

Herhalde kimse yoksulların bu koşullar altında sosyal yardımı kabul etmeyişlerine şaşmaz. Onların bu hapishanelere girmektense açlıktan ölmeyi tercih etmeleri garip bir şey midir? Gerçekten aç olan ve bu zindanlara girmektense evlerine dönüp açlıktan ölmeyi yeğ tutan beş kişi hakkında yazılmış bir rapor gördüm. Böylece Yoksullar Yasası Komisyonu'nun üyeleri amaçlarına ulaşmış oluyorlar. Bununla birlikte bu çalışma evleri iktidarı elinde bulunduran partinin koyduğu tüm tedbirlerden daha fazla olarak, işçi sınıfının, yeni Yoksullar Yasası'nın hayranı olan mal sahiplerine karşı öfkesini artırdı.

Newcastle'dan Dover'e dek işçiler arasında tek bir ses yükselmekte; yeni yasaya karşı olan nefretlerinin sesi. Burjuvazi, bu yasayla proletaryaya karşı olan görevleri

hakkındaki fikirlerini öylesine açığa çıkardı ki, en aptal insanlar bile bunu anladı. Mal sahibi olmayan sınıfın sadece sömürülmek ve mal sahibi sınıfın artık kendisine ihtiyacı olmadığı anda da açlıktan ölmeye terk edilmek için varolduğu, hiç bir zaman bu denli açıkça ve bu denli cesurca belirtilmemişti. İşte bu yüzden yeni Yoksullar Yasası, işçi hareketinin hızlanmasına ve özellikle Chartism'in yayılmasına büyük bir katkıda bulundu. Bu yasa en çok kırsal bölgelerde uygulandığından, tarımsal bölgelerde doğmakta olan proleter hareketinin gelişimini hızlandırmaktadır.

İrlanda'da, 1838'den beri buna benzer bir yasanın seksen bin yoksulu etkilediğini belirtmeliyim. Bu yasa, burada da hoşnutsuzluk yarattı ve İngiltere'deki kadar önemli olsaydı, aynı nefreti doğuracaktı. Ama iki buçuk milyon proleterin olduğu bir ülkede seksen bin proletere kötü davranılması neyi değiştirir ki? Yerel istisnalar hariç, İskoçya'da Yoksullar Yasası yoktur.

Yeni Yoksullar Yasası ve sonuçları üstüne çizilen bu tablodan sonra umarım İngiliz burjuvazisi için söylediğim hiç bir söz fazla sert sayılmaz. Hakim güç sıfatıyle **«in corpore»** [*] olarak karşımıza çıktığı bu resmî tedbirlerde, —bunlara ancak birkaç kişi tepki gösteriyor— proletaryaya karşı asıl amaçlarını açığa vuruyor. Bu tedbir, burjuvazinin tek bir kesiminin işi olmayıp, tüm burjuva sınıfının bunu desteklediğini, 1844 Parlamento tartışmaları kanıtlamaktadır. Yeni Yoksullar Yasasını resmen yürürlüğe koyan Liberal partidir. Başta Başkan Peel olmak üzere Muhafazakâr parti bunu savundu ve 1844 Yoksullar Yasası Tashih Tasarısı'nda [Poor Law Amendment Bill] sadece birkaç önemsiz hukukî ayrıntıyı değiştirdi. Liberal bir çoğunluk tasarıyı hazırladı, Muhafazakâr bir çoğunluk bu-

[*] *Yasal kişilik sıfatıyla.*

nu onayladı ve «Asil Lordlar» her seferinde bunu kabul etti. Böylece proletaryanın devletten ve toplumdan kovulduğu açıkça belirtildi. Zaten proleterlerin insan olmadıkları ve onlara insanca davranılması gerekmediği resmî olarak bildirilmişti. İnsan haklarını geri almayı Britanya İmparatorluğu'nun proleterlerine bırakalım (202).

Yirmi bir ay içinde kendi yaptığım gözlemler ve elime

(202) Yanlış anlamaları ve bunun sonucu olarak karşı çıkmaları önlemek için şunu belirtmeliyim ki, burjuvaziden bir *sınıf* olarak bahsettim, Ve bireylere ait bir sürü olay da bir *sınıf* olarak düşünmenin ve hareket etmenin delilleridir. Sadece tarihî ve kuramsal önemi olan burjuvazi içindeki kısımlar bölümler ve alt bölümler arasındaki farklılıklara girmedim. Kendilerinin bir istisna olduklarını ortaya koyan birkaç burjuvadan da söz edebilirim. Bunların bir kısmı, hemen hemen birer birer Chartist olan, Lordlar Kamarasının üyeleri, imalâtçı Hindley ya da Ashton ve Todmordonlu (Lancashire) Fielden gibi ünlü Radikaller, diğer bir kısmı da «Genç İngiltere» adı altında birleşen ve aralarında Disraeli, Borthwick, Ferrand, Lord John Manners gibi Parlamento üyeleri bulunan hayırsever Tory'lerdir. Lord Ashley de bunların sempatizanlarındandır. «Genç İngiltere»nin ümidi, parlak özellikleri ve romantik feodalizmi ile eski «Mutlu İngiltere»yi tekrar kurmaktır. Bu amaç, tabiî ki olanaksız ve saçmadır; bütün tarihî gelişim için bir komedidir. Ne var ki iyi niyet, bugünkü duruma karşı koyma cesareti, içinde bulunduğumuz durumun aşağılığını görebilme yine de kayda değer bir şeydir. Bir zamanlar Tory olan, yalıtılmış yarı Alman İngiliz Thomas Carlyle bunları da aşıyor. Sosyal düzensizliği herhangi bir İngiliz burjuvasından daha iyi dile getirmiştir ve emeğin örgütlenmesi gerektiğini belirtmiştir. (Umarım doğru yolu bulmuş olan Carlyle bunu sürdürebilir. Benim ve birçok diğer Almanın en iyi dilekleri kendisiyle birliktedir. [İngilizce baskısında bu bölüm eksiktir.]) (Ama Şubat İhtilâli onu tam bir reaksiyoner yaptı. Düşmanlarına olan haklı öfkesi, kendisini kuyuya iten tarihin met-ezirinde donuk, düşmanca bir hırıltıya dönüştü. [1892 Almanca baskıya eklenmiştir.])

geçen resmî ve diğer güvenilir raporlarda görebildiğim kadarıyla İngiliz işçi sınıfının durumu budur. Geçtiğimiz sayfalarda sık sık olduğu gibi bu durumu dayanılmaz olarak tanımlayan tek kişi ben değilim. Daha 1833'de Gaskell, barışçı çözümden umudunu kestiğini ve bu durumun akabinde bir ihtilâlin patlamasının çok mümkün olduğunu belirtmişti. 1838'de Carlyle, Chartism'in ve işçiler arasındaki ihtilâlci hareketin, bu sınıfın içinde bulunduğu kötü durumdan kaynaklandığını ve liberal burjuvazinin boş vaatlerinin ancak kendilerini kandırdığı Barmécide ziyafetinde [203] sekiz sene sessizce oturabildiklerine şaşmak gerektiğini söylemişti. Ve 1844'de emeğin örgütlenmesinin bir an önce başlaması gerektiğini belirtti.

«Eğer Avrupa'nın ya da en azından İngiltere'nin daha uzun süre yaşanılabilir bir halde kalmasını istiyorsak» diyordu.

«Avrupa'nın ilk gazetesi» **Times,** Haziran 1844'de şöyle yazıyordu.

«Saraylara savaş, kulübelere barış! Çok geçmeden bütün ülkede duyulabilecek dehşetli bir savaş narasıdır bu. Zenginler dikkatli olsun!»

Bu arada, İngiliz burjuvazisinin önündeki fırsatları bir kez daha inceleyelim. En kötü durumda, yabancı sanayi ve özellikle Amerikan sanayisi; birkaç yıl içinde kaçınılmaz olarak, Hububat Yasalarının kaldırılmasından sonra bile, İngiliz rekabetine karşı durmayı başaracaktır. Alman sanayisi, şu anda büyük gayretler içinde, Amerika ise dev adımlarla ilerliyor. Bitmez tükenmez kaynakları, ölçüsüz kömür ve demir yatakları, eşi görülmemiş su gücü ve nehir serveti ve özellikle İngiliz uyuşukluğuna nispeten ener-

---

[203] Arabian Nights*'da, bir sürü boş tabağa hizmet eden dilencinin hikâyesinden esinlenmiştir.*

jik ve etkin nüfusu ile Amerika, on yıl içinde pamuklu maddelerde İngiltere ile şimdiden rekabet eden bir sanayi yaratmış, Kuzey ve Güney Amerika pazarlarından İngilizleri kovmuştur ve Çin pazarını İngiltere ile birlikte elinde tutmaktadır. Eğer tek bir ülke sanayi tekelini eline geçirebilirse, bu Amerika olacaktır. Eğer İngiliz sanayisi mağlup olursa —bugünkü koşullar değişmeden kaldığı takdirde önümüzdeki yirmi yıl içinde bu kaçınılmazdır— proletaryanın çoğunluğu artık iş bulamayacak ve aç kalmak ya da isyan etmekten başka hiç bir alternatifi olmayacaktır. İngiliz burjuvazisi bu ihtimâli göz önünde bulunduruyor mu? Tam tersine, gözde iktisatçısı Mac Culloch, kürsüsünden öğrencilerine, uygun bir nüfusa sahip olamayan Amerika kadar genç bir ülkenin henüz sanayi sahasında başarıya ulaşamayacağını ve İngiltere gibi eski sanayici bir ülkeyle rekabet etmesinin bile bir hülya olduğunu, Amerikalıların bu konuda gayret göstermelerinin bile bir delilik olacağını, çünkü bundan ancak zararlı çıkacaklarını söylemişti. Onlar için tarıma bağlı kalmak daha hayırlı olacaktır ve ancak tüm ülkelerini münasip bir şekilde ekip biçtikten sonra kârlı bir sanayiye atılmaları mümkün olacaktır. İşte akıllı iktisatçı bunları anlatıyor ve bütün burjuvazi de kendine tapıyor. Bu arada Amerikalılar dünya pazarlarını ardarda ellerine geçiriyorlar. Hatta yakın zamanlarda, cesur bir Amerikan spekülatörü, Amerikan pamuk ürünlerini İngiltere'ye gönderdi ve İngiltere'de bu ürünler tekrar ihraç edilmek üzere satın alındı.

İngiltere'nin sanayi tekelini elinde tuttuğunu ve fabrikaların sürekli olarak çoğaldığını varsaysak bile, bunun sonucu ne olur? Sanayinin yayılması ve proletaryanın çoğalmasıyla birlikte ekonomik krizler de devam edecek ve hatta daha da şiddetlenecektir. Aşağı orta sınıfın giderek ortadan kalkması ve sermayenin büyük adımlarla birkaç

kişinin elinde merkezîleşmesinin sonucu olarak proletarya, geometrik bir artışla çoğalacak ve birkaç milyoner hariç, bütün ülkeyi kaplayacaktır. Ama bu süreç içinde, proletaryanın var olan sosyal düzeni ne kadar kolay yıkabileceğini anlayacağı bir safha gelecek ve bunu bir ihtilâl izleyecektir.

Bununla beraber bu ihtimallerden hiç biri gerçekleşmeyecek. Proletaryanın özerk ihtilâli için en güçlü dayanak noktası olan ekonomik krizler yabancı rekabete uygun bir şekilde hareket ederek ve aşağı orta sınıfın ortadan kalkmasını hızlandırarak bu süreci kısaltabilecektir. Sanırım halk bir krize daha katlanamayacak durumdadır. 1846 ya da 1847'de beklenen bir sonraki kriz, Hububat Yasalarının kaldırılmasını (204) Charter'in kabulünü beraberinde getirecektir. Yasanın ne tür devrimci hareketleri doğuracağını zaman gösterecektir. Hububat Yasalarının kaldırılması ile gecikmediği ya da yabancı rekabet gibi diğer etkenlerle hızlandırılmadığı takdirde, kendinden evvelkiler gözönünde bulundurularak 1850 ya da 1853'de ortaya çıkması gereken bir sonraki krize kadar İngiliz halkı hiç kuşkusuz kapitalistler tarafından yeterince sömürülmekten ve artık kendilerine ihtiyaç duyulmadığından açlığa terkedilmekten bıkmış olacaktır. Eğer bundan böyle İngiliz burjuvazisi gerçek durumları gözönünde bulundurmazsa —ki görünüşe göre böyle bir şey yapmaya niyeti yoktur— şimdiye dek eşine rastlanmamış bir ihtilâlle karşı karşıya kalacaktır. Umutsuzluk içinde proletarya, Stephens'ın onlara anlattığı meşaleyi ele alacaktır; Halkın intikamı, 1793 öfkesini aratan bir vahşetle uygulanacaktır. Yoksulların zenginlere karşı savaşı şimdiye dek görülen en kanlı savaş olacaktır. Burjuvazinin bir kısmının proletaryayla birleşmesi ve hatta bir reform yapması bile

(204) Gerçekten de öyle oldu.

meseleyi halletmeyecektir. Üstelik, burjuvazinin niyetlerinin değişmesi kayıtsız bir **juste - millieu** [205] den öteye gidemez; daha kararlı bir şekilde işçilerle birleşenler ancak yeni bir Girondin partisi oluşturabilirler ama güçlü gelişim içinde mutlaka yenilirler. Bütün bir sınıfın önyargıları eski bir palto gibi bir kenara atılamaz, hele durağan, dar kafalı, bencil İngiliz burjuvazisininki asla. Bütün bunlar, gerçekleşme ihtimali kuvvetli olan kısmen tarihsel gelişimin, kısmense insan tabiatına özgü olayların yadsınmaz sonuçlarıdır. Kehanet, toplumun tüm ögelerinin açıkça tariflendiği ve keskin bir şekilde birbirinden ayrıldığı İngiltere'deki kadar hiç bir yerde kolay olamaz, ihtilâl kaçınılmazdır; barışçı çözüm için vakit çok geçtir. Bununla beraber ihtilâl yukarıda tarif edilenden daha yumuşak bir şekilde gerçekleştirilebilir. Ancak bu, burjuvaziden çok proletaryanın gelişimine bağlıdır. Proletaryanın sosyalist ve komünist unsurları içine aldığı oranda, ihtilâlin kanlı ve vahşet dolu yönü azalacaktır. Komünizm, ilke olarak proletarya ile burjuvazi arasındaki uçurumun üstünde durmaktadır, aradaki mücadeleyi ancak bugünkü tarihî önemi içinde tanır. Gerçekten de bu uçurum üzerine bir köprü kurmak ve bütün sınıf çatışmalarını ortadan kaldırmak istemektedir. Bu yüzden mücadele varolduğu sürece, proletaryanın kendini ezenlere karşı nefret duymasını, gerekli ve henüz başlamakta olan işçi hareketinin en önemli unsuru saymaktadır, ama komünizm, bu öfkeyi aşmaktadır. Çünkü komünizm sadece işçilerin değil tüm insanlığın sorunudur. Üstelik, komünistlerin bireylerden intikam almak diye bir arzuları yoktur ve genel olarak da bu koşullar altında herhangi bir burjuvanın birey olarak davrandığından başka türlü davranacağına inanmaz. İngiliz sosyalizmi, yani komünizm tamamen bireyin sorumsuzluğu ilkesine dayanır. Bu yüzden, İngiliz işçileri komü-

[205] Juste-milieu: *İtidal.*

nist fikirleri ne kadar benimserlerse, böyle devam ederse hiç bir sonuca varamıyacak bugünkü aşırı heyecanları da o kadar dinecek, burjuvaziye karşı giriştikleri hareketlerin vahşeti ve şiddeti azalacaktır. Eğer mücadele patlak vermeden tüm proletaryayı komünist yapmak mümkün olsaydı, sonuç barışçı olacaktı. Ama bu artık mümkün değildir, vakit çok geçtir. Bu arada yoksulların zenginlere karşı açıkça bir savaşa girişmelerinden önce, bu sosyal sorun proletarya içinde daha entelektüel bir biçimde kavranacak, bu da, olayların da yardımıyla Komünist Partisinin ihtilâlin vahşi unsurunu ortadan kaldırması ve «Dokuzuncu Termidor» u önleyebilmesini sağlayacaktır. Ne durumda olursa olsun, Fransızların deneyleri, boş yere yaşanmış deneyler olarak kalmayacaktır ve Chartist liderlerin birçoğu şimdiden komünist olmaya başlamışlardır. Komünizm, burjuvazi ile proletarya arasındaki uçurumun üzerinde durduğuna göre de burjuvazi içindeki en iyi unsurların (bununla beraber bunlar oldukça azdır ve ancak yeni yetişmekte olan kuşakta ortaya çıkabilirler) proleter Chartism'inden çok, komünizmle birleşmesi daha kolaydır.

Eğer sözkonusu sonuçlar, bu eserde yeterince belirtilmemişlerse bunların İngiltere'nin tarihî evriminin zorunlu sonuçları olduklarını göstermek için başka fırsatlar ortaya çıkabilir. Ama şimdi kopuk kopuk ve dolaylı olarak sürdürülen proletaryanın zenginlere karşı savaşının, gelecekte doğrudan ve evrensel olacağını belirtebilirim. Barışçı bir çözüm için vakit çok geçtir. Sınıflar, daha çok ve daha kesin olarak bölünmeye başlamışlar, direniş ruhu işçilerin içine girmiş, sefalet yoğunlaşmış, gerilla çarpışmaları daha merkezîleşmiştir ve çok geçmeden küçük bir dürtü büyük bir çığı harekete geçirecektir. İşte o zaman, savaş naraları bütün ülkeyi kaplayacaktır: «Saraylara savaş, kulübelere barış!» o zaman, zenginler çok geç kalmış olacaklardır.

KİTAPTA GEÇEN İSİMLER DİZİNİ

Ainsworth and Crompton: Bolton'da tekstil imalâtçıları.

Alison Archibald (1792 - 1867): İngiliz tarihçisi ve ekonomisti, Tory.

Alison, William Pulteney (1790 - 1859): Edinburgh Üniversitesi'nde tıp profesörü, Tory.

Alston, G.: St. Philip's vaizi, Bethnal Green (Londra).

Arkwright, Richard (1732 - 1792): İngiliz imalâtçısı ve mucidi.

Ashley, Anthony, 1851'den sonra Earl of Shaftesbury, (1801 - 1885): İngiliz politikacısı, Tory.

Ashton, Thomas: Hyde'lı (Manchester yakınlarında) bir imalâtçı.

Ashton, Thomas: Yukarda adı geçen Ashton'un oğlu; 1831'de Hyde'daki işçi ayaklanması sırasında öldürülmüştür.

Ashworth, Edmund (1801 - 1881): İngiliz imalâtçısı, Liberal.

Aveling, Edward (1851 - 1898): İngiliz Sosyalisti, yazar ve yayımcı; Marx'ın **Kapital**'inin I. Cildini İngilizce'ye çevirenlerden biri; 1884'den sonra Sosyal Demokrasi Federasyonu'nun üyesi ve sonra da Sosyalist Birlik'in kurucusu; 1880'lerin sonunda ve 1890'ların başında kalifiye olmayan ve işsiz işçilerin hareketlerine katıldı; 1889'da Uluslararası Sosyalist İşçiler Kongresi'ne delege olarak katıldı; Marx'ın kızı Eleanor'un kocası.

Bailey, William : Stalybridge'de bir imalâtçı.

Baines, Edward (1800 - 1890) : İngiliz iktisatçısı, Liberal.

Bardsley, Samuel Argent (1764 - 1851) : Manchester'de doktor. (1790 - 1823), Tıp konusunda birkaç eserin yazarı.

Barham, Charles Foster (1804 - 1884) : Bir İngiliz doktoru, 1841'de Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nun üyesi.

Barry, David (1780 - 1835) : İngiliz doktoru ve fizyolojisti.

Beaumont, Thomas (ölüm : 1859) : Bir İngiliz doktoru.

Bentham Jeremy (1748 - 1832) : İngiliz sosyologu ve faydacılığın kuramcısı.

Bently and White : Bury'de (Lancashire) bir bıçkı fabrikasının sahipleri.

Birley, Hugh Hornby : Manchester'de bir imalâtçı, Tory.

Bismarck, Otto, Prince (1815 - 1898) : Prusyalı ve Almanyalı devlet adamı ve diplomat, Prusyalı Yunker; Almanya İmparatorluğu'nun Başvekili (1871 - 1890); 1878 de Sosyalistlere karşı Ayrıcalık Yasası'nı çıkarttı.

Borthwick, Peter (1804 - 1852) : İngiliz politikacısı, Tory; feodal aristokrasinin reaksiyoner görüş noktasına dayanarak fabrika sistemini eleştirmiştir.

Bowers : Holmfirth'de (Yorkshire) bir imalâtçı.

Bridgewater, Francis, Dük (1736 - 1803) : Büyük toprak sahibi bir İngiliz.

Bright, John (1811 - 1889) : İngiliz imalâtçısı ve politikacısı, Serbest Ticaret taraftarlarının liderlerinden biri ve Hububat Yasalarına Karşı Olanlar Birliği'nin kurucusu; 1860'ların başından beri Liberal Parti'nin sol kanadının lideri; Liberal kabinelerde birçok görev almıştır.

Brindley, James (1716 - 1772) : Kanal açan bir İngiliz mühendisi.

Broadhurst, Henry (1840 - 1911) : İngiliz politikacısı, refor-

mist sendika lideri, tuğlacı; sonra sendikalarda görev almış ve Sendikalar Kongresinin Parlamento Komitesi'nin Sekreterliğini yapmıştır (1875 - 1890). Liberal Parlamento üyesi, İçişleri Bakanı yardımcısı.

Brocklehurst, John (1788 - 1870) : İngiliz imalâtçısı ve bankacı, Macclesfield'den Parlamento üyeliğine seçilmiştir (1832 - 1866), Liberal

Brougham and Vaux, Henry Peter, Baron, (1778 - 1868) : İngiliz devlet adamı, avukat ve yazar, Whig.

Burns, John (1858 - 1943) : 1880 ve 1890'larda İngiliz işçi sınıfı hareketlerinde önemli bir kişi, işçi, sosyalist harekete karşı çıktı. Liberal hükümetlerde bakanlık yaptı.

Burns, Major, J. A. : 1841'de Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nda üye.

Bussey, Peter : 1839'da Chartist Kongre üyesi.

Byron, George (1788 - 1824) : Büyük İngiliz şairi, ihtilâlci romantizmin temsilcisi.

Carlyle, Thomas (1795 - 1881) : İngiliz yazarı, tarihçisi ve yayımcısı; İngiliz burjuvazisini reaksiyoner bir romantiklikle eleştirdi, daha sonra Tory'lere katıldı.

Carter : Surrey'de (Londra) sebebi bilinmeyen ölümleri tahkikle görevli memur.

Cartwright, Edmund (1743 - 1823) : İngiliz mucidi.

Chadwick, Edwin (1800 - 1890) : Fabrika yasaları için oluşturulan birkaç parlamento komitesinin üyesi.

Champneys, William Weldon (1807 - 1875) : İngiliz vaizi, bir hayırsever.

Charles II (1630 - 1685) : İngiltere Kralı (1660 - 1685).

Cowen, Robert : İngiliz doktoru, **Vital Statistics of Glasgow**'un yazarı.

Cowell, John W.: 1833'de Fabrika Araştırma Komisyonu'nun üyesi.

Crompton Samuel (1753 - 1827): İngiliz mucidi.

Davy, Humphry (1778 - 1829): Ünlü bir İngiliz kimyacısı ve fizikçisi.

Diderot, Denis (1713 - 1784): Fransız materyalist filozofu, ateist; Fransız ihtilâlci burjuvalarının ideologlarından biri.

Disraeli, Benjamin, Earl of Beaconsfield (1804 - 1881): İngiliz devlet adamı. 1840'larda «Genç İngiltere» grubuna katıldı; daha sonra Muhafazakâr Partinin başkanlığını yaptı, Başbakanlık görevinde bulundu (1868 ve 1874 - 1880).

Douglas: Pendleton'da (Manchester) imalâtçı.

Drinkwater, J. E.: 1833'de Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nun üyesi.

Duncombe, Thomas Slingsby (1796 - 1861): İngiliz politikacısı, Radikal; 1840'larda Chartist harekete katıldı.

Elizabeth I (1533 - 1603): İngiltere Kraliçesi (1558 - 1603).

Faraday, Michael (1791 - 1867): İngiliz fizikçisi ve kimyacısı.

Faucher, Léon (1803 - 1854): Fransız yayımcısı ve politikacısı, Liberal, işçi sınıfı hareketinin düşmanı.

Ferrand, William: İngiliz toprak sahibi, Tory.

Feuerbach, Ludwig (1804 - 1872): Alman materyalist filozofu.

Fielden John (1784 - 1849): İngiliz imalâtçısı, fabrika yasalarının savunucusu.

Franks, R. H.: 1841'de Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nun raportörü.

Frost, John (1784 - 1877) : İngiliz Radikali; 1838'de Chartist harekete katıldı; 1839'da Wales'de madencilerin ayaklanmasını düzenlediği gerekçesiyle Avusturalya'ya sürgüne gönderildi.

Galway, Ann : Londralı bir işçi.

Gaskell, Peter : İngiliz doktoru ve yayımcısı, Liberal.

George, Henry (1839 - 1897) : Amerikalı iktisatçı ve gazete yazarı; kapitalist toplumda bütün sorunların çözümlenmesi için burjuva devletinin toprağı millileştirmesi gerektiğini savundu; Amerikan işçi hareketinin başına geçmeye ve onu reformist bir yola sokmaya çalıştı.

Giffen, Robert (1837 - 1910) : İngiliz iktisatçısı ve istatistikçisi, maliye uzmanı; Ticaret Heyeti İstatistik Bölümünün başkanı (1876 - 1897).

Gilbert, Thomas (1720 - 1798) : İngiliz politikacısı.

Girard Philippe (1775 - 1845) : Ünlü Fransız mucidi ve mühendisi.

Gladstone, William Ewart (1809 - 1898) : İngiliz devlet adamı, Tory; 19. Yüzyılın ikinci yarısında Liberal Parti'nin başkanı; Maliye Bakanı (1852 - 55 ve 1859 - 66) ve Başbakan (1868 - 1874, 1880 - 1885, 1892 - 1894).

Godwin, William (1756 - 1836) : İngiliz yazarı ve yayımcısı, anarşizmin kurucularından.

Graham : Glasgowlu bir işçi, grev kırıcı.

Graham, James Robert George (1792 - 1861) : İngiliz devlet adamı, Peel'in Tory kabinesinde İçişleri Bakanı (1841 - 1846).

Grainger, Richard Dugard (1801 - 1865) : İngiliz doktoru ve fizyolojisti, 1841'de Çocuklara İş Bulma Komisyonunun üyesi.

Greg, Robert Hyde (1795 - 1875) : Büyük bir İngiliz imalâtçısı, liberal.

Hamilton, Alexander, Dük (1767 - 1852) : Büyük bir İngiliz toprak sahibi.

Hardie, James Keir (1856 - 1915) : İngiliz işçi sınıfı hareketinde önemli bir kişi; madenci; Bağımsız Emek Partisi'nin örgütleyicisi ve lideri.

Hargreaves, James (ölüm yılı 1778) : İngiliz mucidi.

Haslam, Messrs : Belper'de bir kömür madeninin sahipleri.

Hawkins, Francis Bisset (1796 - 1994) : İngiliz doktoru ve yayımcısı; 1833'de Fabrika Araştırma Komisyonu'nun üyesi.

Heathcoat, John (1783 - 1861) : İngiliz mucidi.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770 - 1831) : Büyük Alman filozofu idealist diyalektiği geliştirmiştir.

Helvétius, Claude Adrien (1715 - 1771) : Fransız materyalist filozofu, ateist, Fransız ihtilâlci burjuvazisinin ideologlarından biri.

Hennen, John (1779 - 1828) : İngiliz askerî doktoru, askerî tıp üstüne birkaç eserin yazarı.

Hey, William (1772 - 1844) : İngiliz doktoru.

Hindley, Charles : İngiliz imalâtçısı, fabrika yasalarının savunucusu.

Hobhouse John Cam (1723 - 1789) : İngiliz politikacısı, Liberal.

Holbach, Paul Henri (1723 - 1789) : Fransız materyalist filozofu, ateist, Fransız ihtilâlci burjuvazisinin ideologlarından biri.

Holland, P. H. : Manchesterli bir doktor.

Hood, Thomas (1799 - 1845) : İngiliz şairi, demokrat.

Horne, Richard Henry (1803 - 1884) : İngiliz yazarı, 1841' de Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nun üyesi.

Horner Leonard (1785 - 1864) : İngiliz jeoloğu, 1833'de Fabrika Araştırma Komisyonu'nun, 1841'de Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nun üyesi.

Huntsman, Benjamin (1704 - 1776) : İngiliz mucidi.

Ibbetson : Sheffieldli bir imalâtçı.

Johns, William : İngiliz doktoru, Manchester bölgesinin baş kayıt memuru.

Kay - Shuttleworth, James Philips (1804 - 1877) : İngiliz doktoru.

Kelley - Wischnewetzky, Florence (1859 - 1932) : Amerikan sosyalisti; Engels'in **The Condition of The Working - Class in England** isimli kitabının İngilizce çevirmeni.

Kennedy John (1769 - 1855) : Manchester'de tekstil imalâtçısı.

Kitchen : Sheffieldli imalâtçı.

Knight, Arnold : Manchesterli doktor.

Leach James : Bir dokumacı; İngiliz işçi sınıfı hareketinin önemli kişilerinden biri. 1840'larda Lancashire'da Chartist örgütlerin liderlerinden biri.

Lee, John (1779 - 1859) : İskoçyalı papaz, 1840'da Edinburgh Üniversitesi'nin rektörü.

Leifchild, John Roby : 1841'de Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nun üyesi.

Levi, Leone (1821 - 1888) : İngiliz iktisatçısı, istatistikçisi ve hukukçusu.

Lindley John : Tül makinesinin mucidi.

Londonderry, Charles William, Marki (1778 - 1854) : Büyük bir İngiliz toprak sahibi.

Loudon Charles (1801 - 1877) : İngiliz doktoru; 1833'de Fabrika Araştırma Komisyonu'nun üyesi.

Lovett, William (1800 - 1877) : İngiliz Radikali, Chartist hareketin bir üyesi, burjuvazi ile işbirliği yapılmasını savunanlardan.

Lyell, Charles (1797 - 1875) : İngiliz jeologu.

Mac Adam, John Loudon (1756 - 1836) : İngiliz mühendisi, yol yapımı uzmanı.

Mac Culloch, John Ramsay (1789 - 1864) : İngiliz iktisatçısı ve kaba bir ekonomi politik görüşünün temsilcisi.

McDurt, Thomas : Glasgow'da pamuk fabrikasında bir işçi.

Mackintosh, Robert : 1833'de Fabrika Araştırma Komisyonu'nun üyesi.

MacQuarry : Glasgow'lu bir işçi, grev kırıcı.

Makellar : Pencaitlandlı (İskoçya) bir doktor.

Malthus, Thomas Robert (1766 - 1834) : Bir İngiliz papazı; reaksiyoner iktisatçı; insandan nefret eden bir nüfus kuramının yazarı.

Manners, John, Rutland Dükü (1818 - 1906) : İngiliz aristokratı, Tory; fabrika işçilerinin durumu hakkında yalan dolu broşürlerin yazarı.

Marx - Aveling, Eleanor (1855 - 1898) : Marx'ın en küçük kızı; 1880'lerde ve 1890'larda gerek İngiltere'de gerekse uluslararası çapta işçi hareketinin önemli kişilerinden; yayımcı; kalifiye olmayan işçilerin, kitle hareketlerinin örgütlenmesinde, özellikle 1889'da Londra'daki tersane işçilerinin grevinde etkin bir rol oy-

namıştır; 1889'da Uluslararası Sosyalist İşçi Kongresi'nin hazırlanmasına yardım etmiştir.

Mathew, Theobald (1790 - 1856) : İrlanda Katolik Rahibi.

Mead, Edward : İngiliz işçi şairi; şiirleri Chartist gazete **The Northern Star**'da yayımlanmıştır.

Miles, William (1797 - 1878) : İngiliz bankacısı, Parlamento üyesi.

Miller : Glasgow polisinin başmüfettişi.

Mitchel, James (1786 - 1844) : 1841'de Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nun üyesi.

Napoleon III (Louis - Napoleon Bonaparte) : I. Napoleon'un yeğeni, İkinci Cumhuriyetin Başkanı (1848 - 1851), Fransa İmparatoru (1852 - 1870).

Nelson, Horatio Nelson, Viscount (1758 - 1805) : İngiliz Amirali.

Oastler, Richard (1789 - 1861) : İngiliz politikacısı, Tory; Serbest Ticaretten yana olanlara karşı çıkarak çalışma saatlerini kısıtlayan yasaları savundu.

O'Connell, Daniel (1775 - 1847) : İrlandalı avukat ve politikacı, İrlanda ulusal kurtuluş hareketinin sağ, liberal kanadının temsilcisi.

O'Connor, Feargus (1794 - 1855) : Chartislerin sol kanadının temsilcisi, **The Northern Star**'ın kurucusu ve başyazarı.

Owen, Robert (1771 - 1858) : Büyük İngiliz ütopik sosyalisti.

Padgin : Sheffieldli bir imalâtçı.

Paine, Thomas (1737 - 1809) : İngiliz radikal yayımcısı;

cumhuriyetçi, Amerikan Bağımsızlık savaşına ve 18. yüzyılın sonunda Fransız burjuva ihtilâline katıldı.

Palgrave, Robert Harry İnglis (1827 - 1919) : İngiliz bankacı ve iktisatçısı; **The Economist**'in sahibi, (1877 - 1883).

Parkinson, Richard (1797 - 1858) : İngiliz, sebebi bilinmeyen ölümleri tahkikle görevli memur.

Patteson, John (1790 - 1861) : İngiliz avukatı, Kraliyet Hakimler Heyetinin üyesi (1830 - 1852).

Pauling : Manchesterli bir imalâtçı.

Peel, Robert (1750 - 1830) : İngiliz pamuk imalâtçısı, Tory, Parlamento üyesi.

Peel, Robert (1788 - 1850) : İngiliz devlet adamı, Tory, Başbakan (1841 - 1846); Liberallerin desteği ile Hububat Yasalarını 1846'da kaldırdı.

Percival, Thomas (1740 - 1804) : İngiliz doktoru.

Porter, George (1792 - 1852) : İngiliz iktisatçısı ve istatistikçisi.

Paunder, Robert : Leedsli bir işçi.

Power : 1833'de Fabrika Araştırma Komisyonu'nun üyesi.

Proudhon, Pierre - Joseph (1809 - 1865) : Fransız politika yazarı, yayımcısı, küçük burjuvazinin ideologlarından biri, anarşizmin kurucularından.

Radnor, William Pleydell, (1779 - 1869) : İngiliz politikacısı, Whig.

Rashleigh, William : İngiliz politikacısı, Parlamento üyesi, **Stubborn Facts from the Factories by a Manchester Operative**'in yazarı.

Ricardo, David (1772 - 1823) : İngiliz iktisatçısı, klasik ekonomi politiğin ünlü temsilcilerinden.

Roberton, John (1797 - 1876) : İngiliz doktoru.

Roberts, William Prowting (1806 - 1871) : İngiliz avukatı, Chartist ve sendika hareketlerine katılmış.

Robson, George : Coventry'deki çalışma evinde kalmış biri. 1843'de ölmüştür.

Rothschilds : Sermayedarlar hanedanı, Avrupa'nın birçok ülkesinde bankaları vardı.

Sadler, Michael Thomas (1780 - 1835) : İngiliz politikacısı, Tory.

Saunders, Robert John : 1840'larda fabrika müfettişi.

Scriven, Samuel S. : 1841'de Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nun üyesi.

Senior, Nassau William (1790 - 1864) : İngiliz vulger iktisatçısı, işçi sınıfı hareketine karşı çıkmıştır.

Sharp : Manchester'de bir makine atelyesinin sahibi.

Sharp, Francis : Kraliyet Tıp Akademisi'nin bir üyesi, Leeds'de doktor.

Shelley, Percy Bysshe (1792 - 1822) : İngiliz şairi, ihtilâlci romantizmin temsilcisi, ateist.

Sheppard, John (Jack) (1702 - 1724) : Hırsız, hapisten kaçmasıyla ün yapmış ve 1724'de Londra'da idam edilmiştir.

Smellie, James : Glasgowlu doktor.

Smith Adam (1723 - 1790) : İngiliz iktisatçısı, klasik ekonomi politiğin baş temsilcisi.

Smith, Thomas Southwood (1788 - 1861) : İngiliz doktoru, 1841'de Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nun üyesi.

Somerville, Alexander (1811 - 1885) : İngiliz gazetecisi, radikal bir burjuva.

Stephens, Joseph Rayner (1805 - 1879) : İngiliz rahibi, 1837 - 1839 yılları arasında Lancashire'daki Chartist harekette etken bir rol oynadı.

Stirner, Max (Johann Caspar Schmidt'in takma adı) (1806 - 1856) : Alman filozofu, Genç Hegelci, bireyciliğin ve anarşizmin ideologlarından biri.

Strauss, David Friedrich (1808 - 1874) : Alman filozofu ve yayımcısı, Genç Hegelci.

Stuart, James (1775 - 1849) : İngiliz doktoru ve yayımcısı, Whig; 1833'de fabrika müfettişi.

Sturge, Joseph (1793 - 1859) : İngiliz politikacısı, bir süre Chartistleri destekledi.

Symons, Jelinger Cookson (1809 - 1860) : İngiliz yayımcısı, Liberal, 1841'de Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nun üyesi.

Tancred, Thomas : 1841'de Çocuklara İş Bulma Komisyonu'nun üyesi.

Taylor, John (1804 - 1841) : İngiliz doktoru, Chartist hareketin sol kanadındandı.

Thomson, Charles Poulett, Baron Sydenham (1799 - 1841) : İngiliz devlet adamı, Whig.

Tufnell, Edward Carlton : 1833'de Fabrika Araştırma Komisyonu'nun üyesi.

Turpin, Richard (Dick) (1706 - 1739) : Hırsız, 1739'da idam edilmiştir.

Ure, Andrew (1778 - 1857) : İngiliz kimyacısı, vulger iktisatçı, Serbest Ticaretin savunucusu.

Vanderbilts : Amerikan sermayedarlar ve sanayiciler hanedanı.

Vaughan, Robert (1795 - 1868) : İngiliz rahibi, tarihçi ve yayımcı.

Victoria (1819 - 1901) : Büyük Britanya kraliçesi (1837 - 1901).

Wade, John (1788 - 1875) : İngiliz yayımcısı, iktisatçı ve tarihçi.

Wakefield, Edward Gibbon (1796 - 1862) : İngiliz yayımcısı.

Watt, James (1736 - 1819) : İngiliz, buhar makinesinin mucidi.

Wedgwood, Josiah (1730 - 1795) : İngiliz imalâtçısı, İngiltere'de çömlekçiliği mükemmelleştirmiştir.

Wellington, Arthur Wellesley, Dük (1769 - 1852) : İngiliz generali ve devlet adamı, Tory; Başbakan (1828 - 1830).

Wesley, John (1793 - 1791) : İngiliz ilâhiyatçısı, Metodist mezhebini kurmuştur.

Wightman, William (1784 - 1863) : İngiliz avukatı, Kraliyet Hakimler Heyetinin üyesi.

Williams, John (1777 - 1846) : İngiliz avukatı, Kraliyet Hakimler Heyetinin üyesi (1843 - 1846).

Wilson, Joseph Havelock (1858 - 1929) : İngiliz işçi sınıfı hareketinin etkin kişilerinden biri, 1880'lerde Ulusal Denizci ve Ateşçiler Sendikası'nın örgütleyicisi ve başkanı.

Wood, James and Francis : Bradfordlu imalâtçılar.

Wright, John : Macclesfield'de bir fabrika müdürü.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7
Büyük Britanya'nın Emekçi Sınıflarına 9
Birinci Almanca Baskısına Önsöz 15
Amerika'daki İşçi Hareketi - Amerikan Baskısına Önsöz 21
İngilizce Baskısına Önsöz 35
İkinci Almanca Baskısına Önsöz'den 55
1 — Giriş 59
2 — Sanayi Proletaryası 81
3 — Büyük Kentler 87
4 — Rekabet 153
5 — İrlanda Göçü 171
6 — Sonuçlar 177
7 — Sanayideki Çeşitli İşkolları - Kelimenin Dar Anlamıyla Fabrika İşçileri 225
8 — Sanayideki Öteki İşkolları 295
9 — İşçi Hareketleri 325
10 — Maden Proletaryası 361
11 — Tarım Proletaryası 385
12 — Burjuvazinin Proletaryaya Karşı Tavrı . . 405
Kitapta Geçen İsimler Dizini 431
İçindekiler 445

friedrich engels

İNGİLTERE'DE EMEKÇİ SINIFLARIN DURUMU

Friedrich Engels'in «Gençlik Eseri» olan İngiltere'de «Emekçi Sınıfların Durumu» 1845'de yayımlandı. Kapitalizmin ve çağdaş toplumun evriminde önemli bir dönemi simgeleyen bu eser, Marksizmin gelişmesinde önemli bir adımdır. İngiltere'yi bir sanayi ülkesine dönüştüren ve proletaryayı meydana çıkaran «Sanayi Devrimi»nin niteliğini gözler önüne seren Engels'in dilimize ilk kez çevrilen bu eseri sadece emekçi sınıfların içinde bulundukları koşulların bir incelemesi değil, aynı zamanda sanayi kapitalizminin evriminin tahlili ile sanayileşmenin toplumsal ve politik sonuçlarının özellikle de işçi hareketinin doğuşu, yapısı ve ilerleyişinin araştırmasıdır. Marx'a İngiltere'nin ekonomik ve toplumsal durumunu tanıtan «eser» olarak bilinen ve toplumun somut koşullarının incelenmesinde Marksist teorinin uygulanmasının ilk girişimi olan İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu'nun bu konudaki boşluğu dolduracağı inancındayız.

GÖZLEM YAYINLARI